

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ МЕНЕДЖМЕНТУ
«ЕКОМЕН»

В. В. Венгер

ФІНАНСИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2009

ББК 65.26я73
УДК 336 (075.8)
В 29

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-1217 від 29.05.2008)*

Рецензенти:

Точилін В. О. — доктор економічних наук, професор, Заслужений економіст України, завідувач відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;

Мельник В. М. — доктор економічних наук, заступник директора НДІ Міністерства фінансів України;

Данілов О. Д. — кандидат економічних наук, професор, Заслужений економіст України, радник ДПС 1 рангу, завідувач кафедри фінансів Київського економічного інституту менеджменту «ЕКОМЕН».

В 29 Венгер В. В. Фінанси: *навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]* / В. В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с. — ISBN 978-966-364-802-6.

У навчальному посібнику розглянуто основні розділи дисципліни «Фінанси» відповідно до вимог освітньо-професійної програми за напрямом «Економіка і підприємництво».

Розкрито теоретичні засади функціонування й розвитку фінансів, складові фінансової системи держави, форми і види фінансових ресурсів, фінансовий механізм, систему управління державними фінансами в Україні. Надано характеристику бюджетної системи та бюджетної політики. Запропоновано напрями реалізації бюджетної політики. Значну увагу приділено сутності податків, податковій політиці і податковій системі держави. Запропоновано напрями вдосконалення адміністрування податків в Україні. Розглянуто структуру доходів і видатків державного бюджету, місцеві фінанси, фінансовий ринок, управління державним боргом, цільові фонди фінансових ресурсів, їх роль у фінансовій системі. Навчальний матеріал доповнюється схемами і питаннями для перевірки знань, тестами та відповідями до них.

Для студентів вищих навчальних закладів економічних спеціальностей, що вивчають дисципліну «Фінанси».

ББК 65.26я73
УДК 336 (075.8)

ISBN 978-966-364-802-6

© Венгер В. В., 2009
© Центр учбової літератури, 2009

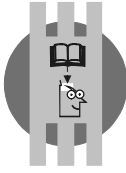
ЗМІСТ

Передмова	7
МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ ФІНАНСІВ.	10
Розділ 1. Передумови виникнення, сутність та функції фінансів	10
1.1. Історичні передумови виникнення і розвиток фінансів ..	10
1.2. Моделі фінансових відносин	13
1.3. Соціально-економічна сутність та функції фінансів	17
<i>Запитання для самоперевірки</i>	22
Розділ 2. Фінансова система України	24
2.1. Фінансова система України: поняття, структура та загальна характеристика її сфер і ланок	24
2.2. Організаційні основи функціонування фінансової системи України	30
2.3. Суть і значення фінансового контролю	41
<i>Запитання для самоперевірки</i>	49
Розділ 3. Фінансова політика і фінансовий механізм	51
3.1. Фінансова політика, її зміст і завдання	51
3.2. Фінансовий механізм і його складові елементи	57
3.3. Фінансова безпека держави	63
<i>Запитання для самоперевірки</i>	69
МОДУЛЬ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СФЕР І ЛАНОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН	70
Розділ 4. Фінанси підприємницьких структур	70
4.1. Суть і функції фінансів підприємств	70
4.2. Організаційні основи функціонування фінансів підприємств	76

4.3. Фінансові ресурси підприємств, їх склад і джерела формування	81
4.4. Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання	86
<i>Запитання для самоперевірки . . . . .</i>	<i>90</i>
Розділ 5. Державні фінанси	92
5.1. Сутність і призначення державних фінансів	92
5.2. Економічна сутність та значення державних доходів. Методи мобілізації державних доходів	95
5.3. Економічна сутність та класифікація державних видатків	99
5.4. Державні фінанси провідних країн світу	105
<i>Запитання для самоперевірки . . . . .</i>	<i>109</i>
Розділ 6. Бюджет і бюджетна система	111
6.1. Сутність, значення та функції державного бюджету.	111
6.2. Бюджетний устрій та бюджетна система України.	118
6.3. Бюджетний процес в Україні.	125
6.4. Перспективні напрями реалізації бюджетної політики України	132
<i>Запитання для самоперевірки . . . . .</i>	<i>138</i>
Розділ 7. Доходи і видатки державного бюджету	139
7.1. Сутність, джерела формування і класифікація доходів бюджету	139
7.2. Сутність, склад і структура видатків державного бюджету	144
7.3. Принципи і форми бюджетного фінансування	147
7.4. Бюджетний дефіцит і його вплив на розвиток економіки	149
<i>Запитання для самоперевірки . . . . .</i>	<i>155</i>
МОДУЛЬ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН І МЕТОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	157
Розділ 8. Податки та податкова система	157
8.1. Економічна сутність і функції податків	157
8.2. Елементи системи оподаткування	162
8.3. Класифікація податків	165
8.4. Податкова система і податкова політика держави	171

8.5. Характеристика основних податків податкової системи України	178
8.6. Адміністрування податків в Україні	191
<i>Запитання для самоперевірки . . . . .</i>	193
Розділ 9. Фонди фінансових ресурсів цільового призначення	195
9.1. Призначення і роль цільових фондів фінансових ресурсів	195
9.2. Характеристика цільових фондів фінансових ресурсів	199
9.3. Недержавні фінансові фонди.	209
<i>Запитання для самоперевірки . . . . .</i>	211
Розділ 10. Місцеві фінанси	213
10.1. Місцеві фінанси в економічній системі держави.	213
10.2. Місцеві бюджети, їх доходи і видатки.	220
10.3. Збалансування місцевих бюджетів	228
10.4. Напрями реформування міжбюджетних відносин в Україні	233
<i>Запитання для самоперевірки . . . . .</i>	235
Розділ 11. Державний кредит і державний борг.	237
11.1. Економічна сутність і роль державного кредиту.	237
11.2. Форми державного кредиту.	242
11.3. Класифікація державних позик і джерела їх погашення	246
11.4. Державний борг, його формування і обслуговування	249
11.5. Управління державним боргом	255
11.6. Концептуальні засади та стратегія управління зовнішнім боргом України	258
<i>Запитання для самоперевірки . . . . .</i>	262
МОДУЛЬ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТРАХУВАННЯ ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ І МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСІВ	263
Розділ 12. Страхування і страховий ринок.	263
12.1. Особливості фінансових відносин у сфері страхування	263
12.2. Організаційні форми страхових фондів.	270
12.3. Страховий ринок	276
12.4. Стратегія розвитку ринку страхових послуг в Україні	280
<i>Запитання для самоперевірки . . . . .</i>	284

Розділ 13. Фінансовий ринок	285
13.1. Призначення і структура фінансового ринку	285
13.2. Ринок грошей та кредитних ресурсів	294
13.3. Ринок цінних паперів.	297
13.4. Ринок фінансових послуг	310
13.5. Лібералізація ринку фінансових послуг в Україні.	312
<i>Запитання для самоперевірки</i>	315
Розділ 14. Міжнародні фінанси	316
14.1. Сутність і призначення міжнародних фінансів	316
14.2. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції	320
14.3. Міжнародний фінансовий ринок	328
<i>Запитання для самоперевірки</i>	332
Тестові завдання.	333
Модуль 1. Теоретичні основи функціонування і розвитку фінансів	333
Модуль 2. Характеристика окремих сфер і ланок фінансових відносин.	343
Модуль 3. Характеристика форм фінансових відносин і методів фінансової діяльності	354
Модуль 4. Організаційні засади страхування та складові елементи фінансового ринку і міжнародних фінансів.	366
Словник економічних термінів.	378
Список літератури	419
Відповіді на тестові завдання	425

ПЕРЕДМОВА

Фінанси відіграють надзвичайно важливу роль у суспільстві. Вони формують його життєздатність і потенціал, забезпечуючи при цьому реалізацію поставлених кожною людиною, кожним підприємством та державою в цілому завдань і цілей. Щодня ми вступаємо в безліч різноманітних відносин, важливе місце серед яких належить фінансам. Практично всі економічні інструменти господарювання (ціноутворення, оплата праці, кредитування, інвестиційна діяльність, бухгалтерський облік тощо) тісно пов'язані з фінансами.

Перебудова економічної системи України, її переорієнтація на ринкові засади господарювання ставлять нові вимоги до підготовки високопрофесійних фахівців, здатних об'єктивно оцінювати економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, розуміти суть і тенденції розвитку фінансових відносин та їхні особливості у сфері державних фінансів і фінансів суб'єктів господарювання, розробляти і вирішувати актуальні питання розбудови фінансової системи і забезпечення фінансової стабілізації в державі.

Фінанси являють собою досить складне багатопланове суспільне явище, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву. Звідси походить формування блоку фінансових дисциплін, який можна поділити на три рівні:

- загальна теорія фінансів;
- характеристика окремих сфер і ланок фінансових відносин (фінанси підприємств, державні фінанси, зокрема бюджетна та податкова системи, страхова справа, фінансовий ринок, міжнародні фінанси);
- характеристика форм фінансових відносин і методів фінансової діяльності (фінансовий менеджмент, страховий менеджмент, бюджетний менеджмент, міжнародні кредитно-розрахункові операції, банківські операції, ринок фінансових послуг тощо).

Основою вивчення фінансової науки є засвоєння її фундаментальних засад. Саме це визначає місце навчальної дисципліни

«Фінанси» у системі економічної освіти. Завдання дисципліни є формування цілісної системи знань про сутність і форми прояву фінансів, оптимізацію фінансових відносин у суспільстві, механізм функціонування і впливу фінансів, склад і структуру фінансової системи, сукупність фінансових органів та інституцій, засади формування і функціонування окремих сфер і ланок фінансової системи.

Фінансова теорія являє собою узагальнення сутнісних ознак фінансових відносин. Фінанси можуть розглядатись як у відносно спрощеній, так і досить глобалізованій і водночас глибинній формах. Спрощене, побутове сприйняття фінансів пов'язане з грошовими відносинами та фінансовою діяльністю, що відображається в доходах і витратах окремих суб'єктів фінансових відносин. Глобалізація дає змогу створити цілісне уявлення про фінанси і фінансову систему як єдине ціле. Глибинне вивчення фінансів характеризує сутність відносин, що складаються в суспільстві в процесі руху вартості створеного ВВП. Цей рух відображається у грошових потоках, що циркулюють між окремими суб'єктами фінансових відносин і пов'язані з формуванням їхніх доходів та здійсненням видатків.

Теоретичний матеріал у посібнику подано за чотирма змістовими модулями, які збалансовано за змістом та обсягом.

Перший модуль — *«Теоретичні основи функціонування і розвитку фінансів»* — включає базові теми, які формують систему знань щодо об'єктивних передумов виникнення, суті, функцій та характерних ознак фінансів; структури фінансової системи і принципів її побудови; поняття фінансового механізму, його складових елементів та організаційної структури управління фінансами.

Другий — *«Характеристика окремих сфер і ланок фінансових відносин»* — присвячено формуванню та розвитку фінансів підприємств, напрямів формування та використання фінансових ресурсів підприємств різних форм власності та господарювання; місцю і ролі бюджету держави в системі державних фінансів; основним джерелам формування бюджетного фонду і напрямки їх використання; структурі бюджетної системи і принципам організації бюджетного устрою; перспективним напрямкам реалізації бюджетної політики України тощо.

Третій — *«Характеристика форм фінансових відносин і методів фінансової діяльності»* — спрямовано на опанування студентами елементів, принципів, організації і функціонування податкової системи; напрямів формування ефективного адміністру-

вання податків в Україні; основ організації регіональних фінансів; причин виникнення та форм державного кредиту, видів державного боргу і способів коригування державної позикової політики.

Четвертий модуль — *«Організаційні засади страхування та складові фінансового ринку і міжнародних фінансів»* — присвячено суті, формам, видам страхування та визначенню проблем функціонування страхового ринку в Україні; об'єктивним засадам, структурі та інструментам фінансового ринку; теоретико-практичним основам використання фінансів у сфері зовнішньоекономічних відносин.

Навчальний посібник включає такі структурні частини: передмова; теоретична частина (чотирнадцять розділів); тестові завдання; словник економічних термінів; література та відповіді на тестові завдання.

Навчальний посібник написано відповідно до програми курсу і охоплює всі теми, передбачені галузевим стандартом вищої освіти «Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра, спеціаліста і магістра» за напрямками «Економіка і підприємництво» та «Менеджмент».

Автор намагався зробити навчальний посібник корисним і доступним, лаконічним і проблемним. Проте глибина знань майбутніх фахівців залежить насамперед від систематичності опрацювання даного матеріалу і зацікавленості у поглибленні своїх знань, усвідомлення перспектив сучасної чи майбутньої роботи.

Модуль 1

СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

РОЗДІЛ

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ, СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

Ключові терміни: фінанси, фінансові відносини, об'єкти фінансів, суб'єкти фінансів, фінансова діяльність, моделі фінансових відносин, функції фінансів, розподільна функція фінансів, контрольна функція фінансів, сфера фінансових відносин.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- історичні передумови виникнення фінансів;
- основні етапи та шляхи розвитку фінансів;
- основні відмінності існуючих моделей фінансових відносин у суспільстві;
- соціально-економічну сутність та функції фінансів.

1.1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ФІНАНСІВ

Фінанси¹ — одна з найбільш важливих і складних економічних категорій. Без фінансів неможливе функціонування держави і практична діяльність суб'єктів господарювання, оскі-

¹Термін «фінанси» походить від латинського «fīnis», тобто кінець. У середньовіччі це слово вживали для визначення строку сплати, а пізніше — і для визначення документів, що свідчили про погашення боргу, якими завершувалась угода. Пізніше терміном «фінанси» стали позначати будь-який примусовий платіж на користь держави.

Існує й інша точка зору, згідно з якою авторство терміну «фінанси» належить французькому вченому Ж. Бодену, який у 1577 р. видав книгу «Шість книг про республіку». Із старофранцузької мови «fīner» (платити, оплачувати) цей термін перейшов в усі мови світу.

У XVI—XVII ст. у Німеччині під терміном «фінанси» розуміли хитрість, підступність, здирництво, віроломство тощо.

льки саме вони забезпечують вартісний рух створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту (ВВП), відображаючи досить складні відносини, що виникають при цьому.

Як *історична категорія* фінанси виникли одночасно з появою держави при розшаруванні суспільства на класи. Так, у докапіталістичних формаціях більша частина потреб держави задовольнялась через встановлення натуральних повинностей і зборів, а грошові відносини почали розвиватися в армії.

Основними витратами рабовласницьких і феодалських держав були витрати на ведення війни, утримання державного апарату, будівництво суспільних споруд (храмів, каналів, зрошувальних систем, доріг, водопроводів тощо). До основних доходів відносили надходження від державного майна (доменів) і регалій (монопольного права монарха на окремі промисли і торгівлю певними товарами), військова здобич, данина з покорених народів, натуральні і грошові збори, мито, позики.

Роль централізованого уряду та його функції визначалися в кожній країні впливом феодалів. У межах своєї вотчини феодалі встановлювали власну систему податків. Саме в цей період розпочалося формування основних теоретичних уявлень про фінанси.

З розпадом феодалізму і поступовим розвитком капіталістичної ринкової економіки все більшого значення набували грошові доходи і витрати держави. Частка натуральних зборів і повинностей почала різко зменшуватися.

Важливою передумовою виникнення фінансів було також розмежування доходів між ресурсами держави і її глави (на ранніх стадіях розвитку державні монархи розпоряджалися коштами державної скарбниці як своєю власністю). Тільки з виділенням державної скарбниці і повним розмежуванням її від власності монарха (XVI—XVII ст.), фінанси стають важливою формою та методом надходження і витрачання грошових коштів на виконання державою своїх функцій. Такі зміни були передумовою виникнення понять *державних фінансів, державного бюджету, державного кредиту*.

Таким чином, до початку XVIII ст. фінанси пов'язували з процесом передання частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля або іншого правителя на його утримання та інші витрати державного характеру.

З розвитком фінансів розвиваються і знання про них. Найбільш значними для теорії фінансів були дослідження таких авторів кінця XIX ст., як В. Лебедева, С. Вітте, І. Озерова та ін. Практична зацікавленість у зростанні обсягів виробництва, про-

дуктивності праці, обсягів грошових надходжень і прибутку сприяли розвитку товарно-грошових і кредитних відносин, процесам купівлі-продажу. Це призвело до виникнення фінансового ринку, паперових грошей, цінних паперів і в кінцевому випадку — ринкової економіки.

Однак найвишого розквіту фінанси досягли у ХХ ст., коли функції держави набагато розширились і вдосконалились, а товарно-грошові відносини посіли визначне місце в економічних системах. Значного розвитку набули місцеві (регіональні) фінанси, фонди фінансових ресурсів цільового призначення, фінанси підприємницьких структур тощо.

Отже, виникнення фінансів пов'язано з розвитком товарно-грошових відносин, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій та дією економічних законів (рис. 1). Тобто, причиною появи фінансів можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, що забезпечують їх діяльність.

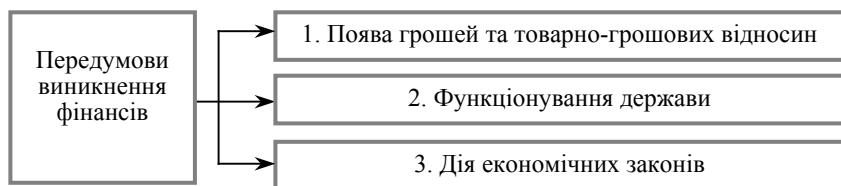
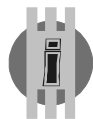

Рис. 1.1. Передумови виникнення фінансів

Фінанси як економічна категорія мають двоїстий характер, що проявляється: *по-перше*, в системі відносин, пов'язаній з розподілом ВВП і формуванням на цій основі централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів; *по-друге*, матеріальним носієм фінансових відносин є фінансові ресурси, що використовуються на виконання функцій і завдань держави, забезпечення умов розширеного відтворення.

Таким чином, вихідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що:

Фінанси — це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою формування і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів для виконання функцій і завдань держави.

1.2. МОДЕЛІ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

Розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту (ВВП) може здійснюватися за різними моделями фінансових відносин у суспільстві. В основі побудови фінансової моделі суспільства лежать роль і місце в ній держави. Відповідно до ролі і місця держави, моделі фінансових відносин розрізняються за двома ознаками:

- за послідовністю розподілу ВВП;
- за рівнем державної централізації ВВП.

За послідовністю розподілу ВВП розрізняють дві моделі фінансових відносин: адміністративну і ринкову.

Сутність **адміністративної** моделі фінансових відносин полягає в тому, що переважна частина ВВП централізовано концентрується в бюджеті і виключається із розподільних відносин. Держава спрямовує в бюджет централізований чистий дохід — податок з обороту і частину децентралізованого чистого доходу — прибутку підприємств (через систему платежів з прибутку). Частина прибутку (до 40 %) залишається на підприємстві, інша частина ВВП виплачується робітникам і службовцям у вигляді заробітної плати, яка підлягає прибутковому оподаткуванню. Адміністративна модель фінансових відносин була характерна для колишнього СРСР та інших соціалістичних країн (рис. 1.2).

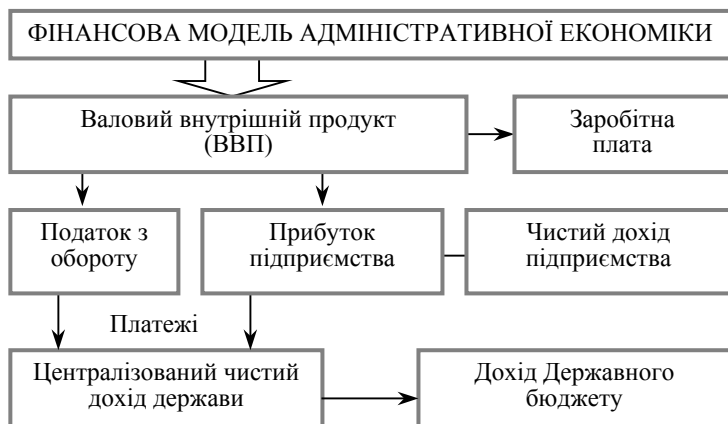

Рис. 1.2. Адміністративна модель фінансових відносин²

²Фінанси: Навч. посібник з курсу «Фінанси» для студентів економічних спеціальностей / Укл. В.В. Бугас, В.М. Семененко. — КНУТД. — 2005. — С. 16.

Характерною ознакою цієї моделі є те, що переважну частину своїх доходів держава отримує в процесі первинного розподілу ВВП. Вона є закритою і не відображає фінансових реалій у суспільстві, а саме:

- вона не показує реального рівня доходів юридичних і фізичних осіб;
- доходи юридичних і фізичних осіб не відображають їх вклад у створення ВВП;
- неможливо достовірно визначити рівень оподаткування;
- відсутні стимули до продуктивної праці.

Пропорції первинного розподілу ВВП регулюються державою за допомогою адміністративних методів. Рівень заробітної плати регулюється через встановлення тарифних розрядів і посадових окладів. На основі планового ціноутворення фіксується централізований чистий дохід держави (податок з обороту) і встановлюється рівень прибутку підприємств.

Сутність фінансової *моделі ринкової економіки* полягає в тому, що спочатку вартість реалізованого ВВП розподіляється між тими, хто зайнятий у його створенні. Це насамперед власники виробництва, котрі отримують прибуток, і робітники та службовці; яким виплачується заробітна плата.

Характерна ознака моделі полягає в тому, що держава отримує свої доходи на основі перерозподілу ВВП (рис. 1.3).

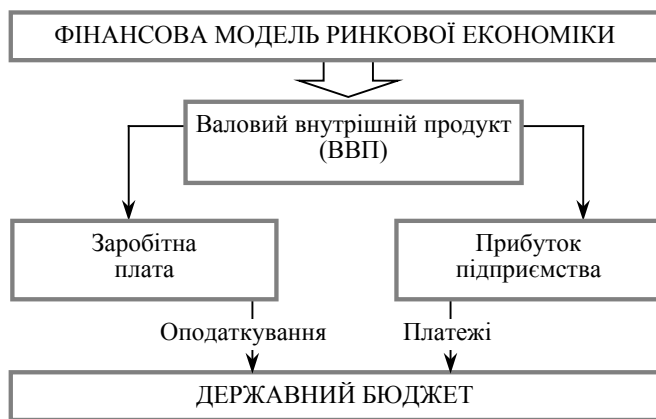

Рис. 1.3. Ринкова модель фінансових відносин³

³Фінанси: Навч. посібник з курсу «Фінанси» для студентів економічних спеціальностей / Укл. В.В. Бугас, В.М. Семененко. — КНУТД. — 2005. — С. 16.

На відміну від адміністративної, *ринкова* модель фінансових відносин є відкритою, зрозумілою і достатньо повно відображає реальність у суспільстві:

- у ній точно відображається рівень доходів кожної юридичної і фізичної особи, який у свою чергу, характеризує їх вклад у створення ВВП;

- достовірно визначається рівень оподаткування: кожний суб'єкт точно знає скільки він заробляє і скільки віддає державі;

- чітко зафіксовано стимули до зростання доходів на основі зростання виробництва і підвищення продуктивності праці.

Пропорції первинного розподілу ВВП між підприємцями і робітниками та службовцями регулюються ринковими відносинами у законодавчому порядку.

Ринкові відносини сприяють встановленню оптимальних пропорцій між заробітною платою і прибутком. З одного боку, кожний суб'єкт зацікавлений у збільшенні своєї частки. З іншого — існують певні об'єктивні обмеження, які ведуть до того, що кожний суб'єкт зацікавлений у доходах іншого. Так, для суб'єктів господарювання вкрай необхідним є високий рівень доходів населення, оскільки це сприяє розширенню обсягів продажу, а відповідно, і забезпеченню формування прибутку. У свою чергу, робітники і службовці зацікавлені у збільшенні прибутку підприємства, адже він створює передумови для розвитку виробництва, а відтак і зростання заробітної плати. При цьому переважну частку у ВВП у сучасних умовах займає саме заробітна плата, тоді як обсяги прибутку мінімізуються потребами виробничого розвитку.

Законодавче регулювання полягає в установленні мінімального рівня оплати праці й обмеженні максимального рівня рентабельності на основі застосування економічних інструментів, наприклад податку на прибуток.

Пропорції перерозподілу ВВП регламентуються тільки нормативно-законодавчими актами.

Слід відмітити, що виділення зазначених моделей певною мірою має умовний характер. У моделі ринкової економіки присутні елементи участі держави у первинному розподілі за допомогою непрямих податків. Модель адміністративної економіки, у свою чергу, включає елементи перерозподілу. Таким чином, відмінність однієї моделі від іншої полягає насамперед, у різних пропорціях. У моделі ринкової економіки переважає участь держави у перерозподілі ВВП, а в моделі адміністративної економіки — втручання держави у його первинний розподіл.

За рівнем державної централізації ВВП у межах фінансової моделі ринкової економіки умовно виділяють три моделі: *американську, західноєвропейську та скандинавську.*

Американська модель, яка заснована на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб, характеризується незначним рівнем бюджетної централізації, близько **25—30 %**. Фінансове втручання в економіку зведене до мінімуму. У соціальній сфері забезпечуються тільки ті верстви населення, які не в змозі обійтися без державної допомоги. Така модель створює максимальну фінансову стимуляцію: з одного боку, вона дає можливість заробляти, з іншого — вимагає цього. Це досить жорстка, але високоефективна модель, оскільки ґрунтується, по суті, на примусовій фінансовій стимуляції.

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті, близько **35—45 %**. внаслідок вищого рівня централізації ВВП більш розгалуженою є й державна соціальна сфера, насамперед у галузі освіти. Сутність цієї моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері.

Скандинавська модель передбачає досить високий рівень централізації ВВП в бюджеті, близько **50—60 %**. Відповідно вона характеризується розгалуженою державною соціальною сферою як у галузі освіти, так і охорони здоров'я. Ця модель створює клімат упевненості і соціальної врівноваженості. Однак така модель можлива лише за таких умов: високого рівня ВВП на душу населення, який забезпечує високий рівень і суспільного, і індивідуального споживання; високого рівня культури та свідомості народу, відповідного ставлення до праці і поваги до державного сектора.

Отже, вибір моделі фінансових відносин залежить від багатьох чинників, а саме: рівня розвитку суспільства; характеру та масштабу діяльності держави, її втручання в економіку, і типу здійснюваної нею соціальної політики; характеру міжнародної діяльності та воєнної доктрини; історичних традицій народу; рівня розвитку культури тощо. Основний критерій вибору — вплив на суспільство через встановлення стимулів до праці і ефективного господарювання і забезпечення надійної системи соціальних гарантій.

Вибір фінансової моделі — це вибір шляху розвитку суспільства, встановлення певної системи економічних інтересів, які лежать в основі забезпечення впливу на темпи і пропорції цього розвитку.

1.3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

Фінанси, як і будь-яке явище, мають певні ознаки, за якими їх ідентифікують. Більшість вітчизняних учених вважають, що суттєвою ознакою фінансів, є їх розподільний і перерозподільний характер, а відносини обміну до них не належать. Однак формування доходів та здійснення видатків переважно на основі розподілу і перерозподілу вартості створеного продукту стосується лише державних фінансів. На рівні ж фінансів підприємницьких структур цей процес більше пов'язаний саме з обмінними відносинами. Водночас і обмінні, і розподільні, і перерозподільні відносини охоплюють ширше коло відносин, ніж фінанси, а тому не можуть бути їх ключовою ознакою.

Окремі фінансисти вважають, що характерною рисою фінансів є не просто розподільні чи обмінні відносини, а процес формування і використання фондів фінансових ресурсів чи грошових коштів. Однак такий підхід дещо обмежує розуміння фінансів. Так, якщо на макрорівні, у сфері державних фінансів, фондний характер фінансових відносин яскраво виражений, то на мікрорівні, у сфері господарюючих суб'єктів, ці відносини, як правило, не пов'язані з формуванням і використанням фондів. Оскільки фінансові відносини можуть мати і фондний, і канальний характер руху коштів, то наявність фондів грошових коштів не є ключовою ознакою фінансів.

Головною ознакою, що визначає сутність і форму функціонування фінансів, є рух грошових потоків, у якому відображаються і фінансові відносини, і фінансова діяльність. Саме вони є тією універсальною властивістю, що поєднує всі аспекти функціонування фінансів. У них завжди чітко відображаються відносини двох суб'єктів з яскраво вираженим їх характером:

- обмін (оплата рахунків за товари і послуги);
- розподіл і перерозподіл (сплата податків, виплата дивідендів, отримання субсидій та ін.).

Важливою ознакою фінансів є їхній грошовий характер. Однак загальновідомим і усіма визнаним є твердження, що фінанси — це не гроші. Сфери функціонування грошей і фінансів перетинаються лише в певному сегменті. Так, з одного боку, фінанси неможливі без грошей, адже інструментом фінансових відносин є саме гроші, а зовнішнім, видимим проявом цих відносин є грошові потоки. З іншого боку, функціонування грошей без фінансів багато в чому втрачає сенс і зводиться до суто технічних

питань обміну. Можна мати гроші і водночас не мати ніякого відношення до фінансів, і навпаки, за відсутності грошей, лише володіючи майном, майновими правами, правами інтелектуальної власності, оцінивши їхню реальну вартість, можна здійснювати інвестування, бути співзасновником фірми, тобто мати відношення до фінансово-господарської діяльності підприємства. Таким чином, гроші та грошовий обіг суттєво впливають на фінансове становище як фізичних і юридичних осіб зокрема, так і держави в цілому. Не можна досягти стабілізації фінансового становища, не налагодивши нормального грошового обігу. І, навпаки, якщо витрати держави перевищують наявні доходи, це призводить до розладу грошового обігу.

Соціально-економічна сутність фінансових відносин полягає у дослідженні питання — за рахунок кого держава отримує фінансові ресурси і в чіх інтересах їх використовує.

Функціонування фінансів базується на таких функціях грошей; як *засіб платежу*, *засіб нагромадження*, *світові гроші*.

Засіб платежу — це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.

Засіб нагромадження — це функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення. Залежно від суспільних цілей нагромадження сфера цієї функції грошей підрозділяється на нагромадження у виробничій сфері та у сфері особистого споживання.

Світові гроші — це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами. Світові гроші використовуються для погашення боргів, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, банківськими та фінансовими позичками. Якщо світові гроші переміщуються з однієї країни в іншу без зустрічного переміщення товарного еквівалента чи погашення боргу, то вони забезпечують перенесення багатства. Це має місце при оплаті контрибуцій, репарацій, наданні грошової допомоги тощо.

Однією із специфічних ознак фінансів є те, що фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням грошових доходів і нагромаджень, які набувають специфічної форми фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси виступають матеріальними носіями фінансових відносин. Однак фінансові ресурси самі по собі не визначають сутності фінансів, не розкривають їхнього внутрішнього змісту і суспільного призначення. Тому фінансова наука вивчає не фінансові ресурси як такі, а економічні відносини, що виникають у процесі їх формування, розподілу і використання.

Фінанси виконують свою роль у суспільстві поряд з іншими економічними категоріями, а саме: з ціною, заробітною платою і кредитом.

Ціна — це грошовий вираз вартості будь-якого товару, тобто ціни, як і фінанси, здійснюють розподіл ВВП. Так, при формуванні ціни виробником враховуються усі витрати виробництва й збуту, а також певна сума накопичень у формі прибутку. У зв'язку з цим, можна дійти висновку, що ціна визначає параметри впливу фінансів на всі процеси, пов'язані зі створенням та використанням ВВП. До певної міри це так, тому що при реалізації товару, робіт чи послуг встановлюється їхня дійсна вартість і обсяги фондів фінансових ресурсів, які будуть створені по закінченні виробничого циклу. Проте це лише візуальне враження, адже фінанси можуть впливати як на абсолютну величину ціни, так і на її внутрішню структуру різноманітними методами, зокрема: держава використовуючи фінанси, може суттєво впливати на структуру ціни через зміну відрахувань до амортизаційного фонду та фонду соціального страхування. Також ціни можуть бути змінені завдяки введенню акцизного збору або податку на додану вартість.

До того ж фінанси мають ширший діапазон розподілу, ніж ціна. Вони здійснюють не лише первинний розподіл ВВП на рівні виробничої структури, а й подальший перерозподіл через бюджетну систему. На цьому етапі ціни можна регулювати за допомогою дотацій і виплат із бюджету різниці в цінах.

У розподільчих процесах поряд з фінансами та ціною беруть участь заробітна плата і кредит.

За своєю економічною природою заробітна плата є грошовим виразом вартості праці. Для виплати заробітної плати на підприємстві створюється фонд фінансових ресурсів, що свідчить про органічний зв'язок фінансів і заробітної плати. Кошти, що надходять у розпорядження працівника, є свідченням того, що відбувся процес обміну товару — робоча сила на товар-гроші. Проте, одержавши заробітну плату, людина використовує її не лише для обміну на товари першої необхідності. Вона створює фонди грошових засобів для придбання товарів тривалого користування, цінних паперів з метою одержання доходів тощо.

Фінанси і заробітна плата перебувають у постійній взаємодії. Так, держава регулює заробітну плату за допомогою податків, створюючи загальнодержавні фонди фінансових ресурсів. Водночас, за допомогою цих фондів держава стимулює розвиток окремих видів діяльності, надаючи субсидії, субвенції та інші форми фінансових дотацій.

Спільним для фінансів і *кредиту* є те, що вони використовуються в кругообігу коштів і сприяють підвищенню ефективності виробництва. При нестачі фінансових ресурсів підприємство залучає кредитні ресурси, а при надлишку фінансових ресурсів підприємство може тимчасово вільні кошти надавати в кредит іншій установі (банку, підприємству).

Між фінансами та кредитом існують певні відмінності. Так, фінанси здійснюють розподіл і перерозподіл ВВП, а кредит обмежується лише перерозподілом, тому що має справу тільки з тимчасово вільними коштами — акумулює їх і за плату надає в користування на умовах повернення. Для фінансів характерний рух без умови повернення.

Прояв сутності фінансів у реальній практичній діяльності розглядається через характеристику їхніх функцій. Традиційно виділяють дві функції фінансів — *розподільну* і *контрольну*.

Суть *розподільної функції* полягає в розподілі та перерозподілі вартості національного доходу між різними суб'єктами господарювання та напрямками цільового використання (рис. 1.4).

Розподільна функція охоплює дві стадії: первинний розподіл ВВП; вторинний розподіл (перерозподіл) ВВП.

Первинні доходи поділяють на дві групи:

- *перша* — заробітна плата робітників, службовців, доходи селян, зайнятих у сфері матеріального виробництва;
- *друга* — прибуток підприємств у сфері матеріального виробництва.

Водночас первинний розподіл ВВП не утворює суспільних грошових фондів для забезпечення економічних, соціальних і політичних функцій держави, здійснення соціального захисту населення. Такі фонди створюються шляхом *вторинного* розподілу (перерозподілу) ВВП. У результаті перерозподілу утворюються вторинні доходи. До них належа доходи; одержані в галузях невиробничої (бюджетної) сфери: освіта, медичне обслуговування, наука, правоохоронна система, оборона тощо.

Таким чином, беручи активну участь у розподілі і перерозподілі створеної вартості; фінанси сприяють трансформації пропо-

рцій, що виникли під час її первинного розподілу, в пропорції кінцевого використання.

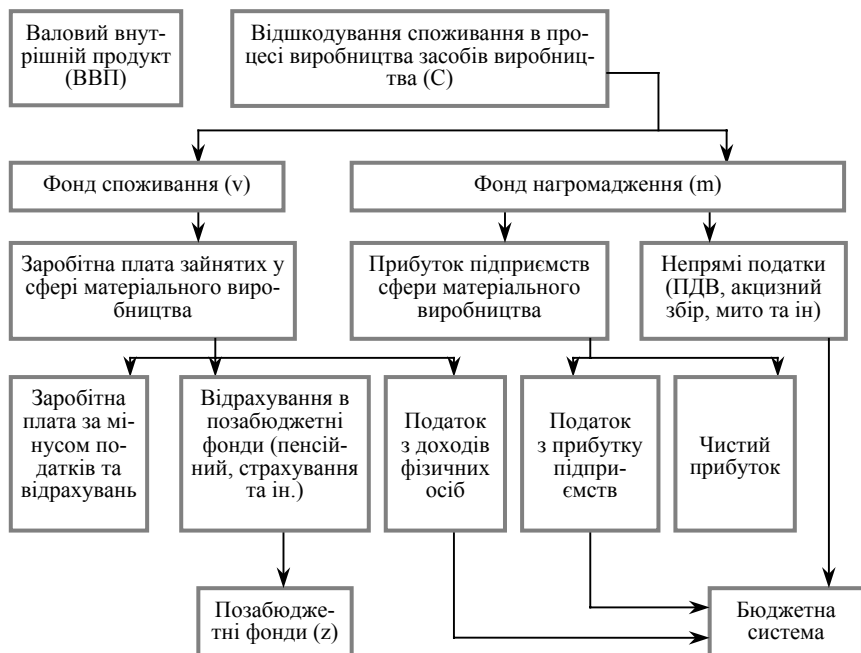

Рис. 1.4. Схема розподільної функції фінансів

Поряд з розподільною функцією фінанси виконують **контрольну функцію**, сутність якої проявляється в контролі за розподілом ВВП між відповідними грошовими фондами і каналами розподілу та їхнім цільовим використанням. Її реалізація спрямована на вирішення таких основних завдань:

- пошук резервів збільшення доходів, прибутку, підвищення рентабельності та платоспроможності;
- своєчасне виконання фінансових зобов'язань перед суб'єктами господарювання, бюджетом, банками;
- мобілізація фінансових ресурсів у обсязі, необхідному для фінансування виробничого і соціального розвитку;
- збільшення власного капіталу;
- ефективні цільовий розподіл та використання фінансових ресурсів.

Необхідність контролю впливає з того, що фінансові відносини мають яскраво виражений суперечливий характер, оскільки

кожний суб'єкт прагне отримати якомога більше доходу. Саме для того, щоб у процесі розподілу і перерозподілу ВВП окремі суб'єкти не привласнювали неналежну їм частку, необхідний постійний всеохоплюючий фінансовий контроль.

Об'єктом фінансового контролю є фінансова діяльність господарюючих суб'єктів, бюджетних установ та організацій, що здійснюють фінансову діяльність. *Предметом* контролю виступають фінансові операції, пов'язані зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів.

Фінансовий контроль — це один з найдійовіших видів контролю в суспільстві. На відміну від інших видів контролю, він охоплює все суспільство. Оскільки фінансові показники діяльності виступають результативними, то фінансовий контроль наскрізний — він фактично охоплює всі аспекти діяльності держави, юридичних і фізичних осіб.

Фінансовий контроль ґрунтується на відповідних принципах:

- достовірності фактичної інформації;
- завчасного здійснення контролю з метою запобігання виникненню суттєвих відхилень фактичного фінансового процесу від встановлених норм;
- безперервності, регулярності й систематичності;
- відповідальності, що передбачає відповідальність контролюючих суб'єктів за ефективне функціонування системи фінансового контролю.

Контрольна функція тісно пов'язана з розподільною.

У ринковій економіці поряд з названими виділяють ще такі функції: формування фондів грошових доходів; використання фондів грошових коштів; відтворення; стимулювання.

Однак, ці функції мають розподільні ознаки, тому їх можна об'єднати в цілісну розподільну функцію.

Таким чином, налагоджені фінансові відносини є запорукою нормальної життєдіяльності всього суспільства.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. У чому полягає внутрішній зміст фінансів?
2. Яка існує форма прояву фінансових відносин?
3. Які існують характерні ознаки фінансів?
4. У чому полягає сутність і роль фінансів у суспільстві?
5. Які ознаки притаманні фінансам і в чому їх відмінність від грошей?

6. У чому сутність моделі фінансових відносин у суспільстві?
7. Які існують моделі фінансових відносин?
8. Чим характеризується фінансова модель ринкової економіки?
9. Які ознаки фінансової моделі адміністративної економіки?
10. У чому полягають переваги і недоліки американської, скандинавської та західноєвропейської фінансових моделей?
11. На чому засновується вибір фінансової моделі?
12. У чому полягає соціально-економічна сутність фінансів?
13. У чому полягає сутність і механізм дії розподільної функції фінансів?
14. Що являє собою контрольна функція фінансів і як саме вона реалізується в практичній діяльності?

ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Ключові терміни: фінансова система, сфери фінансових відносин, ланки фінансових відносин, державні фінанси, фінанси підприємств, страхування, фінанси домогосподарств, міжнародні фінанси, фінансовий ринок, бюджет держави, цільові державні фонди, державний кредит, принципи побудови фінансової системи.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- сутність та принципи побудови фінансової системи держави;
- структурні компоненти фінансової системи (підсистеми і ланки фінансових відносин);
- основні функції окремих фінансових органів і фінансових інституцій щодо управління фінансовою системою країни;
- зміст, призначення та функції фінансового контролю.

2.1. ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЇЇ СФЕР І ЛАНОК

Фінансова система існує в кожній державі незалежно від рівня її економічного розвитку. Види фінансових систем наведені на (рис. 2.1).

Фінансові системи держав можуть відрізнятися за своєю структурою, оскільки вони є відображенням існуючої моделі економіки. На сьогодні в світі налічується понад 20 різних моделей фінансових систем.

У фінансовій системі зосереджені значні фінансові ресурси, що становлять більше ніж 80 % від обсягу ВВП. Структура фінансової системи завжди динамічна. У державах із перехідною економікою фінансові системи.

Рис. 2.1. Види фінансових систем

Фінансова система — це сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи обміну, розподілу і перерозподілу ВВП, відповідну систему фінансових органів та інститутів.

Фінансову систему розглядають за двома категоріями: за внутрішньою структурою та організаційною будовою.

За внутрішньою структурою — це сукупність відносно відокремлених та взаємопов'язаних сфер і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин. *За організаційною будовою* — це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему управління фінансами у країні.

У складі фінансової системи виділяють такі сфери (рис. 2.2):

- централізовані фінанси, основу яких становлять державні фінанси;
- децентралізовані фінанси, що включають фінанси суб'єктів господарювання (підприємств) та фінанси населення;
- фінансову інфраструктуру, що включає фінансовий ринок та систему органів управління фінансами.

Усі сфери фінансової системи поділяють на окремі *ланки*, що мають тісні багатосторонні взаємозв'язки. Кожна сфера та ланка

фінансової системи посідає певне місце в регулюванні фінансових відносин, визначально впливає на процес відтворення, має свої, властиві тільки їй, функції.

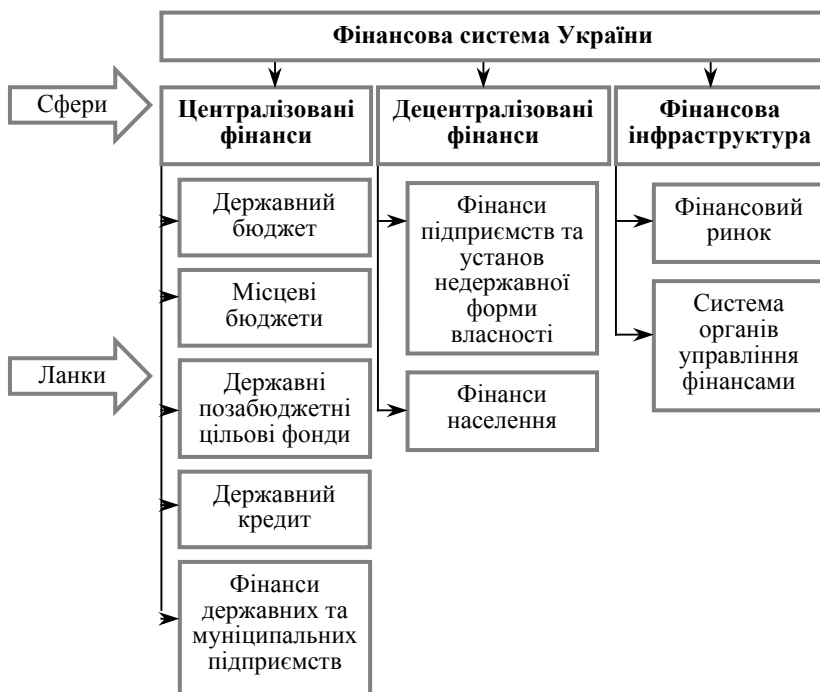

Рис. 2.2. Структура фінансової системи України

Централізовані фінанси — це сфера фінансових відносин щодо формування централізованих грошових фондів, які зосереджуються в інститутах державних органів влади для виконання державою своїх функцій, а саме: *адміністративної, оборонної, соціально-економічної та правової*. Це основна сфера перерозподілу ВВП. Рівень централізації частини ВВП державою, з одного боку, має бути достатнім для забезпечення її певним обсягом фінансових ресурсів, а з іншого — достатнім для формування потужної фінансової бази підприємств для ефективного господарювання.

До цієї сфери належать: *державний бюджет, місцеві бюджети (фінанси місцевих органів влади), державні позабюджетні цільові фонди, державний кредит, фінанси державних та муніципальних підприємств*.

Головною ланкою централізованих фінансів є *бюджетна система*, що організаційно залежить від форми державного устрою і складається із державного та місцевих бюджетів.

Державний бюджет — це головний централізований фонд грошових коштів держави, основний інструмент перерозподілу ВВП. Через нього здійснюється перерозподіл близько 40 % усього ВВП країни.

Головними доходами державного бюджету є податки, які становлять 70—90 % загальної суми доходів.

До основних податків належать: *податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість (ПДВ), акцизний збір, мито.*

До основних видатків державного бюджету включають: видатки, що пов'язані з політичними функціями держави (*утримання армії, державного апарату управління та влади*); видатки на соціальні потреби (*освіта, наука, охорона здоров'я, соціальне страхування та забезпечення*); видатки, що пов'язані з економічними функціями держави (*державні інвестиції в галузі економічної інфраструктури, субсидії приватному капіталу та державним корпораціям, видатки на зовнішньоекономічну діяльність та ін.*).

Місцеві бюджети (місцеві фінанси) становлять фінансову базу місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Місцеві бюджети мають повну самостійність, власні та закріплені дохідні джерела і право визначення напрямів їх використання. У місцевих бюджетах більша частка видатків спрямовується на соціальні потреби. Місцеві бюджети хронічно дефіцитні й отримують необхідні їм додаткові кошти у вигляді субсидій, субвенцій, дотацій з державного бюджету, а також шляхом випуску місцевих позик під певні державні зобов'язання — муніципальних облігацій.

Централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення являють собою централізацію коштів для вирішення конкретних завдань і проблем. Їх характерною ознакою є чітко визначені джерела формування і напрями використання. Створення таких фондів визначається конкретними потребами, тому їх склад різноманітний у різних країнах і в різні часи. Серед них виділяють такі, що мають стабільний характер, наприклад пенсійні фонди і фонди зайнятості, а також ті, що відображають відносно тимчасові потреби.

Державний кредит є досить специфічною ланкою державних фінансів, він безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом,

будучи джерелом його покриття. Це сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами — з іншого; за таких відносин держава є позичальником, кредитором і гарантом.

До *децентралізованих* належать фінанси підприємств та установ приватної форми власності. Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП, що є об'єктом розподілу через фінансові відносини. Фінанси підприємств становлять систему грошових фондів, що утворюються та використовуються для фінансування виробничого процесу, забезпечення розширеного відтворення, матеріального стимулювання та соціального забезпечення робітників.

Залежно від *виду діяльності* фінанси підприємств поділяють на фінанси комерційних підприємств, некомерційних підприємств, громадських організацій.

Особливістю фінансів комерційних підприємств є те, що вони працюють на засадах комерційного розрахунку, що передбачає отримання прибутку, відшкодування за рахунок власних коштів всіх затрат на основну діяльність, а також на її розширення і розвиток.

До некомерційних належать установи, які надають послуги або виконують роботи безкоштовно чи за символічну плату. Це насамперед, лікарні, загальноосвітні школи, дитячі дошкільні установи, бібліотеки, музеї тощо. Метою діяльності таких установ не є отримання прибутку. Їхні платежі до бюджету незначні або взагалі їх немає. Головним джерелом фінансування видатків таких установ є бюджетні кошти.

Громадські організації та добродійні фонди також відносять до некомерційних підприємств. Головним джерелом їх функціонування є вступні і членські внески, добровільні і спонсорські пожертвування. Крім цього, громадські організації можуть мати у власності комерційні підприємства, що спрямовують їм частину отриманого доходу.

Залежно від *галузевої спрямованості* фінанси комерційних підприємств можна поділити на фінанси промислових, транспортних, будівельних, сільськогосподарських та інших підприємств.

Залежно від *форми власності* фінанси підприємств поділяють на фінанси державних, муніципальних, колективних (акціонерних, кооперативних, спільних, орендних), приватних підприємств.

Фінанси населення — це сукупність грошових фондів, які акумулюються в населення з таких джерел: доходів від трудової

діяльності; доходів від капіталу; доходів від рухомого і нерухомого майна; доходів, отриманих у вигляді спадщини; доходів з інших джерел.

Фінансова інфраструктура — це сукупність інститутів та елементів, які створюють сприятливі умови для функціонування всієї фінансової системи. До них належать: система органів управління фінансами; нормативно-законодавча база; підготовка фахівців; інфраструктура фінансового ринку; спеціалізоване виробництво (цінних паперів, грошових банкнот, фінансової документації). Саме фінансова інфраструктура створює сприятливі умови для гармонійного функціонування всієї фінансової системи та кожної її сфери зокрема. *Фінансовий ринок* — це підсистема фінансової інфраструктури, специфічна сфера економічних відносин, де формуються і здійснюються відносини між учасниками фінансового ринку з приводу купівлі-продажу фінансових фондів. Головною передумовою існування фінансового ринку є розбіжність потреб у фінансових ресурсах того чи іншого суб'єкта ринкових відносин із наявністю джерел задоволення таких потреб. Фінансовий ринок опосередковує рух фінансових ресурсів між підприємствами, галузями, сферами економіки, населенням, державою. Основна функція фінансового ринку — перетворення тимчасово вільних грошових коштів (нагромаджень, заощаджень) на позичковий капітал для інвестицій в економіку.

Фінансовий ринок як сфера фінансової системи включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг тощо (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Місце і роль фінансового ринку у фінансовій системі

Існування фінансової системи передбачає вирішення таких завдань:

- ✓ формування, концентрація і оптимальне розміщення достатніх для виробництва певного обсягу ВВП фінансових ресурсів;
- ✓ досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів — максимізація обсягів виробленого ВВП на основі вибору реальної структури форм фінансового забезпечення;
- ✓ встановлення оптимальних пропорцій розподілу і перерозподілу виробленого ВВП з метою повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави;
- ✓ усебічне сприяння залученню усіх тимчасово вільних коштів і отриманих доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП;
- ✓ формування страхових фондів з метою забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів даних фондів у кругообігу ресурсів.

Головним завданням побудови національної фінансової системи є забезпечення максимальної мобілізації наявних у суспільстві фінансових ресурсів і залучення при обґрунтованих потребах їх ззовні, встановлення передумов для їх ефективного використання і максимізації на цій основі виробництва ВВП. Рух грошових потоків через ланки і сфери фінансової системи повинен сприяти формуванню в кожного суб'єкта доходів, що відображають його продуктивність і є достатніми для забезпечення потреб його діяльності.

2.2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Фінансова система являє собою доволі складний механізм. Ефективність її функціонування залежить від двох визначальних чинників. По-перше, від налагодженості фінансових відносин у суспільстві. В основі цього лежить вибір правильної і доцільної для даної країни фінансової моделі, яка стимулює виробника і суспільство. Крім того, важливим фактором виступає дієвість фінансового механізму, а також чітке фінансове законодавство. По-друге, ефективне функціонування фінансової системи залежить від організації управління нею.

Управління фінансами, як і будь-якою іншою системою, включає дві основні складові: органи управління і форми та методи управлінської діяльності. У світовій теорії і практиці широкого визнання набув фінансовий менеджмент як наука про управління фінансовою діяльністю. Зміст фінансового менеджменту визначається функціями управління: розроблення стратегії, планування тактики реалізації стратегії, організація виконання розроблених планів, облік і контроль.

У кожній країні управління фінансами здійснюється через наявну систему фінансових відносин. Воно зумовлене історичними, економічними та політичними умовами розвитку держави і підпорядковане фінансовій політиці держави.

В управлінні фінансами виділяють *об'єкти* і *суб'єкти* управління. *Об'єктами* виступають різні види фінансових відносин. *Суб'єктами* є ті організаційні структури, які здійснюють управління (фінансові відділи підприємств, фінансові державні органи, податкові адміністрації, страхові органи). Сукупність усіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює **фінансовий апарат**.

В управлінні фінансами виділяють декілька функціональних елементів: *планування, стратегічне та оперативне управління, контроль*.

Планування посідає важливе місце в системі управління фінансами. Під час планування суб'єкти господарювання оцінюють стан своїх фінансів, виявляють можливість збільшення фінансових ресурсів, напрями їх ефективного використання. Об'єктом фінансового планування є фінансова діяльність держави і суб'єктів господарювання, а результатом — складання фінансових планів.

Стратегічне управління — це загальне управління фінансами. Воно полягає у визначенні фінансових ресурсів через прогнозування на перспективу, встановленні обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо. Стратегічне управління здійснюється вищими органами державної влади та управління: Верховною Радою України, апаратом Президента України, Кабінетом Міністрів України. До сфери безпосередньо державного управління входять лише державні фінанси.

Оперативне управління фінансами становить комплекс заходів, які розробляються на основі оперативного аналізу фінансової ситуації, фінансового планування, контролю та регулювання, складання та виконання фінансових планів. Оперативне управління — це головна функція апарату фінансової системи: Мініс-

терства фінансів України, фінансових управлінь (відділів), міністерств, відомств, місцевих рад, фінансових служб підприємств та організацій.

Ефективне функціонування кожної із складових фінансової системи можливе за умов чіткого законодавчого врегулювання їхньої взаємодії. Разом з тим рух грошових коштів повинен бути скоординованим через управління фінансовими потоками, що забезпечується *фінансовим апаратом*.

Загальне управління фінансами відповідно до Конституції України покладено на вищі органи державної влади — Верховну Раду України, Президента, Уряд (рис. 2.4).

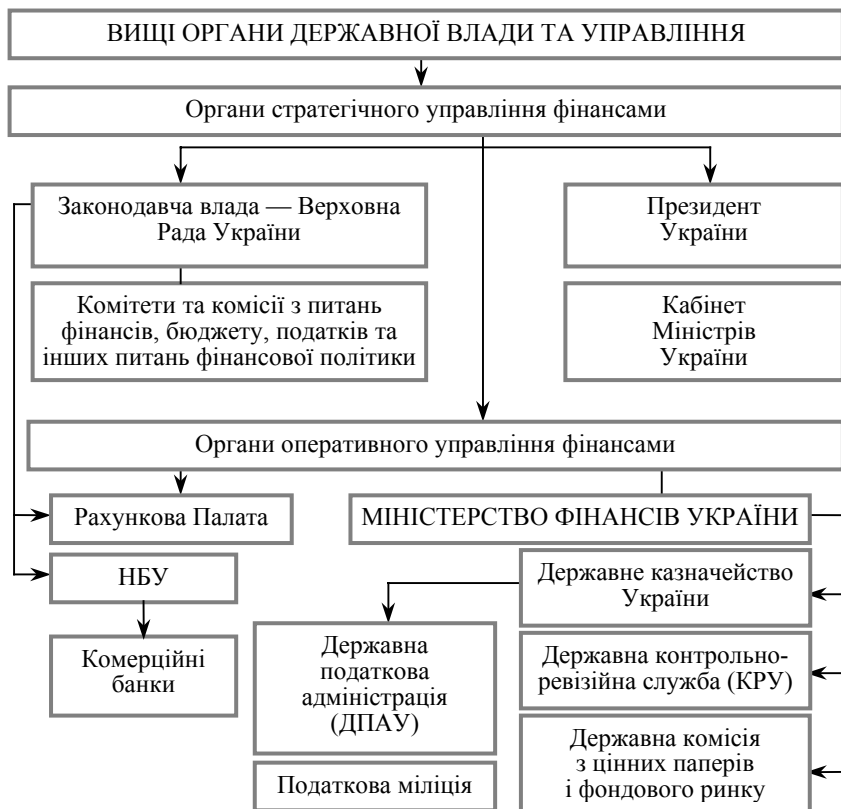

Рис. 2.4. Система управління державними фінансами в Україні

Верховна Рада України як вищий орган законодавчої влади ухвалює закони, в тому числі з фінансових питань, основні на-

прями бюджетної політики на наступний бюджетний період, затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього; здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики.

Президент України як глава держави створює в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України для здійснення своїх повноважень, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, ухвалені Верховною Радою України; має право вето щодо цих законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховною Радою України.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці і зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розробляє проекти законів про Державний бюджет України та про внесення змін до Державного бюджету України, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; приймає рішення про використання коштів Резервного фонду Кабінету Міністрів України; обслуговує державний борг України, приймає рішення про випуск державних внутрішніх та зовнішніх позик, державних грошово-речових лотерей; організовує державне страхування; організовує митну справу; організовує роботу із складення платіжного балансу і зведеного валютного плану України, забезпечує раціональне використання державних валютних коштів; виступає гарантом щодо позик, які у визначених законом про Державний бюджет України межах надаються іноземним державам, банкам, фінансовим міжнародним організаціям; забезпечує проведення державної соціальної політики.

Органи місцевого самоврядування самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети; самостійно розпоряджаються коштами місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання; використовують вільні бюджетні кошти, додатково отримані в процесі виконання місцевих бюджетів; мають право випускати місцеві позики, лотереї та цінні папери, а також отримувати кредити в банківських установах; можуть виступати гарантами під надання кредитів підприємствам і установам, що належать до комунальної власності; мають право розміщувати належні їм кошти в банках інших суб'єктів права

власності, отримувати відсотки від доходів і зараховувати їх до доходної частини відповідного місцевого бюджету.

Центральне місце в управлінні фінансами в Україні, як і в будь-якій іншій державі, займає **Міністерство фінансів**. Саме на нього покладені завдання *загального керівництва всією фінансовою системою* країни. Основними його функціями є:

- забезпечення реалізації єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного внутрішнього контролю та здійснення контролю за її проведенням Державною податковою адміністрацією, Державною митною службою, Головним контрольно-ревізійним управлінням та Державним казначейством України;

- забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;

- здійснення заходів з підвищення ефективності управління державними фінансами;

- підготовка проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;

- розроблення в установленому порядку проекту Закону про Державний бюджет України на відповідний рік, прогнозних показників зведеного бюджету України, організація роботи, пов'язаної із складенням та виконанням Державного бюджету України, координація діяльності учасників бюджетного процесу;

- удосконалення міжбюджетних відносин;

- здійснення в межах своїх повноважень контролю за дотриманням бюджетного законодавства;

- розроблення стратегії фінансування державного бюджету;

- забезпечення здійснення державних запозичень, надання державних гарантій, погашення та обслуговування державного боргу;

- удосконалення методів фінансового і бюджетного планування;

- організація бюджетного процесу, складання проекту Державного бюджету та його виконання після затвердження Верховною Радою України;

- організаційне регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через встановлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку і стандартів ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності;

- організація функціонування ринку цінних паперів;

- здійснення заходів з мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним боргом;

- забезпечення фінансових відносин держави з іншими країнами, міжнародними організаціями і фінансовими інституціями;
  - організація і здійснення фінансового контролю в країні.
- Міністерство фінансів України має розгалужену регіональну структуру (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Регіональна структура Міністерства фінансів України

Розмежування повноважень і функцій між органами Міністерства фінансів здійснюється за регіональним принципом. Так, Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим складає і виконує Республіканський бюджет, обласні фінансові управління — обласні бюджети, районні і міські фінансові відділи — районні і міські бюджети.

Регіональні фінансові органи мають систему подвійного підпорядкування. Вертикально вони підпорядковані відповідному фінансовому органу вищого рівня (наприклад, районні фінансові відділи — обласному фінансовому управлінню). Горизонтально фінансові органи підпорядковані місцевим органам державного управління, тобто входять до складу відповідних державних адміністрацій.

До складу Міністерства фінансів України входять два обособлені підрозділи: *Головне контрольно-ревізійне управління і Державне казначейство.*

Головне контрольно-ревізійне управління є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Основними завданнями Головного контрольно-ревізійного управління є:

— підготовка пропозицій щодо формування державної політики у сфері державного фінансового контролю;

— забезпечення в установленому порядку реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю за використанням відповідно до законодавства міністерствами, іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими бюджетними установами, а також підприємствами і організаціями незалежно від форм власності, організаційно-правових форм, відомчої належності та підпорядкованості, які отримують кошти з бюджетів та державних цільових фондів, коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, веденням і достовірністю бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Контрольно-ревізійне управління має регіональну структуру, ідентичну системі Міністерства фінансів України.

В цілому, на органи контрольно-ревізійної служби покладено виконання таких функцій:

➤ організація роботи контрольно-ревізійних підрозділів на місцях щодо проведення ревізій і перевірок, узагальнення наслідків ревізій і перевірок, у випадках, передбачених законодавством, повідомляють про них органам законодавчої та виконавчої влади;

➤ проведення ревізій та перевірок фінансової діяльності, стану та збереження коштів та матеріальних цінностей, достовірності обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, в державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджету та з державних валютних фондів;

➤ проведення ревізій та перевірок правильності витрачання державних коштів на утримання місцевих органів державної виконавчої влади, установ і організацій що діють за кордоном і фінансуються за рахунок державного бюджету;

➤ контроль за повнотою оприбуткування, правильністю витрачання і збереження валютних коштів;

➤ здійснення контролю за усуненням недоліків і порушень, виявлених попередніми ревізіями та перевітками;

➤ розроблена інструктивних та інших нормативних актів про проведення ревізій та перевірок;

➤ здійснення методичного керівництва і контролю за діяльністю підпорядкованих контрольно-ревізійних підрозділів;

➤ узагальнення досвіду проведення ревізій та перевірок і поширення його серед контрольно-ревізійних служб, розробка пропозицій щодо удосконалення контролю.

З ініціативи Головного контрольно-ревізійного управління ревізія або перевірка підприємства, установи, організації може проводитись не частіше ніж один раз на рік. Однак за дорученням правоохоронних органів ревізія чи перевірка може бути проведена в будь-який час.

Державне казначейство України є урядовим органом державного управління, що діє у складі Міністерства фінансів України і йому підпорядковується. Воно створене з метою забезпечення повного і своєчасного виконання Державного бюджету України, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у Державному бюджеті. Оскільки об'єкти фінансування з центрального бюджету держави розташовані на всій території країни, то здійснювати їх обслуговування з єдиного центру вкрай складно. Казначейство має таку саму регіональну структуру, як і Міністерство фінансів України. Розмежування повноважень між регіональними органами в частині фінансування видатків здійснюється за ознаками важливості того чи іншого об'єкта фінансування і місця його розташування.

Основними завданням Державного казначейства України є:

▪ забезпечення казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів на основі ведення єдиного казначейського рахунка, що передбачає:

— розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів;

— контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів за цими зобов'язаннями;

— у межах своїх повноважень контроль за дотриманням учасниками бюджетного процесу бюджетного законодавства;

— ведення бухгалтерського обліку і складення звітності про виконання державного та місцевих бюджетів;

▪ управління наявними фінансовими ресурсами, що ними обліковуються:

▪ визначення механізму казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів, установлення єдиних правил бухгалтерського обліку і звітності про виконання державного та міс-

цевих бюджетів, кошторисів розпорядників бюджетних коштів, визначення порядку і строків подання звітів про виконання кошторисів державних цільових фондів;

- ведення обліку касового виконання Державного бюджету України, складання звітності про стан виконання Державного бюджету України;

- управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;

- розподіл між Державним бюджетом України та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя відрахувань від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими Верховною Радою України;

- здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів;

- розроблення нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів, які є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій, що використовують бюджетні кошти та кошти державних позабюджетних фондів.

Основне завдання Державної податкової адміністрації України полягає в реалізації єдиної державної податкової політики. Вона організовує справляння податків та контроль за дотриманням податкового законодавства. На податкову адміністрацію покладені такі основні функції:

- розроблення проектів податкового законодавства;
- контроль за правильністю обчислення податків та інших обов'язкових платежів і своєчасністю їх сплати;

- облік платників податків та надходжень платежів до бюджету;

- накладення штрафних санкцій і адміністративних стягнень на порушників податкового законодавства;

- проведення масово-роз'яснювальної роботи серед платників податків;

- міжнародне співробітництво у сфері оподаткування.

Регіональна структура податкової адміністрації аналогічна системі Міністерства фінансів України. Вищою її ланкою є Головна державна податкова адміністрація. Вона розробляє проекти податкового законодавства і організовує податкову роботу та діяльність податкових органів у країні. Регіональними органами є податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі і податкові інспекції в районах і містах обласного підпорядкування. Податкові адміністрації в облас-

тах і містах з районним поділом виконують організаційні й консультаційні функції. Безпосередню податкову роботу ведуть податкові інспекції в районах і містах (без районного поділу). Вони здійснюють облік усіх платників, що перебувають на даній території і контролюють їх розрахунки з бюджетом.

Рахункова палата Верховної Ради України є постійно діючим органом контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави.

Основними завданнями Рахункової палати є:

— організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їхнім цільовим призначенням;

— контроль за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів;

— контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

— контроль за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;

— контроль за законністю та своєчасністю руху коштів Державного бюджету України та коштів фондів цільового призначення в установах Національного банку України та уповноважених банках;

— аналіз встановлених відхилень від показників Державного бюджету України та підготовка пропозицій їх усунення, а також про удосконалення бюджетного процесу в цілому;

— регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України та стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій;

— виконання інших завдань, передбачених для Рахункової палати чинним законодавством України.

Національний банк України є основною фінансовою інституцією у сфері грошового ринку. Основне завдання Національного

банку — регулювання грошового обігу й організація ефективного функціонування кредитної системи. Національний банк проводить також значну роботу щодо обслуговування уряду. Він виконує агентські послуги з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу, організовує касове виконання бюджету, проводить міжнародні розрахунки держави, здійснює валютне регулювання.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, тобто той, який складається під впливом попиту і пропозиції, як на національну, так і на іноземні валюти. Вплив Національного банку України на ринковий курс національної валюти здійснюється завдяки участі його в торгах через скуповування тієї чи іншої валюти або валютні інтервенції.

Комерційні банки формують банківську систему і виконують такі основні функції: акумуляція тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб; проведення безготівкових розрахунків; касове обслуговування готівкового обігу; кредитування; агентські та інші послуги клієнтам банку. В умовах ринкової економіки комерційні банки являють собою серцевину фінансової системи, виконуючи роль кровоносної мережі в економіці. Тому економічна та фінансова міць країни визначається насамперед потенціалом її банківської системи.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів та регулює їх кругообіг; забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами. Комісія здійснює контроль за діяльністю суб'єктів ринку цінних паперів — емітентів, інвесторів, фінансових посередників, фондових бірж — відповідно до чинного законодавства у цій сфері.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення — організація функціонування вторинного ринку. Однак, з одного боку, через неї може здійснюватись і первинне розміщення цінних паперів, а з іншого — і вторинний ринок може функціонувати поза біржею. У зв'язку з цим розрізняють біржовий і позабіржовий обіг цінних паперів.

Як центр торгівлі цінними паперами, *фондова біржа* є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій підприємств. Цим створюється система незалежної і досить об'єктивної

оцінки діяльності акціонерних товариств. Тому бюлетені фондових бірж відіграють велике значення у функціонуванні фінансової системи та економіки країни.

Фінансові посередники на ринку цінних паперів виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами. З одного боку, за дорученням емітентів вони проводять випуск та розміщення цінних паперів на фінансовому ринку. З іншого боку, вони проводять операції з купівлі цінних паперів на підставі угод з інвесторами. Діяльність фінансових посередників засновується на їх інформованості та глибоких знаннях ринку цінних паперів.

Формування системи фінансових органів та інституцій, розмежування функцій і повноважень між ними має забезпечити надійне та ефективне управління фінансами в країні.

Отже, як видно з наведеного розподілу повноважень фінансових органів і інституцій, основна увага в системі управління державними фінансами зосереджена на бюджеті держави. Це цілком природно, оскільки саме в ньому концентруються фінансові потоки і зв'язки.

2.3. СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Фінансовий контроль як одна із функцій управління фінансами являє собою особливу діяльність щодо перевірки формування і використання фондів фінансових ресурсів у процесі створення, розподілу і споживання ВВП з метою оцінювання обґрунтованості і ефективності прийняття рішень і результатів їх виконання.

Об'єктом фінансового контролю виступають процеси формування і використання фондів фінансових ресурсів (фінансові показники діяльності усіх суб'єктів економічних відносин: *дохід, прибуток, собівартість, витрати обігу, рентабельність, податкові платежі*). *Суб'єктами* фінансового контролю є, з одного боку, як державні, так і недержавні контролюючі структури, а з іншого — підприємства всіх форм власності та фізичні особи.

Призначення фінансового контролю полягає, насамперед, у необхідності мобілізації фінансових ресурсів усіх сфер фінансової системи і в дотриманні порядку ведення обліку та звітності.

Зміст фінансового контролю відображається в таких положеннях:

- перевірка виконання фінансових обов'язків усіма суб'єктами економічних відносин перед відповідними ланками влади згідно з економічним законодавством;
- перевірка використання бюджетних коштів державними та муніципальними підприємствами;
- перевірка надходжень податків і зборів у всі ланки бюджетної системи;
- перевірка спектра фінансових операцій підприємств;
- виявлення та усунення наслідків фінансових порушень та зловживань;
- застосування форм відповідальності за порушення норм фінансового законодавства.

Основні функції фінансового контролю покладено на вищі органи законодавчої і виконавчої влади (рис. 2.6).

Верховна Рада України проводить фінансовий контроль під час визначення основних напрямів бюджетної політики, розгляду проєкту державного бюджету на новий бюджетний рік, внесення змін і доповнень до затвердженого бюджету, розгляду і затвердження звіту про виконання державного бюджету за минулий бюджетний період, прийняття законодавчих актів щодо виконання бюджету. У складі Верховної Ради України створено комітети, які здійснюють парламентський контроль за використанням фінансових ресурсів держави.

Контроль за витрачанням державних коштів, дотриманням норм фінансового законодавства, за реалізацією фінансової політики органами виконавчої влади покладено на спеціалізований незалежний орган — Рахункову палату Верховної Ради України. До основних повноважень Рахункової палати належать:

- проведення фінансових перевірок, ревізій в апараті Верховної Ради України, органах виконавчої влади, Національного банку України, Фонді державного майна України, інших підзвітних Верховній Раді України органах, а також на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності у тій частині їх діяльності, яка стосується використання коштів Державного бюджету України;
- контроль органів місцевого самоврядування, підприємств, банків, організацій щодо використання ними бюджетних коштів;
- проведення комплексних ревізій і тематичних перевірок;
- внесення пропозицій щодо удосконалення бюджетного законодавства;

▪ порушення перед Верховною Радою України, Президентом України, а також органами виконавчої влади клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні вимог чинного законодавства України, внаслідок чого завдано матеріальної шкоди державі тощо.

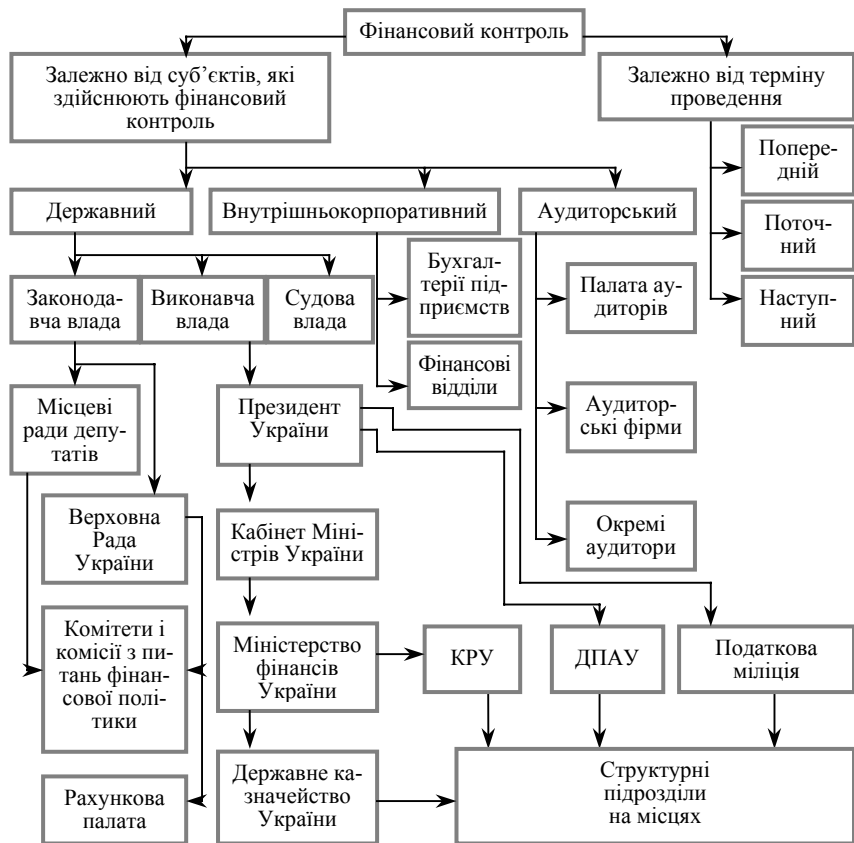

Рис. 2.6. Механізм здійснення фінансового контролю в Україні

Важливі функції у фінансовому контролі виконує Кабінет Міністрів України. Від уряду фінансовий контроль здійснюють Міністерство фінансів України, Державна контрольно-ревізійне управління, Державне казначейство України і Державна податкова адміністрація України, яка була відокремлена від Міністерства фінансів України і стала центральним органом виконавчої влади

зі спеціальним статусом. Кожен з цих органів фінансового контролю має свої функціональні обов'язки і завдання. Так, Міністерство фінансів України має право брати участь у здійсненні контролю за дотриманням інтересів держави в управлінні державними корпоративними правами; здійснювати в межах своїх повноважень контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності законодавства, що регулює питання видобутку, виробництва, використання і реалізації дорогоцінних металів і коштовного каміння, проводити в установленому порядку перевірки щодо операцій з дорогоцінними металами і коштовним камінням; здійснювати фінансовий контроль за діяльністю агентів, що мають свідоцтво на проведення державних грошових лотерей, а також проводити у міністерствах, інших центральних органах та місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, в установах банків та інших фінансово-кредитних установах усіх форм власності перевірки фінансово-бухгалтерських документів, звітів, планів, кошторисів та інших документів щодо зарахування, перерахування і використання бюджетних коштів.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, з 2002 р. Міністерство фінансів України разом з Рахунковою палатою Верховної Ради України у порядку, визначеному Верховною Радою України, має здійснювати і контроль за проведенням таємних видатків.

Основні функції Державного контрольно-ревізійного управління щодо здійснення фінансового контролю полягають у здійсненні ревізій та перевірок, узагальненні їхніх результатів, а також в організації заходів щодо усунення і попередження фінансових порушень, і зокрема з питань:

- законного, цільового і ефективного витрачання коштів бюджетів усіх рівнів та коштів державних цільових фондів;
- збереження державного, муніципального і колективного майна;
- достовірності даних бухгалтерського обліку і фінансової звітності;
- цільового використання і своєчасного повернення валютних кредитів, бюджетних та позабюджетних позичок, а також позик і кредитів, гарантованих бюджетними коштами;
- поповнення дохідної частини бюджетів і державних цільових фондів;
- дотримання розрахункової дисципліни.

Важливість Державної податкової служби в країні на чолі з Державною податковою адміністрацією України (ДПАУ) зумов-

люється тим, що вона є єдиною структурою в системі виконавчої влади, що здійснює фіскальний контроль за сплатою податків. При цьому податкові органи мають право здійснювати на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності перевірки грошових документів, бухгалтерських книг, звітів, кошторисів, декларацій, товарно-касових книг, показників електронних контрольно-касових апаратів і комп'ютерних систем та інших носіїв інформації, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів.

У 2001 р. у складі Міністерства фінансів України утворено Державний департамент фінансового моніторингу, основним завданням якого визначено збирання, оброблення і аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому контролю (визначені законом як значні або сумнівні) та інші операції, пов'язані з легалізацією таких доходів.

Крім перелічених суб'єктів загальнодержавний фінансовий контроль в Україні здійснюють також Державне казначейство України, Державна митна служба України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Фонд державного майна України, уповноважений орган виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг, а також дирекції державних позабюджетних цільових фондів та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади.

Фінансовий контроль як економічну категорію можна поділити на види, форми і методи. Види контролю визначають співвідношення контролюючого і підконтрольного суб'єктів. Форми фінансового контролю відображають стадію його здійснення відносно руху грошових потоків. Методи контролю — це сукупність прийомів та способів його здійснення.

Види фінансового контролю. Залежно від взаємозв'язку об'єкта контролю — фінансової діяльності і суб'єкта — органу контролю, фінансовий контроль поділяється на два основні види: внутрішній і зовнішній.

Під час *внутрішнього* контролю фінансова діяльність кожного суб'єкта контролюється ним самим через спеціальні підрозділи — контрольно-ревізійні відділи, управління тощо. Такий контроль має форму внутрішнього аудиту, метою якого є перевірка доцільності та обґрунтованості окремих фінансових операцій, їх відповідності фінансовій стратегії і тактиці даного суб'єкта.

Зовнішній контроль полягає в перевірці фінансової діяльності того чи іншого суб'єкта відповідними уповноваженими органами контролю. Метою цього контролю є перевірка відповідності фі-

нансової діяльності чинному фінансовому законодавству. Цей контроль за ознакою суб'єктів його здійснення поділяється на державний, відомчий, внутрішньокорпоративний, незалежний і суспільний.

Державний — це контроль з боку держави як за фінансовою діяльністю юридичних і фізичних осіб, так і за власними фінансами. Він покладається на спеціальні органи фінансового контролю (в Україні це Рахункова палата і Контрольно-ревізійне управління) та органи управління фінансами і фінансовою системою (Міністерство фінансів, Державна податкова адміністрація, Державне казначейство, органи управління державними цільовими фондами). Державний контроль є найбільш організованим та дієвим видом контролю, який охоплює мікро- та макрорівень розподілу і перерозподілу створеного ВВП, а відповідно і реалізацію загальнодержавної фінансової політики. У разі виявлення порушень застосовуються фінансові санкції, а винні особи можуть бути притягнені до адміністративної, а в окремих випадках і кримінальної відповідальності.

Відомчий і внутрішньокорпоративний контроль полягає в перевірці фінансової діяльності суб'єктів, що підпорядковані міністерствам і відомствам або входять до складу корпоративних об'єднань. Цей контроль охоплює три напрями. Перший — це відповідність фінансової діяльності чинному фінансовому законодавству. Другий — узгодженість фінансової діяльності із фінансовою стратегією і тактикою міністерств, відомств, корпоративних об'єднань. Третій — внутрішньовідомчі розподільні і перерозподільні відносини. Цей вид контролю спрямований насамперед на виявлення і усунення порушень і недоліків у фінансовій діяльності підвідомчих підприємств і організацій. За результатами контролю приймаються адміністративні рішення відповідно до чинного законодавства та статутних документів.

Незалежний фінансовий контроль здійснюється незалежними контролюючими органами — аудиторськими фірмами.

Аудит — це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, повноти і відповідності чинному законодавству.

Аудиторська перевірка здійснюється незалежними особами — аудиторами або аудиторськими фірмами на комерційних засадах.

У 1993 р. в Україні був прийнятий Закон «Про аудиторську діяльність», який визначив правові засади здійснення аудиторсь-

кої діяльності і спрямований на створення системи незалежного фінансового контролю з метою захисту інтересів власника.

Аудит може бути обов'язковим та ініціативним. Обов'язковий аудит передбачений законодавством для певного переліку підприємств і організацій, зокрема: банків, інвестиційних фондів, інвестиційних компаній, інших небанківських фінансових установ, які здійснюють залучення коштів громадян або залучення чи торгівлю цінними паперами (крім операцій з випуску (емісії) власних корпоративних прав), бірж, страхових компаній, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів.

Також аудиторські перевірки можуть також проводитися з ініціативи керівництва або власників підприємства, його засновників, акціонерів.

Крім проведення контрольної роботи, аудиторські послуги можуть надаватися у вигляді консультацій з питань організації бухгалтерського обліку, проведення фінансово-господарської діяльності відповідно до чинного законодавства, в тому числі податкового.

Перед аудиторами ставляться високі професійні вимоги: аудитор повинен мати *кваліфікаційний сертифікат*, який засвідчує його кваліфікаційну придатність, а також *ліцензію* — дозвіл на заняття аудиторською діяльністю. Сертифікацію і ліцензування аудиторської діяльності в Україні здійснює Аудиторська палата України. Крім цього вона в установленому порядку проводить атестацію аудиторів, розробляє стандарти і методичні рекомендації, веде облік аудиторів, їхніх фірм.

Під час проведення перевірок аудитори самостійно визначають форми і методи аудиту на підставі чинного законодавства, існуючих норм і стандартів, умов договору із замовником, професійних знань та досвіду. Аудитори мають право отримувати всі необхідні документи для проведення перевірок, а також пояснення до них.

Поряд з цим аудитори зобов'язані належним чином надавати аудиторські послуги, повідомляти власників, замовників про виявлені недоліки ведення бухгалтерського обліку і звітності, зберігати в таємниці інформацію, отриману під час аудиту.

З метою забезпечення об'єктивності і неупередженості у проведенні аудиторських перевірок чинним законодавством забороняється проведення таких перевірок аудитором, який має власні майнові інтереси, прямі родинні стосунки з керівництвом суб'єкта господарювання, що перевіряється, або є членом керівництва, засновником чи працівником.

Результати проведення аудиторської перевірки оформляються аудиторським висновком. **Аудиторський висновок** — це офіційний документ, засвідчений підписом та печаткою аудитора чи аудиторської фірми, який складається за наслідками проведеного аудиту і містить висновок щодо достовірності звітності, повноти і відповідності її чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Суспільний фінансовий контроль — це контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави. Він не має, як правило, організованих форм (певною мірою функції цього контролю виконує Рахункова палата Верховної Ради України) і здійснюється за рахунок відкритості, гласності й прозорості фінансової діяльності держави. Кожний громадянин повинен мати право на ознайомлення, наприклад, з процесом складання і виконання бюджету, який формується переважно за рахунок доходів юридичних і фізичних осіб. Контрольні функції громадян реалізуються також через виборчу систему — обираючи певні партії чи окремих депутатів, виборці обирають чи відкидають і певну фінансову політику.

Форми фінансового контролю. Залежно від стадії здійснення контролю він поділяється на попередній, поточний і наступний.

Особливістю *попереднього* фінансового контролю є те, що він здійснюється на етапі розробки та прийняття управлінського рішення з фінансових питань. Він пов'язаний із процесами визначення оптимального обсягу централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів у плановому періоді, а також з їхнім ефективним розподілом та використанням. Вихідною інформаційною базою для цього контролю є фактичні дані виконання планових завдань минулих періодів. На рівні держави попередній фінансовий контроль проводиться на стадії розроблення та прийняття законодавчих і нормативних актів у сфері фінансів. Важливим напрямом цього контролю є перевірка контрагента — отримувача коштів: його юридичного статусу, фінансового стану, ділових рис, партнерської відповідальності тощо.

Поточний фінансовий контроль становить оперативний контроль за реалізацією фінансової діяльності, дотриманням планових показників, виконанням вимог фінансової дисципліни тощо. Він здійснюється через аналіз, перевірки, обстеження діяльності суб'єктів господарювання, його завдання — вчасно реагувати на зміни умов фінансової діяльності

Наступний фінансовий контроль здійснюється на завершальній стадії виконання планового завдання. Його мета — контроль

за фінансовими результатами, порівняння фактичних і планових показників фінансової діяльності, оцінка ефективності проведеної роботи. Цей вид контролю є базою для попереднього контролю майбутнього періоду. Наступний контроль дає повну і вичерпну інформацію про фінансову діяльність як кожного суб'єкта, так і суспільства в цілому. Таким чином, спостерігається тісний взаємозв'язок між попереднім, поточним та наступним фінансовим контролем.

Методи фінансового контролю розрізняються за характером його здійснення, за комплексністю і технологією контролю, його спрямованістю, оформленням результатів. Виділяють такі основні методи контролю: ревізія, тематичні перевірки, обстеження.

Ревізія становить найбільш глибоке та всебічне обстеження діяльності господарського суб'єкта для оцінки рівня його фінансової дисципліни. Ревізія є найпоширенішим методом фінансового контролю і здійснюється переважно всіма контролюючими органами. Залежно від об'єкта ревізії поділяють на *повні, часткові, тематичні, комплексні*. Залежно від обсягу даних ревізії поділяють на *суцільні та вибіркові*.

Суть *тематичних перевірок* полягає в контролі за окремими сторонами фінансової діяльності. Зокрема, це камеральні (у податковій інспекції) і документальні (у платника) перевірки податкових декларацій і звітів. Результати документальної перевірки можуть оформлятися довідкою — якщо порушень не виявлено і актом — при встановленні порушень податкового законодавства.

Обстеження являє собою ознайомлення з окремими напрямками фінансової діяльності з метою виявлення проблем і шляхів їх удосконалення. Характерним для обстеження є зіставлення фактичного стану справ з нормативним.

Необхідною умовою забезпечення ефективності фінансового контролю є оптимальність і системність дій контролюючих органів. Іншими словами, фінансовий контроль не може бути ефективним, якщо він не охоплює всіх сфер обігу фінансових ресурсів.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. Що являє собою фінансова система за внутрішньою структурою?*
- 2. Яка існує організаційна структура фінансової системи?*

3. Який існує зв'язок між окремими сферами та ланками фінансової системи?
4. У чому полягає сутність фінансової системи за організаційною структурою?
5. Що відображає ланка фінансової системи?
6. Що відображають фінанси суб'єктів господарювання?
7. Який склад державних фінансів і що вони характеризують?
8. Що таке фінансовий ринок, які його структура та роль?
9. Що таке фінансові органи і фінансові інституції?
10. Які фінансові органи і фінансові інституції здійснюють управління фінансами в Україні?
11. Які завдання покладено на Міністерство фінансів України?
12. Які функції і повноваження покладено на Державну податкову адміністрацію України?
13. Які функції Державного казначейства України?
14. Які функції і повноваження має Контрольно-ревізійна служба України?
15. Яка сфера діяльності Рахункової палати України?
16. Яку роль відіграють Національний банк України і комерційні банки в управлінні фінансами?
17. Що являє собою Міжбанківська валютна біржа?
18. Що таке фондова біржа?
19. Що таке фінансовий контроль і яка його роль?
20. Які існують види фінансового контролю?
21. У чому полягають відмінності між державним, відомчим, корпоративним і незалежним фінансовим контролем?
22. Які функції покладено на Аудиторську палату України та аудиторські фірми?
23. Які використовуються форми і методи фінансового контролю?

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

Ключові терміни: фінансова політика, фіскальна політика, податкова політика, бюджетна політика, фінансова стратегія, фінансова тактика, фінансовий механізм, фінансове забезпечення, фінансові методи, фінансове планування, фінансові важелі, фінансові стимули, фінансові санкції, фінансове регулювання, фінансові інструменти.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- сутність і складові фінансової політики;
- основні етапи процесу формування і реалізації фінансової політики;
- роль фінансових важелів у регулюванні соціально-економічних процесів;
- сутність і форми забезпечення фінансового механізму.

3.1. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА, ЇЇ ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ

Функціонування фінансової системи спрямоване на вирішення певних завдань, що стоять перед суспільством. Цим завданням підпорядковуються і організація фінансових відносин у суспільстві, і процеси руху та розміщення фінансових ресурсів, і пропорції між їх централізацією та децентралізацією, і порядок формування, розподілу та перерозподілу доходів, і спрямованість витрат окремих суб'єктів підприємницької діяльності, громадян та держави, і структурне співвідношення між окремими сферами і ланками фінансової системи, і характер взаємовідносин між ними, і пропорції між індивідуальним та суспільним споживанням. При цьому можлива практично безмежна чисельність варіантів організації фінансових відносин і фінансової діяльності, з яких необхідно вибрати саме той, що найбільше підходить даній країні

у даний час. Вибір цих варіантів і становить основу фінансової політики, яку здійснює держава.

Таким чином, фінансова політика має самостійне значення і водночас є важливим засобом реалізації політики держави в будь-якій сфері суспільної діяльності — економіці, соціальній сфері, військовій реформі, у міжнародних відносинах.

За допомогою фінансів і фінансової політики здійснюється багатосторонній регулювальний вплив на ринкові відносини і процес розширеного відтворення, а саме:

— фінанси і фінансова політика активно використовуються для сприяння процесу нагромадження капіталу, який визначає темпи економічного зростання;

— за допомогою фінансів держава впливає на процес реалізації сукупного суспільного продукту у цілому і додаткової вартості, зокрема;

— фінанси відіграють важливу роль у процесі відтворення робочої сили.

Фінансова політика — комплекс дій і заходів, що здійснюються державою в межах наданих їй функцій і повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання і фінансових інституцій, громадян і безпосередньо держави з метою вирішення певних завдань і досягнення поставлених цілей.

Фінансова політика повинна враховувати потреби суспільного розвитку, реальні економічні і фінансові можливості держави, тому вона залежить від конкретних історичних умов і завдань, які стоять перед суспільством. Вивчаючи вимоги, які теорія і практика господарювання ставлять до фінансової політики, слід усвідомити дуже важливий висновок — *фінансова політика має бути адекватною закономірностям суспільного розвитку*. Порушення цієї важливої вимоги призводить до значних втрат у національному господарстві.

Зміст фінансової політики, її основні напрями ґрунтуються на теоретичних концепціях, які визначають ступінь участі держави в управлінні економікою і використанні окремих інструментів реалізації фінансової політики, тобто конкретних форм організації фінансових відносин.

Так, представники західної економічної думки відводять важливе місце фінансам як ефективному засобу впливу на формування ринку (*кейнсіанський варіант* — зростання прибутку визначається сферою ринку, тобто процесом реалізації вартості) або

заощаджень (*неокласичний варіант* — достатністю грошового капіталу для інвестицій).

У сучасних умовах більшість розвинутих країн у своїй фінансовій політиці використовують різні елементи як кейнсіанської, так і неокейнсіанської теорії державного регулювання.

Основною метою фінансової політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями. На цій основі мають забезпечуватися стійке зростання економіки, удосконалення її структури, поліпшення добробуту населення.

Головне завдання фінансової політики — забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізації тієї чи іншої державної програми соціально-економічного розвитку.

Поняття фінансової політики держави можна розглядати у вузькому і широкому розумінні (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

ЗМІСТ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

У вузькому розумінні	У широкому розумінні
<p>Включає дві підсистеми, або взаємопов'язані напрями діяльності держави:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ політика у сфері державних фінансів; ➤ політика у сфері недержавних фінансів (за галузями, регіонами тощо) 	<p>Механізм державного регулювання всіх соціально-економічних процесів та явищ, що включає широкий арсенал фінансових інструментів, засобів, форм і методів розподілу та перерозподілу ВВП й національного доходу і діє через національну фінансову систему країни</p>
<p>Ефективним методом взаємодії державних і недержавних фінансів вважається такий, що сприяє оптимальному зростанні національного доходу. Під останнім розуміється макроекономічний стан співвідношення доходів і витрат у складі бюджетів усіх учасників національного господарства, що забезпечують оптимум процесів зберігання, накопичення та споживання</p>	<p>Склад фінансової політики:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ бюджетно-податкова; ➤ грошово-кредитна; ➤ інвестиційна; ➤ страхова; ➤ амортизаційна; ➤ валютна; ➤ митна; ➤ інші

Залежно від тривалості періоду і характеру завдань, що вирішуються, фінансова політика поділяється на *фінансову стратегію* і *фінансову тактику*. Ці поняття між собою тісно взаємопов'язані. Стратегія визначає сутність і напрями тактики. У свою чергу, тактичні можливості обмежують вибір стратегії, адже без-

глуздо визначати стратегічні цілі і завдання, для вирішення яких недостатньо належних тактичних засобів. Тільки та фінансова політика, яка ґрунтується на поєднанні стратегії і тактики, їх єдність і підпорядкованість, може бути успішною. Фінансова політика, що не має стратегічних орієнтирів, а полягає лише у вирішенні тактичних завдань, має обмежений характер і, як правило, малоефективна.

Фінансова стратегія — довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною і соціальною стратегією. Спрямованість фінансової стратегії визначається конкретними завданнями розвитку суспільства на певному історичному етапі розвитку. В умовах економічної кризи головним завданням є фінансове забезпечення макроекономічної стабілізації, в умовах економічного розвитку — досягнення оптимальних темпів зростання ВВП. За будь-яких умов основою фінансової стратегії є надійне забезпечення потреб економіки фінансовими ресурсами і створення достатніх стимулів для ефективної діяльності суб'єктів господарювання.

Фінансова тактика спрямована на розв'язання завдань конкретного етапу розвитку суспільства за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових зв'язків. Фінансова тактика більш мобільна, оскільки полягає у вчасному реагуванні на економічні проблеми і диспропорції. Її основне завдання — досягнення стратегічних цілей розвитку.

Щоб краще усвідомити зміст, завдання і вимоги до фінансової політики, виділяють як самостійні складові податкову, бюджетну, грошово-кредитну, митну політику.

Податкова політика реалізує інтереси держави. Її головне призначення — вилучення частини ВВП на загальнодержавні потреби, перерозподіляючи ці кошти через бюджет.

Під **бюджетною політикою** розуміють визначення державою:

- джерел формування доходів державного і місцевих бюджетів;
- пріоритетних напрямів видатків бюджету;
- допустимих меж розбалансованості бюджету;
- джерел фінансування бюджетного дефіциту;
- принципів взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи.

Податки і державні видатки є основними інструментами фіскальної політики. Основні цілі фіскальної політики відображено на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Цілі фіскальної політики

Фіскальна політика має дві основні форми: *дискреційну* і *автоматичну*.

Дискреційна (активна) фіскальна політика — це свідоме маніпулювання податками і державними видатками з боку органів законодавчої і виконавчої влади з метою зміни реального обсягу національного виробництва та зайнятості, контролю за інфляцією, прискорення темпів економічного зростання.

У світовій практиці розрізняють два види дискреційної фінансової політики, а саме:

а) **стимулююча фіскальна політика**. Її суть полягає в збільшенні державних видатків, зниженні податків і одночасному поєднанні першого та другого.

Ця політика проводиться в період економічного спаду і безробіття, але внаслідок її проведення може збільшитися дефіцит бюджету, що може, у свою чергу, призвести до інфляції;

б) суть **стримуючої фіскальної політики** полягає в зниженні державних видатків, збільшенні податків і одночасному поєднанні першого та другого.

Ця політика проводиться в період високої інфляції та спрямована на скорочення дефіциту державного бюджету.

Автоматична (пасивна) фіскальна політика здійснюється за допомогою «вбудованих стабілізаторів» (податків і державних витрат, трансфертів). Необхідні зміни в рівні державних видатків і податків вводяться автоматично. Це так звана автоматична, або вбудована стабільність.

Вбудовані стабілізатори — це будь-який захід, що зумовлює тенденцію до збільшення дефіциту державного бюджету в період економічного спаду або скорочення дефіциту державного бюджету в період економічного зростання та інфляції, без спеціальних активних заходів з боку уряду і законодавчої влади.

Державний бюджет завдяки фіскальній політиці в період економічного зростання та інфляції повинен мати *рестриктивний (стримуючий) вплив*, а в період економічного спаду і безробіття — *експансивний (стимулюючий) вплив*.

За допомогою вбудованих стабілізаторів амортизується економічний спад і обмежується зростання.

До недоліків фіскальної політики відносять: часовий лаг (період) між прийняттям рішення і його впливом на економіку; адміністративні затримки (бюджетний процес, зміни податкового законодавства вимагають визначення терміну і можуть мати довгостроковий характер).

Під *грошово-кредитною (монетарною) політикою* розуміють забезпечення стабільності грошового обігу через управління емісією, регулювання інфляції і курсу національної грошової одиниці; забезпечення своєчасності розрахунків у національному господарстві і в різних ланках фінансової системи через регламентацію і регулювання діяльності банківської системи; управління діяльністю фінансового ринку через регламентацію емісії і розміщення державних і корпоративних цінних паперів і регулювання їх доходності.

Об'єктами монетарної політики виступають такі змінні грошового ринку, як пропозиція (маса) грошей; відсоткова ставка; валютний курс; швидкість обігу грошей тощо.

Виділяють такі основні інструменти грошово-кредитної політики:

- *облікова (дисконтна) політика*. Її суть полягає в регулюванні облікової ставки центрального банку, за якою він надає позички комерційним банкам у порядку їх рефінансування;

- *регулювання норми обов'язкових резервів* для комерційних банків та інших депозитних установ, які повинні зберігати частину залучених коштів на кореспондентських рахунках у центральному банку без права їх використання і виплати відсотків за ними;

- операції на відкритому ринку, що пов'язані з купівлею і продажем цінних паперів центральним банком на ринку цінних паперів. У країнах з розвинутими ринковими відносинами вони є найбільш поширеним методом грошово-кредитного регулювання.

Через *валютну і митну* політику держава захищає свої інтереси на міжнародному ринку.

Валютна політика — це сукупність економічних, юридичних і організаційних форм і методів у галузі валютних відносин,

що здійснюються державою та міжнародними валютно-фінансовими організаціями. Регулювання курсу національної валюти здійснюється за допомогою валютних інтервенцій центрального банку, які впливають на попит і пропозицію національної валюти та іноземних валютних цінностей у країні.

Відповідно до зацікавленості держави в розширенні або скороченні свого експорту чи імпорту застосовується система митних платежів або конкретний митний режим. *Головним завданням митної і валютної політики є забезпечення примноження золотовалютних резервів держави.*

Дієздатність фінансової політики значною мірою визначається узгодженістю її окремих складових. Усі вони мають бути спрямовані на досягнення однієї мети — стабільного економічного розвитку країни. Тільки скоординована і узгоджена політика може дати позитивні результати.

3.2. ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ І ЙОГО СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ

Реалізація фінансової політики держави здійснюється за допомогою **фінансового механізму**, який являє собою досить складну систему впливу на різні сторони фінансової діяльності окремих суб'єктів. Основним вектором цього впливу є взаємовідносини держави, яка виробляє і реалізує фінансову політику, із суб'єктами господарювання, що забезпечують виробництво ВВП.

Фінансовий механізм — це сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Структура фінансового механізму досить складна. До неї належать різні елементи, що відповідають різноманітності фінансових відносин. До структури фінансового механізму входять п'ять взаємопов'язаних елементів (рис. 3.2): *фінансові методи, фінансові важелі, правове забезпечення, нормативне забезпечення, інформаційне забезпечення.*

Кожна сфера та ланка фінансового механізму є складовою єдиного цілого. Разом з тим вони функціонують відносно самостійно. Ця обставина зумовлює необхідність постійного узгодження складових фінансового механізму.

Рис. 3.2. Структура фінансового механізму

Фінансовий метод можна визначити як засіб впливу фінансових відносин на господарський процес. Фінансові методи діють у двох напрямках: *управління рухом фінансових ресурсів* та *ринковими комерційними відносинами*, пов'язаними зі зміною витрат і результатів, з матеріальним стимулюванням і відповідальністю за ефективне використання грошових фондів. Дія фінансових методів виявляється в утворенні та використанні грошових фондів.

Серед фінансових методів особливе місце займає *фінансове планування і прогнозування*.

Фінансове планування — це діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх корпоративних об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць, країн загалом.

Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, що утворюються у процесі розподілу і перерозподілу ВВП, а *результатом* — різні види фінансових планів і прогнозів.

Фінансовий план — це план формування і використання фінансових ресурсів. Фінансові плани мають форму балансу — прибуткові і видаткові розділи.

Основними завданнями *фінансового планування* є:

- визначення джерел та обсягів грошових ресурсів, необхідних для розширеного відтворення, їх розподіл між секторами економіки;

- зосередження в руках держави централізованого фонду грошових ресурсів, необхідних для успішного виконання державних функцій;

- забезпечення необхідних пропорцій у розподілі та використанні грошових ресурсів;

- стимулювання найбільш ефективного використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів, зниження собівартості продукції й виявлення внутрішньовиробничих резервів.

Виконання цих завдань реалізується через:

- 1) основний фінансовий план держави — Державний бюджет і бюджети усіх рівнів;

- 2) кредитний і касовий план Національного банку і комерційних банків;

- 3) баланси і звіти підприємств;

- 4) кошториси установ, які фінансуються з бюджету.

Формування фінансових планів і прогнозів базується на двох основних принципах:

- 1) науковій обґрунтованості;

- 2) предметно-цільовому підході.

Принципи — це основоположні елементи системи управління. Принципи визначають характер дії як окремих підсистем та їх елементів, так і механізму в цілому.

Наукова обґрунтованість планування передбачає економічну обґрунтованість фінансових показників, відображення реальних процесів економічного і соціального розвитку, збалансованості фінансових ресурсів.

Предметно-цільовий підхід передбачає конкретне цільове призначення.

У фінансовому плануванні використовуються спеціальні методи: *нормативний, розрахунково-аналітичний, балансовий і метод економіко-математичного моделювання.*

Суть **нормативного методу** фінансового планування полягає в тому, що під час розрахунку фінансових показників за основу беруться фінансові норми і нормативи, до яких належать норми амортизаційних відрахувань, рентабельності окремих видів товарів (робіт, послуг), обігових коштів, ставки заробітної плати, норми витрачання коштів у бюджетних установах, норми відрахувань до фондів соціального призначення тощо.

Нормативний метод досягає найбільшої ефективності за умови, що норми і нормативи відповідають таким вимогам: вони повинні бути науково-обґрунтованими; прогресивними (орієнтованими на кращий досвід); тривалої дії; стабільними.

Розрахунково-аналітичний метод фінансового планування ґрунтується на фактичних показниках фінансової діяльності в попередні звітні періоди. На основі аналізу фінансових показників за минулі роки і період, що передував передплановому року, встановлюється вихідна база планування. Потім визначаються фактори, які можуть вплинути на фінансову діяльність у плановий період, розраховуються індекси і коефіцієнти їх впливу. На підставі базових показників, а також коефіцієнтів, що характеризують фінансові показники на плановий період. Це досить трудомісткий метод, що потребує значної аналітичної роботи, проте на сьогодні його застосування є найреальнішим.

Балансовий метод у фінансовому плануванні передбачає відповідність видатків джерелам їх покриття і взаємозв'язок всіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, внаслідок чого досягається збалансованість плану. Нині цей метод набуває особливого значення, оскільки всі видатки підприємств залежать від зароблених ними коштів і підприємства повинні розраховувати тільки на власні надходження, а не на допомогу держави чи міністерства.

Досить перспективним є **метод економіко-математичного моделювання**. ґрунтується він на розробленні математичної моделі фінансової діяльності підприємства або держави у плановому періоді. Цей метод дає змогу розрахувати кілька варіантів плану за допомогою змінних вхідних показників і знаходити оптимальні рішення.

Фінансовий важіль є засобом дії фінансового методу. До фінансових важелів належать: *прибуток, доходи, амортизаційні відрахування, економічні фонди цільового призначення, фінансові*

санкції, орендна плата, відсоткові ставки за кредитами, депозитами, облігаціями та ін.

Правове забезпечення функціонування фінансового механізму включає *законодавчі акти, постанови, накази, циркулярні листи та інші правові документи органів управління*. Залучення юридичних норм дає змогу встановити єдині правила організації фінансових зв'язків, захистити економічні інтереси суспільства, проводити єдину політику у сфері фінансів, забезпечити фінансову дисципліну.

Нормативне забезпечення включає інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки, ліміти та резерви.

Інформаційне забезпечення складається з різного типу статистичної, економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації. Сюди належать повідомлення про фінансову стійкість і платоспроможність партнерів та конкурентів, про ціни, курси, дивіденди на товарному, фондовому, валютному ринках. Той, хто володіє інформацією, володіє і фінансовим ринком.

Основні методи фінансового впливу на соціально-економічний розвиток — це **фінансове забезпечення і фінансове регулювання**. Оскільки ці два методи є глобальними і узагальнюючими та включають окремі часткові методи, то їх можна виділити як структурні підсистеми фінансового механізму, що характеризують зміст впливу фінансів на різні аспекти розвитку суспільства. Встановлення пріоритетності того чи іншого методу лежить в основі визначення напрямів фінансової політики держави. Чим вищий рівень розвитку суспільства і економіки, тим більша роль фінансового регулювання.

Структурну будову фінансового механізму подано на рис. 3.3.

Фінансове забезпечення регулюється на основі відповідної системи функціонування, яке може здійснюватись у трьох формах: *самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування*. Різні форми фінансового забезпечення використовують на практиці одночасно через установаження отриманого для певного етапу розвитку суспільства співвідношення між ними.

Фінансове регулювання полягає в регламентуванні розподільчих відносин у суспільстві і на окремих підприємствах. Оскільки фінанси є розподільчими і перерозподільними відносинами, то фінансові методи регулювання, по суті, є методом розподілу. Є два методи розподілу доходів: *сальдовий і нормативний*.

У складі фінансового механізму створюється набір фінансових інструментів, за допомогою яких здійснюється вплив на різні сторони суспільного розвитку.

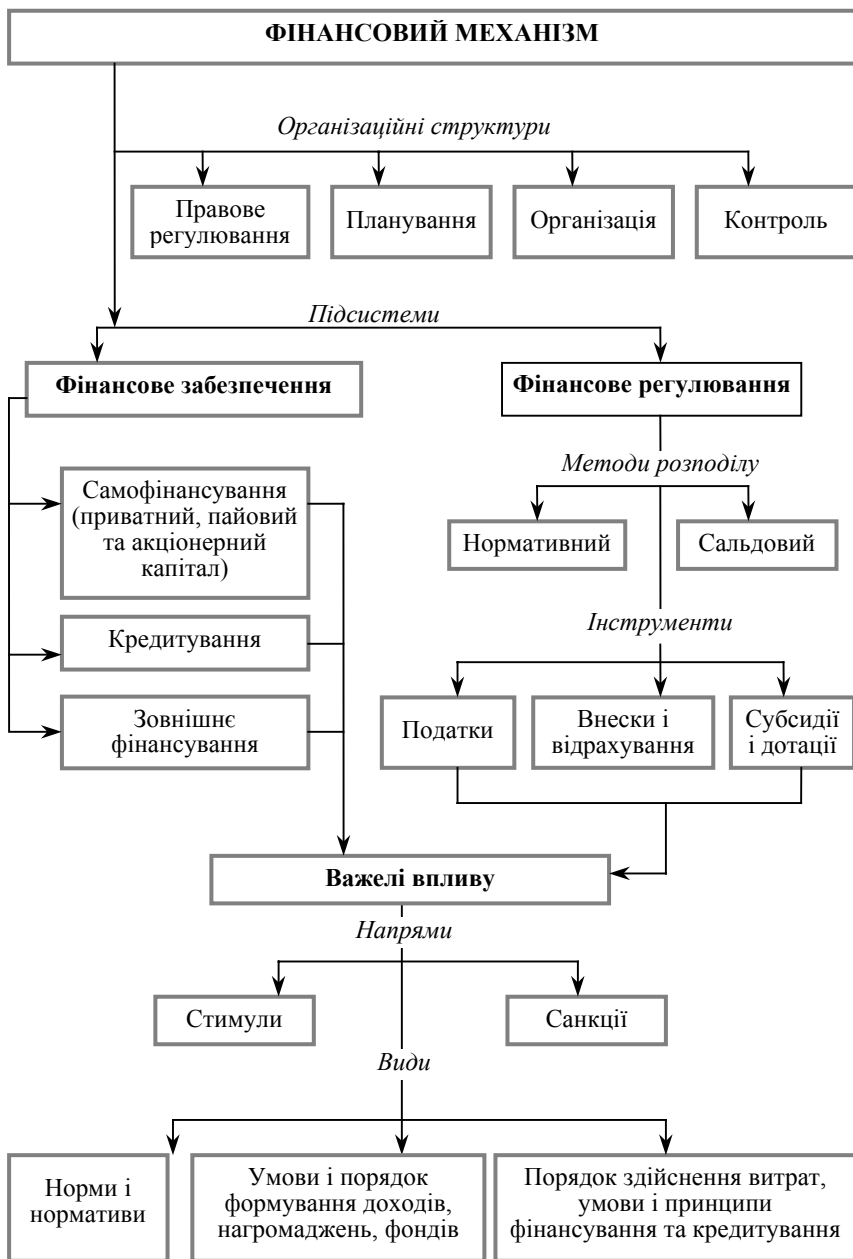

Рис. 3.3. Структурна будова фінансового механізму

Видами таких інструментів є *податки, внески і відрахування, субсидії та дотації*. Конкретний склад фінансових інструментів постійно змінюється залежно від завдань фінансової політики.

Управління **фінансовим механізмом** ґрунтується на використанні відповідних *важелів*. За напрямом своєї дії вони поділяються на дві групи: *стимули і санкції*.

Крім того, важелі керування фінансовим механізмом поділяються на окремі види. Насамперед це *принципи, умови і порядок формування доходів, нагромаджень і фондів, порядок здійснення витрат, умови і принципи фінансування і кредитування*.

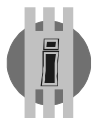
Умови формування доходів, нагромаджень і фондів, а також фінансування і кредитування визначаються відповідними законодавчими і нормативними документами.

Надійність фінансового механізму визначається достатнім забезпеченням потреб кожного суб'єкта у коштах на основі оптимізації співвідношення між формами фінансового забезпечення.

Надзвичайно важливу роль у системі управління фінансовим механізмом відіграють *норми і нормативи*, особливо при застосуванні нормативного методу розподільчих відносин.

Функціонування фінансового механізму забезпечується через організаційні структури, які характеризують надбудову суспільства. Це *правове регламентування, планування, організація і контроль*.

Ефективність фінансового механізму залежить від цілеспрямованого вибору фінансових інструментів і дієвості їх впливу на окремі сторони соціально-економічного розвитку.

3.3. ФІНАНSOVA БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Фінансова безпека держави — поняття досить багатопланове в економічному контексті та надзвичайно актуальне в політичному. Це пояснюється тим, що вона є результатом практичних заходів з боку законодавчої та виконавчої влад держави в сфері фінансів.

Фінансова безпека — це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової системи, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Фінансова безпека визначається конкретними показниками функціонування економічної системи держави за певний проміжок часу. До цих показників належать: величина внутрішнього й зовнішнього боргів; рівень інфляції; стійкість національної валюти; сальдо платіжного балансу.

Внутрішні й зовнішні борги давно стали невід'ємною складовою фінансової системи більшості країн світу. Вони зумовлені наявністю дефіциту бюджету, тобто держава не завжди має змогу провести скорочення витрат відповідно до наявних доходів. Тоді виникає потреба в додаткових фінансових ресурсах, які можна одержати або завдяки емісії грошей, або запозиченням як всередині держави, так і ззовні. Покриття дефіциту бюджету через запозичення має переваги, до яких належать: керованість інфляційними процесами в державі; підвищення рівня касового виконання бюджету; зміцнення фінансового становища в державі тощо.

Однак непродумане й надмірне використання запозичень для покриття витрат бюджету має низку негативних ознак. Так, використання запозичень на покриття поточних витрат призводить у подальшому до зростання дефіциту бюджету. Значне використання запозичень протягом двох-трьох років створює фінансову піраміду, яка зумовлює фінансовий крах системи в цілому, оскільки повернення боргів і виплата відсотків за ними призводить до постійного зростання боргів, а це скорочує витрати бюджету за іншими статтями. Як правило, при надмірному зростанні боргів держава вдається до їх реструктуризації, що в свою чергу викликає недовіру до неї з боку інших держав і міжнародних фінансових інститутів.

Відповідно до міжнародних стандартів і загальноприйнятих наукою показників оптимальний розмір боргів держави не повинен перевищувати 70 % від річного обсягу ВВП. При перевищенні цього рівня держава може втратити фінансову незалежність і стати державою-банкрутом.

Звісно, використання запозичень має принципи, порушення яких може суттєво впливати на фінансову безпеку держави. Зокрема, розміщення короткотермінових боргових зобов'язань створює нестабільність і постійне напруження в фінансуванні витрат бюджету, тому перевага повинна надаватися довгостроковим запозиченням. У свою чергу довгострокові запозичення можливі при наявності довіри до уряду і держави в цілому. Важливе значення має також наявність системи страхування ризиків.

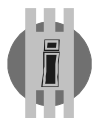
При здійсненні запозичень повинна провадитися політика обмеження допуску нерезидентів на ринок державних цінних паперів, оскільки нерезиденти можуть суттєво вплинути на фінансову стабільність у державі шляхом спекулятивних дій як на первинному, так і на вторинному фондовому ринках. Крім того, нерезиденти вивозять із держави капітал, одержаний у формі відсотків.

Розміщення державних запозичень всередині держави повинно бути зорієнтовано також на участь населення, тобто фізичних осіб. Це, крім усього, сприятиме зростанню добробуту населення за рахунок одержаних відсотків на вкладені кошти.

Борги держави економічно виправдані лише в тому разі, якщо здійснювані за їх рахунок видатки сприяють збільшенню майбутніх доходів або приводять до скорочення майбутніх бюджетних видатків, тобто мають позитивний рівень прибутковості, що дає змогу державі в подальшому погасити основну суму боргу й сплатити відсотки за ним. До таких видатків належать інвестиції, і тому приріст державної заборгованості, згідно з економічною теорією, не повинен перевищувати суми державних інвестицій. У багатьох країнах таке обмеження закріплене в конституціях. Останніми роками щорічний приріст державних боргів в Україні на порядок перевищував обсяги бюджетних інвестицій.

Високі темпи зростання боргових зобов'язань, як наслідок збереження високого рівня бюджетного дефіциту, неминуче зменшують довіру до уряду вітчизняних та іноземних інвесторів, а отже, призводять до зростання відсоткових ставок (як плати за ризик) і подальшого загострення бюджетних проблем — зростання видатків держави на обслуговування своїх зобов'язань, до необхідності скорочення видатків, не пов'язаних із виплатою відсотків, або ж необхідності нових запозичень.

Не менш важливим показником фінансової безпеки держави є рівень інфляції. Загалом інфляція — це системне явище, яке пов'язане не лише з грошовим обігом, а й з усією економічною системою, із загальним становищем в економіці, її місцем у світовому розподілі праці. Слід сказати, що інфляція не завжди проявляє себе в зростанні цін. Ціни можуть бути досить стабільними, а інфляція може бути прихованою, бути насамперед у формі бюджетної заборгованості громадянам із заробітної плати й інших соціальних виплат, неплатежів тощо.

Інфляція — це завжди сигнал про фінансову небезпеку, яка потребує певних заходів з боку владних структур держави.

Інфляція є проявом порушення рівноваги всієї економічної системи і насамперед у сфері грошового обігу. Основною причиною інфляції є спад виробництва, коли товарне забезпечення грошей зменшується, що призводить до зростання цін. Обмеження грошової маси в обігу гальмує зростання цін, але негативно впливає на виробництво, породжує систему неплатежів і зростання боргових зобов'язань.

Спад виробництва може бути зумовлений, з одного боку, зменшенням споживчого попиту, а з другого — технологічною відсталістю виробництва, зростанням його матеріало- та енергоємності, низьким рівнем використання виробничих потужностей тощо. З огляду на це, повинні бути різними й антиінфляційні заходи.

При зменшенні споживчого попиту на товари інфляція в розмірі до 4 % може сприяти зростанню виробництва і стати стимулом до економічного зростання. Коли темпи інфляції переходять між 4—5 %, темпи економічного зростання починають зменшуватися, а коли інфляція сягає 25—45 %, то економічне зростання припиняється, на зміну йому приходять стагнація й спад виробництва, який поступово поглиблюється. При стагнації понад 5 років фінансову незалежність держава втрачає.

Інфляція, зумовлена технологічними й технічними причинами, не може бути усунена лише монетарними заходами. Для цього потрібні інвестиції в економіку з метою її технічного перенаснащення, вирівнювання умов господарювання для всіх виробників, підвищення конкурентоспроможності продукції, стимулювання щодо збільшення населенням заощаджень у фінансових активах, які повинні згодом стати інвестиціями, спроможними пожвавити виробництво. Антиінфляційна політика в умовах перехідної економіки має вжити низку заходів у сферах зовнішньоекономічної, виробничої, інституційної, фінансової, кредитної, соціальної діяльностей. Заходи у всіх цих напрямках повинні проводитися паралельно, оскільки затримки з їх впровадженням в якій-небудь із них може зумовити зростання інфляції й поглиблення фінансової кризи.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності замість надмірної лібералізації було б доцільно використовувати гнучку систему митних тарифів, диференційованих за різними видами товарів. Це дасть змогу вирівняти умови діяльності на національному ринку як вітчизняних, так і іноземних виробників.

У перехідній економічній системі як антиінфляційні мають бути використані заходи в сфері антимонопольної політики,

спрямовані на стримування підвищення цін виробників-монополістів. Це підвищить ступінь конкурентності ринку й знизить ціни. Додатковими заходами антиінфляційної політики є, зокрема, процес розвитку ринку цінних паперів і завдяки цьому мобілізація вільних коштів юридичних і фізичних осіб.

Ринок цінних паперів є також необхідним елементом у перетворенні наявних, але не працюючих нині заощаджень, в інвестиції, що дасть змогу поживити інвестиційну сферу та ліквідувати накопичені у виробництві диспропорції.

Важливим елементом антиінфляційної політики може стати відома на заході теорія «бюджетного мультиплікатора». Суть її в тому, що за рахунок бюджетних витрат створюються нові підприємства й робочі місця. Це дає можливість отримати додаткові реальні доходи, які можуть знову спрямовуватися на нові інвестиції. Усе це безпосередньо сприяє розширенню попиту, який стимулює подальше виробництво.

Однак, слід враховувати й те, що в наявних умовах бюджетні ресурси обмежені, тому тут доцільно виділити державні інвестиції в окремий бюджет — бюджет розвитку. Джерелами формування його доходів можуть бути запозичення як на міжнародних фінансових ринках, так і на внутрішньому, в тому числі цільові запозичення — під конкретні проекти. Ними можуть бути доходи від приватизації та грошова емісія. Використання бюджетних коштів на інвестиційні цілі створює кращі умови для економічного зростання в порівнянні з витратами на соціальні цілі.

Створення бюджету розвитку — це лише перший крок, наступним має стати створення загального інвестиційного клімату для вітчизняних і зарубіжних інвесторів, у тому числі й за рахунок широкого застосування практики прискореної амортизації та пільгового режиму оподаткування тих підприємств, які активно проводять інвестування у сферу розширення виробництва на території України за пріоритетними напрямками.

До найзручніших заходів держави, що спрямовані на створення сприятливого інвестиційного клімату, належать також заходи щодо стимулювання платоспроможного попиту кредитними важелями: кредитна експансія (збільшення пропозиції позиченого капіталу шляхом зниження обов'язкових резервів та облікової ставки); кредитування за рахунок бюджетних ресурсів тих сфер економіки, у розвитку яких зацікавлена держава; гарантування платоспроможності позичальників, у діяльності яких зацікавлена держава.

Для активізації в державі економічного життя і задоволення потреб у фінансових ресурсах при здійсненні структурної пере-

будови економіки може бути також використана кредитна емісія. Вона допомагає розв'язати проблему нестачі грошей в економіці та звузити сферу взаємозаліків, інших грошових сурогатів.

Важливим показником фінансової безпеки держави є стабільність і конвертованість національної валюти. Цього можна досягти за наявності досконалого валютного законодавства, достатніх резервів національного банку, ефективної валютної політики в державі.

Однак слід пам'ятати про можливі негативні наслідки конвертованості. Вони пов'язані, насамперед, з імовірним знеціненням національного багатства та робочої сили, обвальним банкрутством окремих видів виробництва, некерованого поглиблення, соціальної диференціації населення тощо. Тому введенню конвертованості національної валюти має передувати комплекс заходів, які б унеможливили негативні наслідки цієї акції і, навпаки, сприяли економічному зростанню.

Досвід Німеччини, Японії та деяких інших країн свідчить про те, що національна валюта може стати сильною і без її прив'язки до іншої валюти за рахунок зміцнення національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності, активного виходу вітчизняних виробників на міжнародні ринки тощо.

Прикладом цього є досить міцна позиція спільної грошової одиниці країн ЄС — євро щодо американського долара. Надалі її наступ на долар зростатиме, адже планується, що вона буде обслуговувати понад 30 % обсягів міжнародної торгівлі.

Водночас стабільність національної валюти, її забезпечення мають свої особливі форми і методи виявлення та функціонування. Так, важливого значення набувають джерела надходження іноземної валюти в державу і напрями її використання, можливість вільного доступу до купівлі валюти на ринку, проведення політики курсоутворення шляхом встановлення режиму «плаваючого» курсу тощо.

Слід зазначити, що національна валюта має бути прив'язаною і підкріпленою внутрішніми економічними факторами. Але вітчизняна економічна політика цього не передбачала, що й призвело до доларизації в Україні.

Прив'язка національної валюти до долара США призвела до того, що США через систему різних механізмів, у тому числі через МВФ, може управляти національною валютою нашої держави й успішно це робить, але не на покращання, а на погіршення.

Багато країн світу вже тепер відмовляються від долара США, що зараз при обслуговуванні міжнародного господарського обо-

роту є значно незабезпеченим. Так, при частці США у світовому експорті в 15 % долар обслуговує майже 50 % розрахунків у міжнародній торгівлі. Тобто існує суттєвий дисбаланс.

Разом з тим, необхідно враховувати, що традиційна економічна політика, яка проводиться в рамках регульованих національних економік, стає все більш неефективною. Це пояснюється тим, що такі важливі інструменти, як грошово-кредитна політика, ставки відсотка і технологічні інновації значною мірою залежать від глобальних тенденцій. За таких умов забезпечення глобального розвитку людства можливе за умови застосування саме інформаціологічного підходу до проблем єдиної, планетарної економічної системи.

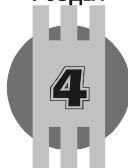
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. У чому полягає сутність фінансової політики?*
- 2. Які складові містить фінансова політика?*
- 3. У чому сутність фіскальної політики?*
- 4. Що являє собою податкова політика?*
- 5. У чому сутність бюджетної політики?*
- 6. Чим визначається зміст фінансової стратегії?*
- 7. Чим визначається зміст фінансової тактики?*
- 8. На чому ґрунтується політика стабілізації?*
- 9. Які засоби використовуються при здійсненні політики стримування ділової активності?*
- 10. У чому сутність дискреційної і не дискреційної фінансової політики?*
- 11. Що таке «вмонтовані стабілізатори»?*
- 12. У чому полягає суть фінансового механізму?*
- 13. Які існують форми фінансового забезпечення?*
- 14. У чому полягає сутність та які існують інструменти фінансового регулювання?*
- 15. Чим забезпечується ефективність фінансового механізму?*
- 16. У чому полягає організаційно-правове забезпечення реалізації фінансової політики?*
- 17. Що таке фінансова безпека держави?*
- 18. Назвіть основні показники фінансової безпеки держави.*

Модуль 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СФЕР І ЛАНОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

РОЗДІЛ

ФІНАНСИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Ключові терміни: *фінанси підприємницьких структур, фінансові ресурси підприємств, фінансові відносини підприємств, комерційний розрахунок, самоокупність, самофінансування, фінансова відповідальність, неприбуткова діяльність, кошторисне фінансування, доходи підприємств, витрати підприємств, прибуток, збиток, амортизаційні відрахування, оборотні кошти, комерційний кредит, банківський кредит.*

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- сутність фінансів підприємницьких структур і фінансові відносини, що визначають їх зміст;
- формування і використання фінансових ресурсів підприємств;
- особливості фінансів підприємницьких структур різних форм власності і видів діяльності;
- механізм формування фінансових результатів суб'єктів підприємницьких структур.

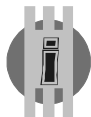
4.1. Суть і функції фінансів підприємств

Фінанси підприємств як складова фінансової системи посідають визначне місце в структурі фінансових відносин суспільства. Вони функціонують у матеріальній і нематеріальній сфе-

рах виробництва, де створюються валовий внутрішній продукт — основне джерело фінансових ресурсів.

На макроекономічному рівні фінанси підприємств забезпечують формування фінансових ресурсів країни через бюджет і позабюджетні фонди.

Фінанси підприємств функціонують на мікрорівні, а тому мають і спільні риси, і певні відмінності від фінансів держави в цілому. Загальною ознакою **фінансів підприємств** є те, що вони виражають сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом ВВП. Специфічні ознаки фінансів підприємств виражають економічні відносини, які характеризують первинний розподіл вартості ВВП, формування та використання грошових доходів і децентралізованих фондів. Особливості фінансів підприємств зумовлені їх функціонуванням у різних галузях економіки, різними організаційно-правовими формами господарювання.

Фінанси підприємств — це сукупність обмінно-розподільних відносин, що виникають на підприємстві у процесі формування, розміщення і використання фінансових ресурсів, здійснення витрат, отримання і розподілу доходів.

Господарська діяльність переважної більшості підприємств має комерційний характер і спрямована на досягнення соціально-економічних результатів та одержання прибутку. *Некомерційне господарювання* — це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів, не пов'язана з одержанням прибутку. До некомерційних належать здебільшого *добровичні, освітянські, медичні, наукові та інші організації невиробничої сфери економіки*.

У процесі підприємницької діяльності підприємства вступають у господарські відносини зі своїми контрагентами: *постачальниками і покупцями, партнерами по суспільній діяльності, об'єднаннями й асоціаціями, фінансово-кредитною системою, внаслідок яких виникають фінансові відносини, пов'язані з організацією виробництва і реалізацією продукції, формуванням фінансових ресурсів, здійсненням інвестиційної діяльності, податкових платежів у бюджет і цільові фонди, внутрішньовиробничим розподілом доходів тощо*.

Таким чином, *об'єктом* фінансів підприємства є економічні відносини, пов'язані з рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

Суб'єктами таких відносин можуть бути підприємства та організації, банківські установи і страхові компанії, позабюджетні фонди, інвестиційні фонди, аудиторські організації, інші суб'єкти господарювання, які є юридичними особами.

Оскільки фінанси підприємств безпосередньо пов'язані з рухом грошових коштів, то досить часто поняття «*фінанси підприємств*» ототожнюється з поняттям «*грошові кошти*» та «*фінансові ресурси*». Однак самі кошти чи фінансові ресурси не розкривають поняття «фінанси», якщо не з'ясувати суті економічної природи останніх. Такими суттєвими загальними властивостями, які лежать в основі фінансів, є закономірності відтворювального процесу та грошові відносини, що виникають між учасниками суспільного виробництва на всіх стадіях процесу відтворення. Однак не всі грошові відносини належать до фінансових. Грошові відносини перетворюються на фінансові, коли рух грошових коштів стає відносно самостійним. Це відбувається у процесі формування, розподілу, використання грошових доходів і фондів згідно з цільовим призначенням у формі фінансових ресурсів.

Залежно від економічного змісту фінансові відносини підприємств можна згрупувати за такими основними напрямками (рис. 4.1):

1) відносини з іншими підприємствами та організаціями — найбільша за обсягом грошових платежів група. Це відносини між підприємствами, що пов'язані з виконанням договірних зобов'язань (з постачальниками, покупцями, будівельниками, транспортниками та іншими підприємствами як всередині країни, так і ззовні). Фінансові відносини між підприємствами можуть виникати у зв'язку з реалізацією виробленої продукції; купівлею-продажем товарно-матеріальних цінностей для господарської діяльності; сплатою й отриманням штрафів, пені та інших платежів; перерахуванням коштів у цільові фонди інших підприємств; розподілом прибутку від спільної діяльності. Роль цієї групи первинна, тому що у сфері матеріального виробництва створюється ВВП, підприємства одержують виручку від реалізації продукції і прибуток;

2) фінансові відносини всередині підприємства. Це відносини між окремими структурними підрозділами підприємства (філіями, цехами, відділами), а також відносини адміністрації з робітниками підприємства. Фінансові відносини всередині підприємства виникають у зв'язку з формуванням статутного фонду, формуванням і розподілом прибутку, фондів спеціального при-

значення; оплатою праці робітників та службовців, виплатою премій, матеріальної допомоги;

Рис. 4.1. Схема фінансових відносин підприємств

3) фінансові відносини підприємств з вищими організаціями, всередині фінансово-промислових груп. Це відносини, що виникають в умовах концентрації і монополізації виробництва. Вони пов'язані з формуванням і використанням централізованих грошових фондів для фінансування інвестицій, наукових та маркетингових досліджень, поповненням основ них та оборотних коштів, фінансуванням імпорتنих операцій;

4) відносини з фінансово-кредитною системою. Ці відносини включають відносини з бюджетною системою (державним та місцевими бюджетами), з позабюджетними фондами, з кредитно-банківськими установами, зі страховими організаціями, з фондовим ринком, з різними фондами та інші відносини. Вони виника-

ють при сплаті податків та інших обов'язкових внесків і платежів у бюджетну систему та позабюджетні фонди, при отриманні з бюджету грошових коштів у вигляді асигнувань, дотацій, субсидій тощо.

Кожна з перелічених груп фінансових відносин має свої особливості і сферу застосування, але матеріальною основою економічних (фінансових) відносин є рух грошових коштів. Саме рухом грошових коштів супроводжується формування статутного капіталу підприємства, починається і завершується кругообіг виробничих фондів, формування і використання грошових фондів і резервів. Звідси можна зробити висновок, що зазначені грошові відносини визначають сутність і зміст фінансів підприємницьких структур.

Об'єктами фінансових відносин між підприємствами і кредитно-банківською системою є організація безготівкових розрахунків, отримання і повернення позик, сплата відсотків за отримані кредити, внесення коштів на депозитні рахунки банків та отримання за ними процентів. Банки надають підприємствам різні фінансові послуги: *лізингові, факторингові, трастові (довірчі), консультативні та ін.* Ця група відносин включає також різноманітні фінансові відносини підприємств з іншими інститутами ринкової економіки: *зі страховими організаціями* (у зв'язку зі страховими платежами та відшкодуваннями за різними видами страхування); *з фондовим ринком* (випуск цінних паперів, розміщення їх, купівля-продаж на фондових біржах цінних паперів інших підприємств); *з інвестиційними фондами* (залучення довгострокових кредитів з метою розширення виробництва) та ін.

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах чинного законодавства. Так, відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими правовими актами.

Правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів.

Як економічна категорія фінанси підприємницьких структур проявляються і виражають свою сутність через *функції*.

До першої функції відносять формування фінансових ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності. Формування фінансових ресурсів на підприємствах відбувається при створенні статутного капіталу, а також під час розподілу грошових надходжень внаслідок повернення коштів, авансованих в основні та оборотні засоби, використання доходів на формування резервного фонду тощо. У зв'язку з цим поняття «формування» і «розподіл» доцільно розглядати як єдиний процес у суспільному виробництві. Утворення грошових фондів завжди передбачає розподіл валових доходів. Саме тому більшість економістів визнають за головні функції фінансів підприємств розподільчу та контрольну, хоч і дотепер у науковій літературі це питання залишається дискусійним.

Друга функція полягає у розподілі та використанні фінансових ресурсів для забезпечення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, для виконання своїх фінансових зобов'язань перед бюджетом, банками, суб'єктами господарювання. За допомогою розподільчої функції відбуваються формування статутного капіталу, розподіл ВВП у вартісному вираженні, визначення основних вартісних пропорцій у процесі розподілу доходів і фінансових ресурсів, забезпечується оптимальне співвідношення інтересів окремих товаровиробників, підприємств, організацій і держави в цілому. Таким чином, через розподільчу функцію фінансів відбуваються формування фінансових ресурсів підприємства, їх розподіл і використання для забезпечення усіх видів діяльності підприємства (операційної, інвестиційної, фінансової).

Суть останньої функції полягає в контролі за формуванням та використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення. Контрольна функція фінансів підприємства виявляється в контролі за формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємства у процесі відтворення. Об'єктивною основою контрольної функції є вартісний облік витрат на виробництво і реалізацію продукції (виконання робіт, надання послуг), формування доходів і фондів грошових коштів підприємства та їх використання. Контрольна функція реалізується за допомогою фінансових показників діяльності підприємств, їх оцінки і розробки необхідних заходів щодо підвищення ефективності розподільчих відносин.

Функції фінансів тісно пов'язані й виявляються у взаємодії, що можна довести на прикладі.

Так, в основі фінансів лежать розподільчі відносини, які забезпечують джерелами фінансування процес відтворення, і таким

чином пов'язують в одне ціле всі фази відтворювального процесу: виробництво, обмін і споживання.

Розмір доходів, які одержує підприємство, ефективно і раціональне господарювання визначають можливості його подальшого розвитку. І навпаки, порушення безперервного кругообігу коштів, зростання витрат на виробництво і реалізацію продукції зменшують доходи підприємства і, відповідно, можливості його подальшого розвитку, конкурентоспроможність і фінансову стійкість. У такому разі контрольна функція фінансів сигналізує про недостатній вплив розподільчих відносин на ефективність виробництва, недоліки в менеджменті фінансовими ресурсами, організації виробництва. Ігнорування таких сигналів може призвести до банкрутства і ліквідації підприємства.

4.2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ

Під *організацією фінансів підприємств* розуміють форми, методи, способи формування та використання ресурсів, контроль за їх оборотом для досягнення економічних цілей згідно з чинними законодавчими актами.

В основу організації фінансів підприємств покладено комерційний розрахунок — порівняння у вартісній формі витрат і результатів фінансово-господарської діяльності, який ґрунтується на таких основних принципах: *саморегулювання, самоокупність, самофінансування.*

Усі принципи між собою тісно взаємопов'язані і становлять єдине ціле. Недотримання хоча б одного з них відразу ж зводить нанівець ефективність комерційного розрахунку.

Визначальну роль у формуванні фінансових ресурсів при комерційному розрахунку відіграють власні кошти, котрі покривають значну частину витрат, а також є забезпеченням отриманих кредитів. Бюджетні асигнування і надходження з цільових та централізованих фондів виконують допоміжну роль, а збалансування потреб у фінансових ресурсах здійснюється за допомогою кредиту. Метою діяльності є отримання прибутку.

Основою високоефективного функціонування підприємств в умовах ринкової економіки є здійснення фінансової діяльності на засадах комерційного розрахунку.

Комерційний розрахунок є раціональним і високоефективним методом фінансової діяльності. Він спонукає підприємство до пошуку достатніх і дешевих фінансових ресурсів, раціонального їх розміщення, мінімізації витрат і максимізації доходів та прибутку. Комерційний розрахунок притаманний ринковій економіці. Саме він, а не ринкові відносини самі по собі, сприяє високоефективному господарюванню.

Визначальний вплив на організацію фінансів підприємств мають:

- 1) організаційно-правова форма господарювання;
- 2) галузеві техніко-економічні особливості;
- 3) форма об'єднання підприємств, якщо підприємство входить до будь-якого об'єднання.

В Україні можуть діяти різні види підприємств, що відрізняються метою і характером діяльності, кількістю власників капіталу, їхніми правами і відповідальністю. Організаційно-правова форма господарювання підприємств визначається Господарським кодексом України.

Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів: *приватні, комунальні, колективні, державні, а також змішані.*

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють *унітарні та корпоративні підприємства.*

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства *державні, комунальні, підприємства засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.*

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у фо-

рмі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Організаційно-правова форма господарювання визначає зміст фінансових відносин у процесі формування статутного капіталу, відповідальності за зобов'язаннями, розподілу і використанню прибутку.

Згідно з Господарським кодексом України, **господарськими товариствами** визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна й участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарські товариства створюються і діють на підставі установчих документів (установчого договору, статуту).

Господарські товариства залежно від характеру інтеграції (осіб чи капіталу) та міри відповідальності за зобов'язаннями (повна чи часткова) поділяють: *на повні, з обмеженою відповідальністю, додатковою відповідальністю, командитні, акціонерні.*

Повне товариство (товариство з повною відповідальністю) — це товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства у межах своїх вкладів.

Товариство з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Командитним визнається товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Акціонерні товариства можуть бути *відкритими* і *закритими*.

Акції **відкритого** акціонерного товариства можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах. Акціонери відкритого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

Акції **закритого** акціонерного товариства розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб і не можуть розповсюджуватися шляхом передплати, купуватися і продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариствами.

На 1 січня 2007 року в Україні налічувалося 33 084 акціонерних товариств. З них відкритих акціонерних товариств — 10 895, закритих акціонерних товариств — 21 503.

Найбільш поширеною формою господарювання в Україні є товариства з обмеженою відповідальністю. Так, на 1 січня 2007 року частка товариств з обмеженою відповідальністю у загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ становила 31 %.

Суб'єкти господарювання мають право самостійно вирішувати, як розпорядитися чистим прибутком, які фінансові ресурси формувати та як їх використовувати в межах чинного законодавства.

Фінансова діяльність підприємства регламентується державою через податкову, амортизаційну, валютну, митну політику. Суб'єкт господарювання несе реальну економічну відповідальність за результати діяльності та своєчасне виконання своїх зобов'язань перед постачальниками, споживачами, державою, банками. За своїми зобов'язаннями підприємство відповідає власним майном і доходами. Свої втрати та збитки підприємство покриває за рахунок фінансових резервів, системи страхування та за розрахунок власного прибутку.

На організацію фінансів підприємств впливають також різні форми об'єднань підприємств.

Згідно з Господарським кодексом в Україні можуть створюватися і функціонувати *два типи об'єднань підприємств*: добровільні та інституціональні.

За умов ринкової економіки підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати науково-технічну, виробничу, комерційну та інші види діяльності й створювати **добровільні об'єднання**, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України.

Крім добровільних об'єднань в Україні створюються й функціонують **інституціональні об'єднання**, діяльність яких започатковується у директивному порядку міністерствами (відомствами), органами самоврядування чи безпосередньо Кабінетом Міністрів України. У національному господарстві України функціонують потужні державні корпорації, створені на базі колишніх галузевих міністерств. Інституціональні міжгалузеві об'єднання підприємств та організацій діють в агропромисловому комплексі, будівництві, інших секторах економіки.

Підприємство, яке входить до інституціонального об'єднання, не має права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про припинення своєї діяльності.

Господарські об'єднання утворюються як *асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств*, передбачені законом.

Асоціації — це договірні добровільні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. Асоціація не має права втручатись у господарську діяльність будь-якого з учасників.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум — це тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Учасниками консорціуму можуть бути державні та приватні фірми, а також окремі держави (наприклад міжнародний консорціум супутникового зв'язку). Учасники кон-

сорціуму зберігають юридичну і фінансову самостійність. У разі досягнення мети створення консорціуму він припиняє свою діяльність.

Концерн — це статутне об'єднання підприємств, що характеризуються єдністю власності та контролю. Об'єднання відбувається найчастіше за принципом диверсифікації, коли один концерн інтегрує підприємства різних галузей економіки (промисловість, транспорт, торгівля, страхові компанії, банки). Після створення концерну суб'єкти господарювання втрачають самостійність. Учасники одного концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Промислово-фінансові групи — це об'єднання юридично та економічно самостійних підприємств різних галузей економіки, що утворюються за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України. Промислово-фінансова група не є юридичною особою і не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання.

Холдинг — це специфічна організаційна форма об'єднання капіталів. Суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається холдинговою компанією. Між холдинговою компанією та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування відповідно до вимог Господарського кодексу України. Якщо з вини контролюючого підприємства дочірнім підприємством було укладено (здійснено) не вигідні для нього угоди або операції, то контролююче підприємство повинно компенсувати завдані дочірньому підприємству збитки. Якщо дочірнє підприємство з вини контролюючого підприємства опиниться в стані неплатоспроможності й буде визнане банкрутом, то субсидіарну відповідальність перед кредиторами дочірнього підприємства нестиме контролююче підприємство.

Законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств: *союзи, спілки* тощо.

4.3. ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ПІДПРИЄМСТВ, ЇХНІЙ СКЛАД І ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ

Матеріальним втіленням фінансових відносин на рівні господарських суб'єктів є фінансові ресурси. Під фінансовими ресурсами розуміють акумульовані підприємством грошові кош-

ти з різних джерел, які надходять у господарський обіг і призначені для покриття його потреб. До фінансових ресурсів належать усі грошові фонди і та частина грошових коштів, яка використовується підприємством у нефондовій формі (рис. 4.2).

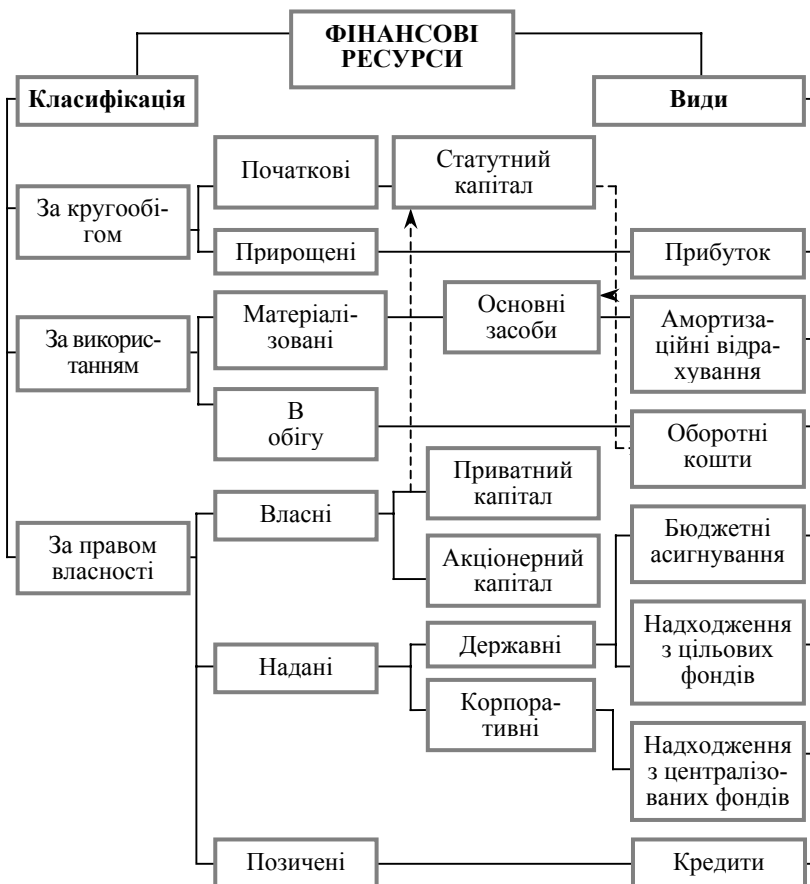

Рис. 4.2. Класифікація та склад формування фінансових ресурсів підприємства⁴

Важливим аспектом фінансової діяльності підприємств є формування та використання різних грошових фондів, через які здійснюється процес розширеного відтворення, фінансування науко-

⁴Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ. — 2005. — С. 80.

во-технічних розробок, освоєння та впровадження нової техніки і технологій, економічне стимулювання тощо.

Стабільність функціонування підприємства ґрунтується на достатності фінансових ресурсів та їх стабільному кругообігу.

Загальна сума фінансових ресурсів кожного підприємства складається з таких елементів:

— **статутний капітал** — основне первісне джерело власних коштів підприємства. Статутний капітал становить сукупність коштів засновників, необхідну для функціонування підприємства, які вкладені в активи, а також майнових прав, що мають грошову оцінку. Порядок і джерела формування статутного капіталу залежать від типу підприємства і форми власності. Розміри статутного капіталу характеризують розмір коштів, які були інвестовані у фінансово-господарську діяльність. На основі статутного капіталу формується *основний* і *оборотний* капітал, що перебувають у процесі безперервного руху, набуваючи різноманітних форм залежно від стадії кругообігу;

— **резервний фонд** утворюється на підприємстві за рахунок відрахувань від прибутку, використовується для покриття збитків, подолання тимчасових фінансових ускладнень (не менш як 25 % статутного фонду і не менш як 5 % від розміру прибутку);

— **амортизаційний фонд** утворюється в процесі використання основних засобів і нематеріальних активів за рахунок амортизаційних відрахувань, використовується для їх відтворення;

— **фонд розвитку** концентрує кошти, які використовуються для розвитку виробництва;

— **валютний фонд** формується на підприємствах, які одержують виручку у валюті від експортних операцій або купують валюту для імпорتنих операцій;

— **фонд оплати праці** формується на підприємстві для грошових виплат працівникам за виконану роботу згідно з трудовим договором;

— **фонд виплати дивідендів** утворюється на акціонерних підприємствах один раз на рік для виплати акціонерам дивідендів за акціями.

Крім *постійних* грошових фондів на підприємствах можуть утворюватися *оперативні тимчасові* фонди.

Залежно від джерел формування фінансові ресурси підприємства поділяються на:

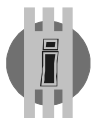
— створені за рахунок власних і прирівняних до власних грошових надходжень (внески засновників у статутний фонд);

— внаслідок здійснення фінансово-господарської діяльності (нерозподілений прибуток, амортизаційний фонд, резервний фонд);

— у результаті операцій на фінансовому ринку (додатковий капітал, позичковий капітал);

— у порядку перерозподілу грошових коштів (бюджетні субсидії, страхові відшкодування, інші види ресурсів).

За правом власності фінансові ресурси поділяють на: власні кошти підприємницької структури; залучені кошти; позикові фінансові ресурси.

Перспективи розвитку підприємства визначаються його можливостями у нарощенні та залученні фінансових ресурсів.

Первісне формування фінансових ресурсів відбувається під час створення господарських суб'єктів. На функціонуючих підприємствах фінансові ресурси формуються за рахунок прибутку (від основної та інших видів діяльності) та амортизаційних відрахувань.

У процесі своєї діяльності підприємство може додатково **залучати** фінансові ресурси через випуск і розміщення акцій та облігацій, з бюджету чи державних фондів цільового призначення, з централізованих корпоративних фондів, через отримання страхових сум за умови настання відповідного страхового випадку.

Залучені фінансові ресурси за характером використання подібні власним, оскільки після їх надходження вони переходять у розпорядження підприємства. Водночас існують певні обмеження у їх використанні, адже такі кошти мають здебільшого цільовий характер.

Бюджетні асигнування можуть надаватися підприємствам (як правило, державним) у таких формах: *бюджетні інвестиції; державні дотації; державні субсидії.*

Бюджетні інвестиції являють собою виділення коштів державного або місцевого бюджетів на розвиток виробництва, насамперед у вигляді капітальних вкладень. Вони спрямовуються у пріоритетні галузі й проекти, які визначають розвиток економіки країни в цілому.

Державні дотації — це виділення коштів з бюджету на покриття збитків підприємства, як правило, у разі, коли збитковість є наслідком певної політики держави, наприклад цінової.

Державні субсидії — це виділення коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на вирішення певних завдань у рамках різного роду державних програм.

Надходження з державних цільових фондів за своїм змістом ідентичні бюджетним асигнуванням. Вони здійснюються у формі державних інвестицій і субсидій. Ці ресурси мають цільовий характер, що впливає із сутності даних фондів.

До позикових фінансових ресурсів відносять:

— *банківський кредит*. Його необхідність визначається характером кругообігу основних і оборотних засобів;

— *бюджетний кредит*. Цей кредит діє на тих самих принципах, що й банківський;

— *комерційний кредит* — це придбання товарів чи отримання послуг з відстроченням оплати. Подібна угода оформляється спеціальним борговим зобов'язанням — комерційним векселем.

Кредитування, на відміну від бюджетних асигнувань, здійснюється з дотриманням принципів поворотності, строковості, платності, забезпеченості.

Забезпеченість підприємства фінансовими ресурсами, як і основними фондами, безпосередньо впливає на його діяльність. Недостатність фінансових ресурсів веде до небезпечності виробничого процесу. Нераціональне і неефективне їх використання зужує виробничі та фінансові можливості підприємства. Втрата чи осідання фінансових ресурсів веде до банкрутства підприємства.

Перехід до господарювання в ринкових умовах потребує нових підходів до формування фінансових ресурсів підприємств. Так, важливе місце в джерелах фінансових ресурсів належить внескам фізичних та юридичних осіб. Водночас значно скорочуються обсяги фінансових ресурсів, які надходять від центральних і місцевих органів державної влади. Збільшується значення прибутку, амортизаційних відрахувань та позикових коштів у формуванні фінансових ресурсів підприємств.

У процесі формування фінансових ресурсів підприємств велике значення має структура їхніх джерел.

Наявність фінансових ресурсів, їх ефективне використання визначають фінансове благополуччя підприємства, його платоспроможність, ліквідність, фінансову стійкість. Водночас висока

частка вага залучених та позикових коштів ускладнює фінансову діяльність підприємства та потребує додаткових витрат на сплату відсотків за банківські кредити, дивідендів на акції, доходів на облигації, зменшує ліквідність балансу підприємства, підвищує фінансовий ризик. Тому в кожному конкретному випадку необхідно детально продумати доцільність залучення додаткових фінансових ресурсів.

4.4. ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Фінансовими результатами діяльності суб'єктів підприємницьких структур є прибуток або збиток.

Прибуток — це показник, який формується на мікрорівні. Прибуток відображає результати фінансово-господарської діяльності підприємств як суб'єктів господарювання і зазнає впливу багатьох чинників. Так, на формування прибутку як фінансового показника роботи підприємства, що відображається в офіційній звітності суб'єктів господарювання, впливає встановлений порядок визначення фінансових результатів діяльності, обчислення собівартості продукції (робіт, послуг), загальногосподарських витрат, визначення прибутків (збитків) від фінансових операцій та іншої діяльності. Отже, **прибуток** — це важливий показник, який характеризує фінансовий результат діяльності підприємства.

Зростання прибутку означає збільшення потенційних можливостей підприємства, підвищення ступеня його ділової активності. За прибутком визначаються частка доходів власників підприємств, розміри дивідендів акціонерів, інших доходів. Прибуток визначає також рентабельність капіталу, впливає на вартість усього підприємства в цілому.

Різномічне значення прибутку посилюється з переходом держави до ринкових умов господарювання. Підприємства недержавної форми власності, здобувши фінансову самостійність і незалежність, мають право самостійно визначати напрями використання прибутку після сплати обов'язкових платежів та відрахувань.

Прибуток є джерелом як забезпечення внутрішньогосподарських потреб підприємств, так і формування *бюджетних ресурсів держави*. Тому успішна, прибуткова діяльність вітчизняних підприємницьких структур є *основою економічного розвитку держави*.

Облік і визначення фінансових результатів — прибутку (збитку) здійснюються за такими видами діяльності підприємства: *звичайна діяльність, у тому числі операційна та інша звичайна діяльність, а також діяльність, пов'язана з виникненням надзвичайних подій.*

Підприємство може отримувати прибуток у результаті *операційної, фінансової та інвестиційної діяльності.*

У результаті реформування бухгалтерського обліку і звітності в Україні з 2000 р. відповідно до міжнародних стандартів відбулися зміни в методиці визначення прибутку підприємств. На рис. 4.3 наведено схему формування прибутку підприємства з урахуванням зазначених змін.

Відповідно до стандартів бухгалтерського обліку **прибуток** — це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.

Збитком вважається перевищення суми витрат над сумою доходів, для отримання яких були здійснені ці витрати.

Діяльність підприємств у сфері фінансових результатів спрямована на забезпечення отримання прибутку та його оптимальний розподіл і використання, а за наявності збитків — на встановлення їхніх причин та джерел покриття.

Валовий (загальний) прибуток (збиток) розраховують як різницю між чистим доходом від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції.

Прибуток (збиток) від операційної діяльності визначається як алгебрична сума валового прибутку (збитку) та іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

Прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування визначається як алгебрична сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат.

Прибуток від звичайної діяльності після оподаткування визначається як різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування і суми податків з прибутку.

Чистий прибуток (збиток) підприємства (остаточний результат діяльності підприємства) розраховується як алгебрична сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності після оподаткування і надзвичайного прибутку (збитку) після оподаткування.

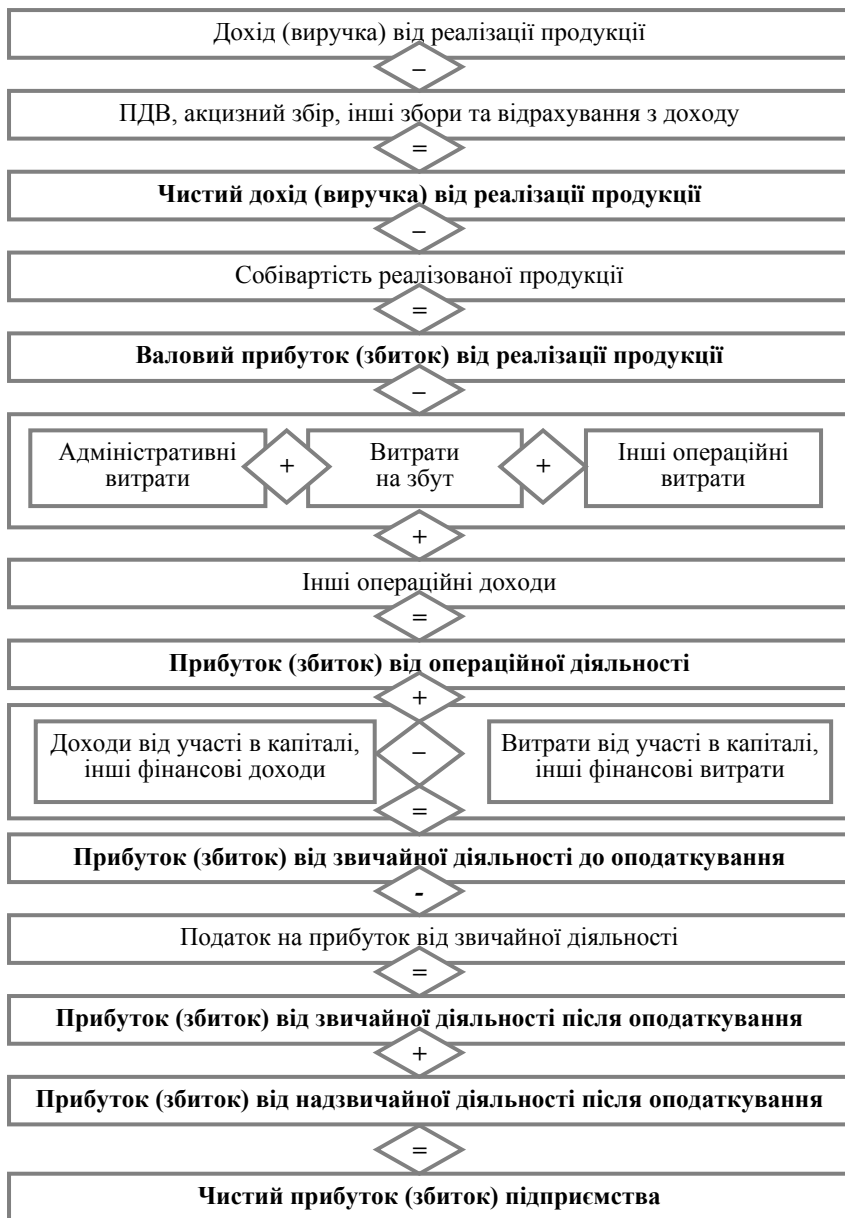

Рис. 4.3. Структурно-логічна схема формування чистого прибутку (збитку) підприємства

Отриманий підприємством прибуток може бути використаний на задоволення різноманітних потреб. По-перше, він спрямовується на формування фінансових ресурсів держави, фінансування бюджетних видатків через вилучення у підприємств частини прибутку в державний бюджет. По-друге, прибуток є джерелом формування фінансових ресурсів самих підприємств і використовується ними для забезпечення господарської діяльності.

Отже, отриманий підприємством прибуток є об'єктом розподілу. У розподілі прибутку можна виділити два етапи.

Перший етап — це розподіл загального прибутку. На цьому етапі учасниками розподілу є держава й підприємство. У результаті розподілу кожний з учасників одержує свою частку прибутку. Пропорція розподілу прибутку між державою і підприємствами має важливе значення для забезпечення державних потреб і потреб підприємств. Це одне з принципових питань реалізації фінансової політики держави, від правильного вирішення якого залежить розвиток економіки в цілому.

Пропорції розподілу прибутку між державою (бюджетом) і підприємством складаються під впливом кількох чинників. Істотне значення при цьому має податкова політика держави щодо суб'єктів господарювання. Ця політика реалізується в сумі податків, що сплачуються за рахунок прибутку, у визначенні об'єктів оподаткування, ставках оподаткування, у порядку надання податкових пільг. Чинний порядок оподаткування прибутку ґрунтується на положеннях Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 24 грудня 2002 р. Відповідно до названого Закону обчислення оподаткованого прибутку здійснюється виключенням із суми скоригованого валового доходу валових витрат платника податку, а також нарахованих амортизаційних нарахувань. Основну ставку податку встановлено у розмірі 25 % до об'єкта оподаткування.

Другий етап — це розподіл і використання прибутку, що залишився в розпорядженні підприємств після здійснення платежів до бюджету. На цьому етапі можуть створюватися за рахунок прибутку цільові фонди для фінансування відповідних витрат.

Прибуток, що залишається після податків і платежів (тобто чистий прибуток), надходить у повне розпорядження підприємства. Основні напрями використання прибутку — це виробничо-технічний розвиток підприємства, соціальний розвиток, матеріа-

льне заохочення, включаючи виплату дивідендів в акціонерних товариствах, інші витрати (рис. 4.4)⁵.

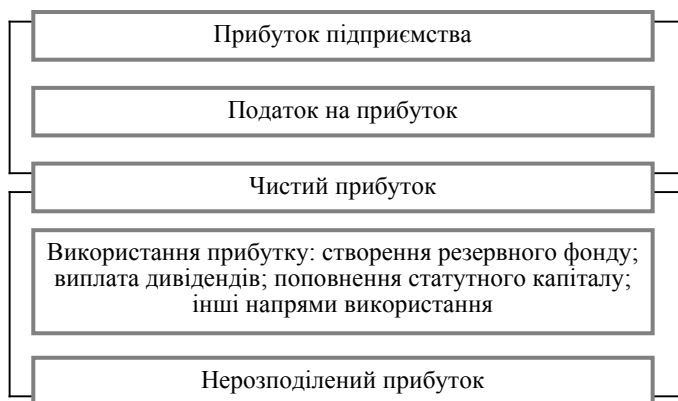

Рис. 4.4. Структурно-логічна схема розподілу і використання прибутку підприємства

Чистий прибуток підприємства спрямовується на формування резервного фонду, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, на інші цілі.

Ефективність роботи підприємства значною мірою залежить від якості управлінських рішень, що стосуються використання прибутку, який залишився в розпорядженні підприємства.

Приймаючи ці рішення, власники (менеджери) повинні враховувати потребу підприємства у фінансових ресурсах, резервах, необхідність виробничого і соціального розвитку підприємства, можливості прибуткових фінансових вкладень тощо.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке фінанси підприємницьких структур?
2. Які фінансові відносини включає діяльність підприємницьких структур?
3. Які функції фінансів підприємницьких структур?
4. Що розуміють під організацією фінансів підприємницьких структур?

⁵ Фінанси підприємств: Підручник / За ред. А. М. Поддєрьогіна. — К.: КНЕУ. — 1999. — С. 105.

5. Які існують види організаційно-правових форм господарювання підприємницьких структур?
6. На яких принципах функціонують підприємницькі структури?
7. Що включають фінансові ресурси підприємницьких структур?
8. За рахунок яких джерел формуються фінансові ресурси підприємницьких структур?
9. У чому полягають сутність і принципи комерційного розрахунку?
10. Які види бюджетних асигнувань отримують підприємства?
11. У чому полягає економічна сутність прибутку?
12. Як формуються фінансові результати діяльності підприємницьких структур?
13. У чому полягає чинний порядок оподаткування прибутку підприємств?
14. Який існує процес формування чистого прибутку?
15. Який існує механізм розподілу та використання прибутку?
16. Що таке нерозподілений прибуток?

Ключові терміни: державні фінанси, фінансові ресурси держави, місцеві фінанси, рівні і ланки державних фінансів, державні доходи, методи мобілізації державних доходів, джерела державних доходів, державні видатки, кошторисне фінансування, державні субсидії.

Після вивчення цієї теми студент повинен знати і розуміти:

- сутність і призначення державних фінансів;
- економічну сутність та значення державних доходів;
- економічні методи мобілізації державних доходів;
- економічну сутність та класифікацію державних видатків.

5.1. СУТНІСТЬ І СКЛАД ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Державні фінанси являють собою досить розгалужену систему відносин, яка опосередковується формуванням і використанням централізованих на різних рівнях адміністративного поділу фондів грошових коштів. Розгалуженість цієї системи і наявність значної кількості фондів зумовлюється різноманітністю функцій держави і завдань, які вона вирішує, а також розмежуванням функцій і повноважень між різними рівнями державної влади.

За своєю економічною сутністю **державні фінанси** — це сукупність процесів розподілу та перерозподілу вартості ВВП, що виникають у процесі формування, розподілу і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

У цьому визначенні ключовим елементом виступають фінансові відносини. Вони є досить складними. Так, з позицій держави, з

одного боку, формування коштів централізованих фондів характеризує і відносини обміну, і розподілу, і перерозподілу. Відносини обміну досить незначні за обсягами і питомою вагою та пов'язані з надходженням доходів, отриманих від реалізації державного майна і ресурсів, від майнових прав, від надання послуг тощо. Відносини розподілу відображають частку держави у створеному ВВП, яку вона отримує у формі непрямих податків. Відносини перерозподілу відображають формування фондів за рахунок оподаткування доходів юридичних і фізичних осіб.

З іншого боку, в процесі використання державних коштів виникають відносини розподілу і перерозподілу. Розподільні відносини з боку держави характеризують використання тієї частини державних доходів, що отримана нею на основі обміну і розподілу, а перерозподільні — тих, що отримані на основі перерозподілу. З погляду юридичних і фізичних осіб державні фінанси мають насамперед яскраво виражений перерозподільний характер, хоча в них присутні й елементи обміну — плата за державні послуги.

В Україні державні фінанси як провідна сфера фінансової системи держави опосередковують біля 80 % усіх фінансових ресурсів і охоплюють різноманітні фінансові інституції, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність.

Склад державних фінансів прийнято розглядати за ланками та рівнями органів державної влади й управління (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ⁶

Рівні	Ланки			
	бюджет держави	позабюджетні цільові фонди	державний кредит	фінанси державного сектора
<i>Загальнодержавні фінанси</i>	Державний бюджет	Загальнодержавні фонди	Державні позики	Фінанси державних підприємств
<i>Місцеві фінанси</i>	Місцеві бюджети	Регіональні фонди	Місцеві позики	Фінанси комунальних (муниципальних) підприємств

⁶ Фінанси: Навч. посібник / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев та ін.; За ред. В. І. Оспіщева. — К.: Знання. — 2006. — С. 93.

Ланками державних фінансів є:

- бюджет держави (зведений бюджет);
- позабюджетні фонди цільового призначення;
- державний кредит;
- фінанси державного сектора (державних та муніципальних підприємств).

Державний бюджет — це основний фінансовий план держави, що має силу закону.

Позабюджетні цільові фонди — це централізовані фонди грошових коштів, що утворюються поза державним бюджетом для реалізації прав громадян на пенсійне і соціальне забезпечення та соціальне страхування.

Державний кредит передбачає залучення коштів державою на позиковій основі для використання через видатки на конкретні проекти.

Фінанси державного сектора об'єднують фінанси державних і муніципальних (комунальних) підприємств.

За рівнями управління державні фінанси поділяють на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні фінанси призначені для забезпечення тих потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси держави взагалі. Вони є інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через загальнодержавні фінанси здійснюють розподіл та перерозподіл ВВП між окремими регіонами країни та галузями економіки з метою збалансованого їх розвитку.

Місцеві фінанси являють собою фінансову базу місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Основне призначення місцевих фінансів полягає в забезпеченні фінансової незалежності й автономності регіональних адміністративних формувань (областей, районів) та поселень.

Побудова системи державних фінансів потребує установлення відповідного оптимального співвідношення між її рівнями: загальнодержавним та місцевим.

Функціонування сфери державних фінансів характеризується такими фінансовими категоріями: державні доходи; державні видатки; державний кредит.

Внутрішні відносини в системі державних фінансів складаються між бюджетами різних рівнів та між бюджетами і фондами цільового призначення.

У системі зовнішніх відносин сфери державних фінансів пріоритетними є взаємовідносини з юридичними та фізичними особами. Це, з одного боку, сплата податків та інших обов'язкових платежів до бюджету, внески в цільові фонди, купівля державних цінних паперів, з іншого — асигнування та виплати з бюджету і цільових фондів, повернення боргів та доплата процентів за позиками. Через бюджет забезпечуються міжнародні фінансові відносини держави — платежі міжнародних організацій і фінансових інституцій та надходження від них. Тимчасово вільні кошти бюджету та цільових фондів можуть розміщуватись на фінансовому ринку, внаслідок чого формуються відповідні доходи. У разі необхідності фінансування дефіциту бюджету держава може залучати на фінансовому ринку необхідні їй додаткові кошти шляхом випуску та розміщення державних облігацій та казначейських зобов'язань.

5.2. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ДОХОДІВ. МЕТОДИ МОБІЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ДОХОДІВ

Державні доходи — це сукупність різних видів грошових надходжень до фондів держави, що використовуються для виконання нею своїх завдань та функцій. Об'єктом доходів держави є валовий внутрішній продукт, частину якого вона і використовує, а суб'єктами — держава, з одного боку, та підприємства, установи, організації, населення — з другого.

Джерела державних доходів можуть бути як *внутрішніми*, так і *зовнішніми*.

Внутрішніми джерелами є валовий внутрішній продукт своєї країни. *Зовнішні джерела* — це ВВП інших країн.

У країнах з розвинутою ринковою економікою державні доходи становлять значну частину сукупного суспільного продукту та справляють величезний вплив на його перерозподіл та розширене відтворення. У середньому в розвинутих країнах вони становлять 30 — 44 % ВВП. Державні доходи, обчислені щодо валового внутрішнього продукту, показують не лише відносин перерозподілу, а й місце держави в процесі відтворення. Державні доходи показують рух грошових коштів від різних верств суспільства до держави. Те, що для держави є доходом, для широких верств населення

та підприємств є видатком. Державні доходи на 85—92 % формуються за рахунок податків, неподаткові доходи становлять 3—13 %, державний кредит — від 0,5 до 4 % їх загального обсягу.

Залежно від порядку формування системи державних доходів їх поділяють на *централізовані* та *децентралізовані* (рис. 5.1).

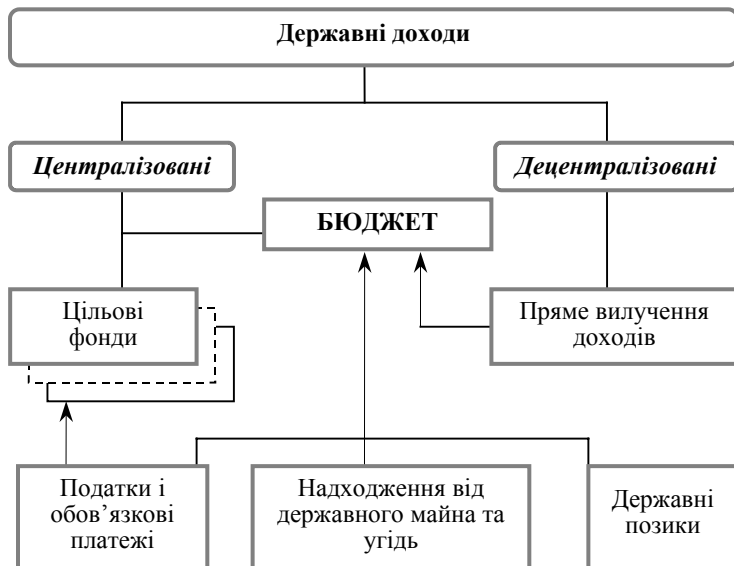

Рис. 5.1. Система державних доходів⁷

Централізовані доходи концентруються в бюджеті держави і фондах цільового призначення.

Децентралізовані доходи надходять у розпорядження окремих державних підприємств, установ, організацій, формуються за рахунок їх доходів і використовуються відповідно до їх фінансових планів.

Слід урахувати, що необґрунтовано висока частка централізації фінансових ресурсів спричинює негативні наслідки, оскільки централізовано важко вести раціональний розподіл і забезпечувати його ефективне виконання. Однак зниження централізації за умови збереження на високому рівні державної власності може породити безгосподарність і різні порушення в розподілі і використанні фінансових ресурсів, а врешті-решт — фінансовий розлад у державі.

⁷Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ. — 2005. — С. 115.

Перерозподільні процеси, що здійснюються за допомогою державних фінансів, — це явище макрорівня, проте роль державних фінансів виявляється не меншою мірою в методах мобілізації державних доходів.

За методами мобілізації держані доходи поділяються на *податкові, позикові, емісійні* (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Методи мобілізації державних доходів⁸

З цих методів найважливіший *податковий*, оскільки податки забезпечують основну частину державних доходів.

Податки — це економічні відносини, які виникають між державою та юридичними й фізичними особами з приводу примусового відчуження нею частини новоствореної вартості в грошовій формі, її вилучення і перерозподілу для фінансування державних видатків. Вони є вихідною категорією фінансів, економічною базою функціонування держави та найважливішою фінансовою формою регулювання ринкових відносин. Податки — це головний дохід державної скарбниці.

⁸ Фінанси: Навч. посібник / О.П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев та ін.; За ред. В. І. Оспіщева. — К.: Знання. — 2006. — С. 93.

Державний кредит (позики) — це сукупність економічних відносин, що виникають між державою як позичальником і кредитором — фізичними або юридичними особами (приватними особами, фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами та міжнародними фінансовими організаціями) у процесі формування загальнодержавного фонду грошових ресурсів. Державний кредит безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, оскільки є джерелом його покриття. В окремих випадках за його допомогою можуть мобілізуватися кошти у фонди цільового призначення чи під цільові проекти. Крім того, до системи державного кредиту належать позики, що надаються під державні гарантії, та поповнення валютних резервів центрального банку від Міжнародного валютного фонду.

Цей метод суттєво відрізняється від податкового. За допомогою податків держава примусово акумулює частину вартості, втілену в доходах окремих соціальних верств. За кредитного методу держава переважно в добровільній формі залучає частину вартості, яка втілена в позичковому капіталі, тобто частину суспільного капіталу, що відокремилася. Податковий метод держава використовує для акумуляції внутрішніх джерел, кредит дає їй змогу залучати не тільки внутрішні, а й *зовнішні джерела*.

Емісійний дохід — це грошові відносини між державою та фізичними і юридичними особами, в процесі функціонування яких держава отримує дохід від емісії в обіг надлишків грошей, що призводить до їхнього наступного знецінення і скорочення реальних доходів населення. *Надмірний випуск грошей в обіг є найгіршою формою примусової позики, що призводить до зниження їхньої купівельної сили*. У результаті відбувається **інфляція** — переповнення каналів грошового обігу надмірною масою знецінених грошей, зростання цін. Все це знижує роль такого фінансового ресурсу, як дохід державної скарбниці.

Порівняно незначну частину доходів держава одержує як власник засобів виробництва та майна. Фінансові методи формування державних доходів взаємопов'язані та взаємозумовлені. Аналіз показує, що існує тісний кореляційний зв'язок між зростанням державних видатків, бюджетного дефіциту, державного боргу, податків та емісійного доходу. Це означає, що зростання державного боргу веде до збільшення податків. Водночас однією з причин зростання державного боргу є збільшення бюджетного дефіциту, що, у свою чергу, зумовлюється зростанням видатків бюджету, тобто чим швидше зростають державні видатки, тим вищі суми заборгованості держави.

Єдність і взаємозумовленість фінансових методів формування державних доходів не виключають їх протилежності. Так, податки прямо або опосередковано відчужують частину створеної вартості для державних потреб. Державний кредит залучає частину створеної вартості на певний час і за певну плату. Емісійний дохід зумовлює вилучення вартості опосередковано, приховано, шляхом інфляційного зростання цін. Роль того чи іншого фінансового методу може змінюватися під впливом економічних, соціальних або політичних обставин та умов.

Під час війни різко зростає роль державного кредиту й емісійного доходу та скорочується частка податків у загальній сумі державних доходів. Те саме, тільки меншою мірою, відбувається під час економічних криз. І навпаки, в мирний час, а також під час виходу з кризи та стабілізації економіки зростає роль податків і зменшується значення державного кредиту та емісійного доходу.

Зовнішні джерела залучаються двома методами: у *формі кредиту* та *безоплатно*, тобто без оплати грошового еквівалента залучених ресурсів. Основним методом залучення зовнішніх джерел є *зовнішні державні позики*.

Центральне місце в системі доходів держави посідають доходи державного і місцевих бюджетів, завдяки яким мобілізується основна частка фінансових ресурсів, необхідних для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Так, у США через бюджет перерозподіляється 28 % ВВП, у Німеччині — 40, Швеції — 50 %. В Україні бюджетні ресурси становлять 34 % фінансових ресурсів держави і майже 45 % ВВП⁹.

5.3. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ВИДАТКІВ

Державні видатки — це грошові відносини, що складаються під час розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування витрат розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб.

За матеріальним змістом державні видатки — це сума коштів, що витрачається державою в процесі здійснення її фінансової діяльності.

---

⁹ Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури. — 2006. — С. 97.

Соціально-економічну суть державних видатків визначають природа і функції держави (політичні, економічні, соціальні).

Слід зазначити, що до Першої світової війни (1914) економічна наука, дотримуючись принципу свободи підприємництва, виступала проти втручання держави та її фінансів в економіку. Держава у XVIII — початку XX ст. характеризувалася як «нічний сторож», що охороняє мир, власність і правопорядок, але ні в якому разі не є суб'єктом господарювання. Уся система централізованих грошових фондів акумулювала тоді порівняно невелику частку національного доходу, що не перевищувала на початок 20-х років XX ст. 15 % ВВП. Хоча ще з 1830-х років відносні й абсолютні показники величин державних видатків починають зростати. Першим, хто це помітив і зробив відповідний прогноз, був економічний радник О. фон Бісмарка А. Вагнер. Він поділив економіку на два сектори — державний і приватний та сформулював «закон зростаючої державної активності». Відповідно до цього закону в усіх країнах, де швидко розвивається промисловість, державні видатки повинні збільшуватись більш високими темпами, ніж обсяги виробництва і національні доходи.

Посилення процесу державного регулювання виробництва і розподілу відбулося в період світової економічної кризи 1929—1933 рр.

Економічна теорія Дж. Кейнса (1883—1946) обґрунтовує необхідність втручання держави в економіку в умовах нестабільного розвитку. Основним інструментом такого втручання повинні бути статі державні видатки. З метою активізації підприємницької діяльності і зростання національного доходу та ліквідації безробіття держава, на думку Дж. Кейнса, повинна не тільки нарощувати обсяг своїх видатків, а й впливати на особисте та інвестиційне споживання.

Представники неоконсервативного напрямку, який сформувався із неокласичної школи, розробили теорію «економіки пропозицій», згідно з якою на державу та її фінансову систему покладалось стимулювання науково-технічного прогресу і забезпечення довгострокового економічного зростання.

Наприкінці XX ст. держава перетворилась на великого підприємця, споживача й інвестора, банкіра, позичальника й експортера капіталу. Економічна наука все більше надає перевагу ринковій системі, законам бізнесу, практичній діяльності у будь-якій сфері економіки. Оскільки матеріальні потреби безмежні, а ресурси обмежені, регулювання економічних процесів здійснюється постійно через фіскальну політику і трансфертні платежі з бюджету.

На сьогодні механізм функціонування державних видатків все активніше сприяє розвитку внутрішнього та розширенню зовнішніх ринків збуту. Зросло втручання держави у сферу міжнародних валютних, фінансових, кредитних відносин та товарного обміну. Збільшився експорт державного капіталу, ще вагомішим стало його місце в загальному обсязі капіталу, що експортується. Отже, державні видатки стали одним із основних інструментів концентрації та централізації капіталу, збільшення нагромаджень у національній економіці.

Система державних видатків призначена забезпечити раціональне розміщення та ефективне використання державних коштів. Вона характеризує державну політику фінансового забезпечення та соціально-економічного розвитку.

Відповідно до рівня розміщення державні видатки поділяють на централізовані (з бюджету і фондів цільового призначення) і децентралізовані (рис. 5.3).

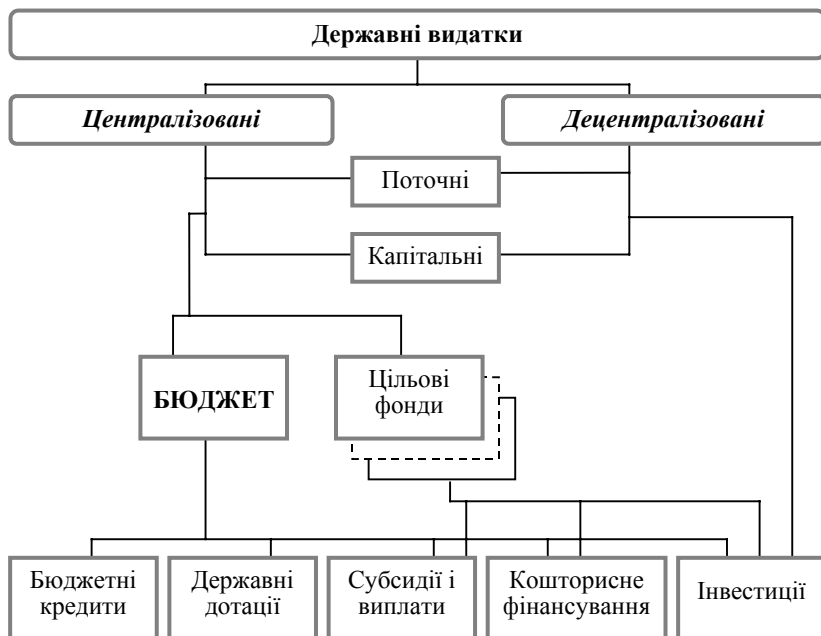

Рис. 5.3. Система державних видатків¹⁰

¹⁰ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ. — 2005. — С. 116.

За формами фінансування розрізняють такі державні видатки: інвестиції, бюджетні кредити, державні дотації, субсидії і виплати, кошторисне фінансування.

Відповідно до цільового призначення видатки класифікуються за статтями витрат, наприклад, капітальні вкладення, капітальний ремонт, оплата праці, послуг, матеріалів та ін.

За роллю в суспільному виробництві та з урахуванням впливу державних видатків на рух суспільного продукту і процес розширеного відтворення розрізняють поточні видатки і видатки на розвиток (рис. 5.4). В окремих випадках це закріплюється в офіційному поділі бюджету на дві частини: поточний і капітальний бюджети.

Рис. 5.4. Класифікація державних видатків

Поточні видатки — це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів влади, фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, не передбачених у видатках розвитку. Поточні видатки поділяють на державне споживання (купівля товарів та послуг); виплати (перекази) населенню; перекази за кордон; державні субсидії, дотації, субвенції (трансферти) та ін.

Видатки розвитку — це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови національного господарства; субвенції та інші видатки, що пов'язані з розширеним відтворенням.

Слід зазначити, що фінансова діяльність держави ґрунтується на принципово інших засадах, ніж у підприємницьких структурах, і характеризується досить простою, на перший погляд схемою (рис. 5.5).

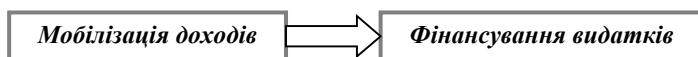

Рис. 5.5. Схема фінансової діяльності держави

З одного боку, такий підхід спрощує її, оскільки не існує проблем мобілізації фінансових ресурсів, їх розміщення та забезпечення отримання доходів від їх використання — це завдання підприємницьких структур. Натомість держава встановлює і законодавчо фіксує систему і порядок формування своїх доходів. Але, з іншого боку, це ставить фінансову діяльність держави у пряму залежність від результатів діяльності суб'єктів господарювання, адже основою формування її доходів є перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб. При цьому обсяги доходів держави залежать від двох чинників — обсягів виробленого ВВП і налагодженості механізму вилучення його певної частини на формування державних доходів.

Безумовно, основним чинником, що забезпечує стабільність фінансової діяльності держави, є обсяг виробленого ВВП, адже якщо він обмежений, то ніякий механізм не забезпечить достатності доходів, необхідних для фінансування державних видатків. Така залежність держави від результативності функціонування економіки дуже важлива — вона змушує державу всебічно сприяти її розвитку. Тому, здавалося б на перший погляд, необґрунтована схема фінансової діяльності держави за рахунок перерозпо-

ділу створеного у суспільстві ВВП є якраз логічною, виправданою і доцільною. При такій схемі фінанси держави не можуть бути в кращому стані, ніж у підприємств і громадян. Навпаки, здійснення фінансової діяльності державою за відособленою схемою може привести до ситуації, коли її фінансовий потенціал буде досить потужним на фоні обмеженості доходів юридичних і фізичних осіб.

З позицій підпорядкованості фінансування видатків надходженню доходів дуже важливим є налагодженість механізму формування державних доходів. Саме тому у фінансовій системі кожної країни така велика увага приділяється податковій службі, яка повинна забезпечити повне, регулярне і стабільне надходження податків та обов'язкових платежів, що є основою системи державних доходів. При цьому дуже важливим чинником є податкова дисципліна і свідомість. Але для цього держава повинна забезпечувати прозорість своєї фінансової діяльності, щоб було видно, хто, скільки і як платить податки та на що вони використовуються.

Система державних фінансів характеризується досить розгалуженими грошовими потоками, які поділяються на зовнішні — з іншими суб'єктами розподільних відносин та іншими сферами і ланками фінансової системи, і внутрішні — між окремими ланками державних фінансів (рис. 5.6).

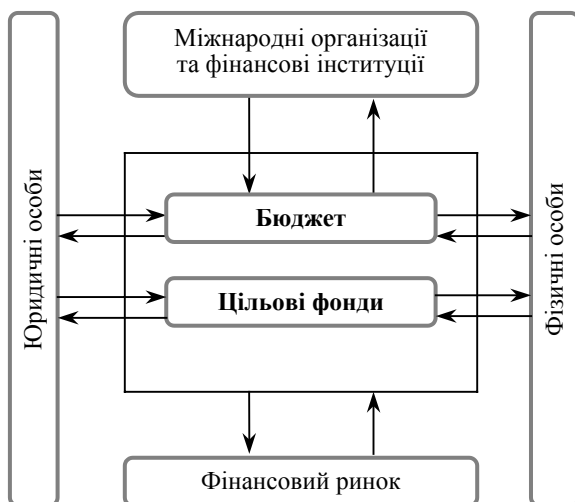

Рис. 5.6. Грошові потоки сфери державних фінансів

Внутрішні відносини в системі державних фінансів, що відображаються в грошових потоках, складаються між бюджетом і фондами цільового призначення. Водночас ці відносини є швидше винятком із правил, оскільки цільові фонди створюються саме з метою певного відокремлення частини доходів. Прикладом таких відносин є перерахування з бюджету до пенсійного фонду на виплату пенсій військовослужбовцям та інвалідам з дитинства. Перерахування коштів цільових фондів до бюджету має винятковий характер.

У системі зовнішніх відносин сфери державних фінансів пріоритетними є взаємовідносини з юридичними і фізичними особами. Це, з одного боку, сплата податків та інших обов'язкових платежів до бюджету, купівля державних цінних паперів, внески в цільові фонди, з іншого — асигнування і виплати з бюджету і цільових фондів, повернення боргів та виплата відсотків за позиками. Через бюджет забезпечуються міжнародні фінансові відносини держави — платежі до міжнародних організацій і фінансових інституцій та надходження від них. Тимчасово вільні кошти бюджету, і насамперед цільових фондів, можуть розміщуватись на фінансовому ринку, внаслідок чого формуються відповідні доходи.

Таким чином, характерною ознакою сфери державних фінансів є збалансованість вхідних і вихідних грошових потоків загалом. У розрізі ж окремих суб'єктів, сфер і ланок характерною ознакою є саме незбіг цих потоків як у часі, так і за вартістю, що й відображає перерозподільний характер державних фінансів.

5.4. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ, ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ¹¹

Державні фінанси в зарубіжних країнах виконують такі основні функції:

- ✓ перерозподіл національного доходу;
- ✓ державне регулювання та стимулювання економіки;
- ✓ фінансове забезпечення соціальної політики;
- ✓ контроль за утворенням і використанням централізованого фонду коштів.

---

¹¹Теорія фінансів: Навч. посібник / За заг. ред. О. Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури. — 2005. — С. 240—245.

Через усі ланки фінансової системи перерозподіляється 50—60 % національного доходу, а через державний бюджет — до 40 %. Такий перерозподіл здійснюється на користь монополій та широких верств населення.

Незважаючи на зміну політичного клімату, міжнародних відносин, військових витрат у 90-х рр. ХХ ст., у провідних країнах світу на останні припадає лєвова частка всіх витрат державного бюджету. Оплата військових замовлень військово-промислового комплексу постачальникам військової продукції за високими цінами — потужний засіб максимізації їх прибутків. Крім того, монополістичні об'єднання отримують значну частину коштів з державного бюджету у вигляді відсотків за державними позиками, субсидій на капітальні вкладення тощо. Виплати відсотків за державними позиками становлять 15 % загальної суми витрат федерального бюджету США.

Основними кредиторами держави є банківські монополії, страхові компанії, акціонерні товариства, індивідуальні власники позичкового капіталу. Перерозподіл засобів на користь монополій здійснюється і через державні підприємства, які реалізують їм продукцію за низькими цінами.

Через бюджет держава впливає на пропорції, які складаються на стадії виробництва й первинного розподілу національного доходу.

Лише внаслідок зростання частки національного доходу в розпорядженні держави стало можливим державне регулювання економіки.

Велике значення надається і соціальній функції бюджету. Державний бюджет став елементом відтворення робочої сили. Відповідно до вимог НТП, відтворення робочої сили залежить від витрат на освіту, охорону здоров'я, соціальне страхування і забезпечення. У зарубіжних країнах спостерігається зростання обсягу соціальних витрат. Так, їх частка в бюджетах західноєвропейських країн зросла в середньому з 18 % у середині 50-х до 30—35 % у середині 90-х рр. ХХ ст. У сучасних умовах дедалі більшого значення набуває людський фактор як основна рушійна сила розвитку суспільного виробництва, що й зумовлює зростання соціальних витрат.

На сьогодні витрати державного бюджету країн з розвинутою економікою включають:

- ✓ військові цілі;
- ✓ втручання в економіку;
- ✓ утримання державного апарату управління;

- ✓ соціальні цілі;
- ✓ надання субсидій та кредитів країнам, що розвиваються.

Основними в державному бюджеті є витрати на милітаризм, втручання в економіку та на соціальні цілі.

Так, у державному бюджеті США, незважаючи на великі зміни у світовому військово-політичному становищі, що відбулися після 1985 р., скорочення асигнувань на оборону здійснюється дуже обережно. Спочатку вони навіть зростали в абсолютних розмірах, а до 1996 р. знизилися лише до рівня 1985 р. Але в цілому частка Міністерства оборони у видатковій частині державного бюджету США помітно зменшилася, поступившись першим місцем іншим статтям.

Досить чітко позначилася тенденція посилення соціальної спрямованості видаткової частини бюджету. Частка витрат на охорону здоров'я зросла до 21 % і перевищувала витрати на оборону. До 20 % усіх витрат бюджету припадає на соціальне забезпечення.

Водночас зростають бюджетні витрати на обслуговування державного боргу, які займають перше місце в структурі видаткової частини бюджету США.

У сучасних умовах посилився цілеспрямований вплив державного бюджету на процес відтворення і розвиток продуктивних сил. До витрат щодо втручання в економіку відносять витрати на науково-дослідні розробки, на економічну та соціальну інфраструктуру, підтримку сільського господарства, державних галузей економіки, забезпечення зайнятості населення в окремих галузях і регіонах, на стимулювання експорту.

Значно зросли державні капітальні вкладення, субсидії приватним фірмам, особливо в районах розвитку. До них відносять регіони з високим рівнем безробіття — Шотландію та Північну Ірландію у Великій Британії, Сицилію в Італії.

Значні ресурси з державного бюджету отримує й сільське господарство, яке є однією з пріоритетних галузей у зарубіжних країнах. Сільському господарству надаються субсидії двох видів: на підтримку гарантованих цін на сільськогосподарську продукцію та на виробничі цілі, тобто придбання сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив тощо.

Частка витрат державних бюджетів на втручання в економіку зросла з 15—17 % у середині 50-х до 20—25 % у середині 90-х років ХХ ст.

Витрати на утримання державного апарату становлять 4—5 % загальної суми бюджетних витрат.

Провідну роль у мобілізації засобів до державного бюджету відіграють *податки*. В основному за їхній рахунок створюється фінансова база для виконання державою її функцій.

Платниками податків є робітники, фермери, службовці, дрібні власники, підприємці, корпорації (акціонерні товариства, страхові компанії, банківські монополії тощо).

Сучасна податкова система характеризується великою кількістю податків. Крім прибуткового та непрямих податків, працівники сплачують внески на соціальне страхування, місцеві податки і збори. Податки є не лише основним доходом держави, а й дедалі використовуються для активного втручання держави в процес відтворення. Податкова політика впливає на процеси нагромадження капіталу, прискорення його концентрації, на рух товарів і капіталу між країнами, на платоспроможний попит населення.

Прибутковий податок з громадян є одним з основних джерел доходів державного бюджету. З його допомогою держава перерозподіляє від 30 до 45 % ресурсів державного бюджету.

Внаслідок податкової політики правлячих кіл частка податку на прибуток корпорацій у державних бюджетах провідних країн різко скоротилася. Це є наслідок постійного розширення податкових пільг та зниження податкових ставок. Основні пільги, які надаються корпораціям, пов'язані з політикою прискореної амортизації. Завдяки цьому величезні суми включають до амортизаційних відрахувань і не є оподаткованим прибутком. Крім того, прибуток, спрямований на науково-дослідні роботи, капітальні вкладення, теж не підлягає оподаткуванню. Тому в США майже 1/2 валового доходу не оподатковується податком на прибуток, у Великій Британії — близько 70 %.

Серед непрямих податків особливе місце займає податок на додану вартість (ПДВ) та акцизи (на тютюнові та алкогольні вироби, бензин). ПДВ діє в усіх країнах ЄС та ряді інших країн. На його частку припадає 33—50 % усіх непрямих податків. З метою стимулювання експорту товари, що вивозяться, звільнюються від ПДВ. З 1 січня 1993 р. в усіх країнах ЄС використовується єдина ставка ПДВ — 14 %.

До непрямих податків відносять і фіскальні монопольні податки. Держава встановлює монополію на виробництво або на реалізацію (або на те й інше одночасно) товарів масового споживання і за рахунок цього забезпечує собі, крім підприємницького доходу, ще й незначні суми податків до бюджету. Фіс-

кальні монопольні податки застосовуються у Франції, Італії, Японії, ФРН.

Державний бюджет будується за балансовим методом, його витрати повинні дорівнювати доходам. Але, незважаючи на постійне збільшення податкових надходжень, державні бюджети в провідних зарубіжних країнах дефіцитні. Для покриття бюджетного дефіциту використовуються державні позики, що призводить до збільшення державного боргу.

Наприклад, дефіцитність бюджету США є хронічною проблемою державних фінансів, і на початок 90-х рр. XX ст. досягла високого, за міжнародними стандартами, рівня.

Така ситуація зумовлена, насамперед, зростанням державного бюджету. Так, у 1870 р. борг становив 2,4 млрд дол., і перший трильйонний рубіж було подолано у 1982 р. на другий трильйон знадобилося чотири роки (1986 р.), на третій — також чотири роки (1990 р.), на четвертий — два (1992 р.) і на п'ятий — знову чотири роки.

Високі темпи зростання державного боргу свідчать про перенагромадження фінансового капіталу, цінних паперів порівняно з капіталом реальним, тобто претензії претендентів на участь у розподілі національного продукту зростають швидше, ніж зростає реальне виробництво.

В цілому, бюджетна політика у США орієнтується на скорочення дефіциту бюджету на основі поліпшення його структури, шляхом активного залучення великого бізнесу і зайнятого населення до формування доходної частини бюджету, подолання небезпечної тенденції до зростання витрат на обслуговування державного боргу в його видатковій частині.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. У чому полягає економічна сутність державних фінансів?*
- 2. Які ланки включають державні фінанси?*
- 3. На які рівні поділяються державні фінанси?*
- 4. Які фінансові категорії відображають функціонування державних фінансів?*
- 5. Що являє собою система державних доходів?*
- 6. Які існують джерела та методи формування державних доходів?*
- 7. Чим відрізняються податковий та кредитний методи мобілізації доходів?*

8. У чому полягає сутність внутрішніх і зовнішніх джерел державних доходів?
9. Що включає система державних видатків?
10. У чому полягає соціально-економічний зміст державних видатків?
11. У чому полягають відмінності між поточними видатками і видатками на розвиток?
12. За якою схемою організована фінансова діяльність держави?
13. Якими грошовими потоками характеризується сфера державних фінансів?

БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Ключові терміни: бюджет, бюджетний механізм, бюджетна політика, бюджетний устрій, бюджетна система, бюджетний процес, закріплені доходи, регульовані доходи, бюджетні резерви, дотації, субсидії, субвенції; бюджетна класифікація, бюджетне планування, бюджетне прогнозування, виконання бюджету.

Після вивчення цієї теми студент повинен знати і розуміти:

- місце і роль бюджету в економічній системі;
- функції державного бюджету;
- складові бюджетної системи України;
- розподіл повноважень між державними та місцевими органами влади і управління;
- механізм регулювання бюджетних відносин.

6.1. Сутність, ЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Для виконання своїх функцій держава повинна мати достатні грошові фонди. Ці фонди вона формує шляхом перерозподілу валового внутрішнього продукту. Найважливішим засобом, через який держава здійснює розподіл і перерозподіл внутрішнього продукту, є *державний бюджет*. **Державний бюджет** — це провідна ланка фінансової системи і головна фінансова категорія. Через бюджет держави відтворюється вся багатогранна її діяльність і забезпечується виконання її функцій. У ньому поєднуються доходи й видатки держави.

Функціонування бюджету держави визначається такими причинами:

- ✓ існуванням товарно-грошових відносин;
- ✓ функціонуванням держави;
- ✓ потребами розширеного відтворення.

Насамперед необхідно зазначити, що державний бюджет є самостійною економічною категорією. Ця категорія, будучи частиною фінансів, характеризується такими ж ознаками, які притаманні фінансам у цілому, але одночасно має свої особливості, які відрізняють її від інших сфер і ланок фінансових відносин. До цих особливостей відносять:

1) бюджет є особливою економічною формою перерозподільних відносин, пов'язаних з відокремленням частини ВВП у руках держави і використанням її з метою задоволення потреб усього суспільства й окремих адміністративно-територіальних формувань;

2) за допомогою бюджету відбувається перерозподіл ВВП, рідше — національного багатства, між окремими галузями економіки, адміністративно-територіальними формуваннями, сферами суспільної діяльності;

3) пропорції бюджетного перерозподілу вартості більшою мірою, ніж в інших ланках фінансової системи, визначаються потребами розширеного відтворення в цілому і завданнями, які стоять перед суспільством на кожному історичному етапі його розвитку;

4) сфера бюджетного розподілу посідає центральне місце в складі державних фінансів, що зумовлено ключовим положенням бюджету порівняно з іншими ланками.

Таким чином, можна зробити висновок про специфічне суспільне призначення державного бюджету — забезпечити розподіл і перерозподіл ВВП між галузями економіки, верствами населення і територіями з метою підвищення ефективності економіки та добробуту громадян.

Оскільки бюджет держави є складним і багатограним явищем у суспільстві, його розглядають з трьох позицій (рис. 6.1).

За економічним змістом бюджет являє собою сукупність грошових відносин між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами, з іншого боку, з приводу формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Фінансові відносини, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами називаються *бюджетними*. Централізація частини ВВП у бюджеті є платою суспільства за виконання державою її функцій, таких як управління суспільством, оборона країни, економічна і соціальна.

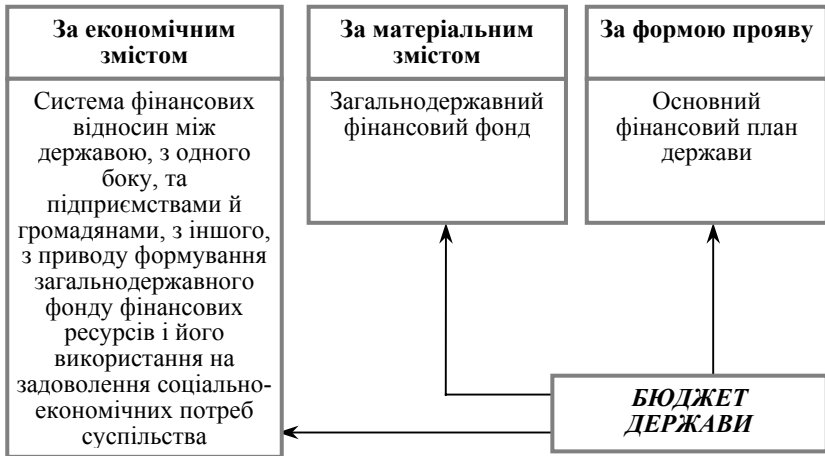

Рис. 6.1. Суть бюджету держави як соціально-економічної категорії

Крім того, держава, виступаючи власником засобів виробництва у державному секторі, здійснює підприємницьку діяльність і відповідно є одним із суб'єктів створення і розподілу ВВП. Як доводить світовий досвід, роль держави у розподільних процесах із розвитком ринкових відносин має зростати, і державний бюджет у цьому контексті є найдосконалішим засобом для здійснення перерозподілу фінансових ресурсів зокрема і національного багатства в цілому.

За матеріальним змістом бюджет держави являє собою централізований грошовий фонд держави. Обсяг державного бюджету — це річна сума коштів, що проходять через цей фонд. Він перебуває в постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і здійснюється фінансування видатків. У зв'язку з цим необхідна чітко налагоджена система управління бюджетом з метою забезпечення своєчасного і повного надходження доходів та раціонального й ефективного використання його коштів.

За формою прояву бюджет є основним фінансовим планом, у якому відображається діяльність держави та місцевих органів влади й управління. Як фінансовий план державний бюджет являє собою баланс доходів і видатків. Водночас це не просто розпис доходів і видатків держави — це віддзеркалення її економічної і соціальної, міжнародної та оборонної, а головне фінансової (в усіх її напрямках) політики. Це форма прояву розглянутої вище сукупності перерозподільних відносин у суспільстві.

Бюджет держави як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він визначає її можливості й пріоритети, її роль і форми реалізації закріплених за нею функцій. Це документ, що спрямовує фінансову діяльність держави, робить її конкретною і фінансово забезпеченою.

За функціональною будовою бюджет держави містить дохідну і видаткову частини (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

**МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНОГО ФОНДУ**

Джерела формування		ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ	Напрями використання	
1	Податкові надходження		1	Економічна діяльність держави
2	Неподаткові надходження		2	Соціальна сфера і соціальний захист населення
3	Доходи від операцій з капіталом		3	Державне управління, правоохоронна діяльність
4	Бюджетні трансферти		4	Національна оборона
5	Цільові бюджетні фонди		5	Зовнішньоекономічна діяльність
		6	Обслуговування державного боргу	

Держава планує бюджет, його доходи і видатки. Форми і методи бюджетної роботи та бюджетного планування, структура доходів і видатків бюджету кожної держави визначаються економічним ладом суспільства, природою і функціями держави. Джерела надходжень коштів до бюджету, їх спрямування і використання у процесі розширеного відтворення визначаються системою економічних відносин, характером суспільних відносин, які становлять матеріальну основу фінансів. Бюджет як фінансовий план відіграє координуючу роль стосовно інших фінансових планів.

Фінансова політика держави має ґрунтуватися тільки на реальному бюджеті. Оптимізація складу та структури доходів і видатків бюджету відображає збалансованість фінансової політики.

Державний бюджет є основним фінансовим планом держави на рік, який має силу закону. Він затверджується законодавчими органами влади.

На формування і використання бюджету впливають політичні, економічні та соціальні фактори.

Політичні фактори відображають політичну ситуацію в країні, яка може істотно вплинути на формування бюджету та використання бюджетних коштів. До них належать адміністративна та регіональна структури управління державою, виконання нею регулювальні, оборонної та правозахисної функцій держави, політична стабільність у суспільстві.

Економічні фактори пов'язані з макроекономічними процесами, що відбуваються в державі. До них належать обсяги вироблених ВВП та національного доходу, економічне зростання чи спад виробництва, рівень розвитку економіки країни, продуктивність суспільної праці, пріоритетні напрями виконання державою економічних і соціальних завдань, рівень інфляції та рівень безробіття в країні, модель податкової політики, рівень НТП, масштаби структурних зрушень в економічних та галузевих пропорціях розвитку, методи господарювання на підприємствах усіх форм власності.

Соціальні фактори формування та використання бюджету зумовлені соціальними та демографічними обставинами. Зокрема це соціальний захист та соціальне забезпечення населення, обсяг фінансових коштів, що спрямовуються на освіту та охорону здоров'я, обсяг реальних доходів населення, розмір мінімальної заробітної плати та споживчого кошика, природний приріст (скорочення) населення та міграційний приріст (скорочення) населення.

Суть державного бюджету, як і будь-якої економічної категорії, реалізується через *розподільну* (перерозподільну), *регулювальну* і *контрольну функції*. Зміст цих функцій, сфера і об'єкт їхньої дії характеризують специфіку бюджету як економічної категорії.

Так, завдяки *розподільній функції* здійснюються розподіл та перерозподіл ВВП і національного доходу. Важливе значення має частка ВВП, що перерозподіляється державою через бюджет. У різних країнах і в різні часи вона змінюється залежно від характеру і спрямованості панівної економічної моделі.

Кейнсіанська теорія вважає за необхідне посилення державного втручання в економіку, стимулюючи таким чином зростання частини ВВП, що перерозподіляється державою. Державні фі-

нанси та бюджет вона розглядає як важливий інструмент державного регулювання економіки та соціальної сфери.

Неоконсервативна стратегія, пов'язана з неокласичним напрямом економічної думки, вважає за необхідне обмеження державного втручання в економіку та соціальну сферу, посилення ринкового механізму та конкуренції, стимулювання виробництва та його ефективності. Як наслідок — скорочення обсягів перерозподілу ВВП та національного доходу через бюджетну систему, зниження розмірів соціальних витрат.

Частка ВВП, яка перерозподіляється через бюджет у різних країнах становить: у США — 35 %, Великій Британії — 41, Японії — 32, Франції — 50, Канаді — 45, Швеції — 65 %. В Україні, за даними 2003 р., через бюджет перерозподіляється 28,5 % ВВП.

Динаміка частки ВВП країн із розвинутою ринковою економікою, що перерозподіляється через державний бюджет, мала загальну тенденцію її зростання до кінця 70-х років. Від початку 80-х років обмежується державне втручання в економіку і, як наслідок, скорочується частка ВВП, що перерозподіляється державою.

За допомогою *регулювальної функції* створюється матеріально-технічна база для функціонування держави через формування централізованого фонду фінансових ресурсів, що дає їй можливість виконувати свої функції.

А. Бюджет у сучасних умовах використовується державою для впливу на різні напрями економічної політики:

- сприяння процесу нагромадження капіталу;
- прискорення темпів економічного зростання;
- розвиток перспективних галузей господарства;
- регулювання темпів оновлення основного капіталу;
- багатосторонній регулюючий вплив на процес реалізації сукупного суспільного продукту шляхом розширення або звуження державного споживання, тобто купівлі товарів і послуг;
- сприяння процесу розширеного відтворення, структурній перебудові економіки, прискоренню НТР;
- поліпшення можливостей функціонування і розвитку ринку, формування ефективної структури виробництва, стимулювання розвитку НДДКР, пріоритетних галузей економіки, науково-виробничої й соціальної інфраструктури та поліпшення організації господарських зв'язків;
- державний бюджет є каталізатором розвитку НТП в умовах гострої конкуренції на світовому ринку: державна фінансова підтримка фундаментальної науки та розвитку наукомістких виробництв;

➤ державний бюджет активно використовується для досягнення результатів довгострокового характеру — зростання конкурентоспроможності національної економіки, прискорення НТП, посилення науково-технічного потенціалу країни.

Необхідність швидкого оновлення основного капіталу в країнах з розвинутою ринковою економікою на початку 80-х рр. потребувала значних інвестицій як у нові, так і в традиційні галузі економіки. В цих умовах уряди розвинутих держав відмовилися від кейнсіанської теорії державного регулювання економіки і перейшли до неоконсервативної, яка ґрунтується на зниженні норми оподаткування з метою заохочування приватної ініціативи та інвестицій. Тому прямим наслідком такої політики є відповідне зниження державних витрат. Монетарні методи стимулювання інфляції створили також більш сприятливі умови не тільки для приватного підприємництва, а й для оздоровлення державних фінансів.

Б. За допомогою бюджету держава впливає на процес відтворення робочої сили. Вдосконалення та ускладнення технологій виробництва, розвиток НТР зумовили необхідність зростання державних витрат на середню та вищу освіту, професійну підготовку та перепідготовку кадрів. «Інвестиції в людину» нині розглядають як одну з форм капіталовкладень, що приносить прибуток, і фінансуються значною мірою за рахунок держави.

В. Бюджет фінансово забезпечує соціальну політику держави. Значні кошти спрямовують на фінансування систем соціального страхування та соціального забезпечення (пенсії за віком, інвалідам, при втраті годувальника, втраті працездатності, допомога по безробіттю), а також на освіту, науку, охорону здоров'я.

Контрольна функція дає можливість знайти недоліки в управлінні фінансами, своєчасно і повно оцінити фінансові ресурси, які надходять у розпорядження держави, проаналізувати, як фактично складаються пропорції розподілу бюджетних коштів, наскільки ефективно вони використовуються. Основу контрольної функції становить рух бюджетних коштів, що відображається у відповідних показниках бюджетних надходжень та витрат.

Специфіка контрольної функції бюджету полягає в тому, що бюджет об'єктивно — через формування і використання фонду грошових коштів держави — відображає економічні процеси, які відбуваються в структурних ланках економіки.

6.2. БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ ТА БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Вертикальна структура державного бюджету за рівнями влади характеризується двома поняттями: *бюджетний устрій* і *бюджетна система*.

Бюджетний устрій — це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура і взаємозв'язок між бюджетами, які він об'єднує, у процесі забезпечення виконання єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики.

Бюджетний устрій країни визначається її державним устроєм. В унітарних державах, тобто в країнах з єдиним населенням та культурою, бюджетна система має дві ланки: *державний бюджет* і *численні місцеві бюджети*. У федеративних державах бюджетні системи складаються з трьох ланок: *державного бюджету* (федерального бюджету або бюджету центрального уряду), *бюджетів членів федерації* (наприклад, штати в Сполучених Штатах Америки, землі (ланди) у Федеративній Республіці Німеччині, провінції у Канаді, кантони у Швейцарії і т. ін.) та *місцевих бюджетів*.

В основу бюджетного устрою покладено:

- визначення видів бюджетів;
- установлення принципів побудови бюджетної системи;
- розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;
- організацію взаємовідносин між бюджетами різних рівнів.

Бюджетний устрій України визначається закріпленим у Конституції України державним ладом України та її адміністративно-територіальним поділом. Україна — унітарна держава, яка поділена на 25 адміністративно-територіальних одиниць (Автономну Республіку Крим і 24 області країни).

Бюджетна система — відображає складові бюджету, тобто це сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території певної країни згідно з її бюджетним устроєм.

В основу формування бюджетної системи України покладено Конституцію України та Бюджетний кодекс України, прийнятий у червні 2001 р. Верховною Радою України.

Відповідно до Бюджетного кодексу України (ст. 1) *бюджетна система України* — це сукупність усіх бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Вона складається (ст. 5) з таких ланок (рис. 6.2): *Державний бюджет України; місцеві бюджети.*

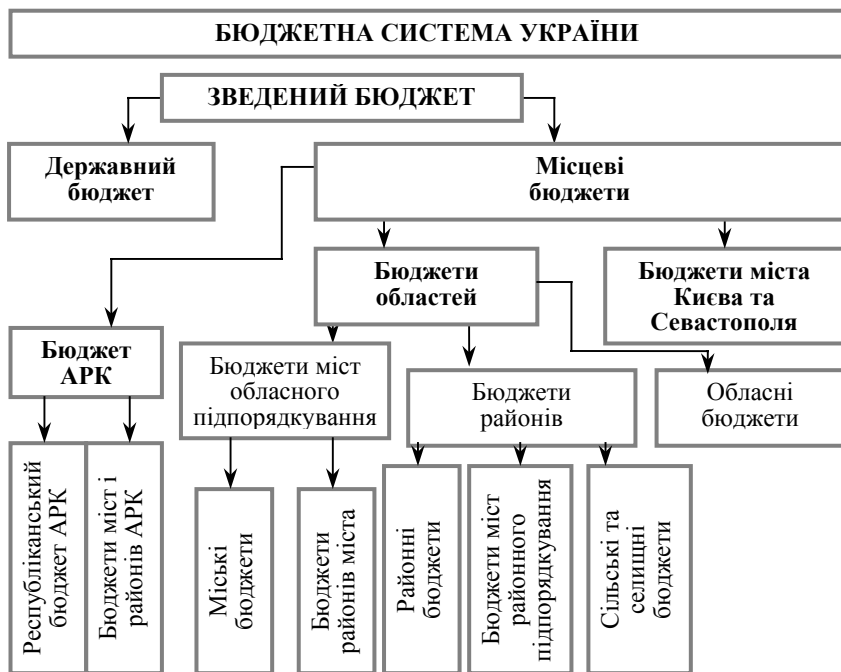

Рис. 6.2. Структура бюджетної системи України

До *місцевих бюджетів* належать бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджеты, бюджеты районів у містах і бюджеты місцевого самоврядування.

Бюджеты місцевого самоврядування — це бюджеты територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Бюджетний кодекс започаткував дію відносно самостійних **686** місцевих бюджетів, які мають прямі, рівноправні відносини з державним бюджетом, у тому числі:

- бюджет Автономної Республіки Крим;
- 24 обласні бюджеты;
- бюджеты міст Києва та Севастополя;
- 171 бюджет міст обласного підпорядкування;
- 488 бюджетів районів;
- а також до складу бюджетної системи включаються понад 12 тисяч бюджетів місцевого самоврядування.

Усі бюджети України — від державного до сільського — в сукупності становлять *зведений бюджет України*.

Зведений бюджет — це сукупність показників усіх бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного та соціального розвитку держави. Законодавчими органами влади він не затверджується.

Доходи та видатки місцевих бюджетів *входять* до складу **зведеного бюджету** і *не входять* до складу **Державного бюджету України**.

Побудова бюджетної системи ґрунтується на **принципах** (рис. 6.3): *єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості та неупередженості, публічності та прозорості й відповідальності учасників бюджетного процесу*.

Принцип єдності бюджетної системи України полягає в тому, що в країні діють єдина правова база, єдина грошова система, єдине регулювання бюджетних відносин, єдина бюджетна класифікація, єдиний порядок виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності.

Цілісність і єдність країни, закріплені в Конституції, дають можливість покласти цей принцип в основу фінансово-економічної політики держави для виконання нею своїх функцій шляхом забезпечення її фінансовими ресурсами.

Принцип збалансованості передбачає, що повноваження на здійснення видатків бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на певний період.

Принцип самостійності полягає в тому, що всі бюджети України є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання нижчестоящих органів влади — Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування. Відповідно і нижчестоящі органи влади коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне перед одним, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними певних дохідних джерел, правом відповідних органів державної влади, влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів згідно із законодавством, а також правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим і відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати і затверджувати відповідні бюджети.

Єдність	Забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдиним порядком виконання бюджетів та ведення бюджетного обліку й звітності
Збалансованість	Повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету за відповідний бюджетний період
Самостійність	Забезпечується закріпленням за місцевим самоврядуванням відповідних доходів; правом місцевих органів визначати напрям використання власних, закріплених, регульованих доходів; правом місцевих рад незалежно одна від одної розглядати та затверджувати місцеві бюджети
Повнота	До складу бюджетів належать всі надходження та видатки, передбачені нормативно-правовими документами; у звіті про виконання бюджету відображаються кінцеві касові операції за розрахунками Державного казначейства
Обґрунтованість	Бюджет формується на основі реальних макропоказників економічного й соціального розвитку та розрахунків доходів і видатків за встановленими правилами й методиками
Ефективність	Досягнення усіма учасниками бюджетного процесу поставлених завдань при мінімальному залученні бюджетних коштів
Субсидіарність	Розподіл видатків між ланками бюджетної системи на засадах максимального наближення суспільних послуг до їх безпосередніх споживачів
Цільове використання коштів	Бюджетні асигнування використовуються лише на цілі, визначені бюджетними призначеннями та закріплені бюджетним розписом
Справедливість та неупередженість	Бюджетна система будується на засадах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між галузями соціальної сфери, громадянами країни, територіями
Публічність і прозорість	Прийняття через парламент Закону «Про державний бюджет», затвердження звіту про його виконання; прийняття рішень місцевих органів влади щодо місцевих бюджетів; висвітлення в ЗМІ показників бюджетів і звітів про їх виконання
Відповідальність	Кожний учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу

Рис. 6.3. Принципи бюджетного устрою

Принцип повноти полягає у включенні до складу бюджетів усіх надходжень і видатків, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування.

Принцип обґрунтованості забезпечує формування бюджету на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат з бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил.

Макропоказники економічного і соціального розвитку держави затверджуються Кабінетом Міністрів України і є орієнтиром при складанні проекту бюджету. До них належать:

- валовий внутрішній продукт (ВВП) номінальний, млрд грн;
- ВВП реальний, темп зростання, %;
- індекс споживчих цін, %;
- індекс цін виробників, %;
- прибуток підприємств, млрд грн;
- надходження до бюджету від приватизації, млрд грн;
- темпи приросту монетарної бази до початку року, %;
- темпи приросту грошової бази до початку року, %;
- фонд оплати праці робітників, службовців, військових, працівників малих підприємств та галузі сільського господарства, млрд грн;
- експорт та імпорт товарів і послуг, млн дол. США;
- курс національної грошової одиниці до іноземних валют.

Принцип ефективності зумовлює те, що під час складання та виконання бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути до досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів і досягнення максимально-го результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

Принцип субсидіарності означає, що розподіл видів доходів між державним бюджетом і місцевими бюджетами має ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача. Тобто місцевим органам влади делеговані повноваження держави утримувати за рахунок коштів відповідних бюджетів заклади освіти і соціальної допомоги для сиріт та інвалідів, лікарняні та культурно-видовищні заклади.

Принцип цільового використання бюджетних коштів полягає в тому, що бюджетні кошти використовують тільки на ті цілі, що визначені бюджетними призначеннями. Такий підхід дає змогу контролювати рух бюджетних коштів у процесі виконання бюджету та встановити відповідальність учасників бюджетного процесу за нецільове та неефективне використання бюджетних коштів.

Принцип справедливості та неупередженості означає, що бюджетна система будується на засадах справедливості та неупередженості розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Цей принцип забезпечує рівні можливості доступу до бюджетних та соціальних послуг, що надаються державою в кожній адміністративно-територіальній одиниці країни на відносно однаковому рівні.

Принцип публічності та прозорості зумовлює те, що Державний бюджет України і місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і відповідними місцевими радами. Бюджетним кодексом передбачається, що інформація про бюджет повинна бути оприлюднена у засобах масової інформації на всіх стадіях бюджетного процесу.

Принцип відповідальності учасників бюджетного процесу встановлює те, що кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу. За кожним учасником бюджетного процесу Бюджетним кодексом закріплено його повноваження, введено поняття бюджетного правопорушення та встановлено відповідальність.

Розмежування доходів і видатків між бюджетами різних рівнів є важливим елементом бюджетного устрою. Воно починається з розмежування видатків, яке ґрунтується на розмежуванні функцій держави між різними рівнями влади: з центрального бюджету фінансуються видатки загальнодержавного характеру, з відповідних місцевих бюджетів — видатки регіонального значення. При цьому може застосовуватись два підходи: *розподіл за територіальною ознакою* і *розподіл, виходячи з відомчого підпорядкування*.

Розмежування доходів є похідним відносно розмежування видатків і може проводитись на основі двох методів. *Перший* — закріплення доходів за кожним бюджетом у повній сумі або за твердо фіксованими нормативами в умовах автономності кожного

бюджету. *Другий* метод полягає у встановленні системи бюджетного регулювання в умовах єдності бюджету, тобто у проведенні відрахувань до бюджетів нижчих рівнів, виходячи з їхніх потреб. При цьому всі доходи місцевих бюджетів поділяють на *закріплені* і *регулювальні*.

Доходи місцевих бюджетів складаються з таких елементів:

Власні джерела доходів: Закріплені доходи; Регулювальні доходи.

Додаткові джерела: Дотації вирівнювання; Субвенції; Субсидії; Кредитні ресурси.

Закріплені доходи — це кошти, які повністю надходять до відповідних бюджетів.

Регулювальні доходи — це кошти, які поділяються за нормативами від загальнодержавних податків бюджетам нижчих рівнів для збалансування їх видатків. Нормативи передбачаються у відсотках.

Дотації вирівнювання, субвенції — виділяються у твердій сумі бюджетам нижчих рівнів при затвердженні державного бюджету, якщо закріплені та регулюючі доходи не покривають видатки місцевих бюджетів (головним чином обласних).

Кредитні ресурси — це кошти, залучені шляхом державних та місцевих позик під певні державні зобов'язання — *облігації*.

Організація взаємовідносин між бюджетами передбачає виділення їх напрямів, видів та форм. За напрямками взаємовідносини між бюджетами поділяють на *вертикальні* — між бюджетами різних рівнів, і *горизонтальні* — між бюджетами одного рівня (в Україні тільки вертикальні).

Види взаємовідносин: регламентовані законодавчими та інструктивними документами; договірні — на підставі угоди.

Форми взаємовідносин: бюджетне субсидування, вилучення коштів, взаємні розрахунки, бюджетні позички. Субсидування — це виділення коштів з бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня: субвенції, дотації. Вилучення коштів — це передання коштів із бюджетів нижчого рівня до бюджетів вищого рівня. Взаємні розрахунки — передання коштів із одного бюджету до іншого у зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків після затвердження бюджету. Бюджетні позички — це запозичення коштів у зв'язку з виникненням тимчасового касового розриву (незбігання у часі фінансування видатків і надходження доходів). Можуть надаватись або з бюджету вищого рівня, або установами банківської системи. (Нині в Україні позички можна отримати тільки в банках.)

6.3. БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ

Бюджетний процес — це регламентований законом порядок складання, розгляду та затвердження бюджетів, їх виконання і контролю за їх виконанням, затвердження звітів про виконання бюджетів, що входять до бюджетної системи України. Бюджетний процес від початку складання проекту бюджету і до затвердження звіту про виконання бюджету проходить під контролем Верховної Ради України і місцевих органів влади.

Етапи бюджетного процесу:

- складання проекту бюджету;
- розгляд проекту бюджету;
- затвердження бюджету;
- виконання бюджету;
- складання, розгляд і затвердження звіту про виконання бюджету.

Складовою бюджетного процесу є **бюджетне регулювання** — перерозподіл фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів. Регулювання бюджетів упорядковує суспільні відносини при мобілізації у бюджет коштів і при їх розподілі й перерозподілі між ланками бюджетної системи, при фінансуванні видатків за рахунок одержаних доходів та всього процесу виконання бюджету.

Складанню проектів бюджету передуює розроблення основних програмних макроекономічних показників економічного і соціального розвитку України на плановий рік, зокрема щодо обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих і оптових цін, офіційного обмінного курсу гривні, що прогнозується в середньому за рік і на кінець року, рівня безробіття, що прогнозується.

Бюджетне планування охоплює складання проекту бюджету, його розгляд і затвердження.

Завдання бюджетного планування визначається необхідністю вирішення завдання щодо формування бюджету:

- 1) достовірне визначення обсягу та джерел формування доходів бюджету;
- 2) оптимальний розподіл видатків за окремими групами і галузями;
- 3) збалансування бюджету.

Бюджетне планування починається з визначення можливого обсягу доходів. Обґрунтованість їх планування забезпечує реальність усього бюджетного процесу. Оптимальність розподілу видатків визначається ефективністю використання бюджетних ко-

штів із позицій забезпечення економічного зростання та соціальної гармонії в суспільстві. Збалансування бюджету — найскладніше завдання, оскільки, як правило, потреби у видатках перевищують реальні можливості у формуванні доходів.

У процесі бюджетного планування використовуються такі методи:

а) загальний метод — балансовий;

б) до окремих статей — нормативний: *прямого рахунку та аналітичний*.

Сутність балансового методу полягає в тому, що бюджет як фінансовий план є балансом доходів і видатків. Отже, бюджет не може бути незбалансованим. Перевищення видатків над доходами неможливе, адже воно, виходячи зі схеми фінансової діяльності держави, не може бути профінансоване. Перевищення ж доходів над видатками, якщо йдеться про бюджетний профіцит, недоречно, оскільки державі не потрібні зайві кошти (зате вони можуть бути вкрай необхідні юридичним і фізичним особам, у яких вони вилучаються у процесі перерозподілу). Використання балансового методу забезпечує реальність не тільки бюджетного планування, а й збалансованість формування та розміщення фінансових ресурсів у суспільстві.

Нормативний метод є основою бюджетного планування і полягає у визначенні окремих статей доходів і видатків за встановленими нормативами. Наприклад, окремі видатки можуть визначатися за нормативами до макроекономічних показників (відповідно до Закону про освіту в Україні на її фінансування з бюджету має виділятися не менше ніж 10 % національного доходу). Нормативи можуть мати різні рівні узагальнення — до макро- і мікроекономічних показників, у розрахунку на одного жителя, одну бюджетну установу чи оперативно-сітьовий показник (наприклад, на один клас), а також до конкретних статей видатків чи доходів.

Метод прямого рахунку передбачає деталізований розрахунок за кожним платником доходів та одержувачем бюджетних коштів. Саме він забезпечує повну прозорість бюджетного процесу і найбільшу обґрунтованість проекту бюджету. Водночас це досить трудомісткий процес, і тому його використання, особливо на рівні централізованих бюджетів, ускладнено. У процесі прямого розрахунку доходів і видатків бюджету теж використовуються нормативи, але не узагальнені, а деталізовані.

Аналітичний метод ґрунтується на визначенні тенденцій розвитку окремих показників бюджету і чинників, які впливають на ці

показники. Планування може здійснюватися з використанням коефіцієнтів, які характеризують динаміку доходів і видатків, або на основі визначення впливу на зміну показників бюджету окремих чинників, наприклад зростання чисельності населення, динаміку цін і тарифів, валютного курсу тощо.

Процедура бюджетного планування — це послідовність заходів і дій зі складання, розгляду і затвердження проекту бюджету, яка визначається Бюджетним кодексом. В Україні на державному рівні вона включає такі етапи та стадії:

1. Складання проекту бюджету:

➤ направлення Президентом Верховній Раді бюджетного послання;

➤ збирання інформації для розроблення пропозицій проекту Державного бюджету України;

➤ розроблення пропозицій щодо проекту Державного бюджету України;

➤ розроблення Верховною Радою бюджетної резолюції, у якій визначаються основні напрями бюджетної політики на наступний рік;

➤ розроблення бюджетних запитів головними розпорядниками коштів та подання інформації до Міністерства фінансів;

➤ аналіз бюджетних запитів і розроблення Міністерством фінансів проекту Державного бюджету України (узгодженого з міністерствами, відомствами) і подання його в Кабінет Міністрів;

➤ розгляд проекту бюджету в Кабінеті Міністрів України, прийняття постанови про його схвалення і подання його до Верховної Ради України разом з відповідними матеріалами, а саме:

- пояснювальною запискою до проекту бюджету, в якій міститься інформація про економічне становище держави, основні програмні макроекономічні показники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, оцінювання надходження доходів та інших коштів, обґрунтування особливостей міжбюджетних взаємовідносин, інформація про обсяги державного боргу та ін.;

- прогнозними показниками зведеного бюджету;

- переліком пільг з податків, зборів, обов'язкових платежів;

- показниками видатків, необхідних для завершення програм, врахованих у проекті Державного бюджету України на наступні за умов реалізації їх протягом більш ніж одного бюджетного періоду;

- зведенням та структурою фінансових зобов'язань за державним боргом;

- доповіддю про хід виконання Державного бюджету України в поточному бюджетному періоді;
- роз'ясненням головних розпорядників коштів до проекту Державного бюджету України (направляються до Комітету з питань бюджету Верховної Ради);
- іншими матеріалами, які визначаються Кабінетом Міністрів України.

2. Розгляд проекту закону про Державний бюджет України:

➤ **представлення проекту закону про Державний бюджет України Верховній Раді України:** доповідь міністра фінансів на пленарному засіданні Верховної Ради та співдоповідь голови Комітету з питань бюджету про відповідність проекту закону про Державний бюджет України вимогам Бюджетного кодексу, основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період. За результатами обговорення Верховна Рада може відхилити проект закону про Державний бюджет України, якщо він не відповідає чинному законодавству. Повторне представлення проекту закону про Державний бюджет України з обґрунтуванням внесених змін проводиться у тижневий строк;

➤ **підготовка Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України до першого читання:** розгляд проекту бюджету народними депутатами України, а також у комітетах, депутатських фракціях і групах Верховної Ради, формування комітетами Верховної Ради своїх пропозицій до проекту Державного бюджету України;

➤ розгляд Комітетом Верховної Ради з питань бюджету разом з уповноваженими Кабінету Міністрів пропозицій до проекту Державного бюджету України і підготовка Висновків і пропозицій до нього, а також таблиць суб'єктів законодавчої ініціативи, які пропонується підтримати або відхилити, та розповсюдження їх серед народних депутатів не пізніше ніж за два дні до розгляду проекту Державного бюджету України у першому читанні;

➤ **розгляд проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні:** доповідь Голови Комітету з питань бюджету відносно Висновків і пропозицій до проекту Державного бюджету України, обговорення та прийняття рішення щодо них. Схвалені Верховною Радою України Висновки і пропозиції до проекту державного бюджету набувають статусу Бюджетних висновків Верховної Ради України;

➤ **прийняття проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні;**

➤ **підготовка проекту закону про Державний бюджет України до другого читання:** Кабінет Міністрів України у двотижневий строк готує і представляє дороблений відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України і порівняльну таблицю з їх обліку з мотивованими поясненнями щодо неврахованих пропозицій;

➤ у доробленому до другого читання проекті закону про Державний бюджет України повинні міститися статті та показники, які пропонувалися Кабінетом Міністрів України у першому читанні або були схвалені Бюджетними висновками Верховної Ради України. Якщо в дороблений до другого читання проект закону про Державний бюджет України вносяться нові статті, то додається детальне обґрунтування їх необхідності. Вимоги до цифрових показників можуть бути змінені тільки у разі, якщо основні програмні макроекономічні показники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, покладені Кабінетом Міністрів України в основу проекту закону про Державний бюджет України, змінилися до моменту розгляду в другому читанні більше ніж на 2 %;

➤ проект закону про Державний бюджет України може бути направлений на доопрацювання до Кабінету Міністрів України і представлений на повторне друге читання в тижневий строк, якщо були допущені порушення зазначених вище вимог;

➤ **розгляд проекту закону про Державний бюджет України в другому читанні:** міністр фінансів доповідає про доопрацьований з урахуванням Бюджетних висновків Верховної Ради проект закону про державний бюджет, Голова Комітету з питань бюджету доповідає про урахування Кабінетом Міністрів України Бюджетних висновків Верховної Ради при підготовці проекту закону про державний бюджет до другого читання;

➤ друге читання проекту закону про Державний бюджет України передбачає постатейне голосування. При цьому обов'язково повинні бути затверджені загальний обсяг дефіциту (профіциту), доходи і видатки державного бюджету, обсяг міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, оскільки вони не підлягають розгляду в третьому читанні;

➤ **розгляд проекту в третьому читанні:** Комітет з питань бюджету доробляє проект закону про Державний бюджет України і виносить його на розгляд, з доповіддю виступають голова Комітету з питань бюджету і міністр фінансів України,

голосування відбувається за статтями, які не були прийняті у другому читанні, та за проектом закону в цілому;

➤ якщо рішення про схвалення закону про Державний бюджет України із запропонованими пропозиціями Комітету з питань бюджету в цілому не прийнято, проводиться голосування за кожною пропозицією.

3. Затвердження бюджету.

Закон про Державний бюджет України Верховна Рада має прийняти до 1 грудня року, що передує плановому.

Якщо закон про Державний бюджет України не буде прийнято в зазначені вище строки, то Кабінет Міністрів має повноваження здійснювати видатки відповідно до положень Бюджетного кодексу, в якому передбачено, що в такому разі фінансуються тільки поточні видатки, а фінансування капітальних видатків забороняється, крім випадків, пов'язаних із введенням воєнного або надзвичайного стану, оголошенням окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації. До прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період податки і збори (обов'язкові платежі) стягуються відповідно до закону про державний бюджет на бюджетний період, що передує плановому, та іншими нормативними актами. Запозичення в цей період можуть здійснюватися лише з метою погашення основної суми державного боргу.

Законом про державний бюджет визначаються:

- **загальна сума доходів** державного бюджету з розподілом на загальний та спеціальний фонди;

- **загальна сума видатків** бюджету з розподілом видатків на капітальні та поточні;

- **граничний розмір дефіциту (профіциту)** Державного бюджету України в наступному бюджетному періоді та державного боргу, повноваження з надання державних гарантій, а також з обсягу цих гарантій;

- **бюджетні призначення головним розпорядникам коштів** Державного бюджету України відповідно до бюджетної класифікації;

- **доходи бюджету** відповідно до бюджетної класифікації;

- **бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів** (суми дотацій, субвенцій та розміри відрахувань від регульованих доходів до бюджетів областей);

- **розмір оборотної касової готівки**;

- **додаткові положення**, що регламентують процес виконання бюджету.

До державного бюджету включають також доходи і видатки **цільових загальнодержавних фондів (крім Пенсійного фонду)**. Їх затверджують за кожним фондом окремо.

4. Виконання бюджету полягає у мобілізації запланованих доходів і фінансуванні передбачених видатків. Організація виконання бюджету покладається на Кабінет Міністрів; оперативна робота ведеться Міністерством фінансів і Державним казначейством.

Бюджетний період (бюджетний рік) в Україні збігається з календарним роком, тобто розпочинається 1 січня і закінчується 1 грудня. Проте існує ряд держав, у яких бюджетний рік не збігається з календарним. Наприклад, у США бюджетний рік триває з 1 жовтня по 30 вересня, у Швеції — з 1 липня по 30 червня, у Японії — з 1 квітня по 31 березня.

Виконання бюджету здійснюється на підставі *розпису доходів і видатків*. Цей документ складається в місячний термін після затвердження бюджету відповідно до підрозділів бюджетної класифікації, яка містить повну деталізацію видів доходів і напрямів видатків. До затвердження бюджетного розпису Міністерство фінансів затверджує тимчасовий розпис на відповідний період. Розпис доходів і видатків складається з поквартальним розбиттям, що дає змогу збалансувати бюджет на різні періоди.

Касове виконання бюджету (зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них) може здійснюватися за двома системами: *банківською* і *казначейською*. За *банківської* системи рахунки бюджету відкриваються в установах банківської системи. За *казначейської* — створюється спеціальна структура — Державне казначейство, яке веде рахунки бюджету, мобілізує кошти і фінансує видатки.

Касове виконання державного бюджету в Україні здійснюється Державним казначейством, яке підпорядковане Міністерству фінансів України. Казначейство має єдиний казначейський рахунок у Національному банку України та його регіональних управліннях і через них провадить усі операції розпорядників коштів державного бюджету, забезпечує чіткий контроль за надходженням коштів до бюджету та їх використанням. Якщо в ході виконання бюджету *рівень дефіциту бюджету перевищує встановлений* або виникає значне зниження надходжень від дохідних джерел, Верховна Рада України за пропозицією Кабінету Міністрів України приймає рішення про запровадження пропорційного скорочення (на 5, 10, 15 %) бюджетних видатків, що затверджені, щомісячно за всіма статтями бюджету (крім статей, що потребу-

ють захисту) до кінця бюджетного року. Цей механізм називається *секвестром бюджету*.

5. Завершальною ланкою бюджетного процесу є **складання і затвердження звіту про виконання державного бюджету та місцевих бюджетів**. Звіт про виконання Державного бюджету України складає Міністерство фінансів України, а за бюджетами нижчого рівня бюджетної системи це роблять відповідні фінансові органи. Доповідь за звітом про виконання державного бюджету робиться на засіданні Верховної Ради міністром фінансів. Щодо звіту приймається постанова про його затвердження (до 1 травня наступного за бюджетним року), після чого він публікується в засобах масової інформації у двотижневий строк. Затвержені радами звіти про виконання місцевих бюджетів також підлягають опублікуванню.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється фінансовий контроль і аудит та оцінювання ефективності використання бюджетних коштів.

Тривалість стадій бюджетного процесу різна в окремих країнах, але в більшості випадків увесь процес триває в середньому близько двох років.

6.4. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Бюджетна політика України та середньострокову перспективу має бути спрямована на формування сприятливого макроекономічного середовища та економічного зростання в Україні.

У цьому контексті основними завданнями бюджетної політики є:

- забезпечення реальної збалансованості бюджету;
- виконання програм енергозбереження;
- сприяння розвитку підприємницької діяльності;
- удосконалення механізмів соціального страхування;
- забезпечення реалізації соціальних гарантій та соціального захисту вразливих верств населення.

Основними факторами макроекономічної стабільності та поступового економічного зростання повинні стати передбачувані помірні інфляційні процеси, стабільна монетарна, бюджетна і боргова політика та жорстка фінансова дисципліна.

Пріоритетними завданнями та головними параметрами бюджетної політики на короткострокову перспективу мають стати:

1) *створення рівних умов для розвитку реального сектору економіки та досягнення макроекономічної стабільності:*

— збереження частки перерозподілу ВВП через зведений бюджет на достатньому рівні;

— удосконалення правової системи та визначення правових механізмів виконання завдань Уряду, пов'язаних з досягненням збалансованості бюджету;

— захист економічних інтересів держави шляхом посилення боротьби з контрабандою та порушенням митних правил;

— визначення дефіциту Державного бюджету України на рівні, що не перевищує 2 % ВВП, який фінансуватиметься переважно за рахунок джерел, не пов'язаних з внутрішніми та зовнішніми запозиченнями (надходжень від приватизації);

— утримання обсягу державного боргу відносно ВВП на економічно безпечному рівні;

— удосконалення системи фінансового забезпечення паливно-енергетичного комплексу, зокрема вугільної промисловості, шляхом оптимізації видатків та підвищення ефективності використання бюджетних коштів, залучення недержавних інвестицій, у тому числі через приватизацію підприємств вугільної промисловості;

— державна підтримка впровадження енергозберігаючих технологій та розвитку альтернативних видів палива, спрямованих на скорочення споживання традиційних видів енергоносіїв і здійснення ефективних заходів з реформування житлово-комунального господарства;

— розвиток мінерально-сировинної бази, зокрема створення сприятливих умов для геологічного вивчення надр для максимального забезпечення галузей економіки власною мінеральною сировиною;

— законодавче вирішення питань щодо внесення змін або зупинення дії законів, виконання яких не забезпечене фінансовими ресурсами або призводить до втрат доходів бюджету у найближчій перспективі;

— забезпечення прозорості приватизації державного майна шляхом застосування механізму продажу активів держави тільки на відкритих аукціонах, розроблення та впровадження механізму спрямування надходжень від приватизації державного майна, насамперед на здійснення інвестицій у сферу енергозбереження та видатків розвитку;

— вдосконалення методології затвердження фінансових планів державних підприємств та визначення обсягу доходів бюджету від управління державними корпоративними правами, за провадження публічного звітування про виконання зазначених планів;

— удосконалення системи державних закупівель, у тому числі в частині проведення тендерних процедур закупівель, створення однакових умов для суб'єктів господарювання щодо виконання державного замовлення;

— відхід від практики перехресного субсидування споживачів послуг та галузей, поступове приведення тарифів на електроенергію та цін на природний газ, тарифів на житлово-комунальні послуги для всіх категорій споживачів до економічно обґрунтованого рівня разом із вдосконаленням системи адресної підтримки населення;

— розширення бази та вирівнювання умов оподаткування внаслідок скасування пільг;

— удосконалення системи оподаткування підакцизних товарів з урахуванням вимог щодо її ефективності, яка ґрунтується на оптимальній кількості підакцизних товарів, використанні економічно обґрунтованого рівня і структури ставок та буде зрозумілою в адмініструванні;

— удосконалення спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва;

— уніфікація ліцензій, дозволів, сертифікатів з метою зменшення вартісного навантаження на суб'єктів підприємницької діяльності;

— удосконалення процедури продажу через відкриті аукціони земельних ділянок несільськогосподарського призначення разом з розташованими на них об'єктами приватизації;

— встановлення обґрунтованої залежності ставок (розмірів) рентних платежів та платежів за користування природними ресурсами від цін на них та підвищення ролі зазначених платежів у системі оподаткування;

— заміна механізму залучення коштів під державні гарантії для фінансування інвестиційних проектів прямими запозиченнями;

— законодавче врегулювання питань погашення простроченої заборгованості юридичних осіб перед державою за кредитами, залученими державою або під державні гарантії;

— реалізація зовнішньої політики з урахуванням необхідності активізації дво- та багатостороннього співробітництва, зокрема у сфері забезпечення євроатлантичної та європейської інтеграції,

захисту прав та інтересів українських громадян і суб'єктів господарювання за кордоном;

— оптимізація всіх видів державної підтримки агропромислового комплексу та приведення системи субсидування і підтримки сільськогосподарських товаровиробників у відповідність з нормами СОТ та ЄС;

— створення сприятливих умов для розвитку партнерських відносин держави та приватного сектору економіки у сфері будівництва, реконструкції, ремонту і експлуатації автомобільних доріг загального користування;

— продовження земельної реформи, зокрема проведення нормативної грошової оцінки земель, їх інвентаризації;

— створення нормативно-правової бази для виконання в Україні вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та ефективної реалізації механізмів Кіотського протоколу до неї;

— удосконалення державної системи контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства;

2) *забезпечення реалізації справедливої державної політики щодо соціального захисту та соціального забезпечення населення:*

— підвищення розмірів мінімальної заробітної плати;

— збільшення власних доходів цільових соціальних фондів шляхом розширення бази нарахувань страхових внесків, зокрема їх запровадження на всі види заробітної плати та грошового забезпечення з одночасним реформуванням та легалізацією заробітної плати у всіх галузях;

— законодавче врегулювання питань впровадження єдиного порядку призначення та перерахунку пенсій для всіх категорій пенсіонерів;

— створення нормативно-правової бази для запровадження єдиної системи оплати праці працівників бюджетних установ та підприємств державного сектору економіки, включаючи запровадження погодинної ставки та єдиної тарифної сітки, удосконалення системи грошового забезпечення військовослужбовців (осіб начальницького і рядового складу), що передбачає заміну неефективної системи надбавок і доплат на підвищення стимулюючої ролі посадових окладів, окладів за військові (спеціальні) звання шляхом їх уніфікації;

— запровадження єдиного соціального внеску з одночасним зменшенням розміру загальної ставки страхових внесків залежно від фінансових можливостей фондів соціального страхування та державного бюджету, а також адмініструванням його Пенсійним фондом України;

— узгодження переліку та обсягу пільг з доходами громадян, впровадження системи обліку пільгових категорій громадян та відповідне удосконалення нормативно-правової бази надання соціальних послуг населенню;

— підвищення диференційованих рівнів забезпечення прожиткового мінімуму для призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям залежно від їх віднесення до соціальних груп;

— перегляд критеріїв для віднесення територій до категорії забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи та їх статусу;

— підвищення ролі страхових принципів у солідарній системі пенсійного забезпечення, що передбачає подальше поглиблення диференціації розмірів пенсійних виплат залежно від страхового стажу та сплачених внесків;

— виконання програми будівництва та придбання житла для громадян, зокрема із залученням механізму довгострокового іпотечного кредитування та державної підтримки спорудження соціального житла, реформування житлового забезпечення працівників державного сектору економіки;

3) реформування бюджетної сфери:

— приведення кількості головних розпорядників бюджетних коштів у відповідність з основними державними функціями з урахуванням підпорядкованості та координації окремих органів державної влади;

— збереження практики визначення у законі про державний бюджет захищених статей видатків, насамперед соціального характеру;

— збільшення обсягу капітальних видатків;

— реформування галузі охорони здоров'я, зокрема в напрямі створення умов переходу до системи медичного страхування та конкурентних умов у наданні таких послуг із законодавчим визначенням понять «медичні послуги», «медична допомога» та «платна медична послуга»;

— розроблення методики визначення обсягу гарантованої медичної допомоги за рахунок державних коштів;

— реформування галузі вищої освіти, зокрема шляхом проведення підготовки та здійснення переходу від утримання вищих навчальних закладів на систему оплати державного замовлення на підготовку спеціалістів на договірних і конкурентних засадах з одночасним наданням таким закладам більшої економічної самостійності (скасування статусу бюджетних установ);

— удосконалення структури бюджетних видатків на науку, а також номенклатури та обсягів державного замовлення на науково-технічні розробки в умовах переходу економіки України на інноваційну модель розвитку;

— удосконалення системи стратегічного та оборонного планування з метою продовження реформування Збройних Сил;

— розвиток природно-заповідної справи;

— збільшення фінансової самодостатності бюджетів територіальних громад шляхом подальшої децентралізації управління бюджетними коштами, що передбачає передачу їм державних повноважень та відповідних бюджетних ресурсів з центрального та обласного рівнів, розширення податкової бази таких бюджетів;

— удосконалення критеріїв надання підтримки з державного бюджету місцевим бюджетам;

— оптимізація державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та необхідності забезпечення фінансовими ресурсами виконання основних завдань головного розпорядника бюджетних коштів;

— проведення модернізації фінансового сектора економіки, зокрема реформування казначейського виконання бюджету, удосконалення процедури складення та виконання державного і місцевих бюджетів, посилення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів за взяті бюджетні зобов'язання, повний перехід на казначейське обслуговування таких розпорядників, підвищення якості управління бюджетними коштами шляхом внесення змін до Бюджетного кодексу України;

— проведення підприємствами державної форми власності, головними розпорядниками бюджетних коштів інвентаризації закладів соціально-культурної сфери, що перебувають в їх підпорядкуванні, внесення пропозицій щодо їх приватизації та передачі у комунальну власність житлових фондів;

— передача відомчих закладів та функцій з виконання програм охорони здоров'я, освіти, культури відповідним центральним органам виконавчої влади, які реалізують державну політику у відповідних галузях, та місцевим органам виконавчої влади;

— продовження роботи з виконання програми передачі військових містечок та інших об'єктів соціально-культурної сфери до комунальної власності;

— проведення реформування державної служби охорони при МВС;

— надання пільг з плати за землю військовими формуваннями з урахуванням ефективного та цільового використання земельних ресурсів.

Отже, як бачимо, перед державою стоять досить складні завдання. Їх реалізація залежить від формування ефективної та збалансованої бюджетної політики. Це означає, що формування державних доходів повинно не тільки вирішувати проблему фінансування державних видатків, а й відповідати цілям, які визначаються функціями держави в умовах ринкової економіки.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. Що являє собою бюджет як економічна категорія?*
- 2. У чому полягає призначення і роль бюджету?*
- 3. Які функції бюджету і в чому їх сутність?*
- 4. У чому виражається матеріальний зміст бюджету?*
- 5. Які існують бюджетні методи регулювання економічних і соціальних процесів?*
- 6. Що являють собою бюджетна система та бюджетний устрій?*
- 7. Які складові бюджетної системи України?*
- 8. На яких принципах ґрунтується побудова бюджетної системи України?*
- 9. Що являє собою бюджетний процес і які стадії він включає?*
- 10. Що є основою бюджетного процесу?*
- 11. Яким чином забезпечується касове виконання бюджету?*
- 12. Які основні напрями реалізації бюджетної політики України?*

ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Ключові терміни: бюджетна класифікація, доходи державного бюджету, податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, бюджетні трансферти, видатки бюджету, поточні витрати, капітальні витрати, державні субсидії, державні інвестиції, кошторисне фінансування.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- суть і склад доходів державного бюджету;
- джерела формування і класифікацію доходів бюджету;
- сутність, склад і структуру видатків державного бюджету;
- принципи і форми бюджетного фінансування;
- бюджетний дефіцит і його вплив на розвиток економіки.

7.1. СУТНІСТЬ, ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ

Оскільки функціонування бюджету відбувається за допомогою особливих економічних форм — доходів і видатків, розглянемо економічну сутність цих категорій і форми їхнього прояву. Але насамперед слід з'ясувати відмінності в поняттях «державні доходи» і «доходи державного бюджету», а також «державні видатки» і «видатки державного бюджету».

Державні доходи охоплюють ту частину фінансових відносин, яка пов'язана з формуванням фінансових ресурсів у розпорядженні держави і державних підприємств. При цьому акумульовані державою фінансові ресурси належать до *централізованих* (концентруються в бюджеті держави і фондах цільового призначення), а ті, що залишаються в розпорядженні державних підприємств, є *децентралізованими*. **Доходи державного бю-**

дџету займають головне місце в складі централізованих державних доходів, але це поняття вужче, ніж *доходи держави*.

Державні видатки — це частина фінансових відносин, зумовлена використанням *централізованих* і *децентралізованих* доходів держави. Складаються державні видатки з прямих витрат держави, які здійснюються через систему бюджетних і позабюджетних фондів, і витрат державних підприємств, організацій, установ. Отже, видатки державного бюджету — це лише частина *державних видатків*.

Доходи і видатки бюджету — це об'єктивні категорії, кожна з яких має специфічне суспільне призначення: *доходи* є фінансовою базою діяльності держави, *видатки* задовольняють загальнодержавні потреби. Для забезпечення прозорості в організації залучення коштів та їх розподілу доходи і видатки Державного бюджету України (аналогічно і місцевих бюджетів) включають загальний і спеціальний фонди.

Доходи загального фонду державного бюджету призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету.

Спеціальний фонд має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Як економічна категорія доходи бюджету виражають економічні відносини, які виникають у держави з юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду країни.

Формою прояву категорії доходи бюджету є різні види платежів підприємств, організацій і населення в бюджет, а їхнім матеріальним — втіленням грошові кошти, які мобілізуються в бюджет. Характеризуючи економічну сутність категорії доходи бюджету, необхідно звернути увагу на те, що бюджетні доходи, з одного боку, є результатом розподілу вартості валового внутрішнього продукту між різними учасниками відтворювального процесу, а з другого — об'єктом подальшого розподілу сконцентрованої в руках держави вартості.

Головне матеріальне джерело доходів бюджету — валовий внутрішній продукт. Якщо для покриття фінансових потреб його недостатньо, держава залучає національне багатство (*сукупність матеріальних благ, створених працею попередніх і нинішніх поколінь і залучених в процес відтворення природних ресурсів, яким розпоряджається суспільство на визначений момент часу*), а саме, доходи від приватизації державного майна, від продажу золотовалютного запасу та інших національних цінностей. Попов-

нення ресурсів бюджетного фонду може здійснюватися також на основі *внутрішніх і зовнішніх позик* і за рахунок *емісії паперових грошей*. Кошти, що залучаються державою на *відплатній основі*, — тимчасово вільні грошові кошти юридичних осіб, заощадження населення, іноземний капітал (шляхом продажу на фінансовому ринку державних облігацій; отримання кредиту під заставу пакету акцій великих підприємств; отримання державних позик від окремих держав або від міжнародних фінансово-кредитних установ) відображають кредитний метод формування бюджетних ресурсів, що передбачає поворотність запозичень і платність за їх використання. Виходячи з цього, кошти, мобілізовані на основі державних позик, необхідно розглядати не як джерело формування доходів бюджету, а як спосіб тимчасового поповнення бюджетного фонду. Аналогічно слід характеризувати і *емісію паперових грошей*, до якої держава вдається за надзвичайних обставин, коли отримання доходів і позик утруднене, а фінансування бюджетних витрат — невідкладне. Це найбільш непопулярний захід, оскільки він посилює інфляційні процеси і має негативні соціально-економічні наслідки. Водночас за своїм змістом кредитні надходження та емісійні доходи — це сума фактичної незбалансованості доходів та видатків бюджету. *Таким чином, доходами бюджету є ті грошові кошти, що надходять у розпорядження держави на безвідплатній і безповоротній основі згідно з діючим бюджетним і податковим законодавством.* Співвідношення способів формування бюджетного фонду — на основі *справляння бюджетних доходів, залучення позик і грошової емісії* — різняться по країнах і в часі, залежить від конкретної економічної ситуації, від стану самої фінансової системи та ін.

Склад бюджетних доходів, їхня структура органічно пов'язані з обсягами вартості валового внутрішнього продукту і визначаються фінансовою політикою держави.

Доходи бюджету класифікують за різними ознаками. Залежно від методів мобілізації доходи бюджету поділяють на податкові та неподаткові (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

СКЛАД ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

I. Податков і надходження	1. Платежі за використання природних ресурсів
	2. Внутрішні податки на товари та послуги
	3. Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції
	4. Податки на доходи, прибуток, збільшення ринкової вартості
	5. Інші податкові надходження

II. Неподаткові надходження	1. <i>Доходи від власності й підприємницької діяльності:</i> 1.1. Надходження позабюджетних коштів бюджетних установ. 1.2. Надходження від грошово-речових лотерей. 1.3. Надходження до бюджету відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами. 1.4. Надходження дивідендів від суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств. 1.5. Рентна плата. 1.6. Надходження від приватизації
	2. <i>Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу:</i> 2.1. Збори, що справляються державною автоінспекцією. 2.2. Плата за пробірування та клеймування виробів і сплавів з дорогоцінних металів. 2.3. Плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ. 2.4. Плата за оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств. 2.5. Державне мито
	3. <i>Надходження від штрафів і фінансових санкцій:</i> 3.1. Суми стягнені з осіб, що заподіяли шкоду підприємству 3.2. Адміністративні штрафи. 3.3. Штрафи за порушення правил пожежної безпеки. 3.4. Збори, що стягуються Комітетом з нагляду за охороною праці
	4. <i>Інші неподаткові надходження:</i> 4.1. Надходження сум простроченої кредиторської і депонентської заборгованості. 4.2. Доходи від продажу надлишкових озброєнь. 4.3. Плата за транзит нафти, газу, аміаку через територію України. 4.4. Надходження від перевищення розрахункового фонду оплати праці над фактичним. 4.5. Додаткові збори на оплату праці. 4.6. Інші джерела
III. Доходи від операцій з капіталом	1. Доходи від продажу основного капіталу
	2. Надходження від продажу державних запасів товарів
	3. Надходження від продажу нематеріальних активів і землі
IV. Бюджетні трансферти	1. Зовнішні трансферти
	2. Офіційні внутрішні трансферти (вилучення коштів)
V. Цільові державні фонди	1. Фонд України соціального захисту інвалідів
	2. Фонд охорони навколишнього середовища

Країни з ринковою економікою доходи своїх бюджетів формують в основному за рахунок податків. У доходах центральних

бюджетів розвинутих країн вони досягають 80—90 %, а в США — понад 95 %.

Неподаткові доходи бюджету:

- доходи від використання майна, що перебуває в державній власності (*орендна плата від здачі в оренду державного майна; відсотки за залишками бюджетних коштів на рахунках у кредитних організаціях; дивіденди за акціями, власником яких є держава; повернення державних та бюджетних кредитів та ін.*);

- доходи від продажу майна, що перебуває в державній власності;

- відсотки і дивіденди, нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств;

- доходи від платних послуг, що надаються органами державної влади, а також бюджетними установами;

- кошти, отримані в результаті застосування заходів громадянсько-правової, адміністративної і кримінальної відповідальності (*штрафи, конфіскації, компенсації та інші суми примусового вилучення*);

- інші неподаткові доходи.

Доходи від операцій з капіталом — доходи бюджету у вигляді надходжень від продажу основного капіталу, державних запасів товарів, землі та нематеріальних активів.

У доходи бюджету можуть зараховуватись *трансферти* — перерахування від фізичних і юридичних осіб, міжнародних організацій і урядів іноземних держав, інших органів державної влади на безоплатній та безповоротній основі.

В Україні до офіційних трансфертів, які надходять із-за кордону, належать *поточні надходження від секретаріату ООН за український контингент*. До інших трансфертів належать спеціфічні гранти цільового призначення, а також генеральні гранти, що не обумовлені конкретними цілями їхнього витрачення.

Доходи бюджету класифікують і за іншими ознаками, наприклад:

- залежно від державного устрою держави розрізняють:

- а) в унітарній державі — доходи центрального (державного) бюджету і доходи місцевих бюджетів;

- б) у федеративній державі — доходи федерального бюджету, доходи бюджетів членів федерації і доходи місцевих бюджетів:

- залежно від рівня бюджетної системи, за яким закріплюються доходи, вони поділяються на *закріплені та регульовальні*;

- залежно від джерел надходження виділяють доходи, що надходять від *юридичних осіб* і від *населення*;

- залежно від конкретних видів *прямих* і *непрямих* податків (податок на прибуток підприємств, податок на доходи громадян, податок на додану вартість, акцизний збір та ін.);
- залежно від громадянства суб'єктів оподаткування — сплачувані *резидентами* або *нерезидентами*.

7.2. СУТНІСТЬ, СКЛАД І СТРУКТУРА ВИДАТКІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Видатки бюджету — це економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави.

Формою прояву цих відносин є конкретні види видатків, кожний з яких може бути охарактеризований з *кількісної* і *якісної* сторони. *Якісна* характеристика дає змогу встановити економічну природу і суспільне призначення кожного виду бюджетних видатків, а *кількісна* — їх величину.

Витратна частина бюджету вирізняється різноманітністю, але в більшості країн призначена для фінансування загальнодержавних програм (*інвестиційні, економічні, розвитку виробничої і соціальної інфраструктури* та ін.). Бюджетні асигнування направляються у вигляді *субсидій, кредитів, державних гарантій і запоруки для фінансової підтримки фермерських господарств, малих підприємств, житлового господарства* тощо. Бюджет відіграє також важливу роль у соціальному захисті громадян, розвитку невиробничої сфери. Частина бюджетних коштів держава направляє на оборону, утримання правоохоронних органів, апарату управління та ін.

Щоб з'ясувати роль і значення бюджетних видатків у соціально-економічному житті держави, фінансовою теорією і практикою розроблена *класифікація бюджетних витрат* (рис. 7.1).

Однією з найважливіших ознак такої класифікації є **функціональна**, яка відображає напрями використання коштів бюджету на виконання конкретних функцій держави.

Функціональний поділ видатків дає змогу виявити пропозиції в розподілі бюджетних коштів і, змінюючи їх, домагатися необхідних зрушень у галузевій структурі суспільного виробництва. Так, для посилення соціальної спрямованості усього суспільного розвитку потрібно більше коштів бюджету спрямовувати в соціальну сферу, щоб забезпечити прискорені темпи її зростання.

Рис. 7.1. Класифікація видатків бюджету

Залежно від економічної характеристики операцій, під час проведення яких здійснюються бюджетні видатки, їх класифікують на *поточні* й *капітальні*. **Поточні бюджетні видатки** пов'язані із наданням бюджетних коштів юридичним і фізичним особам з метою покриття їх поточних потреб. До цих затрат відносять: *закупівля товарів і послуг, необхідних для утримання економічної і соціальної інфраструктури* (оплата праці державних службовців, закупівля предметів і матеріалів, необхідних для поточних господарських цілей, оплата транспортних і комунальних послуг та ін.); *трансферти населенню* (пенсії, стипендії, допомоги, інші виплати); *поточні субсидії державним і приватним підприємствам, а також органам влади нижчого рівня; виплата*

процентів за державним боргом та ін. У своїй сукупності поточні видатки формують звичайний (поточний) бюджет, на який припадає основна частина всіх бюджетних витрат.

Капітальні видатки пов'язані з інвестуванням бюджетних коштів в основні фонди і нематеріальні активи, зі створенням державних запасів і резервів. Вони включають *затрати на нове будівництво і розвиток діючих об'єктів державної власності* (їх розширення, реконструкцію і технічне переоснащення), *інвестиційні субсидії, довгострокові бюджетні кредити і державні гарантії інвесторам, що фінансують високоефективні інвестиційні проекти*. Сукупність цих видатків формує бюджет розвитку.

Важливим критерієм класифікації видатків бюджету є **предметне спрямування відповідних грошових потоків**. При цьому в розвинутих країнах виділяють п'ять основних груп бюджетних видатків: *військові; втручання держави в економіку* (включають затрати на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, на підтримку сільського господарства, забезпечення зайнятості, стимулювання експорту); *утримання державного апарату управління; соціальні витрати* (освіта, охорона здоров'я, соціальне страхування і соціальне забезпечення); *надання субсидій і кредитів іншим державам*. В Україні, з погляду предметної спрямованості, видатки бюджету поділяються на: *фінансування управління; фінансування національної оборони; фінансування фундаментальних та прикладних наукових досліджень; фінансування правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки держави; фінансування міжнародної діяльності; фінансування галузей економіки; фінансування соціально-культурних закладів і заходів; видатки на обслуговування державного боргу; створення резервних фондів; інші витрати і виплати*.

Організаційне групування видатків бюджету пов'язано з розподілом витрат на *цільові державні програми*. Наприклад, в Україні державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки, державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики, державні інвестиційні проекти, державні програми з інвалідного спорту та реабілітації тощо. Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом і відображає роль держави у вирішенні найважливіших проблем суспільного життя.

В основі галузевої класифікації видатків бюджету лежить поділ економіки на *галузі і види діяльності*. З урахуванням цього витрати групуються за **галузями**: *промисловість, сільське госпо-*

дарство, будівництво, транспорт, зв'язок, освіта, охорона здоров'я, культура і т. п.

Відомча ознака класифікації дає можливість у кожній групі бюджетних видатків виділити безпосередніх розпорядників бюджетних коштів — відповідне міністерство, державний комітет, державне відомство або іншу юридичну особу, якій надаються асигнування з бюджету. Таке групування витрат дає змогу забезпечити *конкретно-адресний фінансовий контроль* за використанням бюджетних ресурсів.

Залежно від рівня управління, тобто з урахуванням адміністративно-територіального поділу країни, видатки бюджету в унітарних державах поділяються на видатки *центрального* бюджету і видатки *місцевих* бюджетів, а в державах з федеративним устроєм — на видатки *федерального* бюджету, видатки бюджетів *суб'єктів федерації* і видатки *місцевих* бюджетів.

7.3. ПРИНЦИПИ І ФОРМИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Витрачанням бюджетних ресурсів конкретними розпорядниками передує етап виділення відповідних коштів, або інакше **бюджетне фінансування** — тобто, надання грошових коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом. Бюджетне фінансування базується на відповідних принципах і характеризується специфічними формам надання бюджетних *асигнувань* (рис. 7.2).

Надання бюджетних коштів здійснюється в таких формах:

- кошторисне фінансування окремих бюджетних програм — закладів, установ і організацій бюджетної сфери;
- трансфертів населенню;
- бюджетних кредитів юридичним особам (у тому числі податкових кредитів на сплату податків);
- субвенцій і субсидій фізичним і юридичним особам;
- бюджетних інвестицій у статутні капітали діючих або новостворюваних юридичних осіб;
- бюджетних позик державним позабюджетним фондам;
- міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання, субвенцій, інших дотацій);
- кредитів іноземним державам.

Рис. 7.2. Принципи, форми і методи бюджетного фінансування

Форми бюджетного фінансування в подальшому повинні удосконалюватись, аби повніше відповідати потребам розвитку ринкової економіки. Для України особливо актуальним є перехід від принципу утримання бюджетних установ до програмно-цільового підходу у використанні бюджетних коштів.

При такому підході видатки бюджету мають бути затверджені у вигляді бюджетної програми, яка має виконавця, мету і критерії оцінювання її виконання. Загалом бюджетна реформа в Україні має бути спрямована насамперед на забезпечення розширеного відтворення фінансових ресурсів держави, закріплення досягнутих темпів економічного зростання, створення сприятливих умов для детінізації економіки, розвитку підприємницької діяльності, поліпшення інвестиційного клімату. Ключовим завданням бюджетної політики має стати подальше посилення соціальної спрямованості бюджету.

7.4. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ І ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ

Практичне використання бюджетних відносин для реалізації покладених на державу функцій дає змогу визначити, що стан бюджетного фонду залежно від різного співвідношення доходної і витратної частин бюджету може бути *дефіцитним, профіцитним* і *збалансованим*.

Коли видатки бюджету перевищують його доходи, виникає від'ємне бюджетне сальдо, або *дефіцит бюджету*. **Профіцит** — позитивне сальдо бюджету, тобто перевищення доходів над видатками. **Збалансованим є бюджет**, у якому видатки і доходи рівні. В економічній літературі трапляється також думка, що теоретично збалансованим є бюджет, в якому дефіцит або профіцит не перевищують **1 %** сукупного обсягу видатків.

Розрізняють поняття *стійкий* дефіцит бюджету, який існує в довгостроковому періоді, та *тимчасовий* дефіцит, що викликається касовими розривами у виконанні бюджету. Його ще називають *касовим дефіцитом* — нестача коштів бюджету в результаті незбігу термінів надходження доходів і здійснення видатків.

За формою прояву бюджетний дефіцит поділяється на *відкритий* і *прихований*.

Відкритий бюджетний дефіцит — це офіційно визнаний дефіцит у законі про Державний бюджет на відповідний рік.

Прихований бюджетний дефіцит виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення у склад доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

За причинами виникнення бюджетний дефіцит буває *вимушеним* і *свідомим*.

Вимушений бюджетний дефіцит є наслідком скорочення обсягів ВВП і відповідно обмеженості фінансових ресурсів країни.

Свідомий бюджетний дефіцит виникає внаслідок дискреційної фіскальної політики, яка передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо Державного бюджету.

За напрямом дефіцитного фінансування розрізняють *активний* і *пасивний* бюджетні дефіцити.

Активний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на інвестування економіки, що сприяє зростанню ВВП.

Пасивний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на покриття поточних видатків (*соціальні трансферти, виплата зарплати у бюджетній сфері та інші*).

Основною причиною виникнення *бюджетного дефіциту* є відставання темпів зростання бюджетних доходів порівняно зі зростанням бюджетних видатків. Конкретні причини такого відставання зумовлені:

- кризовими явищами в економіці, що супроводжуються спадом виробництва, зниженням ефективності функціонування окремих галузей, інфляційними процесами;
- надмірними витратами на забезпечення державного управління;
- мілітаризацією економіки в мирний час;
- надзвичайними обставинами (*війни, епідемії, масштабні стихійні лиха*);
- надмірним зростанням соціальних видатків порівняно із темпами зростання валового внутрішнього продукту;
- необхідністю здійснення значних державних вкладень у розвиток економіки з метою її структурної перебудови. Це явище відображає не кризу в економічному житті суспільства, а державне регулювання економіки, спрямоване на забезпечення прогресивних зрушень у суспільстві.

В Україні бюджетний дефіцит був зумовлений такими негативними явищами:

- різким зниженням ефективності виробництва, що супроводжувалось скороченням обсягів валового внутрішнього продукту;
- значним зростанням та нераціональною структурою бюджетних видатків;
- наявністю значного тіньового сектора в економіці і низькою податковою дисципліною;
- недосконалістю і частими змінами законодавства.

Ці та ряд інших причин сприяли дестабілізації економіки, зниженню доходів бюджету, нарощуванню інфляційних процесів, зростанню цін на товари та послуги, що, в свою чергу, призвело до зниження матеріального добробуту населення.

Підтримування запланованих показників дефіциту відбувалося переважно завдяки регулюванню готівки в обігу без необхідних структурних перетворень у господарському комплексі, що спричинило масове накопичення бюджетної заборгованості. Це призвело до зростання прихованого бюджетного дефіциту (*з урахуванням соціальних зобов'язань держави і заборгованості уряду підприємствам*).

Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших *індикаторів* фінансової безпеки будь-якої держави. Існують різні оцінки його граничного розміру. Наприклад, Маастрихтський договір серед інших умов потенційним учасникам валютного союзу ставить і таку, як межа дефіциту держбюджету (3 % від ВВП). Згідно з даними міжнародної статистики, «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинутих країнах коливається в межах 3—4 % від розміру ВВП за середньосвітової його величини 4,5 %. Існує тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту у середньосвітовому вимірі 4—5 % ВВП.

З приводу впливу бюджетного дефіциту на розвиток економіки існують суперечливі погляди. Прихильники концепції дефіцитного фінансування бюджетних видатків виходять із того, що бюджетний дефіцит не є деструктивним фактором. Для національної економіки він не становить загрози, оскільки всі видатки, в тому числі й ті, що перевищують доходи, здійснюються на території даної держави і сприяють зростанню добробуту країни. Якщо дефіцит буде зосереджений у бюджеті розвитку, то в цьому разі зростання дефіцитного фінансування спроможне привести до інвестиційного та інноваційного зростання. Крім того, дефіцит бюджету, відповідно до теорії дефіцитного фінансування, означає збільшення доходів суб'єктів господарювання і населення (одержувачів бюджетних коштів), що стимулює зростання купівельної спроможності, продуктивності праці і розширення національного виробництва. Це, в свою чергу, веде до зростання податкових надходжень.

Економісти неокласичного напрямку дотримуються протилежної позиції. На їхню думку, хронічні дефіцити неминуче потребуватимуть вищих податків у майбутньому, що рівнозначно перекладанню поточного економічного тягаря на майбутні покоління. Для фінансування дефіциту повинні залучатись емісія грошей і позики, що веде до розладу грошово-кредитної системи, девальвації національної валюти, зростання внутрішнього і зовнішнього боргу держави.

До останнього часу вважалося, що щорічно *збалансований бюджет* — це одне з головних завдань бюджетної політики держави. В основі такого підходу лежить концепція збалансованості бюджету в процесі економічного циклу. Логічне обґрунтування цієї концепції зводиться до такого. Для того щоб протистояти спаду виробництва, уряд повинен знижувати податки і збільшувати державні видатки, тобто провокувати дефіцит бюджету. Під час економічного піднесення слід підвищувати подат-

ки і знижувати урядові витрати. Позитивне сальдо бюджету може бути використано на покриття державного боргу, що виник у період спаду. Але, як свідчить практика, спади і піднесення в економічному циклі можуть бути неоднаковими за глибиною і протяжністю. Намагаючися збалансувати бюджет, уряд повинен або *підвищити ставки податків, або скоротити державні витрати, або використовувати комбіновані заходи*. Простота цих рекомендацій щодо подолання бюджетного дефіциту досить ілюзорна. Як показує досвід багатьох країн, така політика потребує дуже тонкого збалансованого поєднання заходів з підвищення дохідної бази і скорочення державних видатків. Адже державні видатки також мають різні — *споживчі та інвестиційні*. Тому йдеться про скорочення непродуктивних бюджетних витрат і зростання інвестицій у виробництво і в «людський капітал» — освіту, охорону здоров'я, соціальні компенсації.

В умовах ринкової економіки, як стверджують сучасні західні фінансові теорії, дефіцит може бути корисним у випадку, коли при спаді виробництва держава витрачає більше грошей, ніж одержує: він забезпечує збільшення попиту, в тому числі купівельної спроможності населення. Споживачі починають більше купувати, підприємці — більше продавати. Внаслідок цього зростають обсяги виробництва і скорочується безробіття.

Проте в період піднесення економіки держава не може дозволити собі дефіцит бюджету, оскільки він стимулюватиме *інфляцію*. Отже, бюджет, у якому збалансовані доходи та видатки, потрібний не щорічно, а для певного періоду, тобто протягом економічного циклу. В окремі роки з метою стимулювання ділової активності держава може допускати дефіцит бюджету.

Наведені міркування не стосуються сучасної економіки України, оскільки вона тільки трансформується в ринкову.

У світовій практиці для фінансування дефіциту бюджету використовуються як *інфляційні*, так і *неінфляційні* джерела.

Неінфляційні джерела це:

- фінансування дефіциту бюджету за рахунок запозичень на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках та за рахунок використання залишків бюджетних коштів. Внутрішні позики здійснюються через продаж державних цінних паперів (облігацій, векселів) або через одержання кредиту в банку. Останню форму фінансування бюджетного дефіциту використовує місцева влада. Залучення для покриття дефіциту державного бюджету зовнішніх позик у таких міжнародних організацій, як Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк і в розвинутих країнах та їх об'є-

днаннях типу ЄС характерні для країн, що розвиваються, а також все більше використовуються країнами з перехідною економікою, в тому числі й Україною;

▪ трансферти — фінансування у вигляді безоплатної і безповоротної фінансової допомоги.

Зменшити дефіцит бюджету уряд може і накопиченням заборгованості — прострочення платежів за борги або за куплені товари, а також за рахунок підвищення податків. Ці заходи теж не інфляційні.

Інфляційним джерелом фінансування бюджетного дефіциту є **монетизація дефіциту**, яка відбувається в результаті позик центрального банку урядові та купівлі центральним банком державних цінних паперів.

Наприклад, кредитну емісію як спосіб покриття дефіциту широко використовували в Україні. З 1991 р. до 1995 р. кредити Національного банку були практично єдиним джерелом покриття дефіциту бюджету. З 1995 р. поряд із кредитами НБУ для фінансування дефіциту стали залучати внутрішні і зовнішні запозичення. З 1997 р. НБУ припинив пряме фінансування бюджетного дефіциту, і акцент було повністю перенесено на *зовнішні і внутрішні* джерела.

У країнах з ринковою економікою має місце конституційне закріплення незалежності національного емісійного банку від виконавчої та законодавчої влади. Емісійний банк не зобов'язаний фінансувати уряд, таким чином ставиться заслін інфляційному вибуху, який би мав місце у випадку, якби гроші друкувалися на замовлення уряду.

Дефіцит бюджету можуть покривати також додатковою емісією грошей. Внаслідок такої емісії розвивається неконтрольована інфляція, підриваються стимули для інвестицій, знецінюються заощадження населення, відтворюється бюджетний дефіцит.

При монетизації дефіциту держава отримує **сеньйораж** — дохід від друкування грошей. Сеньйораж виникає в умовах перевищення приросту грошової маси над приростом реального ВВП, наслідком чого є зростання середнього рівня цін. З огляду на це, всі економічні агенти змушені сплачувати інфляційний податок, який через вищі ціни перерозподіляє частину їхніх доходів на користь держави.

Державні позики як засіб покриття дефіциту бюджету безпечніші, ніж емісія, проте вони також певною мірою негативно впливають на економіку країни. *По-перше*, за певних умов уряд вдається до примусового розміщення державних цінних паперів і

порушує ринкову мотивацію діяльності приватних фінансових інституцій. По-друге, якщо навіть уряд створює достатні стимули для купівлі юридичними і фізичними особами цінних паперів уряду, то державні позики, мобілізуючи вільні кошти на ринку позикового капіталу, обмежують можливості одержання кредиту приватними господарствами. Фірми, особливо невеликі та середні, не є для банків такими надійними позичальниками, як державні органи. Збільшення попиту на ринку позикового капіталу через нові державні позики сприяє подорожчання кредиту — зростанню облікової ставки. Особливо складними є наслідки використання для покриття бюджетного дефіциту зовнішніх позик.

Фінансування дефіциту бюджету розраховується на чистій основі тобто з обсягів валових надходжень запозичених коштів вираховуються платежі з погашення основної суми боргу:

$$\text{Фінансування дефіциту} = \text{Запозичення} - \\ - \text{Погашення боргу} + \text{Зміна залишків.}$$

Між дефіцитом бюджету та його фінансуванням існує рівновага, тобто перше дорівнює другому:

$$\text{Дефіцит} = \text{Видатки} - \text{Доходи} = \text{Фінансування дефіциту.}$$

Держава зобов'язана формувати свою бюджетну політику таким чином, щоб домогтися скорочення бюджетного дефіциту. До заходів, які сприяли б, з *одного боку*, збільшенню доходів бюджету, а з *другого* — скороченню державних видатків, належать:

- спрямування бюджетних коштів на розвиток галузей, що визначають рівень економічної могутності держави, забезпечують впровадження передових наукових технологій у виробництво;
- створення сприятливих економічних умов для суб'єктів господарювання шляхом удосконалення податкової політики та інших складових бюджетного механізму;
- скорочення державного сектора економіки і, відповідно, бюджетного фінансування;
- залучення іноземного капіталу;
- зниження видатків на оборону і управління тощо.

Серед загальноприйнятих у світовій практиці методів боротьби з бюджетним дефіцитом існує і такий метод, як механізм секвестру видатків бюджету. Він вводиться у випадку, якщо в процесі виконання бюджету має місце перевищення граничного рівня дефіциту або значне скорочення надходжень доходних джерел бюджету. **Секвестр бюджету** полягає в пропорційному зниженні бюджетних видатків (на 5,10,15 і т. д. відсотків) щомі-

сячно за всіма статтями бюджету протягом того часу, який залишився до кінця фінансового року. Секвестру не підлягають захищені статті, склад яких в Україні визначає Верховна Рада.

При розробленні стратегії боротьби з бюджетним дефіцитом необхідно керуватися ось чим:

- бюджетний дефіцит — зло, але ще більшим злом для економіки і фінансів країни є мнимо його усунення шляхом суто математичних операцій, тому що в цьому випадку замість «лікування» економіки її хвороба переходить у приховані форми, боротися з якими набагато важче. Так, нинішній бездефіцитний бюджет України зводиться на касовій основі. Проте з цього абсолютно не виходить, що бездефіцитність касова перетворюється на бездефіцитність реальну, коли всі видатки відповідають реальному споживанню бюджетних секторів;

- баланс бюджету і навіть перевищення бюджетних доходів над видатками не завжди є невід'ємною рисою здорової, що динамічно розвивається, економіки. Світовий досвід показує, що на окремих етапах розвитку суспільства, в умовах, специфічних для кожної країни, цілком допустимий бюджетний дефіцит;

- для покриття бюджетного дефіциту можуть використовуватися різні форми державного кредиту. Робота друкарського верстата, що призводить до емісії, повинна розцінюватися як міра, що грубо порушує закони грошового обігу, а тому неприпустима. Дефіцит може покриватися тільки на позиковій основі шляхом розміщення на фінансовому ринку державних цінних паперів;

- щоб подолати бюджетний дефіцит, необхідно «лікувати» саму економіку, тому що без забезпечення динамізму в її розвитку і реально відчутної ефективності неможливо домогтися фінансової стійкості країни, які прогресивні міри не застосовувалися б при цьому.

Розроблення і послідовна реалізація заходів, спрямованих на збільшення доходів бюджету і скорочення його видатків, регулювання бюджетного дефіциту, цілеспрямоване керування його розміром у сукупності з іншими економічними антикризовими мірами, сприятимуть поверненню нашої країни на шлях соціально-економічного розвитку.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

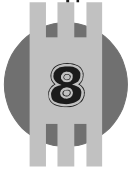
1. У чому полягає суспільне призначення доходів і видатків бюджету?
2. За якими ознаками класифікують доходи бюджету?

3. Які ознаки покладено в основу класифікації видатків бюджету?
4. Назвіть і охарактеризуйте принципи бюджетного фінансування.
5. Які існують форми бюджетного фінансування?
6. Які показники характеризують стан бюджету?
7. Що таке бюджетний дефіцит і які існують джерела погашення його?
8. У чому полягає суть секвестру бюджету?

Модуль 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН І МЕТОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

РОЗДІЛ

ПОДАТКИ ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА

Ключові терміни: податок, фіскальна функція податків, регулювальна функція податків, прямі податки, непрямі податки, загальнодержавні податки, місцеві податки, система оподаткування, податкова система, суб'єкт оподаткування, носій податку, об'єкт оподаткування, одиниця оподаткування, джерело сплати податку, податкова ставка, прогресивна податкова ставка, податкова квота, податкова політика, податковий кодекс.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- наукові основи теорії податків та їх сутність;
- функції податків, що забезпечують реалізацію їх суспільного призначення;
- за якими ознаками класифікують податки і в чому відмінності між прямими і непрямими податками;
- які існують елементи системи оподаткування;
- яким критеріям повинна відповідати податкова політика держави;
- що таке «податкова система» і на яких принципах вона ґрунтується.

8.1. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ПОДАТКІВ

В умовах ринкової економіки фінансова політика держави ґрунтується на системі фінансових регуляторів. Такими фі-

нансовими регуляторами є насамперед податки, які забезпечують вилучення і перерозподіл створеного валового внутрішнього продукту і формування централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Податки — це економічні відносини, які виникають між державою і юридичними та фізичними особами з приводу примусового відчуження нею частини новоствореної вартості в грошовій формі, її вилучення і перерозподілу для фінансування державних видатків. Вони є вихідною категорією фінансів, економічною базою функціонування держави і найважливішою фінансовою формою регулювання ринкових відносин. Це — обов'язковий елемент економічної системи держави незалежно від того, яку модель економічного розвитку вона обирає, які політичні сили перебувають при владі.

Податки — це головний фінансовий метод мобілізації державних доходів. Вони становлять 80—97 % дохідної частини державного бюджету.

Під податком і збором (обов'язковим платежем) до бюджетів та до державних цільових фондів слід розуміти обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками в порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Податки — не єдина форма акумуляції грошових коштів бюджетом та іншими державними фондами. Податкам властиві певні риси, що відрізняють їх від понять «плата», «платіж», «відрахування» (рис. 8.1).

Риси податків притаманні *обов'язковим платежам*:

1) *податкові платежі* — це обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником (*плата за воду, землю*);

2) *відрахування, внески* — це обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення.

Основні характерні особливості податку порівняно з обов'язковими платежами:

- справляється на умовах безповоротності. Повернення податку можливе тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачені пільги щодо цього податку;

- має односторонній характер встановлення. Оскільки податок сплачується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлені від індивідуальних потреб конкретного платника, то він є індивідуально безповоротним. Сплата податку не по-

роджує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;

- може бути сплачений лише до бюджету, а не до іншого грошового централізованого або децентралізованого фонду;
- не має цільового призначення;
- є виключно атрибутом держави і ґрунтується на актах вищої юридичної сили.

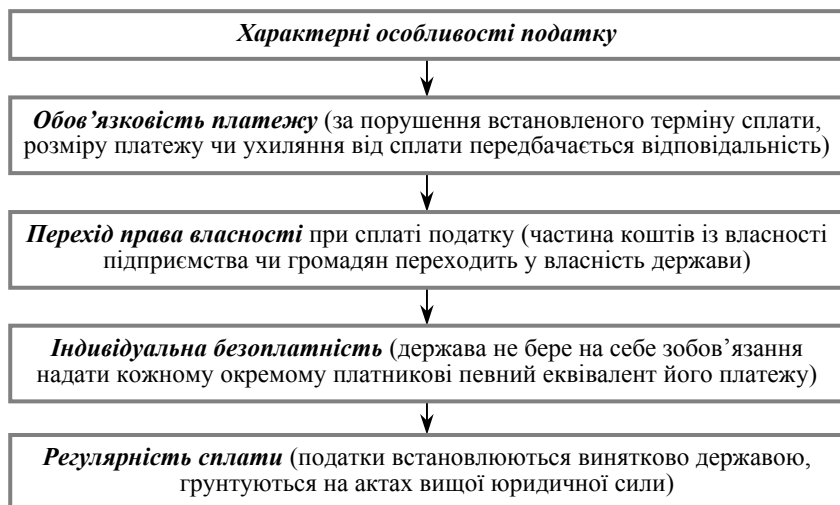

Рис. 8.1. Характерні ознаки податків

Характеристику податку слід розглядати в таких аспектах:

- за економічною сутністю;
- за формою прояву;
- з організаційно-правової сторони.

Економічна сутність податків виявляється в грошових відносинах, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами з приводу примусового вилучення частини створеної вартості і формування фонду фінансових ресурсів держави. Процес примусового відчуження частки доходів юридичних і фізичних осіб та громадян на загальносуспільні потреби характеризує односторонній рух вартості (від платника податку до держави) без еквівалентного обміну.

Матеріальною основою податків є реальна сума грошових коштів, що мобілізуються державою.

Конкретними *формами прояву категорії податку* є види податкових платежів, які встановлюються законодавчими органами влади.

З організаційно-правової сторони податок — це обов'язковий платіж, який надходить у бюджетний фонд у визначених законом розмірах і встановлені строки.

Податковим відносинам притаманні відмінні риси, що дають змогу виділити їх із загальної сукупності фінансових відносин. Зокрема, це обов'язковість податків та їхня відносна безповоротність.

Отже, **податки** — це обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Функції податків як фінансової категорії впливають з функцій фінансів. Таким чином, за економічною сутністю податки виконують дві функції: *фіскальну* і *розподільчо-регулювальні*. Деякі дослідники виділяють ще й контрольну¹² (рис. 8.2).

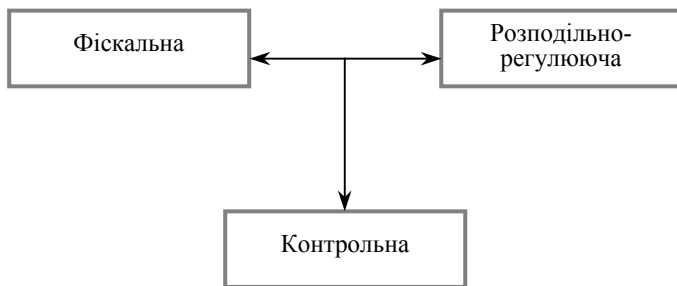

Рис. 8.2. Функції податків

За допомогою **фіскальної** функції податків формуються фінансові ресурси держави. Фіскальна функція є основною в характеристиці сутності податків, вона визначає їх суспільне призначення. Податкові надходження мають бути постійними і стабільними та рівномірно розподілятися за регіонами.

Постійність означає, що податки повинні надходити до бюджету не у вигляді разових платежів з невизначеними термінами,

¹² Фінанси: Навч. посібник / В. С. Загорський, О. Д. Вовчак, І. Г. Благун, І. Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — С. 121—122.

а рівномірно протягом бюджетного року в чітко встановлені строки. Оскільки призначення податків полягає в забезпеченні витрат держави, то терміни їх сплати мають бути погоджені з термінами фінансування видатків бюджету.

Стабільність надходжень визначається високим рівнем гарантій того, що передбачені Законом про бюджет на поточний рік доходи будуть отримані в повному обсязі. Недоречно встановлювати такі податки, які не дають необхідних гарантій, адже тоді невизначеною стає уся фінансова діяльність держави.

Рівномірність розподілу податків за територією необхідна для забезпечення достатніми доходами всіх ланок бюджетної системи. Без цього виникає потреба в значному перерозподілі коштів між бюджетами, що зменшує рівень автономності кожного бюджету, ступінь регіонального самоврядування і самофінансування.

Отже, фіскальна функція податків створює об'єктивні передумови для державного втручання в економічні процеси, що відбуваються в суспільстві, тобто зумовлює розподільчо-регулюючу функцію.

Розподільчо-регулювальні функція полягає в тому, що за допомогою податків відбувається перерозподіл вартості національного доходу між державою та її суб'єктами, і через елементи податку (об'єкт, суб'єкт оподаткування, ставка податку, податкові пільги тощо) держава в змозі регулювати вартісні пропорції такого розподілу. Змінюючи пропорції функціонування ресурсів в економіці, оподаткування суттєво впливає на процес виробництва, нагромадження капіталу, інвестування, платоспроможний попит і пропозицію.

Контрольна функція полягає в тому, що податки є сигналізатором якісних і кількісних пропорцій, які складаються в соціально-економічному житті суспільства в результаті розподілу і перерозподілу ВВП. Це створює можливості для використання податків як засобів контролю.

Суспільне призначення податків виражається в єдності їх функцій.

У цілому використання податків як фінансових регуляторів — дуже складна справа. Тут не може бути головного і другорядного — все головне. Іноді незначні деталі в оподаткуванні можуть докорінно змінити сутність впливу податку: зробити його прямо протилежним щодо передбачуваного.

8.2. ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ

Справляння податків ґрунтується на виділенні таких елементів системи оподаткування: суб'єкт і носій податку, об'єкт і одиниця оподаткування, джерело сплати, податкова ставка і квота. Між цими поняттями існує певне підпорядкування, яке найпростіше можна проілюструвати, поставивши до них запитання: суб'єкт → хто сплачує; об'єкт → що оподатковується; одиниця → що обчислюється; джерело → з чого сплачується; ставка → скільки сплачується; квота → яка частка доходу утримується.

Суб'єкт оподаткування, або *платник податків*, — фізична чи юридична особа, на яку законом покладено обов'язок платити податок. Податкова робота розпочинається саме з встановлення платників, адже податкова служба держави повинна чітко знати, хто саме вносить той чи інший податок до бюджету, хто відповідає за зобов'язання перед державою.

Носій податку — фізична чи юридична особа, що в кінцевому підсумку здійснює витрати зі сплати податку.

Суб'єкт оподаткування, чи платник, не завжди є дійсним його носієм, оскільки іноді податок перекладається на інших осіб, наприклад, щодо обкладення митом якого-небудь товару зрозуміло, що воно буде перекладене на споживачів шляхом надбавки до ціни. Оскільки основним споживачем у будь-якій країні є її народ, то саме громадяни скрізь були, є і завжди будуть основними носіями, тобто реальними платниками податків.

Об'єкт оподаткування — явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок, тобто те, що обкладається податком (дохід, майно тощо). Часто й сама назва податку впливає з об'єкта, наприклад: поземельний, прибутковий та ін. Це другий за черговістю елемент оподаткування, адже визначивши платника, необхідно встановити, що саме в нього оподатковується. Нормальна податкова робота можлива лише в разі чітко визначеного об'єкта оподаткування. Об'єкт оподаткування має бути стабільним, піддаватися чіткому обліку, безпосередньо стосуватися платника, відображати саме його вплив на даний об'єкт.

Існує два підходи до оцінювання об'єкта: *кількісний* і *натуральний*; *грошовий*.

Одиниця оподаткування — одиниця виміру об'єкта (з прибуткового податку — грошова одиниця країни, з земельного податку — гектар, акр і т. ін.). Різниця між масштабом і одиницею об-

кладання полягає в тому, що в масштабі одиниця береться як принцип, а в одиниці обкладання — як міра.

Джерело сплати податку — дохід суб'єкта (прибуток, заробітна плата, відсоток, рента), з якого сплачується податок. За деякими податками об'єкт і джерело збігаються. Таке оподаткування досить справедливе, оскільки тільки дохід є джерелом сплати. Крім того, в підприємства джерело сплати може розглядатися з позицій віднесення того чи іншого податку на валові витрати або собівартість продукції, отриманий прибуток чи цінову надбавку. Загальним джерелом сплати є виручка від реалізації продукції (робіт, товарів, послуг). Однак залежно від того, з якого її елемента сплачується податок, визначається його вплив на фінансові інтереси підприємства.

База оподаткування — законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку, тобто сума, з якої стягується податок.

Ставка податку — розмір податку на одиницю обкладання; якщо виражена у відсотках, то називається квота.

Встановлення ставок податку є найважливішою і найскладнішою проблемою оподаткування. Саме недосконалість ставок може порушити як фіскальну значущість, так і регулювальну дію того чи іншого податку. Встановлення ставок податку може ґрунтуватися на інтуїтивному методі, емпіричному методі й економіко-математичному моделюванні (рис. 8.3).

Залежно від побудови податків розрізняють *тверді* й *часткові* ставки. *Тверді* ставки встановлюються в грошовому вираженні на одиницю об'єкта. *Часткові* ставки виражають у визначених частках об'єкта обкладання.

Часткові ставки є таких видів (рис. 8.4).

Пропорційні — діють в однаковому відсотковому відношенні до об'єкта оподаткування без урахування диференціації його величини.

Прогресивні — при збільшенні об'єкта оподаткування збільшується ставка податку. Якщо темпи зростання ставки податку відповідають темпу зростання об'єкта оподаткування, то це проста прогресія. Якщо темпи зростання ставки податку випереджують темпи зростання об'єкта оподаткування, то це складна прогресія (шкала ставок).

Регресивні — при збільшенні об'єкта оподаткування зменшується ставка податку.

Рис. 8.3. Методи встановлення податкових ставок

Рис. 8.4. Види податкових ставок

Загалом видно, що *прогресивні податки* — це податки, тягар яких найбільше давить на осіб з великими доходами, *регресивні податки* найбільш важко вдаряють по фізичних і юридичних особах з незначними доходами.

Сфера дії податку — сукупність носіїв податку, на яких у кінцевому підсумку лягає його тягар.

Масштаб оподаткування — одиниця, яка береться в основу виміру об'єкта оподаткування; у промисловому податку масштабом може бути оборот підприємства чи його прибуток, його капі-

тал, кількість робітників і верстатів, величина приміщення, плата за нього і т. ін.

Податковий оклад — сума податку, що сплачується суб'єктом з одного об'єкта.

Податкові пільги — законодавчо закріплений перелік умов, за наявності яких платник податку зменшує податкові зобов'язання (податкова соціальна пільга, знижки, відрахування та ін.).

Податковий період — термін, протягом якого завершується процес формування податкової бази, остаточно визначається розмір податкового зобов'язання.

8.3. Класифікація податків

Історія людства виробила різні форми й методи оподаткування. Кожний вид податків має свої специфічні риси й функціональне призначення та займає окреме місце в податковій системі. Роль того чи іншого податку характеризується його належністю до певної групи залежно від чинної класифікації податків. *Класифікація* дає можливість повніше висвітлити сутність і функції податків, поліпшити їхню роль у податковій політиці держави, напрями й характер впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Класифікація податків проводиться за кількома ознаками: за формою оподаткування, за економічним змістом об'єкта оподаткування, залежно від рівня державних структур, які їх встановлюють, за способом стягнення (рис. 8.5). Однак найважливішим є *своєчасність і повнота сплати* податків у бюджеті різних рівнів. Це стосується адміністрування податків.

За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи: прямі й непрямі.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників і сплачуються за рахунок їх доходів, а сума податку безпосередньо залежить від розмірів об'єкта оподаткування. Прямі податки сприяють такому розподілу податкового тягаря, за якого більше платять ті члени суспільства, які мають вищі доходи. Такий принцип оподаткування більшістю економістів світу визнається найсправедливішим. Водночас форма прямого оподаткування потребує і складного механізму стягнення податків, адже виникають проблеми обліку об'єкта оподаткування й ухилення від сплати. Тому, незважаючи на «справедливість» (у лапках не тому, що це сумнівно, а тому, що не існує абсолютної справедливості) прямих податків, податкова система не може обмежуватися тільки ними. Це був би однобокий підхід, який негативно впливає на будь-яку систему.

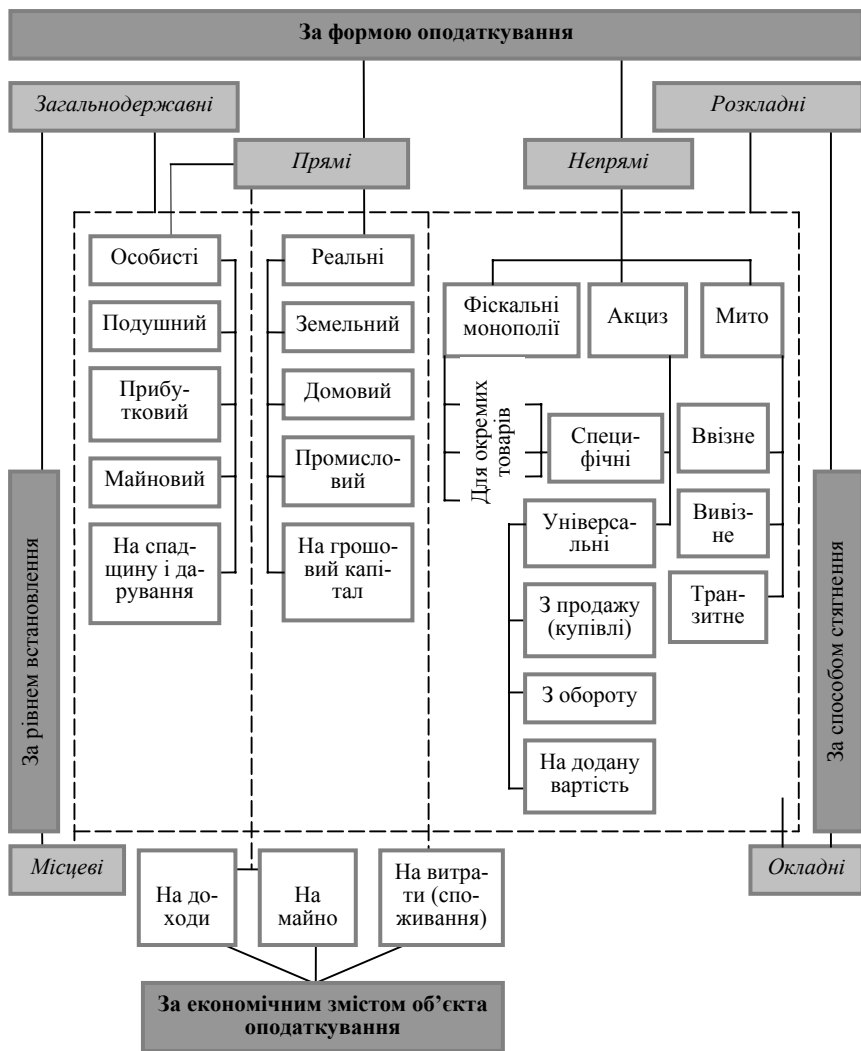

Рис. 8.5. Класифікація податків

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів та послуг і сплачуються за рахунок цінової надбавки, а їхній розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів.

Формально непрямі податки справляються по пропорційних ставках. Кожний фактичний платник податку сплачує при купівлі товару однакову суму податку, незалежно від отриманого до-

ходу. Однак за своєю сутністю непрямі податки регресивні, оскільки чим вищий дохід, тим менша частка цих податків у доходи споживача і, навпаки, чим нижчий дохід, тим більша частка цих податків. У зв'язку з цим непрямі податки вважаються соціально несправедливими, фіскальними.

Водночас непрямі податки мають істотні переваги:

— ці податки сплачує багато платників і широта оподаткування сприяє зростанню доходів бюджету;

— простота сплати і регулярність надходження до бюджету;

— утримання і контроль сплати непрямих податків не потребує розширення податкового апарату;

— вилучення податку на всіх етапах руху товарів сприяє рівномірному розподілу податкового тягаря між усіма суб'єктами господарювання;

— застосування нульової ставки на експортні товари сприяє збільшенню обсягу експорту та підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку.

Найхарактернішими прикладами непрямого оподаткування є податок на додану вартість, акцизний збір, мито.

Історичний розвиток системи оподаткування призвів до поступового розмивання чітких відмінностей між прямими та непрямими податками. Універсальні форми непрямих податків — акцизів, при перенесенні їх стягнення із сфери реалізації у сферу виробництва мають багато ознак прямого оподаткування, насамперед чітко визначений об'єкт оподаткування — обсяг обороту чи додану вартість. При цьому об'єкти оподаткування частково збігаються: пряма форма — податок на прибуток і непрямі форма — податок на додану вартість, частину якої становить той же прибуток.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: на доходи, споживання і майно.

Податки на доходи стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємства.

Податки на споживання сплачуються не при отриманні доходів, а при їх використанні. Вони справляються у формі непрямих податків.

Податки на майно встановлюються щодо рухомого і нерухомого майна. На відміну від податків на споживання, які сплачуються тільки один раз — при купівлі, податки на майно стягуються постійно, доки майно перебуває у власності.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади. Їхнє стягнення є обов'язковим на всій території країни незалежно від того, до якого бюджету (центрального чи місцевого) вони зараховуються. Відповідно до їхнього розподілу між ланками бюджетної системи загальнодержавні податки поділяються на три групи: доходи центрального бюджету, доходи місцевих бюджетів і доходи, що розподіляються в певних пропорціях між центральним та місцевими бюджетами. Розподіл податків між ланками бюджетної системи може бути сталим нормативним, насамперед установленим законодавчими актами, а може відбуватися у формі бюджетного регулювання, коли відрахування до місцевих бюджетів здійснюється щорічними диференційованими нормативами залежно від потреб того чи іншого місцевого бюджету.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління. Можливі різні варіанти встановлення місцевих податків. По-перше, у вигляді надбавок до загальнодержавних податків. Рівень надбавки визначають місцеві органи влади відповідно до встановлених обмежень. По-друге, введення місцевих податків за переліком, що встановлюється вищими органами влади. Вибір податків здійснюється місцевими органами влади. По-третє, можливе впровадження місцевих податків на розсуд місцевих органів влади без будь-яких обмежень з боку центральної влади.

За способом стягнення розрізняють два види податків — розкладні й окладні.

Розкладні податки спочатку встановлюються в загальній сумі відповідно до потреб держави в доходах, потім цю суму розкладають на окремі частини за територіальними одиницями, а на низовому рівні — між платниками. Це історично перша форма стягнення податків.

Окладні податки передбачають встановлення спочатку ставок, а відтак і розміру податку для кожного платника окремо. Загальна величина податку формується як сума платежів окремих платників.

Розрізняють три способи утримання податків: біля джерела отримання доходу, на підставі декларації, на підставі платіжного повідомлення.

Перший спосіб — використовується у процесі стягнення податків і зборів із заробітної плати і доходів громадян від здійснення трудових обов'язків.

Другий спосіб — стягнення податків на підставі декларації передбачає надання платникам даних про фактичні розміри об'єкта оподаткування. При цьому існують значні можливості для ухилення від сплати податків.

Стягнення податків на основі платіжного повідомлення здійснюється лише у випадках, коли платник має сплатити суму нарахованих йому відповідними органами податків (наприклад, розрахунок сум земельного податку в сільській місцевості здійснюється фахівцями сільських Рад народних депутатів). В окремих випадках платник надає цим органам декларацію про фактичні чи прогнозовані розміри об'єкта оподаткування.

Наведена класифікація відображає в цілому всі основні історичні види податків. У системі прямого оподаткування види податків виділяються за ознакою об'єкта оподаткування. При цьому прямі податки поділяються на особисті й реальні. Відмінність між ними полягає у співвідношенні платника й об'єкта оподаткування. В особистих податках основним є платник, а в реальних — об'єкт оподаткування.

Більш сучасною формою є особисті податки, з яких найбільше поширені прибутковий та майновий. У прибутковому оподаткуванні виділяють два напрями — податок на доходи фізичних осіб і на прибуток підприємств (корпорацій). Аналогічно і податок на майно може встановлюватися стосовно і фізичних, і юридичних осіб. Податок на спадщину і дарування стягується з фізичних осіб і відчутного бюджетного значення не має. Подушний податок, що встановлюється для громадян незалежно від їх доходів і майна, зараз не використовується. З реальних податків на сьогодні використовуються земельний і податок на грошовий капітал, а промисловий і домовий є історично віджилими податками.

У системі непрямого оподаткування види податків характеризують різний взаємозв'язок податків з цінами. Фіскальні монополії засновуються на державному ціноутворенні на певні монополні товари (сіль, тютюн, сірники, алкогольні напої тощо). Установлюючи ціну, держава фіксує і свій доход у ній. Загалом це віджила форма, хоча в колишньому СРСР система доходів бюджету ґрунтувалася насамперед на фіскальній монополії держави. Акцизи і мито являють собою надбавки до цін товарів, робіт і послуг. Самі ціни встановлюються суб'єктами підприємницької діяльності, а держава встановлює лише надбавку. Надбавки до цін на внутрішньому ринку є акцизами, а до товарів, що перетинають митний кордон країни, — митом.

Акцизи в сучасних умовах є основною формою непрямого оподаткування. Вони поділяються на специфічні — встановлюються для окремих товарів, та універсальні — до всього обороту. Спочатку були впроваджені специфічні акцизи, а потім на основі розширення сфери акцизного оподаткування — універсальні.

Універсальні акцизи пройшли три історичні етапи розвитку, які відбилися у їхніх видах. Перший етап розвитку почався із застосування податку з продажу, який установлювався на кінцевій стадії реалізації відносно товарних оборотів — податок з продажу (купівлі). На другому етапі стали оподатковуватись як товарні, так і нетоварні обороти на всіх стадіях руху вартості — податок з обороту. Було розширено коло платників за рахунок багатостадійності оподаткування та встановлено кумулятивний (накопичувальний) характер оподаткування — на кожній новій стадії оподатковувався весь оборот, який включав і сплачений на попередніх стадіях податок з обороту. Саме кумулятивність податку була його основним недоліком. Тому на третьому етапі була усунена ця кумулятивність і податок став сплачуватись не з усього обороту, а тільки з того, що відображав внесок кожного виробника у вартість товарів, робіт і послуг — податок на додану вартість. Цей податок є однією з найуніверсальніших сучасних форм оподаткування, оскільки дає змогу досить рівномірно розподілити податковий тягар.

Мито на даний час не відіграє відчутної ролі в податковій системі. Це пов'язано з розвитком світової торгівлі, обмеженням різних бар'єрів, у тому числі митних. Існуючі на даний час міжнародні домовленості передбачають або пільгове митне оподаткування, або взагалі безмитну торгівлю. Основою установаження виду мита є напрям руху товарів, на підставі якого розрізняють ввізне, вивізне і транзитне мито. Крім того, за економічним змістом можна виділити статистичне, фіскальне, протекціоністське, преференційне та зрівнювальне мито. Статистичне мито встановлюється з метою надійного обліку міжнародної торгівлі. В основі фіскального лежить необхідність формування доходів бюджету. Протекціоністське встановлюється на досить високому рівні митного обкладення з метою захисту національного товаровиробника. Преференційне має, навпаки, пільговий характер і порівняно невисокі ставки. Зрівнювальне мито встановлюється на такому рівні, щоб забезпечити цінову рівновагу між товарами внутрішнього виробництва та імпортними.

8.4. ПОДАТКОВА СИСТЕМА І ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Податкова система — це сукупність установлених у країні податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх установлення, зміни чи скасування; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Нині система оподаткування в Україні визначається Законом України «Про систему оподаткування», який був викладений у новій редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про систему оподаткування України» від 18 лютого 1997 р. № 77/97-ВР.

У цьому Законі визначаються основи та принципи формування системи оподаткування в Україні, встановлено перелік загальнодержавних та місцевих податків, зборів та інших обов'язкових платежів, а також визначено права та обов'язки платників податків.

Ставки, механізм стягнення податків, зборів та обов'язкових платежів, за винятком мита, а також пільги в оподаткуванні не можуть бути встановлені та змінені іншими законами України, крім законів з питань оподаткування.

Перелік загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів подано в ст. 14 згаданого вище Закону:

1. Податок на додану вартість.
2. Акцизний збір.
3. Податок на прибуток підприємств.
4. Податок з доходів фізичних осіб.
5. Мито.
6. Державне мито.
7. Податок на нерухоме майно (нерухомість).
8. Плата (податок) на землю.
9. Рентні платежі.
10. Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.
11. Податок на промисел.
12. Збір на геологорозвідувальні роботи, які виконуються за рахунок державного бюджету.
13. Збір на спеціальне використання природних ресурсів.
14. Збір за забруднення навколишнього середовища.

15. Збір на обов'язкове соціальне страхування (на випадок тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань).

16. Внески на обов'язкове державне пенсійне страхування.

17. Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності.

18. Фіксований сільськогосподарський податок.

19. Збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства.

20. Єдиний збір, що справляють у пунктах пропуску через державний кордон України.

21. Збір за використання радіочастотного ресурсу України.

22. Збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (початковий регулярний, спеціальний).

23. Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію.

Загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) встановлюються Верховною Радою України і справляються на всій території України.

Перелік місцевих податків, зборів та обов'язкових платежів визначається ст. 15 цього ж Закону. До них належать два податки. Податок з реклами та комунальний податок.

Також стягуються такі місцеві збори та обов'язкові платежі як:

1. Збір на паркування автотранспорту.

2. Ринковий збір.

3. Збір за видачу ордера на квартиру.

4. Збір за право використання місцевої символіки.

5. Збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей.

6. Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг.

7. Збір з власників собак.

Місцеві податки і збори (обов'язкові платежі), механізм справляння та порядок їх сплати встановлюються сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України.

Податкова система ґрунтується на певних наукових засадах (рис. 8.6).

Проблема побудови ефективної *податкової системи* — одна з найактуальніших у процесі становлення в Україні ринкових відносин та інтегрування української економіки у світовий ринок. Її

слід вирішувати шляхом вивчення, аналізу і творчого осмислення як наявної в Україні законодавчої бази, так і набутого в світі досвіду у сфері оподаткування.

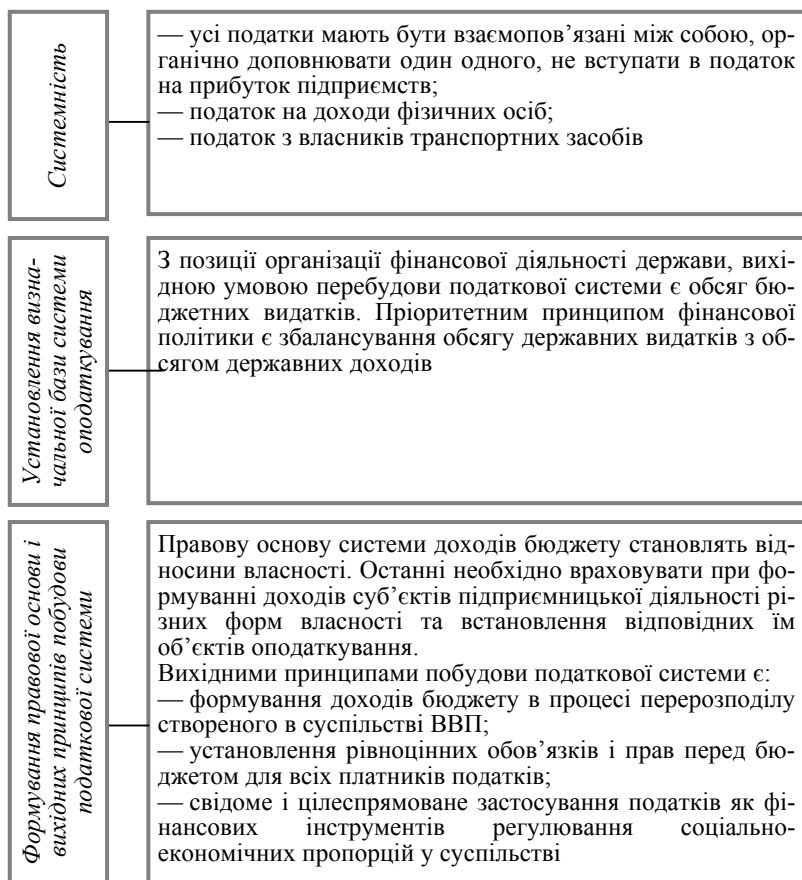
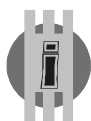

Рис. 8.6. Наукові основи побудови податкової системи

Чинному податковому законодавству України притаманне включення його до бюджетного права, що й виділяє у податковому регулюванні фіскальні функції. Поширена ідея про те, що **податки** — це лише засіб для наповнення державного бюджету або, інакше, джерело коштів, необхідних для функціонування держави — безпідставна та обмежена. Насправді податки суттєво впливають на діяльність суб'єктів господарювання, податкова

система виконує функцію структурування економіки, створює та посилює одні зв'язки або знищує інші. Недоцільно акцентувати увагу лише на наповненні бюджету з податкових джерел, ігноруючи при цьому те, як саме процедура його наповнення впливає на економічні процеси. Має йтися про розроблення такої податкової системи, яка забезпечувала б або хоча б не стримувала розвитку економіки.

Ефективною та надійною може бути тільки та податкова система, яка побудована з дотриманням усіх вимог та принципів і яка врівноважує інтереси держави і платників, однаково враховуючи їх потреби та можливості. Тільки така податкова система може забезпечити державу надійними і достатніми доходами, цілеспрямовано впливаючи на діяльність кожного платника і соціально-економічний розвиток суспільства загалом.

Важливою складовою податкової системи є механізм справляння податків, який наведено на рис. 8.7.

Податкова робота, що є основою організації справляння податків, являє собою діяльність платників і податкової служби щодо внесення податків до бюджету і контролю за платежами. Вона включає такі елементи: правове регламентування встановлення і справляння податків, облік платників і надходжень податків, порядок та форми розрахунків із бюджетом. Податкова робота ґрунтується на встановленні функцій і прав платників і податкової служби, пов'язаних зі своєчасністю і правильністю розрахунків із бюджетом. На платників покладаються функції обчислення і сплати податків, а на податкову службу — обліку платників і надходжень податків, здійснення нарахувань окремих видів податків (наприклад, земельного) і проведення контролю за дотриманням податкового законодавства.

Основою податкової роботи є податкове законодавство. Воно може бути прямої дії, а може передбачати тільки основи оподаткування — тоді додатково розробляються відповідні інструкції, в яких конкретизується механізм оподаткування.

Утримання податків може здійснюватися такими способами: біля джерела доходів (наприклад, утримання прибуткового податку із заробітної плати, сплата ПДВ при реалізації продукції); за декларацією (сплата мита за митною декларацією, перерозрахунки з податку на прибуток за декларацією про отримані прибутки); марками (акцизний збір, державне мито); за платіжним повідомленням (земельний податок з фізичних осіб).

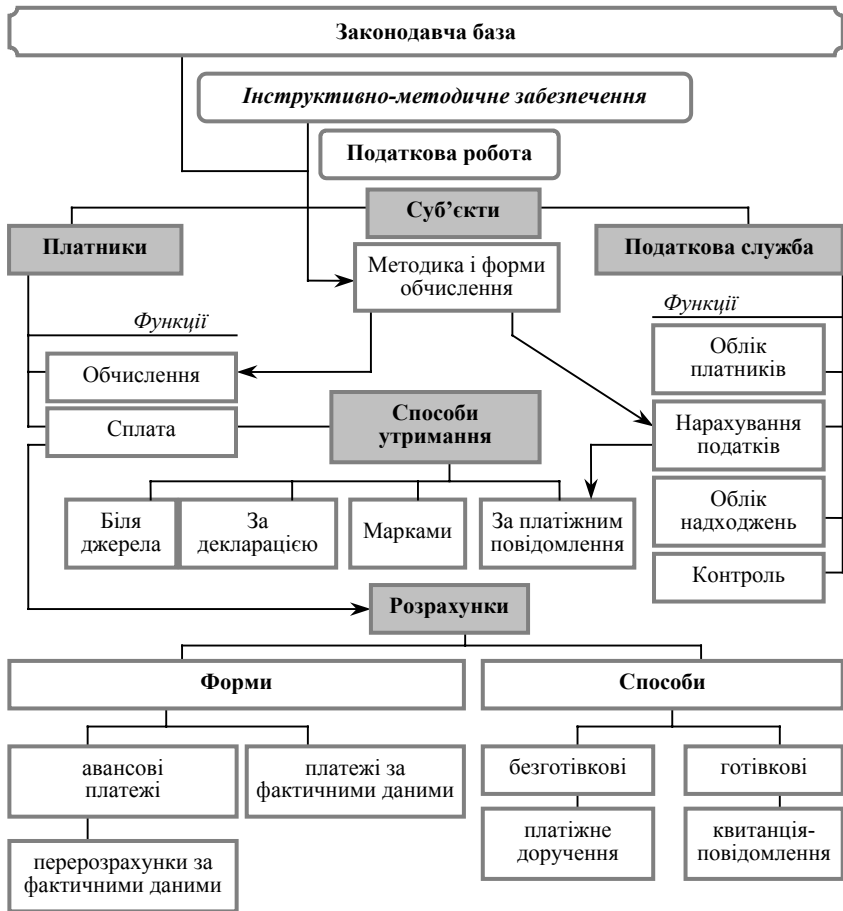

Рис. 8.7. Механізм справляння податків¹³

Розрахунки з бюджетом можуть проводитись у формі авансових платежів з наступними перерозрахунками за даними про фактичні розміри об'єкта оподаткування та відразу за фактичними даними. Переважна більшість розрахунків здійснюється безготівково, і лише окремі податки, як правило, з фізичних осіб сплачуються готівкою.

Охарактеризована система організації справляння податків загалом створює всі передумови для своєчасного і повного надхо-

¹³ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ. — 2005. — С. 153.

дження доходів до бюджету і цільових фондів і забезпечує надійне функціонування державних фінансів.

Податкова політика визначає суть і роль системи оподаткування та належить до виняткових повноважень держави.

Податкова політика — це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Організація оподаткування справляє значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Реалізація податкової політики ґрунтується на двох основних принципах — стабільності і гнучкості.

Стабільність податкової політики означає, що податкова система будується на чіткому визначенні об'єктів оподаткування, їх обліку, а нормативи оподаткування або обов'язкових платежів не змінюються протягом бюджетного року. Запровадження нових розмірів і нормативів оподаткування не має зворотної сили, а пільги за податками надаються з моменту введення закону про оподаткування в дію.

Гнучкість податкової політики передбачає, що коли податковий тиск на суб'єктів господарювання призводить до згорання виробництва, податкова система перебудовується на зменшення податкового тиску в інтересах виробника.

Система пільг щодо оподаткування повинна стимулювати виробництво й інвестування, адже практично ті кошти, які мали б бути зараховані в бюджет, залишаються у виробника, що є своєрідним бюджетним фінансуванням.

Поступове удосконалення податкової системи провадиться в напрямі її лібералізації, децентралізації (державні й місцеві податки) за рахунок розширення прав регіонів, зменшення тієї частки ВВП, яка перерозподіляється через бюджет. Потребує вдосконалення й механізм оподаткування, який би стимулював виробництво у пріоритетних напрямках економіки і сприяв впро-

вадженню у виробництво нових технологій та високоефективного обладнання.

Податкову політику необхідно реформувати шляхом послаблення податкового тиску щодо тих, хто сплачує податки, а не ухиляється так чи інакше від їх сплати. Необхідно насамперед зменшити кількість податків, тому що наше законодавство переобтяжене ними.

У зв'язку з цим, метою реформування податкової політики є зміна податкової системи для забезпечення стабілізації економіки та насамперед матеріального виробництва, підвищення його ефективності й на цій основі забезпечення доходів державного бюджету та сприяння соціально-культурному розвитку держави. Отже, можна сказати, що податкова система має забезпечити оптимізацію розподілу і перерозподілу національного доходу, спираючись на такі принципи:

1) *стимулювання* науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;

2) *стимулювання* підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності — введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

3) *обов'язковість* — впровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

4) *рівнозначність і пропорційність* — справляння податків з юридичних осіб у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутки і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) — на більші доходи;

5) *рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації* — забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи не резидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

6) *соціальна справедливість* — забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

7) *стабільність* — забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) та їхніх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;

8) *економічна обґрунтованість* — установлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості видатків бюджету з його доходами;

9) *рівномірність сплати* — встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;

10) *компетенція* — встановлення і скасування податків та зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами;

11) *єдиний підхід* — забезпечення єдиного підходу до розроблення податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;

12) *доступність* — забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів).

8.5. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПОДАТКІВ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Існуюче в Україні податкове законодавство передбачає, по суті, дворівневу систему їх встановлення: загальний закон, у якому встановлюється сукупність податків, та закони з конкретних видів податків. При цьому окремі види податків і обов'язкових платежів у законодавчому порядку не були відрегульовані. У зв'язку з цим розроблено і підготовлено до затвердження «Податковий кодекс», як єдиний законодавчий акт, що регулює усю податкову систему.

Загалом чинна в Україні податкова система відповідає міжнародним стандартам оподаткування. Основна її відмінність поля-

гає в тому, що в структурі податкових надходжень поки що провідна роль належить платежам підприємств, а податки з громадян становлять менше як 20 %.

Розглянемо в загальних рисах механізм оподаткування в Україні на основі структурно-логічних схем основних податків та обов'язкових платежів.

НЕПРЯМЕ ОПОДАТКУВАННЯ

Податок на додану вартість (ПДВ) належить до непрямих податків і є видом універсального акцизу, який встановлюється за єдиною ставкою до всього обороту. Він сплачується до державного бюджету на кожному етапі виробництва продукції товарів, виконання робіт, надання послуг, за умов імпорту товарів до або під час митного оформлення. Така роль ПДВ визначається тим, що йому властива висока еластичність: зміна кон'юнктури ринку і рівня цін має незначний вплив на податкову базу, оскільки ПДВ встановлюється у вигляді відсоткової надбавки до цін. Систему справляння ПДВ показано на рис. 8.8.

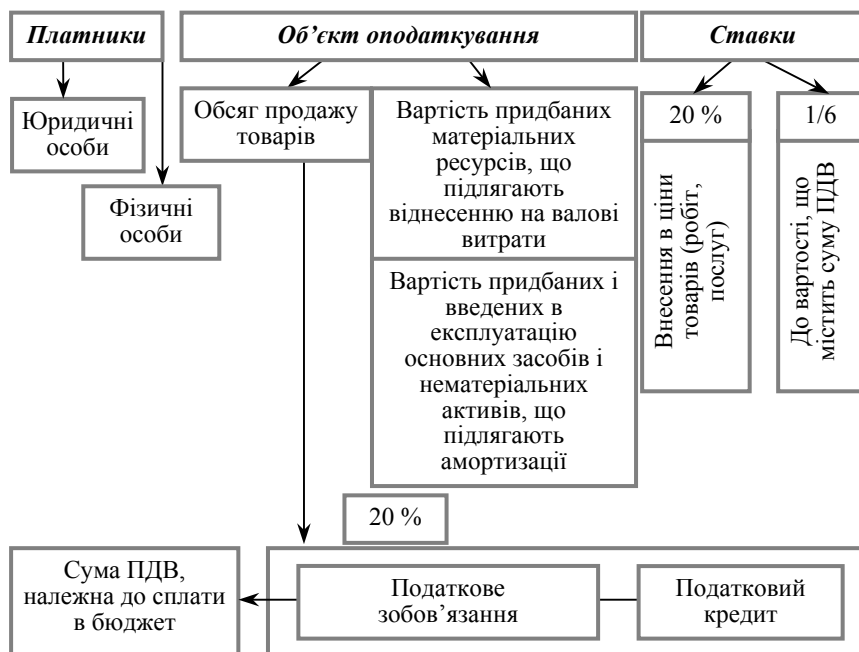

Рис. 8.8. Структурно-логічна схема ПДВ

Платниками податку є всі юридичні і фізичні особи, які здійснюють від свого імені виробничу чи іншу підприємницьку діяльність на території України. Фізичні особи, обсяг продажу в яких за рік не перевищує 100 річних неоподатковуваних мінімумів, звільняються від сплати податку (на сьогодні в Україні неоподатковуваний мінімум становить 17 грн).

Об'єкт оподаткування. У ПДВ розрізняють номінальний і реальний об'єкти оподаткування. Номінальний, як визначено законодавством, — це виручка від реалізації товарів (робіт, послуг). Реальним об'єктом оподаткування є додана вартість — сума заробітної плати і прибутку, оскільки при сплаті податку вираховується його сума, що сплачена платником своїм постачальникам.

В Україні встановлено єдину *ставку* ПДВ — **20 %**. Крім того, для окремих випадків передбачена нульова ставка.

Порядок обчислення і сплати ПДВ, що належить до сплати, обчислюється як різниця між податковим зобов'язанням (сумою ПДВ з реалізації товарів, робіт, послуг) і податковим кредитом (сумою ПДВ у придбаних матеріальних ресурсах, енергії, оплачених послугах тощо). ПДВ сплачується до бюджету місячними і кварталними платежами залежно від річного обсягу оподатковуваних операцій.

На сьогодні ПДВ набув широкого застосування. Він є важливою складовою податкових систем у більш як 40 країнах світу, в тому числі в 17 європейських країнах. Ставки податку встановлюються у відсотках, які коливаються від 12 % у Люксембурзі та Іспанії до 22 % у Данії і 25 % у Ірландії. Кількість ставок досить різна від однієї (у Данії) до семи (у Франції). Найнижча ставка — 2,1 % у Франції на продовольчі товари, і найвища — 33,3 % щодо товарів, які є предметами розкоші. Загалом існують підстави для висновку, що досвід застосування ПДВ у країнах Європи підтверджує його життєздатність і успішне функціонування у ринкових системах.

Акцизний збір також належить до непрямих податків і встановлюється на високорентабельні та монополні товари (продукцію) і включається до ціни цих товарів, робіт, послуг. Ставки та перелік товарів (послуг), на які поширюється акцизний збір, встановлюються Верховною Радою України. Схематично акцизний збір подано на рис. 8.9.

Платниками акцизного збору є національні виробники підакцизних товарів та суб'єктів, що імпортують чи реалізують ці товари.

Рис. 8.9. Структурно-логічна схема акцизного збору

Об'єктом оподаткування є оборот з реалізації підакцизних товарів, а для імпортованих — їхня митна вартість.

Ставки акцизного збору встановлюються у відсотках та твердих розмірах. Відсоткові ставки застосовуються відносно до обсягу реалізації в цінах, що включають цей податок. Включення акцизного збору у відпускні ціни товарів (ВЦ) проводиться за такою формулою (A — ставка акцизного збору):

$$ВЦ = \frac{(C + П)}{(100 - A)} \cdot 100. \quad (8.1)$$

Тверді ставки встановлені в євро на одиницю товару чи певну величину його виміру.

Обчислення і сплату акцизного збору проводять двома методами. Для лікєро-горілчанних і тютюнових виробів встановлено стягнення податку за допомогою спеціальних акцизних марок. Для решти товарів обчислення проводиться за встановленими ставками до обсягу реалізації за відповідний період (декаду, місяць).

Мито є непрямим податком, що стягується з товарів, які переміщуються через митний кордон країни. Воно характеризується схемою, наведеною на рис. 8.10.

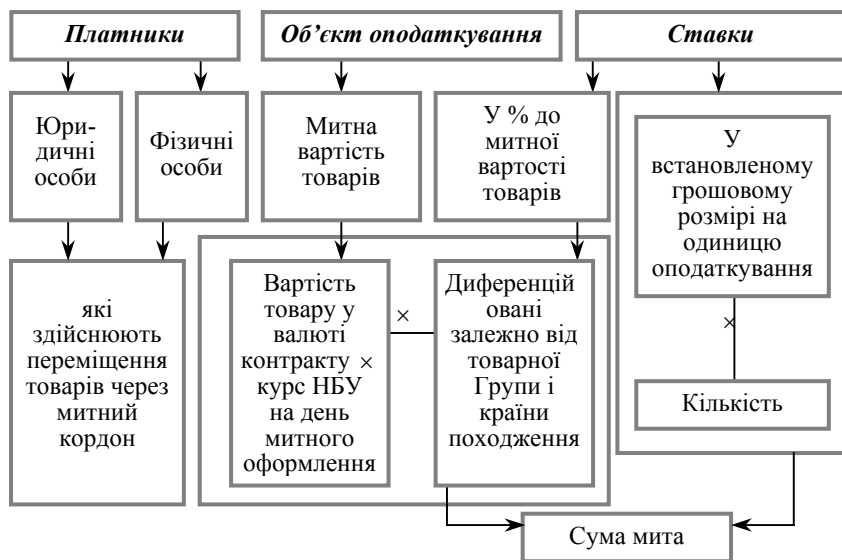

Рис. 8.10. Структурно-логічна схема мита

Платниками мита є декларанти товарів, які переміщуються через кордон.

Об'єктом оподаткування є митна вартість товарів, або їхня кількісна оцінка, що залежить від виду встановлених ставок.

Ставки мита встановлюються:

- у відсотках до митної вартості;
- у грошовому вимірі у євро на одиницю товару чи певну одиницю його характеристики.

Відсоткові ставки мита встановлено на трьох рівнях: повні, пільгові, преференційні. Їх застосування залежить від того, який митний режим установлено в Україні для тієї чи іншої країни походження товарів.

Порядок обчислення і сплати. Обчислення мита проводиться за встановленими ставками за товарними групами. Сплата проводиться декларантом і є підставою для випуску товарів з митниці.

ПРЯМЕ ОПОДАТКУВАННЯ

Основною формою прямого оподаткування є прибутковий податок. Залежно від платників податку він поділяється на два види: з юридичних осіб і з фізичних осіб.

Податок на прибуток підприємства належить до прямих податків. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 24 грудня 2002 р. № 349 передбачає оподаткування прибутку, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку та суму амортизаційних відрахувань. Значно розширено в новому законі амортизаційні норми, що в середньостроковій перспективі дасть змогу багатьом підприємствам поновити свої виробничі потужності. Система прибуткового оподаткування підприємств наведена на рис. 8.11.

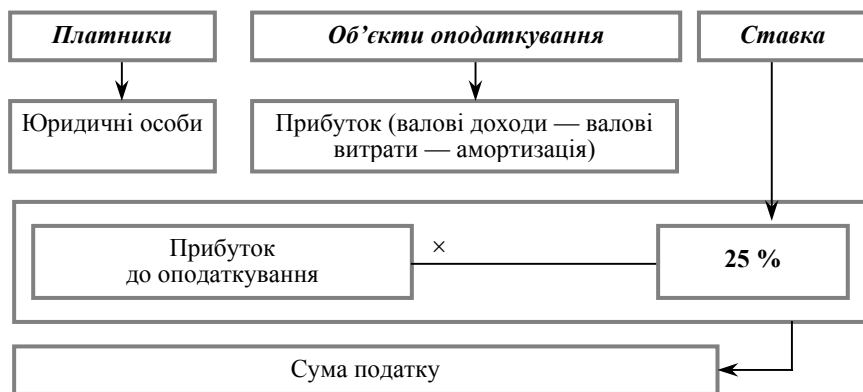

Рис. 8.11. Структурно-логічна схема податку на прибуток підприємств

Платниками податку на прибуток є юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, а також бюджетні організації в частині комерційної діяльності.

Об'єктом оподаткування є балансовий прибуток (з відповідними корективами), який визначається як різниця між валовими доходами і валовими витратами.

Ставка податку на прибуток встановлена на рівні 25 %.

Порядок обчислення і сплати. Податок сплачується щоквартально, виходячи з фактичного прибутку, встановленого на основі бухгалтерського і податкового обліку.

Податок на доходи фізичних осіб є видом особистого прибуткового оподаткування. Він визначається у такому порядку (рис. 8.12).

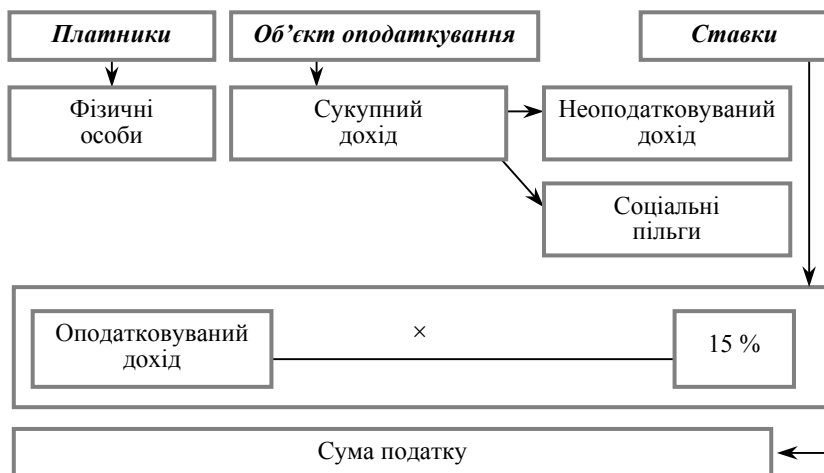

Рис. 8.12. Структурно-логічна схема прибуткового податку з громадян

Платниками податку є фізичні особи незалежно від віку, громадянства та інших ознак, які мають самостійне джерело доходів.

Об'єктом оподаткування є:

— у громадян, що постійно проживають в Україні, — сукупний річний дохід, одержаний з різних джерел на території України та за її межами;

— у громадян, які не мають постійного місця проживання в Україні, — дохід, отриманий з джерел в Україні.

Ставки податку. Як правило, прибуткове оподаткування громадян здійснюється за прогресивною шкалою. До 2004 р. в Україні теж використовувалися прогресивні ставки — від 10 до 40 %. З 1 січня 2004 р. запроваджено єдину пропорційну ставку 13 %, яка з 1 січня 2007 р. була підвищена до 15 %. З деяких видів доходів можуть використовуватися окремі ставки.

Порядок обчислення і сплати залежить від виду доходів. Доходи від **роботи за наймом** оподатковуються біля джерела. Утримання і перерахування податку в бюджет здійснює податковий агент-роботодавець, який несе встановлену відповідальність і своєчасність його сплати.

Податок з доходів від підприємницької діяльності (без створення юридичної особи) може сплачуватись двома способами. По-перше, за *декларацією про доходи* — щоквартально авансовими платежами (на підставі обчисленої податковими інспекціями очікуваної суми податку на рік) з перерозрахунком відповідно до фактично одержаного за рік доходу. По-друге, у вигляді фіксованого податку шляхом придбання *патенту*.

Ставки фіксованого податку встановлюються місцевими органами влади в розмірі 20—100 грн за календарний місяць. Спосіб сплати обирає платник.

Єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва запроваджено з 1999 р. з метою спрощення системи їх оподаткування (один податок замість кількох, передбачених законодавством). Право вибору системи оподаткування (єдиний податок чи сукупність цих податків) надається платникам.

Платниками податку можуть бути:

1) *фізичні особи*, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, у яких середньорічна чисельність залучених працівників не перевищує 10 осіб, а річний обсяг реалізації 500 тис. грн;

2) *юридичні особи*, у яких середньорічна чисельність працюючих не перевищує 50 осіб, а обсяг реалізації за рік — 1 млн грн.

Ставка податку для фізичних осіб встановлюється місцевими органами влади залежно від діяльності в розмірі **20—200** грн на місяць. Для юридичних осіб ставки встановлено в розмірі **6 %** від обсягу виручки від реалізації, якщо платник окремо сплачує ПДВ, або **10 %**, якщо ПДВ не сплачується.

Фізична особа сплачує єдиний податок щомісяця на окремий рахунок відділень Державного казначейства України. Відділення Державного казначейства України наступного дня після надходження коштів перераховують суми єдиного податку в таких розмірах:

- до місцевого бюджету — **43 %**;
- до Пенсійного фонду України — **42 %**;
- на обов'язкове соціальне страхування — **15 %** (у тому числі до Державного фонду сприяння зайнятості населення — **4 %**)

для відшкодування витрат, які здійснюються відповідно до законодавства у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, а також витрат, зумовлених народженням та похованням.

Юридичні особи — суб'єкти малого підприємництва — сплачують єдиний податок на окремий рахунок відділень Державного казначейства України. Відділення Державного казначейства

України наступного дня після надходження коштів перераховують суми єдиного податку в таких розмірах:

- до Державного бюджету України — 20 %;
- до місцевого бюджету — 23 %;
- до Пенсійного фонду України — 42 %;

▪ на обов'язкове соціальне страхування — 15 % (у тому числі до Державного фонду сприяння зайнятості населення — 4 %) для відшкодування витрат, які здійснюються відповідної до законодавства у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, а також витрат, зумовлених народженням та похованням.

Таким чином, єдина відмінність від порядку розподіл коштів єдиного податку фізичних осіб полягає в тому, що сума бюджетних платежів не розподіляється між державним та місцевим бюджетами, а повністю спрямовується до місцевого бюджету.

Земельний податок. Платниками земельного податку є юридичні і фізичні особи, котрим земля надана у власність або користування. Він сплачується в порядку, наведеному на рис. 8.13.

Рис. 8.13. Структурно-логічна схема земельного податку

Об'єктом оподаткування є площа земельної ділянки.

Ставки податку диференціюються залежно від призначення земель:

- сільськогосподарського;
- несільськогосподарського.

У свою чергу, для земель сільськогосподарського призначення ставки податку диференціюються:

а) залежно від напрямів використання:

- рілля і багаторічні насадження;
- сінокоси і пасовища;

б) від родючості ґрунтів (у % від грошової оцінки 1 га).

Для земель несільськогосподарського призначення ставки встановлюються або у відсотках від грошової оцінки одиниці земельної площі, або з 1 м² залежно від класу населеного пункту та місцезнаходження земельної ділянки в межах населеного пункту (центр, серединна зона, периферія).

Порядок обчислення і сплати. Юридичні особи самостійно обчислюють суму податку і сплачують його щомісячно (до 15 числа наступного місяця). Для фізичних осіб нарахування податку здійснює податкова інспекція. Сплата податку проводиться рівними частками до 15 серпня і 15 листопада.

Фіксований сільськогосподарський податок встановлено з 1999 р. для спрощення та уніфікації системи оподаткування підприємств, що займаються виробництвом, переробленням і збутом сільськогосподарської продукції та з метою зниження рівня їх податкового навантаження. Він може вноситись як у грошовій, так і в натуральній формах.

Платниками податку можуть бути сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, якщо обсяг реалізації продукції власного виробництва та продуктів її перероблення перевищує 50 % загального валового доходу підприємства.

Об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь, що перебуває у власності чи користуванні платника.

Ставки податку встановлюються з одного гектара сільськогосподарських угідь, розрахованих у відсотках до грошової оцінки одного гектара угідь з диференціацією для ріллі, сіножатей та пасовищ (0,5 %) і багаторічних насаджень (0,3 %). Для гірських зон та поліських територій ставки розраховуються за нижчими нормативами — відповідно 0,3 % і 0,1 %.

Сплата податку в грошовій формі проводиться щомісячно на основі розподілу річної суми за кварталами у таких пропорціях

(I квартал — 10 %, II квартал — 10, III квартал — 50, IV квартал — 30 %).

Поставка зерна в рахунок фіксованого сільськогосподарського податку здійснюється не пізніше 15 жовтня з ранніх зернових культур і не пізніше 1 грудня з продукції пізніх зернових та технічних культур. Поставка продукції тваринництва проводиться щомісячно.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів є видом майнового оподаткування. Порядок його обчислення наведено на рис. 8.14.

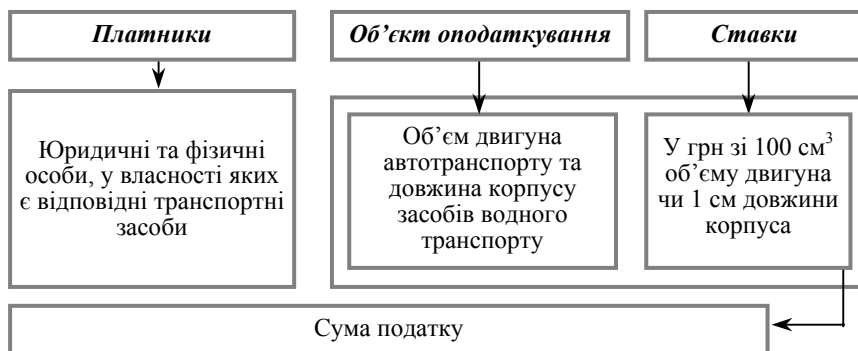

Рис. 8.14. Структурно-логічна схема податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів

ПЛАТЕЖІ ЗА РЕСУРСИ ТА ІНШІ НАДХОДЖЕННЯ

До складу платежів за ресурси належать:

- збір за спеціальне використання лісових ресурсів (лісовий дохід);
- збір за спеціальне використання водних ресурсів (плата за воду);
- плата за користування надрами (за видобування корисних копалин).

Направлення платежів за ресурси до бюджету визначається державною власністю на вказані ресурси.

Лісовий дохід справляється до бюджету за такі види спеціального використання лісових ресурсів:

- заготівля деревини;
- заготівля живиці;

- заготівля другорядних лісових матеріалів;
- побічні лісові користування.

Основною формою є *плата за заготівлю деревини*, механізм сплати якої наведено на рис. 8.15.

Рис. 8.15. Структурно-логічна схема плати за заготівлю сировини

Платниками тут є юридичні й фізичні особи, які заготовляють деревину.

Об'єктом плати є обсяг заготовленої щільної деревини в м³.

Ставки встановлені у вигляді такси плати в грошовому виразі з 1 м³.

Порядок обчислення і сплати. Відпуск деревини проводиться на підставі лісорубного квитка чи ордера (на разовий відпуск), у якому подається розрахунок плати. Лісозаготівельні організації сплачують нараховану суму плати 8 разів на рік. Колективні й приватні підприємства та громадяни сплачують плату при отриманні лісорубного ордера.

Плата за заготівлю живиці обчислюється аналогічно за встановленими ставками.

Плата за другорядні лісові користування охоплює плату за заготівлю пнів, кори, деревної зелені тощо. Плата за побічні лісові користування сплачується при випасанні худоби, розміщенні па-сік, заготівлі сіна та ін.

Плата за воду встановлена за:

- забір і використання водних ресурсів суб'єктами підприємницької діяльності;
- за користування водами для потреб гідроенергетики;
- за використання водних артерій водним транспортом.

Основною формою є плата за забір і використання води, яка сплачується в такому порядку (рис. 8.16).

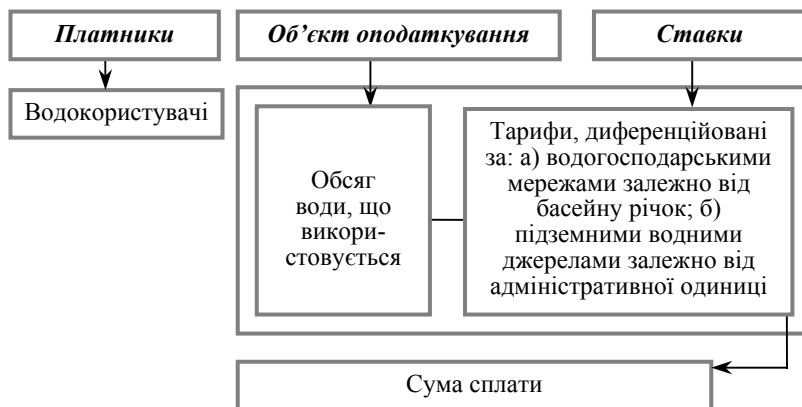

Рис. 8.16. Структурно-логічна схема плати за використання водних ресурсів

Для користувачів водними ресурсами встановлюються ліміти на поставку води. У межах ліміту плата вноситься за встановленими тарифами з 1 м^3 , а за понадлімітний обсяг використаної води — у п'ятикратному розмірі.

За користування водами для потреб гідроенергетики тарифи встановлюються за 100 м^3 без лімітування водокористування. Для водного транспорту за користування водними ресурсами тарифи встановлено за одну тонно-добу (вантажні судна) чи одне місце-добу (пасажирські судна).

Плата за воду сплачується щоквартально (підприємства водного транспорту сплачують починаючи з першого півріччя).

Плата за користування надрами сплачується при видобуванні корисних копалин.

Платниками є видобувачі корисних копалин (нафти, природного газу, кам'яного і бурого вугілля, залізної руди, кухонної кам'яної солі та ін.).

Об'єкт оподаткування — це обсяг погашених в надрах запасів, який включає обсяг видобутих корисних копалин та обсяг їх фактичних втрат у надрах.

Ставки плати встановлені в гривнях з одиниці виміру обсягу добутої мінеральної сировини (1 т , 1 м^3), а в окремих випадках — у відсотках до вартості видобутих корисних копалин.

До *інших надходжень* податкового характеру відносять:

- державне мито;
- збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок бюджету;
- відрахування та збори на будівництво, ремонт і утримання автомобільних доріг;
- рентні платежі.

Державне мито — це плата, яка встановлена за вчинення юридичних дій та за видачу документів юридичного значення. *Ставки* державного мита встановлюються у відсотках до суми договору чи позову, вартості майна, або в твердих розмірах за одну послугу.

Збирання за геологорозвідувальні роботи, відрахування та збори на будівництво, ремонт і утримання автомобільних доріг є формою цільових надходжень до бюджету на фінансування цих витратів.

Рентні платежі встановлені за нафту та газ, що видобуваються в Україні. Основою стягнення є рентний дохід, який формується внаслідок того, що вартість їх видобування в Україні значно нижча від рівня цін на ці корисні копалини.

8.6. АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ

Фіскальна та стимулююча ефективність податків значною мірою залежить від суб'єктивних рішень та діяльності органів державної виконавчої влади, на які покладено завдання забезпечення доходів бюджету. Тобто на податкові важелі акумуляції державних доходів та стимулювання економічної активності досить жорстко накладаються обмеження організаційно-управлінськими аспектами оподаткування, або висловлюючись сучасною мовою, адмініструванням податків.

Адміністрування податків — це управлінська діяльність органів державної виконавчої влади, яка пов'язана з організацією процесу оподаткування, засновується на державних законодавчих і нормативних актах та використовує соціально зумовлені і сприйняті правила¹⁴.

Серед чинників підсистеми адміністрування податків, що справляють вплив на ефективність податкової системи, слід виді-

---

¹⁴ Мельник В. М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу. — К.: Комп'ютерпрес, — 2006. — С. 127.

ляти урегульованість питань взаємовідносин з платниками, обґрунтованість методики адміністрування податків та її адекватність економічним реаліям, оптимальність структури органів, що адмініструють податки, тощо.

Зокрема, від обґрунтованості методики адміністрування та її адекватності економічним реаліям часу залежить здатність держави контролювати дотримання законодавства своїми підданцями, регулювати економічні процеси та безпомилково визначати вектори своїх рішень в галузі оподаткування.

Від урегульованості взаємовідносин з платниками значною мірою залежить успішність податкової політики держави та сприйняття відповідних урядових рішень. Останнє важливо з огляду на те, що ступінь наповнення бюджету найменшою мірою визначається можливостями силового тиску державних органів управління. Натомість, розуміння платниками необхідності сплати податків та психологічна готовність віддавати державі визначену частину належних їм коштів дає змогу без особливих проблем забезпечувати потреби фіскалу.

Виміряти вплив адміністрування податків на ефективність податкової системи надзвичайно важко, а за деякими напрямками й взагалі неможливо. Водночас, існує два аспекти такого впливу, що можуть бути проаналізовані в цифровому вимірі:

- затратність підсистеми адміністрування податків;

- ефективність контролюючого впливу підсистеми адміністрування податків.

Щодо першого, то необхідно зазначити: ще А. Сміт, формулюючи принципи оподаткування, загострив увагу на необхідності витрачання якомога меншої суми коштів на потреби забезпечення власне системи справляння податків. Чим більше держава витрачає на утримання фіскальних служб, тим менший чистий фіскальний ефект оподаткування.

Утримання фіскальних служб України з кожним роком дорожчає відносно кожного громадянина індивідуально. Так, якщо у 1998 р. кожен громадянин України заплатив за існування відповідних органів 21 грн 79 коп., то в 2004 р. — 113 грн 84 коп. А якщо при цьому врахувати, що лише 43 % населення України зайняте в економічній діяльності, то кожен працюючий сплатив на відповідні цілі 267 грн за 2004 р.

Іншим показником, за допомогою якого можна оцінити вплив підсистеми адміністрування податків на ефективність податкової системи, є коефіцієнт контролюючого впливу підсистеми адміністрування податків. Його можна розрахувати як співвідношення

донарахованих за результатами перевірок сум (податків, штрафів, пені) та загальної суми надходжень податкового характеру до бюджетів та фондів цільового призначення.

Слід зазначити, що ефективність управління будь-яким процесом, поряд з іншим, залежить від оптимальності структури задіяних органів. Саме цей чинник справляє вирішальний вплив на швидкість прийняття рішень, їх адекватність конкретній ситуації та потребам, оперативність впровадження в практику діяльності, результативність дії, вартість обслуговування процесу тощо.

На сьогодні безпосередньо в адмініструванні податків в Україні задіяні органи податкової та митної служб, органи державного Пенсійного фонду та державного соціального страхування. Найактуальнішим нині є питання оптимальності структури та реформування податкової служби як основної ланки підсистем державних органів, відповідальних за організацію процесу оподаткування. Цей процес в Україні розпочато кілька років тому під назвою «модернізація податкової служби». Серед іншого він передбачає зміну структури податкових органів. Без відповідної реорганізації неможливо буде повною мірою запровадити нові методологічні підходи до адміністрування податків.

Однак, зазначимо, що сама по собі оптимізація структури служб, задіяних у процесі адміністрування податків, повністю не вирішує проблеми підвищення позитивного впливу підконтрольного їм управлінського процесу на ефективність податкової системи. Надзвичайно актуальним при цьому є взаємодія підрозділів цих служб та синхронне спрямування їхніх зусиль на вирішення поставленого завдання.

У цілому впровадження таких змін у порядку адміністрування податків означатиме додатковий потужний поштовх щодо підвищення фіскальної та регулювальної ефективності податкової системи.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. У чому полягає економічна сутність податків?*
- 2. Які функції податків вам відомі?*
- 3. Які існують відмінності між податками, платежами і відрахуваннями?*
- 4. Які виділяються елементи системи оподаткування?*
- 5. Які існують види податкових ставок?*

6. Які застосовуються методи встановлення податкових ставок?
7. За якими ознаками класифікують податки?
8. У чому полягають сутність, переваги і недоліки прямого оподаткування?
9. Які є види прямих податків?
10. У чому полягають сутність, переваги і недоліки непрямих оподаткування?
11. Які виділяються види непрямих податків?
12. У чому полягає сутність поділу податків на загальнодержавні й місцеві?
13. Що таке розкладні й окладні податки?
14. Що таке податкова система?
15. На чому ґрунтується побудова податкової системи?
16. На яких принципах заснована побудова податкової системи?
17. Які є принципи оподаткування?
18. Які принципи закладаються в основу податкової політики?
19. Який склад і структура податкової системи України?
20. Яким чином організовується податкова робота?
21. Яка схема прибуткового оподаткування підприємств в Україні?
22. Як обчислюється і сплачується прибутковий податок з громадян України?
23. Як встановлюється земельний податок в Україні?
24. Яка схема встановлення і сплати податку на додану вартість?
25. Яка сфера і механізм специфічного акцизного оподаткування в Україні?
26. Який механізм встановлення і стягнення мита в Україні?

ФОНДИ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Ключові терміни: державні цільові фонди, позабюджетні фонди, Пенсійний фонд України, пенсія, пенсійне забезпечення, державне соціальне страхування, Фонд соціального страхування від нещасних випадків, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування на випадок безробіття.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- чим пояснюється необхідність функціонування поряд із бюджетною системою державних цільових фондів;
- яку роль відіграють державні фонди соціального страхування в соціальному захисті населення;
- як формуються і використовуються кошти Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

9.1. ПРИЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ ЦІЛЬОВИХ ФОНДІВ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

Бюджет є основним централізованим фондом грошових коштів держави. Кошти бюджету знеособлені реалізацією його функцій. Однак у держави можуть бути певні потреби, які мають особливе значення. До таких потреб належать: надання певних соціальних гарантій населенню в разі досягнення непрацездатного віку, втрати працездатності, годувальника, роботи, настання інших непередбачуваних подій. Це і є причиною формування фондів цільового призначення.

Фонди фінансових ресурсів цільового призначення є самостійною ланкою фінансової системи і входять до складу державних фінансів.

Державні цільові фонди — це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб.

За допомогою цільових державних фондів можливо:

- впливати на процес виробництва через фінансування, субсидування і кредитування підприємств;
- забезпечувати природоохоронні заходи, фінансуючи їх за рахунок спеціально визначених джерел і штрафів за забруднення навколишнього середовища;
- надавати соціальні послуги населенню через виплату пенсій, соціальну допомогу, субсидування соціальної інфраструктури в цілому.

Залежно від цільового призначення державні фонди поділяються на *економічні* і *соціальні*, а відповідно до рівня управління — на *державні* і *регіональні* (рис. 9.1).

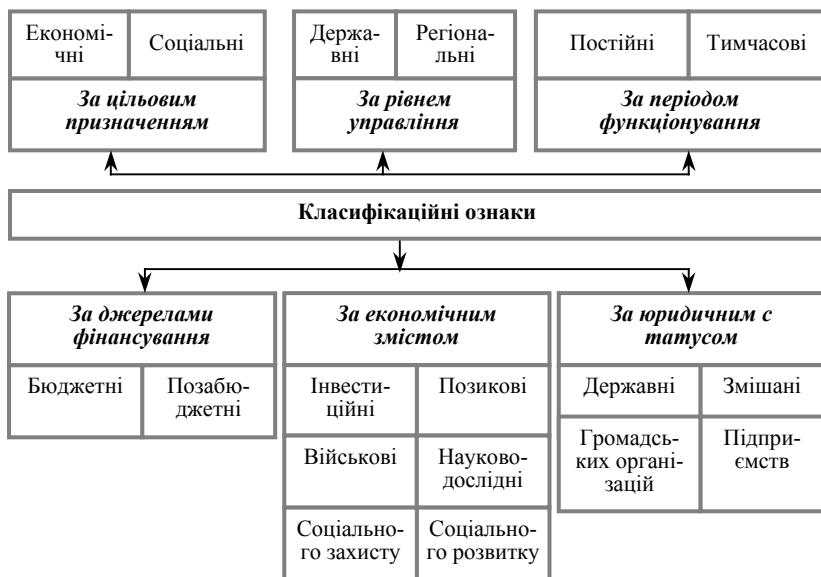

Рис. 9.1. Класифікація цільових державних фондів

Цільові фонди можуть бути *постійними* і *тимчасовими* (рис. 9.2). Створення *постійних* фондів пов'язане з виділенням окремих функцій держави. Зокрема, в реалізації соціальної функції особлива увага приділяється соціальному страхуванню. У процесі створення системи самостійних соціальних фондів ста-

вилосося завдання «розвантажити» бюджет від значної частки соціальних видатків і забезпечити їх автономне гарантоване фінансування.

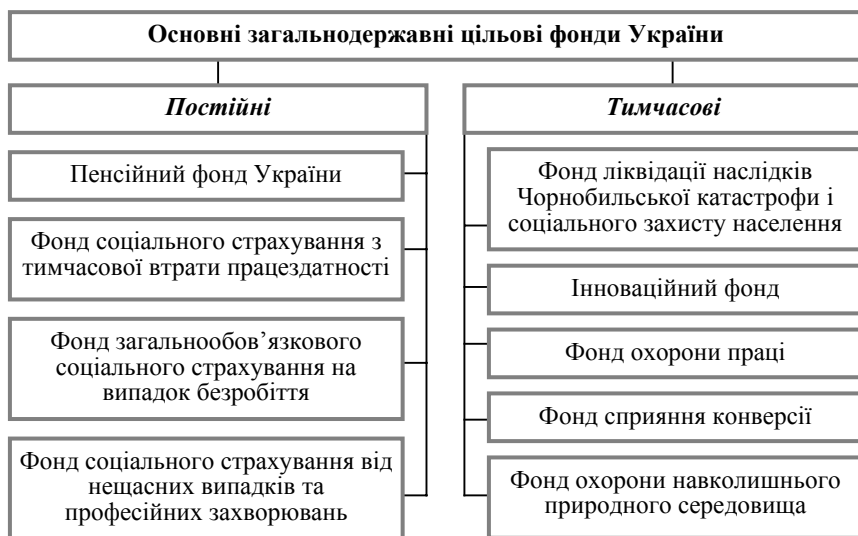

Рис. 9.2. Види цільових державних фондів

Тимчасові фонди формуються з метою прискореного вирішення актуальних проблем і припиняють своє функціонування після виконання покладених на них завдань. Для втілення певних економічних програм можуть створюватися *позабюджетні* фонди як у межах держави, так і на міжнародному рівні. Так, країни Євросоюзу створюють фонди надання допомоги країнам Східної Європи.

Джерела формування цільових державних фондів визначаються характером і масштабністю завдань, для реалізації яких вони створені. На їхню величину впливає економічний і фінансовий стан держави на тому чи іншому етапі розвитку. Отже, джерела формування коштів державних цільових фондів можуть бути відносно стабільні, і тимчасові. До джерел формування доходів державних цільових фондів відносять:

- обов'язкові відрахування юридичних і фізичних осіб;
- доходи від інвестування власних коштів;
- добровільні внески, спонсорська допомога;
- бюджетне фінансування;
- інші джерела.

Напрями використання коштів залежать від призначення фондів, конкретних економічних умов і змісту розроблених програм, що реалізуються. Деякі державні цільові фонди можуть бути інвесторами і учасниками фінансового ринку у зв'язку з тим, що, *по-перше*, нерідко використання грошових коштів не збігається в часі з їхнім надходженням, а *по-друге*, доходи від інвестицій є додатковим джерелом фінансування витрат відповідного фонду.

Правом створення цільових фондів наділені як органи центральної, так і місцевої влади. На регіональному рівні формуються свої цільові фонди за рахунок місцевих джерел. Загальнодержавні цільові фонди мають свої територіальні відділення і передають частину коштів у розпорядження територіальних владних структур.

Утворення державних цільових фондів відбувається або шляхом відокремлення видатків Державного бюджету на певні цілі, що мають першочергове значення для країни в даний момент, або через формування спеціальних фондів, які мають самостійні джерела доходів.

Цільові фонди бюджету включають бюджетні призначення виключно на конкретні цілі в таких випадках:

- якщо законом передбачене покриття видатків із конкретно визначеного джерела надходжень;
- при одержанні центральними, місцевими органами влади або безпосередньо розпорядником бюджетних коштів дотації, гранту чи дарунка у вартісному розрахунку на конкретну мету.

Рахунки цільових фондів Державного бюджету створюють відповідно до законів.

Цільові державні фонди, як правило, перебувають у розпорядженні державних органів влади, але оперативне управління здійснюється спеціально створеним адміністративним апаратом. Керівництво фондів самостійно визначає напрями використання коштів відповідно до законодавства.

Загалом *принципи* організації централізованих фондів фінансових ресурсів можна сформулювати так:

- відрахування до фондів централізовано визначаються державою відповідними законами і є власністю держави;
- відрахування до фондів є обов'язковими платежами й можуть стягуватися примусово;
- витрати з фондів здійснюються лише на певні потреби, які передбачені законом.

У західних країнах кількість таких фондів становить від 30 до 80. Основну групу серед цільових фондів становлять *фонди державного соціального страхування*. В Україні на даний час створено такі основні державні цільові фонди: *Пенсійний фонд*; *Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності*; *Фонд соціального страхування на випадок безробіття*; *Фонд соціального страхування від нещасних випадків*; *Фонд захисту інвалідів*.

9.2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЦІЛЬОВИХ ФОНДІВ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

Соціальне страхування — це самостійна галузь страхування, що охоплює сукупність відносин з приводу формування і використання колективних страхових фондів, призначених для виплати відшкодування за постійної чи тимчасової втрати працездатності або місця роботи.

У системі державного соціального страхування роль страховика виконує держава, яка бере на себе зобов'язання щодо створення колективних страхових фондів і виплати страхового відшкодування. На ринку страхових послуг можуть функціонувати також недержавні компанії соціального страхування, які доповнюють і розширюють спектр страхових послуг. *Страховальниками* є підприємства й організації, громадяни, держава, а *застрахованими* — працівники підприємств і організацій, а з деяких виплат — і непрацюючі громадяни.

Систему державного соціального страхування становлять чотири цільові фонди. При цьому між ними чітко розмежовані сфери функціонування. Пенсійний фонд відображає страхування на випадок постійної втрати працездатності. Формою страхового відшкодування є пенсії. Фонди соціального страхування передбачають страхування на випадок: тимчасової непрацездатності у зв'язку з хворобою, вагітністю і пологами; тимчасової чи постійної втрати працездатності внаслідок нещасних випадків; втрати джерела отримання доходів внаслідок безробіття. Формами страхового відшкодування є пенсії і різного роду допомоги та виплати. До цієї групи можна віднести також Фонд соціального захисту інвалідів, хоча він відображає відносини фінансової допомоги, а не страхування.

Кожен фонд має закріплені доходи та видатки і відповідну систему управління.

Пенсійний фонд. Система пенсійного забезпечення має два рівні: *державне* (обов'язкове) і *недержавне* (добровільне, додаткове) пенсійне забезпечення.

Державне пенсійне забезпечення включає виплати трудових та соціальних пенсій.

До недержавного пенсійного забезпечення відносять:

- недержавні пенсійні фонди;
- страхування пенсій у страхових компаніях;
- пенсійні фонди (каси) підприємств;
- особисті пенсійні рахунки в банках;
- інші форми недержавного пенсійного забезпечення.

Пенсійний фонд формується і використовується за певною схемою (рис. 9.3).

Рис. 9.3. Джерела надходжень та напрями використання доходів Пенсійного фонду

Пенсійний фонд України надає страхові послуги у випадку постійної втрати працездатності. Формою страхового відшкодування є пенсії.

Основними завданнями Пенсійного фонду України є:

- забезпечення фінансування витрат на виплату пенсій відповідно до законів України;
- збирання і акумуляція внесків, призначених для пенсійного забезпечення і виплати допомоги;
- розширене відтворення коштів Пенсійного фонду України на основі принципів самофінансування;
- участь у фінансуванні програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів та інших категорій населення та у страхуванні здоров'я пенсіонерів через страхові компанії;
- організація міжнародного співробітництва у сфері пенсійного забезпечення;
- контроль за своєчасним надходженням страхових внесків до цього фонду;
- контроль за правильним витрачанням коштів фонду;
- участь у підготовці пропозицій до державних програм соціального розвитку;
- участь у підготовці нормативних актів, спрямованих на удосконалення системи пенсійного забезпечення та порядку підвищення розміру пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін тощо.

Пенсійний фонд функціонує як самостійна фінансова структура, його кошти не входять до державного бюджету і не можуть бути використані на інші цілі, крім виплати пенсій і допомоги.

Бюджет цього фонду формується передусім за рахунок коштів, що вносять роботодавці. Підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, особи, які наймають для роботи громадян за угодами, а також ті, що ведуть підприємницьку діяльність, засновану на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, релігійні громади сплачують страхові внески до Пенсійного фонду в розмірах, установлених чинним законодавством. Відрахування до Пенсійного фонду відносять на собівартість продукції, а в бюджетних установах це передбачено окремою статтею *кошторису* — на утримання установи. До надходжень фонду належать також обов'язкові страхові внески громадян, які працюють на умовах трудового договору (контракту), та фізичних осіб, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими договорами, в тому числі члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок.

Крім того, до бюджету Пенсійного фонду надходять кошти Державного бюджету на виплату окремих видів пенсій: *відрахування від суми фіксованого податку, єдиного податку, фіксованого сільськогосподарського податку, від суми коштів, одержаних від продажу спеціальних торгових патентів; суми фінансових санкцій, стягнених за порушення сплати зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування; додаткові і спеціальні збори (з операцій купівлі-продажу валют, з продажу ювелірних виробів, з операцій відчуження легкових автомобілів і придбання нерухомого майна, з надання будь-яких послуг стільникового рухомого зв'язку, з вироблених або імпортованих в Україну тютюнових виробів); суми відсотків за користування тимчасово вільними коштами Пенсійного фонду; добровільні внески підприємств, організацій, населення та ін.*

Кошти Пенсійного фонду України використовуються на фінансування таких заходів:

- виплата пенсій за віком (у тому числі працюючим пенсіонерам), за інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років, соціальних та інших пенсій, установлених законодавством України;

- виплата допомоги з догляду за дитиною і щомісячної допомоги на кожну дитину до досягнення нею віку, встановленого чинним законодавством;

- підвищення пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати;

- реалізація державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, дітей та інших категорій населення;

- забезпечення поточної діяльності та утримання органів управління фонду;

- відтворення коштів фонду, зміцнення його матеріально-технічної бази, проведення масово-роз'яснювальної роботи.

Згідно з діючим законодавством забороняється використовувати кошти Пенсійного фонду не за цільовим призначенням, в тому числі на кредитні операції, надання позик. У разі відсутності заборгованості по виплатах пенсій тимчасово вільні кошти можуть бути використані на придбання державних цінних паперів.

Управління коштами фонду здійснює спеціальний орган — Пенсійний фонд України. Кошти Пенсійного фонду зберігаються на розрахункових рахунках в установах банків і вилученню не підлягають.

Реформування пенсійного забезпечення в Україні проводиться в двох напрямках:

➤ удосконалення державного пенсійного забезпечення шляхом наближення середньої пенсії до рівня середньої заробітної плати та її прямої залежності від рівня заробітної плати;

➤ розвиток недержавного добровільного пенсійного забезпечення.

Створюється трирівнева пенсійна система, на *першому рівні* якої за принципом солідарності поколінь та загальнообов'язкового соціального страхування встановлюється пряма залежність майбутнього розміру пенсій від страхового стажу та розміру сплачених внесків; на *другому* — накопичення пенсійних внесків на особистих рахунках громадян; на *третьому* добровільне недержавне пенсійне страхування. Таким чином система пенсійного забезпечення має стати системою соціального страхування, самодостатньою і фінансово стабільною.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є некомерційною самоврядною організацією, що здійснює захист прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною, смерті громадянина або члена його сім'ї. Гарантом його діяльності є держава.

Формування і використання коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності здійснюється за певною схемою (рис. 9.4).

Джерелами доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є: *страхові внески роботодавців; страхові платежі найманих працівників; страхові платежі осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності); страхові платежі громадян України, які працюють за межами України; донараховані страхові внески, пеня і штрафи; благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб; асигнування з Державного бюджету України; інші надходження.*

Платниками страхових внесків є страхувальники та застраховані особи. Розмір страхових внесків щорічно встановлює Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів.

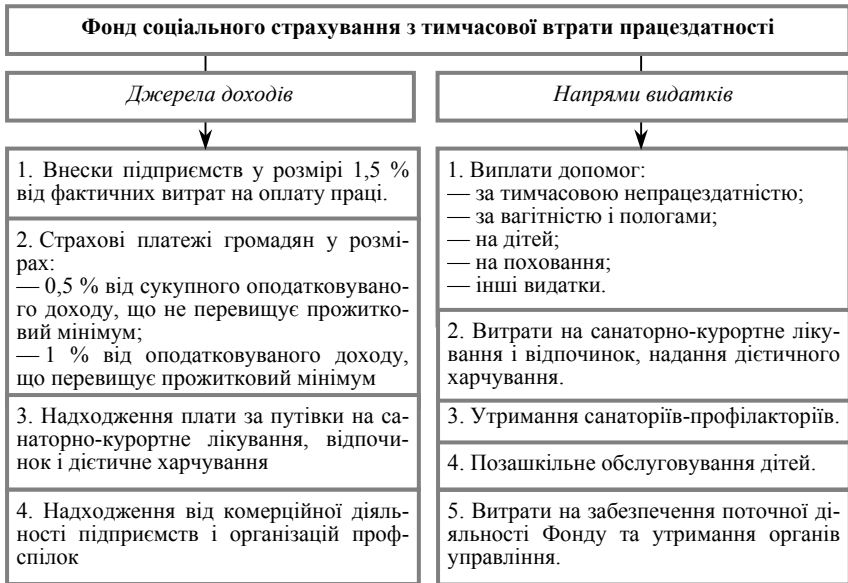

Рис. 9.4. Механізм формування та використання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, спрямовуються на:

1) виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю та пологами, в разі народження дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на поховання;

2) фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей;

3) утворення резерву страхових коштів у розрахунок на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;

4) забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Кошти фонду можуть витрачатися страхувальниками лише згідно з їхнім цільовим призначенням у встановленому порядку. За порушення порядку витрачання страхових коштів накладається штраф у розмірі 50 % належної до сплати суми страхових внесків.

Контроль за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою перерахування та надходження платежів до Фонду, а також за цільовим витрачанням коштів здійснюють страховальники, профспілкові організації та органи Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Управління Фондом здійснюється на паритетних засадах державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

Фонд соціального страхування на випадок безробіття є самостійною фінансовою системою, яка має сприяти забезпеченню ефективної зайнятості, створенню нових робочих місць, надавати матеріальну допомогу та соціальні послуги на випадок безробіття. Він формується та використовується за джерелами доходів та напрямками видатків, поданими на рис. 9.5.

Джерела формування коштів Фонду: *страхові внески страховальників — роботодавців; страхові внески застрахованих осіб; асигнування з Державного бюджету; суми фінансових санкцій і адміністративних штрафів; благодійні внески підприємств, організацій, установ та фізичних осіб; кошти служби зайнятості за надані послуги підприємницьким структурам; інші надходження.*

Розмір страхових внесків щорічно за поданням Кабінету Міністрів України встановлює Верховна Рада України.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття створюється на *державному* та *місцевому* рівнях.

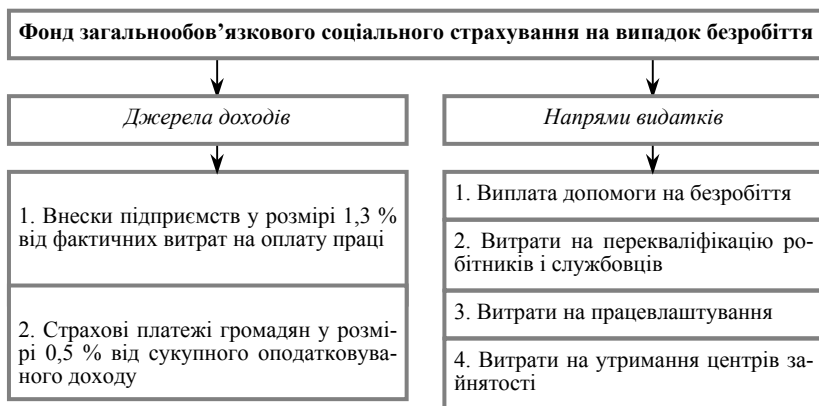

Рис. 9.5. Механізм формування та використання Фонду загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття

На **державному** рівні основними напрямками використання фонду є: *розвиток центрів підготовки, навчання та профорієнтації вивільнюваних працівників; проведення наукових досліджень з проблем рівноваги ринку праці та зайнятості населення; надання допомоги державним та місцевим центрам зайнятості; відшкодування Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб відповідно до Закону України «Про зайнятість населення»; фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, управління Фондом; створення резерву коштів Фонду; утримання інформаційно-обчислювальних центрів поліграфічної бази Фонду; створення гуртожитків та тимчасового житла для осіб без певного місця проживання та ін.*

На **місцевому** рівні кошти Фонду використовуються для: *професійної орієнтації населення, професійного навчання вивільнюваних працівників і безробітних, сприяння їх працевлаштуванню; виплати допомоги по безробіттю, матеріальної допомоги по безробіттю; надання безпроцентної позики безробітним для заняття підприємницькою діяльністю; виплати допомоги на поховання в разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні; виплати дотації роботодавцю на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних; організації додаткових робочих місць у галузях народного господарства; інших витрат, пов'язаних із соціальним захистом прав громадян держави на працю.*

Фонд є некомерційною самоврядною організацією. Кошти фонду не включаються до складу Державного бюджету України і не можуть бути використані на будь-які інші цілі. Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків. Страхування від нещасного випадку та професійного захворювання є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист з охорони життя та здоров'я громадян у процесі їхньої трудової діяльності.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків створений з метою проведення профілактичних заходів з охорони праці, відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків, відшкодування їм завданої матеріальної та моральної шкоди. Функціонує фонд за певною схемою (рис. 9.6).

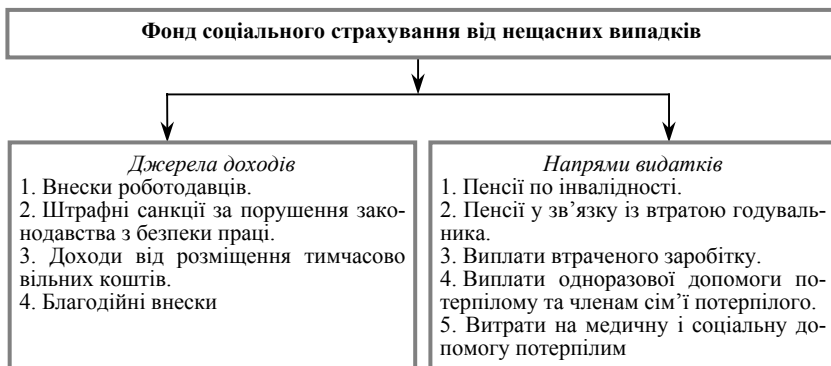

Рис. 9.6. Схема функціонування Фонду соціального страхування від нещасних випадків

Страхування від нещасного випадку може бути обов'язковим і добровільним. Обов'язковому страхуванню підлягають:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);
- учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт;
- особи, які утримуються у виправних, лікувально-трудовах, виховно-трудовах закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві.

Добровільно, за письмовою заявою, можуть застрахуватися:

- священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах;
- особи, які забезпечують себе роботою самостійно;
- громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності.

Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків здійснюється за рахунок:

- внесків роботодавців (для підприємств — з віднесенням на валові витрати виробництва, для бюджетних установ та організацій — з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення);
- прибутку від розміщення тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;
- штрафних санкцій за порушення законодавства з безпеки праці;
- добровільних внесків;
- інших надходжень.

Страхові тарифи диференційовані за групами галузей економіки (видах робіт) залежно від класу професійного ризику виробництва та їхній розмір встановлюється законом.

Наймані працівники не несуть ніяких витрат на страхування від нещасного випадку.

Розміри страхових внесків страхувальників обчислюються:

- для роботодавців — у відсотках до сум фактичних виплат на оплату праці найманих працівників;
- для добровільно застрахованих осіб — у відсотках до мінімальної заробітної плати.

Розрахунок розміру страхового внеску для кожного підприємства проводить Фонд соціального страхування від нещасних випадків.

Використовуються кошти Фонду страхування від нещасних випадків на:

- виплату пенсії по інвалідності;
- виплату пенсії у зв'язку із втратою годувальника;
- виплати втраченого заробітку;
- виплати одноразової допомоги потерпілому і членам сім'ї потерпілого;
- фінансування витрат на медичну і соціальну допомогу потерпілим.

Управління коштами здійснює некомерційна самоврядна організація — Фонд соціального страхування від нещасних випадків, який діє під контролем держави, представників застрахованих осіб і роботодавців.

Фонд захисту інвалідів створено з метою фінансування робіт і державних програм, що стосуються соціального захисту інвалідів. Бюджет Фонду формується за рахунок таких джерел:

- грошових коштів, які передаються з державного бюджету для здійснення державних заходів щодо соціального захисту інвалідів;
- надходжень від підприємств і організацій, що не забезпечують дотримання встановлених нормативів робочих місць для працевлаштування інвалідів;
- благодійних внесків організацій, трудових колективів і громадян;
- інших надходжень.

Використання коштів Фонду захисту інвалідів спрямовано на фінансування заходів, що створюють інвалідам умови й можливості участі в економічній, політичній та соціальній сферах життя суспільства, забезпечують їх соціальний захист.

Склад тимчасових фондів цільового призначення досить мобільний. У різні роки до їх складу в Україні належали фонд розвитку паливно-енергетичного комплексу, фонд розвитку промисловості, фонд конверсії, фонд охорони праці, державний інноваційний фонд та ін.

Особливе місце в системі фондів цільового призначення займав Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення. Фонд Чорнобиля можна розглядати, з одного боку, як тимчасовий, оскільки він був призначений для ліквідації наслідків аварії, а з другого — цей процес триватиме досить довго, внаслідок чого ці видатки мають ознаки постійних. Вони спрямовувались на підтримання безпеки на Чорнобильській АЕС та в зоні відчуження, на переселення жителів із забруднених регіонів, на допомогу та лікування ліквідаторів і осіб, що постраждали внаслідок аварії. З 1999 р. формування Фонду скасовано, а його видатки передано до бюджету.

9.3. НЕДЕРЖАВНІ ФІНАНСОВІ ФОНДИ

За рахунок державних фондів цільового призначення держава виконує лише основні функції. *Допоміжні та додаткові*, а також функції суто *комерційного характеру* виконуються виробничими й громадськими структурами, а держава може частково фінансово підтримувати ці структури. Однією з таких структур є **недержавні пенсійні фонди** (НПФ). НПФ є індикаторами добровільного пенсійного страхування, які залучають на добровільних засадах внески юридичних та фізичних осіб з метою формування фонду пенсійних накопичень, з якого здійснюються додаткові пенсійні виплати учасникам фонду, що дає змогу підвищити рівень пенсійного забезпечення громадян.

Діяльність НПФ регулюється законами України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2003 р.), «Про фінансові послуги та держане регулювання ринків фінансових послуг» (2001 р.) та ін.

НПФ можуть утворюватись як *відкриті пенсійні фонди, корпоративні пенсійні фонди та професійні пенсійні фонди*.

До доходів фонду входять:

➤ частина інвестиційного прибутку, отриманого від пенсійних внесків, що розміщені на іменних пенсійних рахунках, котрі залишаються в розпорядженні фонду і є його власністю. Вона ви-

значається у відсотках від суми прибутку, встановлюється відповідно до умов пенсійного договору і становить 20—25 %;

➤ комісійні збори, що встановлюються у відсотках від суми першого пенсійного вкладу вкладника, якщо це передбачено умовами договору;

➤ доходи з обороту власних коштів пенсійного фонду;

➤ надходження з інших джерел, не заборонених законодавством.

Недержавні пенсійні фонди надають такі послуги:

➤ складання договору про додаткове пенсійне забезпечення громадян;

➤ відкриття іменних пенсійних рахунків учасників;

➤ розміщення пенсійних внесків на депозитних рахунках;

➤ регулярного ознайомлення учасників з розміром пенсійного нагромадження;

➤ здійснення пенсійних виплат;

➤ надання послуг додаткового пенсійного забезпечення працівникам підприємств (трудова пенсія);

➤ здійснення одноразових пенсійних виплат;

➤ виплати всієї накопиченої на рахунку учасника суми протягом декількох років;

➤ здійснення комбінованих виплат;

➤ здійснення виплат з інвалідності.

НПФ можуть здійснювати такі види пенсійних виплат: *пенсія на певний строк; одноразова пенсійна виплата*. НПФ користуються послугами адміністратора (юридичної особи), компанії з управління активами, банку-зберігача, аудитора на договірних умовах з Радою фонду.

Благодійні фонди. Важливим чинником підтримки життєвого рівня населення, народжуваності, виховання дітей, творчо обдарованої молоді, медичного обслуговування, допомоги малозабезпеченим верствам населення є гуманітарна допомога, що надається різноманітними благодійними та релігійними організаціями.

Благодійні фонди — це особлива форма організації фінансових відносин, яка характеризується виключно добровільними надходженнями коштів для створення фондів і використання наявних коштів на благодійні цілі. Благодійні фонди, як правило, функціонують на правах юридичної особи і є самоврядними суб'єктами. Метою створення їх є благодійна діяльність, що здійснюється передусім стосовно хворих та громадян пенсійного віку. Кошти цих фондів створюються за рахунок:

➤ добровільних внесків, дарунків, відрахувань, громадських організацій, творчих спілок, колективів підприємств, установ, окремих громадян;

➤ прибутку, одержаного від виробничо-господарської діяльності організацій та підприємств, створюваних фондами;

➤ надходження від закордонних фондів та окремих осіб;

➤ доходів від заходів, що проводяться на користь фонду, лотерей, платних послуг, видавничої та іншої діяльності.

Напрями використання грошових коштів, що надходять у благодійні фонди, визначаються правлінням фонду або пленумом представників засновників і фіксуються в кошторисі доходів та витрат. Витрачання коштів визначається цілями створення фонду, які конкретизують статутні завдання фонду. Головною рисою є витрачання коштів на безоплатній основі з благодійною спрямованістю.

В Україні зареєстровано 1500 таких організацій, а реальною діяльністю займається лише 200 фондів та громадських організацій. Так, фонд «Від серця до серця» опікується *дитячими будинками, реабілітаційними центрами, медичними закладами, відпочинком потерпілих внаслідок аварій*. Національний фонд соціального захисту матерів та дітей «Україна дітям» створено в 1996 р. з метою поліпшення соціального захисту інтересів дітей, матерів та сім'ї, забезпечення гармонійного розвитку підростаючого покоління, підвищення рівня життя дітей в Україні. Фонд соціальних інвестицій, створений за постановою КМУ від 28 квітня 2000 р., займається *поліпшенням умов життя бідних місцевих громадян і вразливих груп населення шляхом полегшення доступності та підвищення якості соціальних послуг, вирішення гострих кризових ситуацій*.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які цільові фонди створюються в Україні та на які групи вони поділяються?
2. Які джерела формування та напрями використання Пенсійного фонду України?
3. Які джерела формування та напрями використання Фонду соціального страхування від нещасних випадків?
4. Які джерела формування та напрями використання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності?

5. Які джерела формування та напрями використання Фонду соціального страхування на випадок безробіття?
6. Визначте мету утворення та напрями використання Фонду соціального страхування від нещасних випадків.
7. Як формується фонд захисту інвалідів і в чому полягає його призначення?
8. Які суб'єкти беруть участь у недержавному пенсійному страхуванні?
9. Яка специфіка діяльності благодійних фондів?

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

Ключові терміни: місцеві фінанси, функції місцевих фінансів, комунальна власність, місцевий фінансовий орган, місцеві бюджети, бюджети місцевого самоврядування, місцеве самоврядування, міжбюджетні відносини, міжбюджетні трансферти, цільові фонди місцевого самоврядування, комунальний кредит, фінанси комунальних підприємств, місцеві податки і збори.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- у чому полягає необхідність і призначення місцевих фінансів;
- складові місцевих фінансів;
- яку роль відіграють місцеві бюджети у фінансовому забезпеченні розвитку територій;
- як досягається збалансованість місцевих бюджетів.

10.1. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ

Функціонування місцевих фінансів пов'язане із забезпеченням необхідними фінансовими ресурсами місцевих Рад та органів місцевого самоврядування.

Мета фінансової діяльності місцевих органів влади — задовольняти суспільні інтереси й потреби та сприяти соціально-економічному розвитку регіону. Наявність завдань і функцій, що покладаються на місцеві органи влади, є об'єктивною причиною необхідності фінансів для цих органів влади. Якщо причиною функціонування фінансів взагалі є поява держави і товарно-грошових відносин, то причиною виникнення місцевих фінансів

є наявність територіальних колективів, відокремлення функцій і завдань, які покладаються на їхні органи влади¹⁵.

У зв'язку з цим зазначимо: завдання та функції місцевих органів влади можна розподілити на дві групи:

▪ завдання та функції, які *взагалі передано місцевим органам влади в межах місцевих інтересів і вони є їхньою невід'ємною власною компетенцією;*

▪ завдання та функції, *доручені місцевим органам влади центральною владою, або так звані делеговані повноваження.*

У більшості країн до компетенції місцевого самоврядування належить *початкова й середня освіта, охорона здоров'я, шляхи місцевого значення, ветеринарна допомога, благоустрій, догляд за бідними та сиротами, житлово-комунальне господарство, житлове будівництво, водозабезпечення, теплове господарство, міські електричні мережі, економічна інфраструктура, працевлаштування безробітних, перепідготовка кадрів із метою працевлаштування, ритуальні послуги, збирання та утилізація сміття, екологічні проблеми, організація землекористування тощо.*

Відповідно до обсягів повноважень місцевого самоврядування будується система місцевих фінансів, тобто визначається їхня величина в загальнодержавних показниках, і насамперед у валовому внутрішньому продукті держави. Нині через місцеві фінанси перерозподіляються значні фінансові ресурси¹⁶.

---

¹⁵ Формування місцевих органів влади та їхніх фінансів у різних країнах відбувалося наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Наукове визначення місцевих фінансів як сукупності теоретичних положень і певної суми знань і вмінь остаточно сформувалося наприкінці XIX ст. У сучасних правових державах світу місцеві органи влади входять до загальної системи державного управління, їхня компетенція визначається центральною владою. Простежується також тенденція щодо зростання державних функцій, які передаються до компетенції місцевих органів влади. У 1985 р. було підписано Європейську хартію про місцеве самоврядування, яка заклала загальноєвропейські принципи організації місцевого самоврядування. У листопаді 1996 р. до Європейської хартії про місцеве самоврядування приєдналася й Україна. Нині найдискусійнішим є питання щодо визначення повноважень місцевих органів самоврядування.

¹⁶ Наприклад, до Європейських країн із найвищими показниками муніципальних витрат у ВВП належать: Швеція — 25,5 %, Данія — 19,9, Норвегія — 18,9, Угорщина — 19, Фінляндія — 18, Литва — 13,1 %. Понад 10 % ВВП перерозподіляються через муніципальні витрати в Австрії, Латвії, Великій Британії, Швейцарії, близько 10 % — у Болгарії, Чехії Німеччині, Люксембурзі. Є країни, де частка муніципальних витрат у ВВП дуже низька. На Кіпрі вона становить 1,4 %, у Греції — 3,33, Румунії — 3,5, Туреччині — 2,41, Португалії — 4,6 %. В Україні частка видатків місцевих бюджетів у 2000 р. становила 7,1 % від ВВП.

Показники, що характеризують рівень муніципальних витрат у сукупних державних витратах, також дуже різноманітні. Найвищі вони в Норвегії — 60 %, Литві — 58,8, Угорщині — 53,7, Швеції — 36, Данії — 31,28 %. Найнижчі показники на Кіпрі — 4,1 %, у Греції — 5,6 %, Португалії — 9,7 %. В Україні частка видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті в 2000 р. становила 31 %.

За своєю економічною сутністю **місцеві фінанси** — це система формування, розподілу і використання фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань — як власних, так і делегованих.

До складу місцевих фінансових ресурсів включають:

➤ фінансові ресурси місцевих органів влади (місцевий бюджет і цільові фонди);

➤ фінансові ресурси підприємств комунальної форми власності.

За рахунок місцевих бюджетів фінансується 82 % видатків на соціальний захист населення і 72 % витрат на соціально-культурні заходи. Основна частина бюджетних ресурсів місцевих органів самоврядування сконцентрована на рівні районів, сіл, селищ (70 %). Цільові фонди використовуються на певні заходи, передбачені планом соціально-економічного розвитку даної території.

Підприємства комунального господарства мають понад 20 напрямів діяльності, серед яких:

— *житлове господарство; транспорт (автобусні парки, трамвайні та тролейбусні депо, метрополітен, фунікулер);*

— *комунальна енергетика (електричні, газові та теплові мережі); комунальне обслуговування (готелі тощо);*

— *міські шляхи та ін.*

Організаційно підприємства та заклади соціально-культурної сфери комунальної форми власності можна розділити на три групи: *ті, які повністю перебувають на бюджетному фінансуванні; підприємства, які частково фінансуються за рахунок місцевих бюджетів, і підприємства, які функціонують на принципі самокупності.*

Таким чином можна визначити, що матеріальною основою місцевих фінансів є *централізовані і децентралізовані фінансові ресурси, що формуються у фондovій і нефондовій формі.*

Основні фінансові фонди місцевих органів влади: місцеві бюджети, резервні та цільові фонди, фонди грошових ресурсів комунальних підприємств. Ресурси, що залучаються місцевими органами влади у вигляді банківських кредитів, від розміщення місцевих позик та деякі інші, як правило, перебувають у нефондовій формі.

Фінанси місцевих органів влади як система включають кілька основних взаємопов'язаних структурних елементів. Це *видатки, доходи, способи формування доходів, інститути системи, суб'єкти й об'єкти системи та відносини між суб'єктами системи, системою та іншими ланками фінансової системи держави.*

Головним елементом місцевих фінансів є **видатки**, оскільки вони відображають функції та завдання, що покладаються на місцеву владу. Видатки місцевих органів влади залежно від їхніх завдань у більшості країн поділяються на кілька функціональних видів. Передусім, законодавство вирізняє так звані **обов'язкові видатки**. Це — **видатки**, спрямовані на виконання обов'язкових завдань, які покладаються на всі органи місцевої влади з метою забезпечення певних стандартів послуг у масштабах всієї країни. До обов'язкових видатків належать також **видатки місцевих органів влади, пов'язані з їхніми борговими зобов'язаннями за кредитами та позиками**. У структурі видатків місцевих органів влади виокремлюються також **видатки для реалізації делегованих центральною владою завдань**.

Крім функціонального поділу, є поділ видатків відповідно до їхнього економічного призначення. У зв'язку з цим законодавство більшості країн вирізняє дві великі групи видатків. Це **поточні, або адміністративні, видатки і капітальні, або інвестиційні, видатки**.

Доходи місцевих органів влади класифікують за їхніми джерелами та економічною природою.

За джерелами доходи місцевих органів влади поділяються на: **податкові доходи; неподаткові доходи** (платежі, доходи від майна, що належить місцевій владі, та від господарської діяльності підприємств комунальної форми власності, залучені місцевими органами влади на ринку позичкового капіталу); **доходи за рахунок кредитів та позик; трансферти від центральної влади та органів влади вищого територіального рівня**.

Структура доходів за їхніми джерелами в кожній країні має свої особливості. В Україні відбувається процес становлення системи доходів місцевих органів влади за їхніми джерелами, типової для більшості європейських країн.

За економічною природою доходи місцевих органів влади поділяються на **власні, закріплені** (передані місцевій владі) і **регульовані** (рис. 10.1).

Власні доходи — це доходи, що мобілізуються місцевою владою самостійно на основі власних рішень і за рахунок джерел, визначених місцевим органом влади. До власних доходів належать **місцеві податки і збори, доходи від майна, що належить місцевій владі, та від господарської діяльності комунальних підприємств, інші доходи, передбачені законодавством**.

Закріплені доходи — це ті, що повністю або частково (у %) зараховуються в певні види бюджетів безстроково або на довго-

терміновій основі і для їх включення непотрібне рішення органів влади вищого рівня.

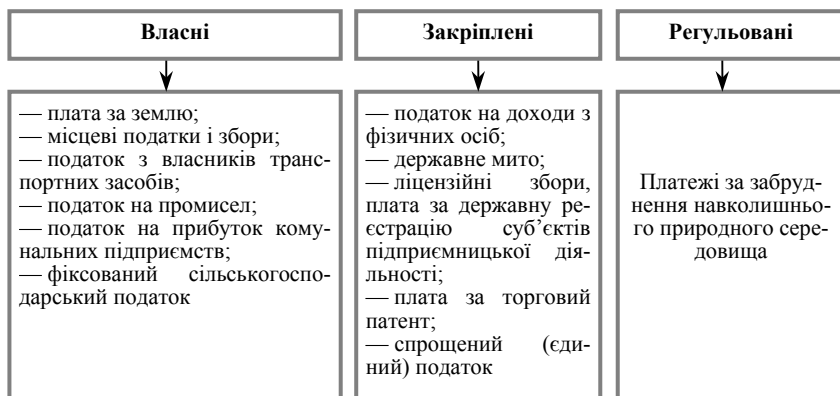

Рис. 10.1. Склад доходів місцевих бюджетів

Регульовані доходи — це також одна з форм доходів, що передаються центральною владою місцевим органам влади або з бюджетів територій вищого адміністративного рівня до бюджетів територій нижчого адміністративного рівня.

До кошика доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування згідно з Бюджетним кодексом України, належать: *прибутковий податок з громадян у визначеній законодавством частині; державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам; плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад; плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності; плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності; надходження адміністративних штрафів; єдиний податок для суб'єктів підприємницької діяльності в частині, що належить відповідним бюджетам.*

Місцеві запозичення — це операції, пов'язані з отриманням коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких з'являються зобов'язання перед бюджетом, та операції, пов'язані з поверненням цих коштів до бюджету.

Місцеві запозичення виникають у таких випадках: *запозичення (позики) з бюджетів вищого рівня; запозичення в комерційних банках; бюджетні гарантії під запозичення комерційних струк-*

тур, у тому числі на потребу бюджетної сфери (будівництво шкіл, лікарень тощо); випуск муніципальних позик.

Бюджетним кодексом України передбачено, що запозичення з Державного бюджету надаються місцевим бюджетам для покриття тимчасових касових розривів під час виконання загального фонду бюджету протягом бюджетного року. Дуже часто такі запозичення перетворюються на непрямую форму дотування місцевих бюджетів, оскільки їх пролонгують або взагалі списують.

Виконавчі органи місцевого самоврядування можуть також отримувати короткотермінові (на термін до трьох місяців) позички у фінансово-кредитних установах з погашенням у межах поточного бюджетного періоду. Ще однією з форм виникнення зобов'язань є надання органами місцевого самоврядування гарантій під позики комерційних банків. У випадку несвоєчасного погашення кредитів бюджетна гарантія вступає в силу.

Місцеві органи влади можуть проводити цільові муніципальні позики під конкретні заходи, в яких зацікавлена територіальна громада (*будівництво доріг* тощо). Облігації місцевої позики реєструються Міністерством фінансів України та Державною комісією з цінних паперів, але держава не несе відповідальності по зобов'язаннях за запозиченнями до місцевих бюджетів. Видатки по обслуговуванню боргу здійснюються за рахунок коштів загального фонду місцевого бюджету.

З видатками, доходами та способами формування доходів тісно пов'язане функціонування певних *фінансових інститутів*.

Під *інститутами* в системі місцевих фінансів слід розуміти сукупність організаційних структур, які забезпечують функціонування місцевих органів влади. У системі місцевих фінансів з'явилися і розвиваються такі інститути, як *самостійний місцевий бюджет, позабюджетні, валютні та цільові фонди, комунальна власність, місцеві податки і збори, комунальний кредит, комунальні позики, фінансові ресурси комунальних підприємств, комунальні платежі, поточні видатки і видатки розвитку, поточний бюджет і бюджет розвитку* та ін. В окремих країнах до таких інститутів належить і *комунальне страхування*, а ключова роль належить *інституту громадських послуг*. Обов'язок надання громадських послуг, що є основним змістом діяльності державної влади і місцевого самоврядування, має бути закріплено нормами права.

Більшість інститутів у системі місцевих фінансів України перебувають на початковому етапі свого розвитку або у зародковому стані.

Дослідження сутності місцевих фінансів пов'язане з діяльністю суб'єктів фінансових відносин.

Головним суб'єктом таких відносин в Україні є територіальна громада та органи місцевого самоврядування, правовий статус яких закріплено в Конституції України. Це територіальна громада села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, територіальна громада селища чи міста. Це сільська, селищна, міська ради та їхні виконавчі органи, сільський, селищний чи міський голова. Це також обласна та районна рада. Ще один суб'єкт відносин — держава в особі її органів: *обласної, районної міської (міст Києва та Севастополя) місцевої державної адміністрації та центральних органів державної влади, насамперед, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України та інших органів*. Суб'єктами цих відносин є також *Автономна Республіка Крим: Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим та юридичні і фізичні особи у сфері фінансів місцевих органів влади на території автономії*.

В інших країнах головними суб'єктами фінансових відносин у сфері місцевих фінансів є *муніципалітети, комуни, регіони, департаменти, провінції, області, округи та інші адміністративно-територіальні утворення*.

Об'єктами місцевих фінансів є фінансові ресурси, що мобілізуються, розподіляються і використовуються місцевими органами влади для виконання покладених на них функцій і завдань.

Важливою з погляду методології є *структуризація місцевих фінансових ресурсів*, що дає змогу не лише показати сукупність фінансових відносин, що характеризують економічну сутність місцевих фінансів, а й виявити характер взаємозв'язків між елементами системи. Це, в свою чергу, дає можливість зробити і кількісний, і якісний аналіз місцевих фінансових ресурсів. З огляду на демократичні процеси, які відбуваються в Україні, дедалі більшу роль у задоволенні соціальних інтересів і потреб відіграють фінансові ресурси комунальних підприємств, комунальних банків та інших фінансово-кредитних установ, фінансові ресурси підприємств різних форм власності, що використовуються ними на фінансування соціально-культурних і житлово-комунальних об'єктів.

Задоволенню соціальних інтересів і потреб сприяють також фінансові ресурси громадських організацій і установ: *спортивних товариств, партій, профспілок, добровільних фондів* тощо. Наприклад, останнім часом в Україні починають діяти не лише всеукраїнські, а й регіональні добровільні фонди. До речі, у США іс-

нує понад 50 тис. різних добродчинних фондів. Фонди створюються строком на 50 років, і протягом цього часу їхні кошти мають бути використані на відповідні цілі.

10.2. МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ, ЇХ ДОХОДИ І ВИДАТКИ

Визначальною ланкою місцевих фінансів є місцеві бюджети. У них зосереджено понад 80 % усіх фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні місцевого самоврядування. Склад місцевих бюджетів представлений на рис. 10.2.

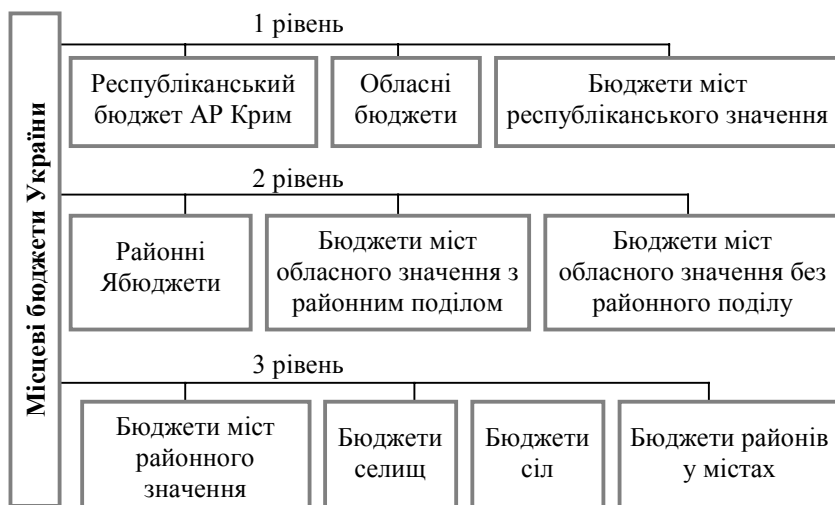

Рис. 10.2. Склад місцевих бюджетів

Сутність місцевих бюджетів необхідно розглядати у двох аспектах. *По-перше*, як організаційну форму мобілізації частини фінансових ресурсів у розпорядження місцевих органів самоврядування. *По-друге*, як систему фінансових відносин, що складається між місцевим та державним бюджетами, а також всередині сукупності місцевих бюджетів.

Як організаційна форма мобілізації доходів і здійснення витрат місцевими органами самоврядування *місцеві бюджети* — це балансові розрахунки, які відповідають вимогам складання балансів, тобто вони мають дохідну і витратну частини, принципи збалансування тощо. Тому можна стверджувати, що *місцеві*

бюджети — це балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються і витрачаються на відповідній території.

Разом з тим місцеві бюджети слід розглядати як важливу фінансову_категорію, основу якої становить система фінансових відносин, а саме¹⁷:

- відносини між органами місцевого самоврядування і господарськими структурами, що-функціонують на даній території;

- відносини між місцевою владою і населенням даної території, що складаються при мобілізації і витрачанні коштів місцевих бюджетів;

- відносини між органами місцевої влади різних рівнів з перерозподілу фінансових ресурсів;

- відносини між місцевими бюджетами і Державним бюджетом.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок місцевих податків і зборів, неподаткових доходів, надходжень із бюджетів вищого рівня. Співвідношення між цими джерелами залежить від функцій, що покладені на регіональні органи управління, від потенційних можливостей отримання ними місцевих податків, а також від можливостей вищих органів влади надавати фінансову підтримку територіям.

Податки є головним джерелом місцевих бюджетів. Усі податки, що надходять до місцевих бюджетів, поділяють на дві групи: *місцеві та надходження із бюджетів вищого рівня*.

Місцеві податки і збори — обов'язкові платежі, що встановлюються сільськими, селищними, міськими радами згідно законодавства, справляються в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць і зараховуються до їхніх бюджетів.

Ефективне використання інституту місцевих податків і зборів є важливим способом зміцнення всієї фінансової системи держави¹⁸.

---

¹⁷ Сьогодні ведуться значні наукові і практичні дискусії навколо питань зміцнення фінансової незалежності місцевих бюджетів, наукового обґрунтування концепції розмежування доходів і витрат різних ланок бюджетної системи, взаємовідносин між місцевими бюджетами і Державним бюджетом. Усі ці питання тією чи іншою мірою знайшли своє відображення у Бюджетному кодексі. Проте реформування бюджетної системи залежить від того, який рівень самостійності і незалежності буде надано місцевим радам. Самостійність місцевих рад повинна мати в своїй основі законодавчо закріплений розмір доходів, що надходять до місцевих бюджетів залежно від обсягу створюваних і використовуваних фінансових ресурсів на певній території.

¹⁸ В розвинутих країнах місцеві податки і збори, як правило, займають досить високу питому вагу в загальній сумі грошових надходжень органів регіонального і місцевого самоврядування (у таких європейських країнах, як Данія, Іспанія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Швейцарія — більш як 40 %). На жаль, практика засвідчує, що роль місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів України поки що незначна (менш як 5 %), а окремі органи місцевого самоврядування ще недостатньо використовують наявні можливості збільшення доходів місцевих бюджетів за рахунок їх упровадження.

З огляду на це розглянемо досвід застосування місцевих податків і зборів у зарубіжних країнах.

Для більшості розвинутих країн характерна множинність місцевих податків. Серед них такі:

— *група прямих реальних податків*: на нерухоме і рухоме майно, землю, з орендної плати, з власників транспортних засобів, подушний, промисловий, на професію, на мешканців, екологічний;

— *група прямих податків на доходи*: прибутковий, на прибуток підприємств, із спадщин і дарувань;

— *непрямі податки на продаж*: на роздрібний продаж, на продаж спиртних напоїв на розлив, на споживання електроенергії, газу, акцизи на бензин тютюн, спиртні напої;

— *збори і мита*: збирання на прибирання сміття та його вивезення, на будівництво службових будинків, за паркування машин, за користування спортивними й оздоровчими закладами і установами культури, за полювання і риболовлю, видовища, послуги цвинтарів, із власників собак, за видачу різних ліцензій і реєстраційних посвідчень, за участь у бігах, за відкриття шинків і готелів, збори для компенсації збільшення вартості земельної ділянки внаслідок проведення забудов та інших робіт тощо.

Найважливішими на місцевому рівні є насамперед податки на нерухоме майно юридичних і фізичних осіб і на землю. Трохи рідше стягуються місцеві непрямі податки (у вигляді акцизів і податків на продаж) і місцеві подушні податки.

Так, в Ірландії, Голландії, Великій Британії та США 70—100 % доходів місцевих бюджетів становлять *податки на майно*. Решта доходів місцевих бюджетів у цих країнах надходить у формі *непрямих податків на товари та послуги*.

У США податок на майно становить близько 12 % усіх загальнодержавних податкових доходів і 75 % — місцевих податкових надходжень. Платниками є юридичні й фізичні особи. Об'єкти оподаткування визначаються окремо законодавством штатів. Все майно поділяють на такі категорії: *нерухоме майно* (земля, будівлі); *реальне* (матеріальне) *особисте майно* (обладнання, машини, урожай, стадо, власність домогосподарства); *нематеріальні активи* (акції, боргові зобов'язання, гроші); *об'єкти комунальних та інших підприємств, об'єкти залізниць*.

У США також досить розгалужена система пільг, при якій від оподаткування звільняються: *нерухоме майно федерального уряду, урядів штатів та місцевих органів; власність неприбуткових організацій у сфері освіти, релігійних закладів; власність об'єднань фермерів, ветеранів*.

У чотирьох штатах *особисте майно* звільнено від податку, а в 36 штатах такий податок не поширюється на *нематеріальні активи*.

У Бельгії, Данії, Німеччині, Італії, Норвегії 70—90 % усіх доходів місцевих бюджетів забезпечується у формі податку на прибуток підприємницьких структур і на дохід фізичних осіб. Як правило, в більшості цих країн поряд із загальнодержавними податками на прибуток підприємств існують аналогічні місцеві податки або встановлюються місцеві надбавки до цього податку. Подібна ситуація складається щодо податку на доходи фізичних осіб. Решту доходів місцевих бюджетів у цих країнах становлять податки на майно і непрямі податки на товари та послуги.

Окремо виділяється Франція, де до 35 % доходів місцевих бюджетів становлять *податки на майно*, до 20 — *податки на прибуток підприємницьких структур і доходи фізичних осіб*, понад 10 — *непрямі податки на товари та послуги*, а майже 35 % — *інші види місцевих податків*.

У багатьох країнах досить поширені податки на заняття торгівлею, на собак, розваги, видовища, володіння транспортними засобами, торгівлю спиртними напоями, видачу ліцензій на спадщину, подарунки, на осіб, які володіють двома квартирами, мисливство та рибальство, відкриття певних закладів, готелів, прибирання вулиць і ліквідацію продуктових відходів, рекламу тощо.

Система місцевих податків і зборів досить розгалужена. У Бельгії, наприклад, запроваджено 100 місцевих податків і зборів, в Італії — 70, у Франції — понад 50. Водночас в окремих країнах застосовуються лише кілька місцевих податків, але ці країни є винятком.

Ще однією особливістю місцевих податків і зборів на Заході є їхня *масовість*. Вони сплачуються фактично всім дорослим населенням, незалежно від соціального статусу та рівня доходів. Наприклад, у США в бюджеті сім'ї з чотирьох осіб з річним доходом 50 тис. дол. платежі за всіма місцевими податками становлять у середньому 4,4 тис. дол. щорічно — 8,9 % її доходів. У цілому цей показник в окремих штатах мінімальний і дорівнює 3,5 %, а в інших сягає 14 % доходів сімей зазначеної категорії.

Особливістю місцевих податків і зборів більшості розвинутих країн є також їхня *регресивність*, тобто частка місцевих податків і зборів зменшується стосовно сукупного розміру доходів, якщо доходи зростають. У той же час частина країн щодо головних місцевих податків застосовують *прогресивні ставки оподаткування*.

ня. Це характерно, наприклад, для Фінляндії, Норвегії, Іспанії, Швеції, Швейцарії при оподаткуванні особистого майна громадян.

Місцеві податки використовуються на всіх рівнях місцевого самоврядування. В унітарній Франції це комуни, департаменти й регіони. До місцевих зараховуються також податки, що застосовуються у федеративних державах суб'єктами федерації. У Німеччині — це землі, у США — штати. Тобто кожний рівень влади в більшості розвинутих країн має свою податкову систему.

Місцеві органи влади на Заході мають різну компетенцію щодо встановлення місцевих податків і зборів або щодо так званого права податкової ініціативи. В унітарних країнах місцеві органи влади, як правило, такого права не мають. Усі види місцевих податків запроваджуються законами, які ухвалює парламент країни. Місцеві органи влади мають повноваження щодо встановлення ставок податків у межах законодавчо визначених їхніх граничних рівнів. До компетенції місцевих органів влади включено також право приймати рішення про запровадження місцевих податків, визначених законодавством.

У деяких країнах застосовується інша модель контролю центрального уряду за місцевими податками. Місцеві органи влади самостійно встановлюють місцеві податки і збори, а центральна влада обмежує їхні максимальні ставки. З 1983 р. така практика діє в Норвегії та Бельгії. У федеративних державах основне коло питань місцевого оподаткування перебуває в компетенції суб'єктів федерації. Види місцевих податків встановлюються органами влади штатів у США, кантонів — у Швейцарії, владними структурами провінції Квебек — у Канаді. Ставки місцевих податків у цих країнах визначають муніципалітети.

У ряді країн з федеративним устроєм, насамперед у Німеччині та Австрії, існують угоди між місцевою і центральною владою про те, що місцеві органи влади одержують певну частку податкових надходжень. Ці угоди укладаються на період від трьох до п'яти років, протягом якого місцеві органи влади забезпечують стабільність податкових надходжень до своїх бюджетів.

В деяких країнах, насамперед у Канаді, питання фінансового забезпечення місцевих органів влади вирішуються за допомогою *грантів*. Центральні органи влади надають кошти для відшкодування повністю або частково витрат на певні види послуг. *Гранти*, як правило, надаються на послуги державного значення (освіту, охорону здоров'я та ін.), а також для вирівнювання економічного розвитку окремих територій. Для розрахунку розміру

гранта на той чи інший вид послуг встановлюються формули розрахунку витрат, які включають ряд обмежень і факторів. У більшості країн органи центральної влади надають гранти безпосередньо базовим органам місцевого самоврядування.

На підставі значеного вище можна зробити висновок, що при вирішенні проблеми доходів місцевих бюджетів у різних країнах враховували: *необхідність здійснення за допомогою бюджетної системи перерозподілу фінансових ресурсів між окремими регіонами і територіями; стан економічного розвитку; традиції у сфері оподаткування, а також рівень розвитку демократичних засад у державі, тобто рівень вирішення соціально-економічних питань, які передані до компетенції місцевих органів влади.*

Місцеві податки і збори забезпечують значні надходження до місцевих бюджетів, реальну фінансову автономію органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної влади.

На думку спеціалістів-податківців, в Україні основу місцевого оподаткування повинні забезпечити майнові податки, зокрема *місцеві податки на нерухоме майно юридичних осіб, на коштовне нерухоме майно фізичних осіб, на землю і на спадщину.* Можуть бути запроваджені *податок на утилізацію побутових відходів або на прибирання сміття, податок на полювання, рибальство, використання кар'єрних матеріалів, на ветеринарне обслуговування худоби та інших домашніх тварин.* Усі ці податки ефективно використовуються у багатьох країнах.

Зарубіжний досвід переконує також, що можна запроваджувати в Україні й *податки на цінні папери* (на емісію акцій та облігацій), *на біржові операції, грошові капітали, приріст капіталу, на осіб, які мають дві чи більше квартир, на видовища, на право розміщення офісів у центральній частині міста і т. ін.*

Важливе питання — *введення самооподаткування.* Цей вид податків не новий. Він існував у недалекому минулому. Кожен житель села, селища сплачував певну суму грошей, які цільовим призначенням ішли на впорядкування населеного пункту, будівництво доріг, інші громадські потреби.

Необхідно, щоб у законі про місцеві податки і збори було чітко визначено механізм розрахунків з кожного виду податків і зборів, їх облік, відповідальність за зберігання коштів, що надходять у рахунок сплати податків.

Отже, підвищення результативності податкової діяльності нашої держави потребує вдосконалення такого важливого її інструмента, як місцеві податки і збори. Саме вони мають становити основну прибуткову статтю бюджетів органів місцевого само-

врядування і відігравати важливу роль у формуванні місцевих фінансів.

Видатки місцевих бюджетів залежать від бюджетної політики, яка проводиться державою, від децентралізації управління соціальною сферою. Все це є вирішальним фактором, що впливає на обсяг фінансових ресурсів, які проходять по каналах регіональних бюджетів, на їхню частку в загальнодержавних бюджетних видатках.

В Україні розмежування видів видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності із урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв види видатків поділяють на такі групи:

— *перша група* — видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів. Здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

— *друга група* — видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою, для всіх громадян України. Здійснюються з бюджетів міст республіканського значення Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, а також районних бюджетів;

— *третья група* — видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України. Здійснюються ці видатки з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів. З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки усіх трьох груп.

Закономірним для всіх розвинутих зарубіжних країн є поділ місцевих бюджетів на два самостійних функціональних види місцевих бюджетів. Це місцеві поточні, або адміністративні, бюджети та місцеві бюджети розвитку, або інвестиційні бюджети. Кожен із цих бюджетів має власні видатки і власні доходи. Видатки місцевого поточного бюджету спрямовуються на поточні потреби, на забезпечення утримання соціально-культурної сфери, на адміністративні витрати, на соціальний захист, на виконання делегованих повноважень, на сплату видатків з боргу місцевої влади. Доходи місцевого поточного бюджету формуються за рахунок місцевих податків і зборів, платежів, загальних субсидій, що надаються державною владою, та деяких інших доходів.

Видатки бюджету розвитку, або бюджету інвестицій, спрямовуються на розвиток соціальної інфраструктури, капітальні вкладення, придбання устаткування та обладнання, інші інвестиційні програми, на сплату основної частини боргу місцевих органів влади.

Доходи бюджету розвитку формуються за рахунок банківських кредитів, муніципальних (комунальних) позик, інвестиційних субсидій, що надаються державною владою, та за рахунок інших джерел. Законодавство забороняє використання доходів бюджетів розвитку на фінансування видатків поточних бюджетів.

У законодавстві багатьох зарубіжних країн вживають поняття *додатковий бюджет* і *приєднані бюджети*. У Франції, наприклад, додатковий бюджет є уточнюючим основний бюджет, що дає можливість не вносити змін до основного бюджету. Приєднані бюджети відображають фінансові операції окремих місцевих громадських служб (*водопостачання, благоустрою* та ін.), що мають фінансову самостійність, надають платні послуги, але не користуються правом юридичної особи. Складання приєданого бюджету дозволяє спрямувати доходи відповідної служби на її фінансування.

В Україні також запроваджено норму, за якою місцевий бюджет поділяється на *поточний* і *бюджет розвитку*. **Поточні видатки** — це видатки на фінансування мережі підприємств, установ, організацій та органів, яка діє на початок бюджетного року, а також фінансування заходів із соціального захисту населення тощо.

Видатки розвитку — це видатки на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності. Згідно з Бюджетним кодексом України, до витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів належать: погашення основної суми боргу; капітальні вкладення; внески органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у статутні фонди суб'єктів підприємницької діяльності.

Доходи бюджету розвитку формуються за рахунок надходження коштів від відчуження майна, яке знаходиться в комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення; надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади; субвенцій з інших бюджетів на виконання інвестиційних проєктів тощо.

10.3. ЗБАЛАНСУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Стан формування і використання місцевих бюджетів істотно залежить від вирішення проблем збалансованості бюджетів, які є наслідком невирішених питань у галузі фіскального федералізму. У цьому напрямі Бюджетним кодексом України передбачено удосконалення системи збалансованості місцевих бюджетів, що включає дві складові.

Перша стосується збалансування доходів, що передбачає розподіл надлишкових доходів бюджетів територій з вищою за середню податкозабезпеченістю між територіями з нижчою за середню податкозабезпеченістю. Причому трансфертні платежі надаються територіям із чітко визначеними напрямками їх витрачання, що буде забезпечувати цільове використання коштів. Друга складова збалансування бюджетів стосується видаткової частини. Дуже важливим при збалансуванні видатків місцевих бюджетів є врахування структурних видатків територій. Наприклад, якщо на певній території проживає велика кількість престарілих людей або інвалідів, котрим необхідно надавати додаткову допомогу, то у таких випадках при визначенні сум офіційних трансфертів враховуються виплати населенню такої категорії. Крім того, у великих містах соціальні видатки також більші. Проте на територіях сільської місцевості виникає проблема більших видатків, пов'язаних із транспортуванням. Важливе значення при розрахунках структурних видатків мають також і видатки, пов'язані з кліматичними умовами території, історією її розвитку, її статусом тощо. Усе це береться до уваги при збалансуванні видатків бюджетів.

Найголовнішою характеристикою повинна стати абсолютна прозорість системи збалансування, тобто кожна людина при бажанні буде в змозі перевірити напрями витрачання коштів, що вилучалися з доходів бюджету з метою перерозподілу.

Розв'язання проблем збалансування бюджетів можливе лише за чіткого узгодження урядових функцій із різними рівнями виконавчої влади та визначенні економіко-математичних засад процесів перерозподілу стосовно вирівнювання фінансових можливостей територій.

Однією з головних цілей державної регіональної фінансової політики щодо зближення рівнів соціально-економічного розвитку територій є подолання *вертикальних* і *горизонтальних* дисбалансів і *фінансове вирівнювання*.

Під *вертикальними фіскальними дисбалансами* розуміють невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади, регіонального або місцевого, і обсягами завдань та обов'язків, які на нього покладаються в процесі розподілу компетенцій між центральною, регіональною і місцевою владами. Вертикальний фіскальний дисбаланс означає недостатність фінансових ресурсів у певного рівня влади для забезпечення громадських і державних послуг у межах його завдань.

Зарубіжна практика свідчить: *вертикальні фіскальні дисбаланси можна усунути кількома шляхами*. Так, центральна влада або влада вищого територіального рівня може взяти частину обов'язків із надання державних і громадських послуг і цим зменшити коло обов'язків того рівня влади, де виник вертикальний фіскальний дисбаланс. Інший шлях — це запровадження владою того територіального рівня, де виник вертикальний фіскальний дисбаланс додаткових податків. Ще один шлях — передання центральною владою частини своїх податків територіальному рівню влади, що має такий дисбаланс. Вертикальних фіскальних дисбалансів можна позбутися і за рахунок надання центральною владою грантів, субсидій та інших трансфертів.

Конкретний вибір шляху усунення вертикальних фіскальних дисбалансів визначається політикою фінансового вирівнювання, яка здійснюється в тій чи іншій країні.

На відміну від вертикальних фіскальних дисбалансів, *горизонтальні фіскальні дисбаланси* пов'язані з різними фінансовими можливостями органів влади одного територіального рівня. *Горизонтальний фіскальний дисбаланс* — це невідповідність між обсягами фінансових ресурсів однієї або кількох територіальних одиниць одного рівня й обсягами завдань, котрі на них покладаються і забезпечуються іншими територіальними одиницями цього рівня. Горизонтальний фіскальний дисбаланс виникає тоді, коли одна або кілька територій того самого рівня не мають достатніх фінансових ресурсів для надання державних і громадських послуг в обсягах, що надаються іншими територіями відповідно до певних стандартів. Горизонтальні фіскальні дисбаланси виникають тому, що є так звані бідні й багаті території.

Ці дисбаланси можуть виникати й тому, що деякі території мають більші потреби, ніж інші. Наприклад, у структурі населення окремих територій може бути більшою частка дітей шкільного віку, а це зумовлює додаткову потребу в школах, або більшою є частка пенсіонерів, що викликає додаткові видатки на соціальні потреби.

Ще однією причиною горизонтальних дисбалансів може бути вища вартість державних і громадських послуг у межах одних територій порівняно з іншими.

Фінансове вирівнювання — це процес усунення вертикальних і горизонтальних дисбалансів. У процесі фінансового вирівнювання здійснюються заходи щодо перерозподілу фінансових ресурсів як між ланками системи бюджетів по вертикалі, так і між «бідними» й «багатими» територіями — по горизонталі. *Мета фінансового вирівнювання* — перерозподіл фінансових ресурсів на користь тих владних рівнів, котрі мають вертикальні й горизонтальні фіскальні дисбаланси з метою їх усунення¹⁹.

В Україні історично склалися значні *горизонтальні фіскальні дисбаланси*.

Сформувала горизонтальні фіскальні дисбаланси нерівномірність розміщення податкової бази. Вона, у свою чергу, спричинена нерівномірністю розміщення продуктивних сил по території держави. У 1990 р. 10,72 % сукупного суспільного продукту України вироблялося в Донецькій області, 9 % — у Дніпропетровській. Розрив між найбільшим показником з виробництва цього продукту на душу населення в Запорізькій області й найменшим — у Закарпатській становив 1,81 разу. Напередодні здобуття Україною незалежності, в 1990 р., в шести індустріальних областях (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській з м. Києвом, Луганській та Харківській) було вироблено майже 50 % національного доходу всієї республіки. Тут зосереджувалося близько 60 % основних виробничих фондів України.

За виробленим національним доходом на душу населення у 1990 р. Запорізька область мала показник, що становив 125 % від середнього по Україні, а Закарпатська — 78,8 %. У столиці, м. Києві, цей показник становив 112,6 %.

Співвідношення між найвищим показником (Запорізька область) і найнижчим (Закарпатська область) становило 1,59 разу.

Фіскальні дисбаланси характерні не тільки для України. У Російській Федерації розрив між податковими доходами на душу населення «бідних» і «багатих» територій перевищує десятки ра-

---

¹⁹ Проблеми фінансового вирівнювання в усіх зарубіжних країнах викликають гострі політичні дискусії. І це зрозуміло, адже йдеться про те, що одні території мають бути фінансовими донорами інших. Практика зарубіжних країн засвідчує: території з потужнішою податковою базою обстоюють свої права та переваги у формуванні дохідної частини своїх бюджетів. І навпаки, "бідні" території апелюють до центральної влади з вимогами збільшення обсягів фінансової допомоги. Ось чому майже в усіх розвинутих зарубіжних країнах встановлено чіткі законодавчі норми фінансового вирівнювання й обов'язки "багатих" територій з надання частини своїх ресурсів для цих потреб.

зів. У Європейському Союзі також спостерігаються великі горизонтальні фіскальні дисбаланси. Співвідношення між душевими доходами десяти найбагатших регіонів ЄС і десяти найбідніших у 1988 р. становило пропорцію 3:1.

Отже, необхідність запровадження, в Україні фінансового вирівнювання була зумовлена рядом об'єктивних причин.

По-перше, це нерівномірність територіального розміщення продуктивних сил, яка зумовлює диференціацію податкової бази регіонів і територій України. Причому, як переконає досвід, диференціація податкової бази зростає. Зміщуються центри її розміщення. Зменшується роль традиційних індустріальних областей і зростає значення столиці держави. Ще більше занепадає податкова база аграрних регіонів України.

По-друге, це значна диференціація обсягів витрат у сфері надання державних і громадських послуг та цін на ці послуги. З урахуванням екологічної забрудненості вищі витрати на ці послуги мають східні регіони України та регіони зони Чорнобильської катастрофи. Зростає ціна таких послуг у столиці держави та в інших великих міських агломераціях.

По-третє, гарантовані Конституцією України соціально-економічні права громадян України зумовлюють проведення центральною владою ефективних заходів щодо забезпечення єдиних стандартів державних і громадських послуг на всій території держави.

По-четверте, це потреби передання центральною владою на місцевий рівень значної частини видатків, не властивих для її конституційних функцій. Такі видатки ефективніше здійснюватимуться на місцевому рівні. Це стосується видатків із фінансування освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту та деяких інших

По-п'яте, це зовнішні ефекти соціальних виплат, коли послугами, які фінансуються з бюджету однієї адміністративно-територіальної одиниці, користуються і жителі інших територіальних одиниць, але їхні владні органи при цьому не зазнають ніяких витрат.

Із метою практичної реалізації політики фінансового вирівнювання внесені зміни до механізму формування місцевих бюджетів.

Оскільки не всі місцеві бюджети самодостатні, тобто спроможні самостійно фінансувати делеговані їм державою повноваження, приміром, забезпечити встановлені стандарти медичних чи освітніх послуг, Бюджетним кодексом України встановлена

система трансфертів із держбюджету місцевим бюджетам, які визначаються на основі математично-розрахункової формули. Ця формула враховує основні відмінності між місцевостями в їх бюджетній спроможності.

Тому розрахунок трансфертів стає процесом, не залежним від особистих інтересів чи уподобань. Отже, два міста в різних областях, що мають однакові показники, отримуватимуть однакові суми трансфертів. Нарешті, дуже важливо те, що отримані трансферти місцеві бюджети можуть використовувати на реалізацію делегованих повноважень так, як вважають за потрібне (*скажімо, більше коштів певного бюджетного року можуть спрямувати на освіту, а не на охорону здоров'я, і навпаки*).

Автономна фінансова політика місцевих органів влади проявляється й у тому, що вони можуть на свій розсуд у разі потреби використовувати й кошти з двох умовних кошків доходів (на власні та делеговані повноваження), не прив'язуючи певних видатків до чітко визначеного кошика.

Перехід Міністерства фінансів України на пряме спілкування з місцевими бюджетами потребує точного і зваженого розрахунку доходів місцевих бюджетів. Перелік доходів, які закріплюються за місцевими бюджетами для виконання власних повноважень, включає більше ніж 15 найменувань. Найвагомішими в цьому кошику є місцеві податки і збори, плата за землю, податок за власників транспортних засобів, податок на промисел, фіксований сільськогосподарський податок, власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів відповідного бюджету, та інші надходження.

Для фінансування делегованих повноважень використовуються спеціальні податки і збори. До складу відповідного кошика доходів включено *прибутковий податок із громадян, плату за ліцензії та сертифікати, що видаються місцевими органами влади (в тому числі ліцензії на право роздрібною торгівлі горілчаними і тютюновими виробами), плату за торговий патент і державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності; надходження від адміністративних штрафів, а також штрафів і санкцій за порушення податкового законодавства* тощо.

Нові механізми міжбюджетних відносин передбачають поступове вирівнювання забезпеченості адміністративно-територіальних одиниць бюджетними коштами при одночасному створенні стимулів для місцевих органів влади і самоврядування до раціоналізації показників місцевих бюджетів та нарощування їх доходної бази.

Важливою складовою бюджетної політики має стати впорядкування взаємовідносин між місцевими бюджетами. Йдеться передусім про чітке розмежування повноважень між місцевими органами виконавчої влади, обласними та районними органами місцевого самоврядування територіальних громад щодо формування бюджетів. Потрібно стимулювати солідарне фінансування спільної власності територіальних громад.

Розв'язання цих та інших фінансових проблем сприятиме стабілізації економічного розвитку адміністративних територій і зміцненню фінансової бази місцевих бюджетів.

10.4. НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Значним кроком у збільшенні можливостей розвитку територій, розширенні повноважень місцевих органів у формуванні фінансових ресурсів, що забезпечують самостійність територіальних громад у забезпеченні їхньої життєдіяльності стало впровадження Бюджетного кодексу.

Він дав змогу розпочати довготривалу роботу з децентралізації бюджетного процесу, створення прозорих міжбюджетних стосунків між державою та територіями.

Реформування бюджетної системи, міжбюджетних відносин триває вже кілька років, і кожен рік визначає свої пріоритети.

В умовах необхідності проведення адміністративно-територіальної реформи та фінансової децентралізації в Україні особливої актуальності набуває пошук шляхів зміцнення власних доходів бюджетів органів місцевого самоврядування в Україні. Це зумовлено необхідністю створення інституційних та правових засад місцевого соціально-економічного розвитку, забезпечення місцевих бюджетів реальними фінансовими ресурсами з метою ефективного здійснення повноважень органів місцевого самоврядування.

Система міжбюджетних відносин України потребує подальшого вдосконалення, виходячи з динаміки фінансово-бюджетних одиниць та соціально-економічних показників розвитку адміністративно-територіальних одиниць на основі вартісних та якісних стандартів надання суспільних послуг.

З метою поглиблення процесу децентралізації влади, необхідно реалізувати найближчим часом ряд заходів за такими основними напрямками, як: зміцнення доходної бази місцевих бюдже-

тів, посилення стимулюючих факторів у роботі органів місцевого самоврядування щодо наповнюваності доходів бюджету, упорядкування основних видаткових повноважень між рівнями бюджетів на основі принципу субсидіарності (наближення фінансування до рівня, де вони надаються) тощо.

Пріоритетні завдання та головні параметри бюджетної політики в частині реформування бюджетної сфери повинні визначатися виходячи з таких принципів:

— передача владних функцій та відповідних бюджетних ресурсів з центрального і обласного рівнів бюджетам територіальних громад;

— розширення податкової бази бюджетів територіальних громад;

— регіональний розвиток та посилення ролі місцевого самоврядування.

Зокрема, проектом, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 17 травня 2006 року № 679 «Про схвалення проекту Основних напрямів державної політики на 2007 рік», передбачено збільшення фінансової самодостатності бюджетів територіальних громад шляхом подальшої децентралізації управління бюджетними коштами, що передбачає передачу їм державних повноважень та відповідних бюджетних ресурсів з центрального та обласного рівнів, розширення податкової бази таких бюджетів.

Крім того, передбачається проведення модернізації фінансового сектора економіки, зокрема реформування казначейського виконання бюджету, удосконалення процедури складання та виконання державного і місцевих бюджетів, посилення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів за взяті бюджетні зобов'язання, підвищення якості управління бюджетними коштами. Також у наступному році передбачається проведення підприємствами державної форми власності, головними розпорядниками бюджетних коштів інвентаризації закладів соціально-культурної сфери, що перебувають в їх підпорядкуванні, внесення пропозицій щодо їх приватизації та передачі у комунальну власність житлових фондів.

Законодавчі зміни сприятимуть поліпшенню функціонування бюджетної системи України, удосконаленню бюджетного процесу та взаємодії його учасників і врегулюванню питання поліпшення фінансової бази місцевих бюджетів.

Слід зазначити, що процес розробки пропозицій щодо бюджетної реформи триває з урахуванням пропозицій фінансових орга-

нів регіонів, місцевих органів влади і місцевого самоврядування, громадських організацій з розвитку місцевого самоврядування, народних депутатів України тощо.

Реформування міжбюджетних відносин вимагає також одночасного реформування адміністративно-територіального устрою.

Основними завданнями реформування системи адміністративно-територіального устрою та реформування системи місцевого самоврядування є законодавче визначення поняття та засад адміністративно-територіального устрою України, правового статусу і рівнів адміністративно-територіальних одиниць, порядку вирішення органами державної влади та органами місцевого самоврядування питань територіального устрою, встановлення критеріїв утворення, оптимізація класифікації, чітке визначення меж адміністративно-територіальних одиниць, децентралізація владних повноважень, визначення чіткої схеми розподілу повноважень між органами влади на територіальному рівні, вдосконалення бюджетних відносин та податкової системи, вироблення більш раціональних механізмів перерозподілу фінансів тощо.

В даний час з метою сприяння проведення адміністративно-територіальної реформи та її поєднання із бюджетною реформою реалізується проект «Системне управління фінансуванням адміністративно-територіальної реформи», що фінансується Міністерством Великої Британії з питань міжнародного розвитку (DFIF), за участю робочої групи Міністерства фінансів України та міжнародних і українських експертів.

Проектом передбачено здійснення аналізу бюджетних та фінансових наслідків адміністративно-територіальної реформи в Україні з використанням досвіду проведення подібних програм реформування у країнах Центральної та Східної Європи, зокрема у Польщі, з метою підвищення децентралізації, більшої підзвітності на місцевому рівні та більш чіткого розподілу завдань та відповідальності на кожному рівні управління з метою наближення регіональних органів влади України до стандартів Європейського Союзу.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. У чому полягає сутність і призначення місцевих фінансів?*
- 2. Які структурні елементи включають місцеві фінанси?*

3. Як класифікують доходи місцевих органів влади за джерелами надходжень та за економічною природою?
4. За рахунок яких джерел формуються доходи місцевих бюджетів?
5. Що відносять до власних і залучених коштів місцевих бюджетів?
6. Що являє собою фінансове вирівнювання?
7. Які існують проблеми фінансового вирівнювання в Україні?
8. Які основні напрями міжбюджетного реформування?

ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

Ключові терміни: державний кредит, внутрішній державний кредит, зовнішній державний кредит, умовний державний кредит, державні позики, казначейське зобов'язання, державний борг, позикова пільга управління державним боргом, відстрочка погашення державного боргу, анулювання державного боргу.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- що таке «державний кредит» і в чому його відмінності від банківського кредиту;
- форми державного кредиту;
- який зв'язок державного кредиту з бюджетним дефіцитом;
- на яких умовах здійснюється випуск державних облигацій;
- яким чином державний борг впливає на фінансову безпеку держави;
- які існують методи управління державним боргом.

11.1. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ І РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ

Державний кредит являє собою специфічну ланку державних фінансів. Він не має ні окремого фінансового фонду (кошти, що мобілізуються за його допомогою, проходять, як правило, через бюджет), ні окремого органу управління. Разом з тим він характеризує особливу форму фінансових відносин держави і тому виділяється в окрему ланку.

Державний кредит за своєю економічною сутністю — це сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами — з іншого, за яких держава є позичальником, кредитором і гарантом.

Основна класична форма державно-кредитних відносин, коли держава виступає *позичальником* коштів. При цьому за допомогою державного кредиту залучаються вільні фінансові ресурси юридичних і фізичних осіб, які використовуються для задоволення державних потреб.

Будучи *кредитором*, держава за рахунок коштів бюджету надає на платній основі за умови обов'язкового повернення кредити юридичним і фізичним особам. Обсяг таких операцій значно менший, ніж при попередній формі.

У тих випадках, коли держава бере на себе відповідальність за погашення позик або виконання інших зобов'язань, взятих на себе фізичними чи юридичними особами, вона є гарантом (умовний державний кредит). Оскільки державні гарантії, як правило, розповсюджуються на недостатньо надійних позичальників, то вони призводять до зростання витрат із централізованих грошових фондів. У сфері міжнародних економічних відносин держава може виступати як у ролі позичальника, так і кредитора.

Як економічна категорія державний кредит поєднує в собі *фінансові та кредитні* відносини. Як ланка фінансової системи він обслуговує формування і використання централізованих грошових фондів держави. Державний кредит є *зворотним, терміновим і платним*. Разом з тим, між державним та банківським кредитом, як класичною формою кредитних відносин, існують суттєві відмінності.

Банківський позиковий фонд використовується для кредитування підприємств з метою забезпечення безперервності процесу розширеного відтворення і підвищення його ефективності. Кредити можуть одержувати й приватні особи. Відміною рисою банківського кредитування суб'єктів господарювання є *продуктивне використання позикового фонду* (або з метою розвитку соціальної інфраструктури виробничих колективів). Використання кредитних ресурсів як капіталу створює умови для погашення кредиту і виплати відсотків за рахунок збільшення вартості додаткового продукту.

Коли ж йдеться про **державний кредит**, то отримані через державну позику кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючись на їх додаткові фінансові ресурси. Вони використовуються як правило, на *покриття бюджетного дефіциту*. Джерелом погашення державних позик і виплати процентів за ними виступають кошти бюджету.

Державний кредит — це відносини вторинного розподілу вартості валового внутрішнього продукту. До сфери державно-

кредитних відносин надходить частина прибутків і грошових фондів, сформованих на стадії первинного розподілу. Звичайно ними є тимчасово вільні кошти населення і підприємств, проте за певних умов населення та трудові колективи можуть свідомо йти на обмеження споживання. У цих випадках джерелом державного кредиту стають засоби, призначені для поточного споживання чи фінансування необхідних виробничих або соціальних витрат підприємств. В умовах тоталітарної системи управління подібне обмеження поточних потреб може відбуватися і з примусу держави.

Формування додаткових фінансових ресурсів держави за рахунок мобілізації тимчасово вільних коштів населення, підприємств і організацій — це одна сторона державно-кредитних відносин. Іншою їх стороною виступають фінансові зв'язки, обумовлені зворотністю і платністю засобів додатково мобілізованих державою. Виплата прибутків кредиторам забезпечується переважно за рахунок бюджетних надходжень. При цьому коло платників податків не збігається з колом власників державних цінних паперів. Навіть якщо припустити неможливе, що контингент платників податків збігається з контингентом власників цінних паперів, то й у цьому випадку будуть спостерігатися структурні розбіжності: розмір податків, які вносить до бюджету кожний власник цінних паперів, не збігається з величиною одержуваних ним прибутків від державно-кредитних операцій. Це означає, що й інша сторона державно-кредитних відносин має перерозподільний характер. **Об'єктивна необхідність використання державного кредиту** на задоволення потреб суспільства обумовлена постійною суперечністю між величиною цих потреб і можливостями держави щодо їх задоволення за рахунок бюджетних фондів. Регулювання економіки, соціальна політика держави, виконання нею своїх функцій щодо оборони країни й управління потребують постійного збільшення бюджетних витрат. Чималих коштів потребує і міжнародна діяльність держави. Проте доходи державного бюджету завжди обмежені. Тому при наявності вільних грошових ресурсів у населення, підприємств і організацій органи влади вдаються до державного кредиту. Як правило, державні запозичення здійснюються тоді, коли вичерпано інші джерела формування доходів держави або коли доцільно обмежити рівень оподаткування.

Доцільність використання державного кредиту для формування додаткових фінансових ресурсів держави і покриття бюджетного дефіциту визначається значно меншими негативними

наслідками для державних фінансів і грошового обігу країни порівняно з валютними прийомами (наприклад, емісії грошей) балансування доходів і витрат уряду. Це досягається на основі переміщення попиту від фізичних і юридичних осіб до урядових структур без збільшення сукупного попиту і кількості грошей в обігу.

Призначення державного кредиту виявляється насамперед у тому, що він є засобом мобілізації державою додаткових фінансових ресурсів. У випадку дефіцитності державного бюджету додатково мобілізовані фінансові ресурси використовуються на покриття різниці між бюджетними видатками і доходами. У разі позитивного бюджетного сальдо мобілізовані за допомогою державного кредиту кошти використовуються безпосередньо для фінансування економічних і соціальних програм. Це означає, що державний кредит, будучи засобом збільшення фінансових можливостей держави, може стати важливим чинником прискорення соціально-економічного розвитку держави.

Державний кредит є також джерелом збільшення прибутків власників цінних паперів, що досягається через виплату відсотків і вигравів за державними позиками.

Державний кредит як фінансова категорія виконує три функції: *розподільну, регульовальну і контрольну*.

Через **розподільну** функцію державного кредиту забезпечується формування централізованих грошових фондів держави або їх використання на принципах строковості, платності і повернення. Як позичальник держава мобілізує додаткові кошти для фінансування своїх витрат. У промислово розвинутих країнах державні позики є основним джерелом фінансування бюджетного дефіциту і посідають друге місце (після податків) у формуванні доходів бюджету.

Сутність **регульовальної** функції державного кредиту виявляється в тому, що вступаючи в кредитні відносини держава впливає на стан грошового обігу, рівень відсоткових ставок на ринку грошей і капіталів, на виробництво і зайнятість.

Держава регулює грошовий обіг, розміщуючи облігації державної позики серед різних груп інвесторів. Мобілізуючи кошти фізичних осіб, держава зменшує їхній платоспроможний попит. Тоді, якщо за рахунок кредиту профінансовані виробничі витрати, наприклад інвестиції, відбудеться абсолютне скорочення готівкової грошової маси в обігу. У випадку фінансування витрат на виплату заробітної плати, наприклад учителям, лікарям, кількість готівкової грошової маси в обігу залишиться незмінною, хоча можлива зміна структури платоспроможного попиту.

Виступаючи на фінансовому ринку як позичальник, держава збільшує попит на позичкові ресурси і тим самим сприяє зростанню ціни на кредит. Чим вищий попит на вільні кошти з боку держави, тим вищим буде, за інших рівних умов, рівень позичкового процента, тим дорожчим буде для підприємців банківський кредит. Дорожнеча позичкових коштів змушує бізнесменів скорочувати інвестиції у сферу виробництва, водночас вона стимулює нагромадження у вигляді придбання державних цінних паперів.

Як кредитор і гарант держава може позитивно впливати на виробництво і зайнятість. У промислово розвинутих країнах поширена система підтримки малого бізнесу, експорту продукції або виробництва в окремих галузях, де має місце спад, через гарантування державою погашення кредитів, наданих банками відповідно до державних програм. Підтримка малого бізнесу передбачає, що держава бере на себе погашення заборгованості банкам за кредитами, наданими малим підприємствам у випадку їх банкрутства. У більшості промислово розвинутих країн функціонують державні або напівдержавні страхові компанії, які за низькими ставками страхують ризик неплатежу експортерам національних товарів.

Цим заохочується освоєння нових ринків збуту національної продукції. Велике значення у стимулюванні розвитку виробництва і зайнятості мають кредити, що надаються державою за рахунок бюджетів або позабюджетних фондів. За їхньою допомогою забезпечується прискорений розвиток відповідних регіонів або необхідних напрямів економіки на тій чи іншій території.

Контрольна функція державного кредиту органічно переплітається з контрольною функцією фінансів. Однак вона має свої специфічні особливості, породжені особливостями даної категорії:

- 1) ця функція тісно пов'язана з діяльністю держави і станом централізованого фонду грошових коштів;
- 2) охоплює рух вартості в двосторонньому порядку, оскільки державний кредит передбачає повернення отриманих коштів;
- 3) здійснюється не тільки фінансовими структурами, а й кредитними установами.

Контроль поширюється як на залучення позикових коштів, так і на їх погашення. В основному контролюється цільове використання коштів, строки їх повернення і своєчасність сплати відсотків.

11.2. ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ

Державний кредит може бути *внутрішнім* і *зовнішнім*.

Внутрішній державний кредит виступає в таких формах: державні позики, перетворення частини вкладів населення в державні позики, запозичення коштів загальнодержавного позичкового фонду, казначейські позики, гарантовані позики (рис. 11.1).

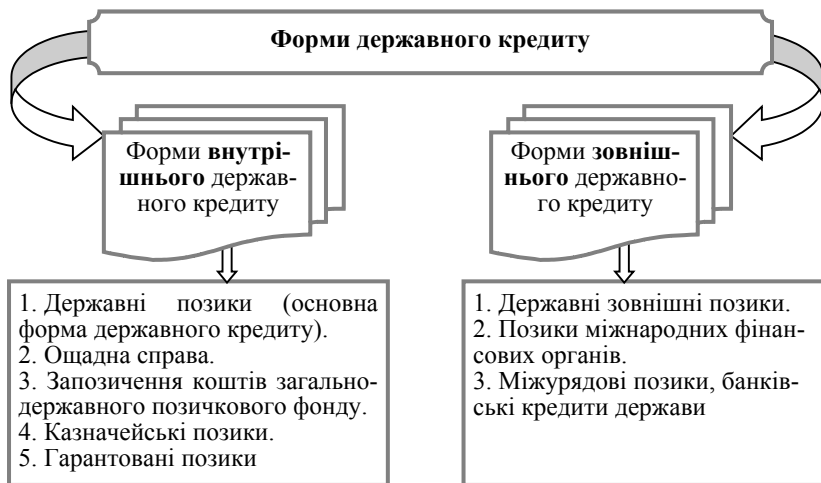

Рис. 11.1. Форми державного кредиту²⁰

Державні позики як основна форма внутрішнього державного кредиту характеризуються тим, що тимчасово вільні кошти населення, підприємств і організацій залучаються на фінансування суспільних потреб через випуск і реалізацію облігацій, казначейських зобов'язань та інших видів державних цінних паперів.

Облігація — найбільш поширений вид державних цінних паперів. Вона символізує державне боргове зобов'язання і надає право її власникові після закінчення певного терміну одержати назад суму боргу і відсотки. Продаючи облігацію, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений термін із відсотками або виплачувати відсотки протягом усього терміну корис-

²⁰ Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури. — 2006. — С. 225.

тування позиковими засобами, а після закінчення цього терміну повернути і суму боргу.

Держава встановлює номінальну вартість (номінальну ціну) облігацій. Номінальна вартість зазначається на облігації і виражає грошову суму, надану власником облігації державі в тимчасове користування. Саме ця сума виплачується власникові облігації в момент погашення і на неї нараховуються відсотки. Проте реальна прибутковість облігацій для їхніх власників може бути вищою або нижчою від установленого номінального відсотка. Це зумовлено тим, що облігації продаються за курсовою ціною, яка відхиляється від номінальної вартості. Відхилення називається курсовою різницею, і залежить воно від ряду чинників. До їх числа, зокрема, відносять величину номінального відсотка за облігацією, насиченість ринку державними цінними паперами, стан господарчої кон'юнктури, рівень довіри населення до уряду.

За своєю сутністю облігації державної позики є особливою формою фіктивного капіталу. Справді, якщо джерелом доходу за цінними паперами підприємств є новостворена вартість, то відсотки за державними паперами виплачуються за рахунок доходів бюджету, оскільки кошти, отримані за державними позиками, як правило, не інвестуються у виробництво, а йдуть на фінансування бюджетного дефіциту. Інвестори в державні цінні папери стають власниками частини майбутніх податкових і неподаткових надходжень до бюджету держави. У цьому й полягає специфічність державного фіктивного капіталу, яка приводить до збільшення податкового тягаря. Тому сутність державної позики можна визначити як податок, взятий наперед (антиципований податок).

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Виплата доходу здійснюється у формі відсотків. Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформляються короткострокові позики (іноді середньострокові — казначейські ноти).

У тісному зв'язку з державними позиками перебуває друга форма державного кредиту, функціонування якої опосередковується системою ощадних установ. На відміну від першої форми державного кредиту, коли фізичні і юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних коштів, ощадні установи дають кредит державі за рахунок позикових засобів. Найявніший посередник між державою і населенням в особі ощадних установ і надання позики останніми державі за рахунок позикових засобів без відома їх реального власника (населення)

дають змогу виділити ці відносини як особливу форму державного кредиту.

Перетворення частини вкладів населення в державні позики, призначені на потреби держави, здійснюється через купівлю особливих цінних паперів (наприклад, казначейських ощадних сертифікатів) або ринкових цінних паперів (облігацій, казначейських зобов'язань), а також оформленням безоблігаційних позик. У нашій країні зараз це досягається через придбання Ощадбанком державних цінних паперів.

Використання державою коштів позикового фонду як форма державного кредиту характеризується тим, що державні кредитні установи безпосередньо (не обмежуючи цих операцій купівлею державних цінних паперів) передають частину кредитних ресурсів на покриття витрат уряду. Ця форма державного кредиту економічно не виправдана і зумовлює інфляційні процеси.

Казначейські позики як форма державного кредиту виражають відносини з надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади й управління за рахунок бюджетних коштів на умовах терміновості, платності і зворотності. У нашій країні ця форма державного кредиту поки що використовується не дуже активно.

Відносини по лінії казначейських позичок не є аналогом банківського кредитування, оскільки, на відміну від госпрозрахункових банківських структур, органи державної влади й управління надають фінансову допомогу на інших умовах і на інші цілі. Казначейські позички видаються на пільгових умовах за термінами і нормою відсотка. Вони можливі у випадку фінансових труднощів підприємств і господарських організацій через їхнє особливе становище на ринку або погіршення економічної ситуації в країні. Казначейські позики не мають комерційної цілі, а є засобом підтримання життєво важливих для народного господарства економічних структур.

В окремих випадках уряд може гарантувати безумовне погашення позики, випущеної органами влади й управління нижчого підпорядкування або окремими господарськими організаціями, а також виплату процентів по ній. У цих випадках йдеться про умовний державний кредит — *гарантовані позики*. За гарантованими позиками уряд реально несе фінансову відповідальність тільки в разі неплатоспроможності платника. Певний час Україна видавала гарантії і погоджувалася брати на себе зобов'язання за розрахунками, насамперед за поставки нафти і нафтопродуктів, газу та інших енергоносіїв. Визнання державою такої заборгова-

ності реально переносить борги з фактичних боржників на все населення. У даний час ситуація докорінно змінилася. Відбулося чітке розмежування державних фінансів і фінансів підприємств, а гарантії надаються лише на умовах платності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантій, отриманих від інших суб'єктів.

Міжнародний державний кредит являє собою сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника або кредитора. Ці відносини отримують форму державних зовнішніх позик. Як і внутрішні позики, вони надаються на умовах поворотності, терміновості і платності. Сума отриманих зовнішніх позик із нарахованими відсотками включається в державний борг країни. Країнам, що терплять значні економічні і фінансові труднощі, зовнішні позики можуть даватися на пільгових умовах.

Основною метою державних зовнішніх позик є сприяння зміцненню економічного потенціалу, подолання фінансових труднощів країни—одержувача, надання продовольчої допомоги.

Надання зовнішніх позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Одержувачами позик можуть бути центральні уряди, республіканські й місцеві органи влади. Кредиторами можуть бути фінансово-кредитні установи й інші юридичні особи іноземних держав, приватні особи, міжнародні фінансові інституції, іноземні держави та їхні угруповання. До їх числа належать Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, держави Європейського співтовариства. Усі проекти, на які можуть бути надані позики цими організаціями, поділяються на чотири групи: проекти макроекономічної стабілізації економіки країни — позичальника; проекти структурних перетворень у певних секторах економіки; інвестиційні проекти; проекти технічної допомоги. Кредити міжнародних фінансових організацій надаються на вигідних умовах під низькі відсотки (5—7 % річних) на строк до 20 років. Позики країн Євросоюзу в основному є допомогою розвитку країнам, що здійснюють ринкові перетворення, і отримання доходу не має першочергового значення. Погашення позик і виплата відсотків по них може відбуватися після закінчення пільгового періоду, який надає відстрочку погашення позики на 3—5 років після використання кредитних коштів.

Найбільшу складність для держави як у плані зростання зовнішньої заборгованості, так і в плані використання кредитів становлять позики, одержані від іноземних комерційних структур

під гарантію уряду. Ці кредити, як підтверджує досвід багатьох країн, мають найнижчі показники щодо ефективності використання.

Державні зовнішні позики надаються в грошовій або товарній формі (наприклад, кредити держав постачальників енергоносіїв). Як правило, вони бувають середньостроковими або довгостроковими. Грошові позики надаються у валюті країни—кредитора або у вільно конвертованій валюті. Погашення позик за згодою сторін здійснюється товарними поставками чи валютою.

11.3. КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ПОЗИК І ДЖЕРЕЛА ЇХ ПОГАШЕННЯ

Державні позики є основною формою державного кредиту. Класифікація державних позик здійснюється за такими ознаками:

1) *за правовим оформленням* розрізняють державні позики, що оформляються підписними зобов'язаннями або надаються на підставі угод (безоблігаційні), і забезпечені випуском цінних паперів (облігаційні). Угодами оформляються, як правило, кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інституцій. За допомогою цінних паперів мобілізуються кошти на фінансовому ринку;

2) *залежно від розміщення* позик їх поділяють на *внутрішні* — на внутрішньому фінансовому ринку (надаються юридичними і фізичними особами даної країни та нерезидентами) і *зовнішні* — надходять ззовні від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фінансових інституцій;

3) *за правом емісії* розрізняють державні й місцеві позики. **Державні** позики випускають центральні органи управління. Надходження від них спрямовуються в Державний бюджет. **Місцеві** позики випускають місцеві органи управління і мобілізовані кошти спрямовуються у відповідні місцеві бюджети;

4) *за характером використання цінних паперів* бувають *ринкові* та *неринкові* позики. Облігації (казначейські зобов'язання) ринкових позик вільно купуються, продаються і перепродаються на ринку цінних паперів. Неринкові позики не допускають виходу цінних паперів на ринок, тобто їх власники не можуть їх перепродати;

5) *залежно від установлення забезпеченості* державні позики поділяють на заставні й беззаставні. **Заставні** позики відобража-

ють один з головних принципів кредитування — матеріальної забезпеченості. Заставні позики забезпечуються державним майном чи конкретними доходами. **Беззаставні** не мають конкретного матеріального забезпечення. Їхня надійність визначається авторитетом держави, її статусом у світовому співтоваристві;

6) *відповідно до терміну погашення* заборгованості розрізняють *короткострокові* (термін погашення до одного року), *середньострокові* (від 1 до 5 років), *довгострокові* (понад 5 років);

7) *за характером виплати доходу* державні позики поділяють на *відсоткові, виграшні та дисконтні* (з нульовим купоном). За *відсотковими* позиками дохід виплачується у вигляді позикового відсотка. При цьому може встановлюватись як твердо фіксована на весь період позики ставка, так і плаваюча, тобто така, яка змінюється залежно від різних чинників, насамперед попиту і пропозиції на кредитному ринку. Виплата процентного доходу здійснюється на купонній основі. Вона може проводитись щорічно, раз на півріччя, щоквартально. Якщо позики *виграшні*, то виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів-виграшів. Дохід у такий спосіб отримують не всі кредитори, а тільки ті, чиї облігації виграли. Така система доцільна при незначних сумах позики, що припадають на одну особу, унаслідок чого відсотковий дохід не може істотно стимулювати надання позики державі. *Дисконтні* позики характерні тим, що державні цінні папери купуються з певною скидкою, а погашаються за номінальною вартістю. Зазначена різниця формує дохід кредитора. За такими цінними паперами відсутні купони, тому їх ще називають облігаціями з нульовим купоном;

8) *за характером погашення* заборгованості розрізняють *одноразову* виплату і виплату *частинами*. У разі погашення частинами може застосовуватись три варіанти. *Перший* — позика погашається рівними частинами протягом кількох років. *Другий* — позика погашається щоразу наростаючими сумами. *Третій* — щоразу сума зменшується. Другий варіант застосовується тоді, коли передбачається в перспективі щорічне зростання доходів держави, третій — навпаки, коли доходи будуть зменшуватись чи зростати державні видатки;

9) *залежно від зобов'язань* держави в погашенні боргу розрізняють позики з *правом* і *без права дострокового погашення*. Право дострокового погашення дає змогу державі враховувати ситуацію на фінансовому ринку.

Випуск державних позик засновується на таких передумовах:

- наявність кредиторів, у яких є тимчасово вільні кошти;
- довіра кредиторів до держави;
- зацікавленість кредиторів у наданні позик державі;
- можливість держави своєчасно і повністю повернути борг і виплатити дохід.

Вихідною передумовою є наявність кредиторів. Довіра кредиторів до держави дещо вища, ніж до емітентів — юридичних осіб. Саме цей фактор надійності становить основу зацікавленості кредиторів.

Джерелами погашення державних позик можуть бути:

- доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти;
- додаткові надходження від податків;
- економія коштів від зменшення видатків;
- емісія грошей;
- залучені від нових позик кошти (рефінансування боргу).

Найбільш реальним джерелом погашення державних позик є доходи, отримані від інвестування позичених коштів. Надходження від збільшення податків чи економія від зменшення видатків виступають також реальними джерелами, однак за умови, що збільшення податкових надходжень досягається за рахунок розширення податкової бази внаслідок використання позик, шляхом введення нових податків чи збільшення ставок діючих.

Емісія грошей є фіктивним джерелом погашення кредиту, оскільки внаслідок неї інфляція знецінить повернені державою кредиторам кошти.

Рефінансування погашення старих боргів за рахунок випуску нових позик веде до постійного зростання державного боргу. Якщо таку політику проводити постійно, то це може призвести до фінансового краху, оскільки держава рано чи пізно стає неплатоспроможною.

Ефективність державних кредитних операцій визначається за формулою

$$E = \frac{H - B}{B} \cdot 100 \% ,$$

де H — надходження за системою державного кредиту;

B — витрати за системою державного кредиту.

Водночас сума надходжень за системою державного кредиту і перевищення надходжень над витратами за кредитними операціями не дають вичерпної характеристики їхньої ефективності.

Слід враховувати також позитивний вплив державного кредиту на стан бюджету держави і грошового обігу, і в підсумку — на економічний розвиток суспільства.

11.4. ДЕРЖАВНИЙ БОРГ, ЙОГО ФОРМУВАННЯ І ОБСЛУГОВУВАННЯ

Існування державного кредиту призводить до появи державного боргу і необхідності чіткої системи управління ним. **Державний борг** — це сума заборгованості держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами.

Загальна сума державного боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (внутрішніх і зовнішніх), і відсотків за ними, включаючи видані гарантії за кредитами, що надаються іноземним позичальникам, місцевим органам влади, державним підприємствам. Розрізняють поточний і капітальний державний борг. **Поточний борг** — це сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році, й належних до сплати в цей період відсотків за всіма випущеними на даний момент позиками. **Капітальний борг** — це загальна сума заборгованості й відсотків, що мають бути сплачені за позиками.

Структурно державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній. **Внутрішній борг** визначається як заборгованість кредиторам держави в даній країні, а **зовнішній** — заборгованість кредиторам за межами даної країни. Тобто поділ державного боргу на внутрішній і зовнішній здійснюється залежно від того, в якій валюті номіновано зобов'язання — в іноземній чи національній. Однак з посиленням інтеграційних процесів в економіці і випуском внутрішніх позик, номінованих у вільно конвертованій валюті, поділ державного боргу на внутрішній і зовнішній за цією ознакою став *некоректним*.

Тому **внутрішній борг** — це сукупність зобов'язань держави перед резидентами, а **зовнішній борг** — сукупність зобов'язань держави перед нерезидентами (*незалежно від того, в чій національній валюті номіновано зобов'язання*).

Особливістю сьогоденної ситуації в Україні є фактичне існування двох типів державного внутрішнього боргу: *номінального* і *реального*. **Номінальний** трактується як сукупність державних запозичень на кредитних і фондових ринках і передбачає погашення основної суми боргу з виплатою відсотків у визначені терміни. **Реальний** внутрішній державний борг, крім номінально-

го, включає також невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки (*неоплачені державні замовлення, заборгованість по заробітній платі перед працівниками бюджетної сфери, невідшкодований податок на додану вартість* і т. ін.).

Внутрішній борг має певні переваги над *зовнішнім*. Повернення внутрішнього боргу і виплати відсотків за ним не зменшують фінансового потенціалу держави, тоді як зовнішній борг має у своїй основі вплив капіталу з держави. Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у власності держави. Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел. Платоспроможність держави за зовнішніми позиками залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості в погашенні зовнішнього боргу визначаються сальдо торговельного балансу. Його позитивне сальдо характеризує ті ресурси, які забезпечують платоспроможність держави, чим дають змогу урегулювати платіжний баланс.

Ставлення науковців до боргів держави було й залишається неоднозначним. У більшості наукових праць XVIII і XIX ст. державний борг розглядався як явище негативне. Так, А. Сміт наголошував у своїх працях, що зростання державного боргу може спричинити банкрутство держави як позичальника. Досить категорично щодо державних запозичень висловлювався інший відомий учений Т. Р. Мальтус. Він зазначав, що великий державний борг — це ракова пухлина, яка роздирає життя народу і його добробут. Такої самої думки дотримувався Ж. Б. Сей, який порівнював державний борг із новою зброєю, страшнішою за порох, зброєю, якою держава повинна користуватися лише в крайньому разі. Водночас досвід розвитку світової економіки підтвердив, що ***державний борг*** — це складне явище, зумовлене низкою факторів, яке в умовах кожної держави може мати свою специфіку. Державні запозичення не завжди призводять до банкрутства держави або до її зубожіння, а сама по собі наявність державного боргу не дає уявлення щодо реального стану державних фінансів. Підтвердженням тому є досвід Англії, яка вважається батьківщиною державного кредиту і яка, незважаючи на зростання державного боргу, досягла розквіту економіки.

Державний борг має економічно обґрунтовані межі. Однією з головних характеристик становища боргової залежності країни є відношення суми державного боргу до ВВП. Міжнародний банк реконструкції та розвитку критичним рівнем цього показника вважає 80—100 %. За даними МВФ, у 1995 р. сумарний борг що-

до ВВП становив у США 69 %, Німеччині — 56, Франції — 51,9, Великої Британії — 46,6, Японії — 87, Італії — 126,7 %. На початок 1996 р. найбільший розмір зовнішнього боргу мала Мексика (125 млрд дол.) і Китай (111 млрд дол.). Значні розміри зовнішнього боргу мають також Бразилія, Індонезія, Угорщина. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, відбувається зростання зовнішньої заборгованості в світі. Особливо вирізняються стрімкими темпами зростання заборгованості країни, що розвиваються. До категорії країн із надмірним рівнем заборгованості належать ті, які протягом останніх років мали перевищення критичного значення хоча б одного з таких показників: *відношення величини накопиченого боргу до ВВП становило понад 80 % або відношення величини боргу й відсоткових платежів до експорту перевищувало 220 %*. У більшості країн світу величина державного боргу регулюється законодавчо. В Україні величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного обсягу валового внутрішнього продукту.

Боргова політика нашої держави почала формуватись у 1994—1995 рр., коли державні позики набули масового характеру, хоча початок було покладено міжурядовими позиками ще в 1992 р. З 1994 р. Україна стала одержувати кредити від міжнародних фінансових організацій (МФО), а з 1995 р. залучати кошти через комерційні позики на зовнішньому фінансовому ринку і шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) на внутрішньому ринку. Усього за дев'ять років (1993—2001) Україна ззовні залучила 20,7 млрд дол. США. Система внутрішньої позики найбільшого розвитку досягла в 1997—1998 рр., коли щорічно мобілізувалося на фінансування бюджетного дефіциту понад 8 млрд грн. Однак після фінансової кризи 1998 р. внутрішні позики пішли на спад і в даний час істотного значення в мобілізації коштів не мають. Проблеми позик на внутрішньому фінансовому ринку ускладнюються недостатнім розвитком фінансово-банківської інфраструктури, яка не в змозі акумулювати тимчасово вільні фінансові ресурси (збереження). У країнах із розвинутою ринковою економікою основними кредиторами держави є фізичні особи. Але в Україні залучення державою коштів від населення утруднене, по-перше, через низький рівень доходів громадян, а, по-друге, внаслідок недовіри до держави і до банків. Разом з тим, за оцінками експертів, на руках у населення перебуває 8—10 млрд дол. США готівкою, а вклади населення в комерційних банках, у тому числі і в Ощадному банку України, постій-

но зростають — щорічно в середньому на 35—50 %. Це свідчить про наявність потенційних можливостей у подальшому нарощуванні державних внутрішніх запозичень. Важливим заходом по відновленню внутрішнього фінансового ринку є переорієнтація внутрішніх фінансових позикових ресурсів на розвиток виробництва, а не на державне споживання, суттєве їх здешевлення.

Щодо зовнішніх позик, то їхній обсяг останніми роками в Україну дещо скоротився. Безумовно, рівень ризику, пов'язаний із наданням кредитів Україні, дуже високий. Проте слід зазначити, що Україна як країна з перехідною економікою, що орієнтується на інтеграцію в Європу, користується певною підтримкою і міжнародних фінансових організацій, і урядів європейських країн, і Європейського Союзу в цілому. Однак можливості в залученні відносно дешевих кредитів не означають автоматизму в кредитуванні. Так, у 2000—2002 рр. Міжнародний валютний фонд і Міжнародний банк реконструкції і розвитку припиняли кредитні програми у зв'язку з невиконанням Україною узятих на себе зобов'язань. Але після поліпшення ситуації в частині досягнення встановлених орієнтирів грошово-кредитної політики кредитування відновлювалося.

Станом на 31 жовтня 2007 р. *державний прямий та гарантований борг України* становив 82 596 592,31 тис грн, або 16 355 760,86 тис дол. США, в тому числі: державний прямий та гарантований зовнішній борг — 64 122 078,92 тис грн (77,63 % загальної суми державного прямого та гарантованого боргу), або 12 697 441,38 тис дол. США; державний прямий та гарантований внутрішній борг — 18 474 513,39 тис грн (22,37 %) або 3 658 319,48 тис дол. США²¹.

Державний прямий борг України становив 67 143 588,04 тис грн (81,29 %) або 13 295 760,00 тис. дол. США. *Державний прямий зовнішній борг* становив 49 670 040,90 тис. грн (60,14 %) або 9 835 651,66 тис. дол. США. *Державний прямий внутрішній борг* становив 17 473 547,14 тис. грн (21,16 %), або 3 460 108,34 тис. дол. США.

Гарантований борг України становив 15 453 004,27 тис. грн (18,71 %), або 30 600 00,86 тис. дол. США, в тому числі: гарантований зовнішній борг — 14 452 038,02 тис. грн (17,50 %), або 2 861 789,72 тис. дол. США; гарантований внутрішній борг — 1 000 966,25 тис. грн (1,21 %), або 198 211,14 тис. дол. США.

---

²¹ За даними Міністерства фінансів України // www.minfin.gov.ua.

Протягом січня-жовтня 2007 р. сума державного прямого та гарантованого боргу України збільшилася в гривневому еквіваленті на 2 048 074,95 тис. грн (2,54 %), або 405 559,40 тис. дол. США в доларовому еквіваленті.

При цьому *державний прямий зовнішній борг* збільшився на 163 966,71 тис. грн (0,33 %), або 32 468,66 тис. дол. США. Збільшення державного прямого зовнішнього боргу за січень-жовтень 2007 р. пов'язано в основному із зростанням курсу євро по відношенню до гривні.

Державний прямий внутрішній борг збільшився на 865 835,02 тис. грн (5,21 %), або 171 452,48 тис. дол. США. Збільшення частки державного прямого внутрішнього боргу спричинене перевищенням залучення коштів від випуску ОВДП над погашенням боргу.

Гарантований борг України збільшився на 1 018 273,22 тис. грн (7,05 %), або 201 638,26 тис. дол. США, що пов'язано в основному із залученням у вересні 2007 р. Державною службою автомобільних шляхів України під державні гарантії зовнішніх кредитних ресурсів у сумі 465 млн дол. США для фінансування будівництва, реконструкції та капітального ремонту автомобільних шляхів загального користування.

Здійснюючи внутрішні і зовнішні запозичення держава повинна забезпечити обслуговування державного боргу.

Обслуговування державного боргу — це погашення позик, виплати відсотків за ними, уточнення і зміни умов погашення випущених позик. Погашення позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів. У деяких випадках держава вдається до рефінансування державного боргу, тобто погашення заборгованості через випуск нових позик.

Виплата відсотків, вигравішів, коштів із погашення позик становить основну частку витрат на обслуговування державного боргу. До інших належать витрати з виготовлення, пересилання і реалізації цінних паперів держави, проведення тиражів вигравішів, тиражів погашення і деякі інші витрати.

При обслуговуванні зовнішнього і внутрішнього боргів визначають *коефіцієнт обслуговування*. Для *зовнішнього* боргу його розраховують як *відношення всіх платежів із зовнішньої заборгованості до валютних надходжень держави, виражене в процентах*. Сприятливим рівнем обслуговування вважається значення показника на рівні 25 %.

В Україні обслуговування зовнішнього боргу здійснюється в процесі виконання державного бюджету. Розрахунки належних

до сплати сум із погашення та обслуговування зовнішнього боргу виконуються в доларах США. Перерахунок у національну валюту проводиться за прогнозним курсом валют до гривні. Безпосередньо оплати здійснює Державне казначейство.

Джерела погашення зовнішнього боргу: *бюджет; золотовалютні резерви; кошти, отримані від приватизації державного майна; нові запозичення.*

Обслуговування державного внутрішнього боргу здійснюється Міністерством фінансів через банківську систему шляхом проведення операцій з розміщення *державних цінних паперів, їх погашення і виплати доходу.*

Граничні розміри державного *внутрішнього* і *зовнішнього* боргу встановлює Верховна Рада України одночасно із затвердженням Державного бюджету України на наступний рік.

Існування великого державного боргу може підірвати економічне зростання країни і негативно впливати на її фінансове становище. Залежно від характеру наслідків впливу державної заборгованості на економіку, їх поділяють на короткострокові та довгострокові. Короткострокові наслідки державного боргу існують як проблема «витіснення», а довгострокові відомі як «тягар» боргу.

Ефект «витіснення» виникає через підвищення ринкових відсоткових ставок, яке відбувається у випадку фінансування за допомогою випуску державних цінних паперів бюджетного дефіциту. Боргове фінансування бюджетного дефіциту стимулює зростання відсоткових ставок. Кредити стають дорогими і не вигідними для здійснення інвестиційних проектів, таким чином інвестиції витісняються із сфери виробництва.

Довгострокові наслідки державного боргу пов'язані з його впливом на нагромадження капіталу та споживання майбутніх поколінь, тобто на довгострокове економічне зростання. Накопичення боргу і підвищення відсоткових ставок у довгостроковому періоді призводить до заміщення приватного капіталу державним боргом. Це відбувається внаслідок того, що при зростанні відсоткових ставок приватні інвестиції скорочуються, а приватні заощадження починають розміщуватися в державні боргові зобов'язання. Таким чином зростання боргу зменшує виробничі потужності, призначені майбутньому поколінню, що уповільнює економічне зростання і призводить до зниження доходів населення.

Оскільки джерелом погашення державного боргу є доходи бюджету, зокрема податкові надходження, то можна стверджува-

ти, що зростання боргу порушує збалансованість бюджету і про-вокує бюджетний дефіцит із його негативними економічними, соціальними і фінансовими наслідками. Досвід більшості європейських країн підтверджує, що лише ті країни зуміли уникнути серйозних боргових труднощів, які змогли контролювати дефіцити своїх бюджетів. Використання державних запозичень на фінансування поточних витрат бюджету, в тому числі на обслуговування державного боргу, є найменш ефективним шляхом. Цілком очевидно, що кошти, які надходять від державних позик, повинні бути закріплені за бюджетом розвитку. Це створює передумови для їх інвестування в економічний розвиток, завдяки чому додаткові доходи, отримані від зростання ВВП, можуть бути джерелом погашення позик.

11.5. УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ

Ефективність використання державних позик значною мірою залежить від системи управління боргом. **Управління державним боргом** — це комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, та забезпечення платоспроможності держави. В управлінні державним боргом виділяють такі принципи:

- *безумовності* — забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами, які держава як позичальник взяла на себе, оформляючи договір запозичення коштів;

- *єдності* — урахування в процесі управління державним боргом усіх видів зобов'язань, емітованих як центральним урядом, так і місцевими Радами;

- *зниження ризиків* — розміщення і погашення позик у такий спосіб, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань;

- *оптимальність структури* — підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави за строками обігу і погашення, пом'якшення «пиків» платежів;

- *збереження фінансової незалежності* — підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави між інвесторами-резидентами і інвесторами-нерезидентами, поступове заміщення зовнішнього запозичення внутрішнім;

▪ *зниження вартості обслуговування* державного боргу, в тому числі й за рахунок дострокового викупу боргових зобов'язань держави;

▪ *прозорості* — дотримання відкритості і повної прозорості позик, починаючи від розгляду їх доцільності до остаточного погашення, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічне становище в країні-позичальнику.

Мета політики управління боргом — одержати найвищий ефект від фінансування за рахунок позичених коштів та уникнути макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Процес управління державним боргом включає кілька етапів:

- залучення коштів;
- розміщення позичених коштів;
- повернення боргу і виплата відсотків.

Державне управління залученням коштів, як правило, здійснюється в контексті бюджетного процесу, де законом «Про державний бюджет» на відповідний рік установлюються граничні розміри боргу і державні гарантії його повернення. Обсяг залучених зовнішніх позик для будь-якої країни визначається двома факторами: *по-перше*, скільки капіталу країна може поглинути; *по-друге*, який обсяг боргу вона може обслуговувати без ризику виникнення кризи платежів. Під час обчислення цих факторів повинні враховуватись як короткострокові, так і довгострокові характеристики державного боргу.

Управління розміщенням запозичених коштів є основним елементом усієї системи управління боргом держави. Залучені кошти повинні використовуватись для фінансування зростання виробничих потужностей. При цьому повинно збільшуватись виробництво товарів не лише для внутрішніх потреб, а й експорт продукції, конче необхідний для одержання іноземної валюти на обслуговування та погашення зовнішнього боргу. Якщо цього не буде, то платежі з обслуговування боргу досягнуть неприпустимо високої частки експорту та вітчизняного виробництва. У результаті комерційні кредитори, побоюючись імовірних неплатежів, скорочуватимуть кредитування країни.

З метою забезпечення платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів, застосовуються різноманітні методи коригування позикової політики.

Найпоширенішими є *рефінансування боргу та реструктуризації заборгованості*.

Рефінансування державного боргу — це погашення основної заборгованості й відсотків за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик. Для успішного застосування механізму рефінансування необхідна висока фінансова репутація країни— позичальника. На світовому фінансовому ринку репутація позичальників виражається в рейтингах, що присвоюються відповідній країні спеціальними агентствами відповідно до міжнародних правил рейтингування.

Реструктуризація заборгованості полягає в тому, що на певних умовах відстрочується виплата частки боргу. Зокрема, зараз використовується кілька варіантів реструктуризації зовнішньої заборгованості, які відпрацьовані Паризьким клубом офіційних кредиторів.

Один із варіантів — це коли на певних умовах відстрочується виплата частки боргу терміном до трьох років. Існують також варіанти *конверсії боргів на акції для вкладення їх у національну економіку*.

У 90-х роках почали застосовувати реструктуризацію боргів комерційних банків на основі методу Брейді. Згідно з ним, банки реструктурують борг лише в тому разі, якщо уряд країни— боржника почне виконувати радикальну програму структурних перетворень. За формулою Брейді спочатку зменшують борг на 50 %. Інша частина боргу обмінюється на спеціальні облігації Брейді.

Методами управління державним боргом є: конверсія, консолідація, уніфікація, обмін облігацій за регресивним співвідношенням, відстрочення погашення й анулювання позики. **Конверсія** — це зміна дохідності позики. Держава, як правило, зменшує розмір процентів, які мають виплачуватися за позиками. Збільшення строків дії випущеної позики називають **консолідацією**. Консолідація і конверсія можуть провадитися також одночасно. **Уніфікація позик** — це об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики. У деяких випадках може здійснюватися **обмін облігацій за регресивним співвідношенням**, тобто коли кілька раніше випущених облігацій прирівнюють до однієї нової. Цей метод економічних обґрунтувань не має.

Відстрочення погашення позики, як правило, проводиться тоді, коли випуск нових позик є фінансово недоцільним, оскільки всі доходи від позик використовують на обслуговування раніше випущених позик. **Анулювання боргу** означає відмову уряду від його погашення. Анулювання боргів може бути зумовлене фінан-

совою неспроможністю держави, тобто банкрутством, або політичними мотивами.

Відстрочення погашення боргових зобов'язань, а також *анулювання* боргу може застосовуватися як до внутрішніх, так і до зовнішніх позик.

11.6. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНІМ БОРГОМ УКРАЇНИ

Створення довгострокових умов для стабільності фінансової системи України, забезпечення стійкості зовнішньоекономічної позиції держави, недопущення надмірного зростання боргового навантаження на економіку країни, розширення інвестиційного потенціалу реального сектора та повноцінна інтеграція економіки до світогосподарського комплексу потребують розроблення довгострокової концептуальної основи управління зовнішнім національним боргом України.

Світовою практикою напрацьовано принципи і цільові орієнтири політики управління зовнішнім боргом. Вважається, що ця політика має скеровуватися на досягнення таких загальноекономічних і фінансових цілей:

- ◆ покривати потреби уряду і підприємств у позичкових коштах для фінансування дефіциту за зовнішніми операціями;
- ◆ підтримувати доступ до міжнародних ринків товарів і послуг, а також до міжнародного ринку капіталів;
- ◆ мінімізувати вартість позик та витрат на обслуговування боргу;
- ◆ досягти збалансованої структури боргових зобов'язань;
- ◆ мінімізувати валютний ризик шляхом встановлення оптимальної валютної структури боргу;
- ◆ гармонізувати політику державних позик із загальною економічною політикою та сприяти досягненню монетарних і фінансових цілей.

В Україні, з урахуванням особливостей розвитку фінансово-кредитної системи, стратегічними напрямками боргової політики держави мають стати:

- ◆ підтримання розміру державного боргу України на економічно безпечному рівні;
- ◆ оптимізація структури державного боргу і зниження вартості його обслуговування;

- ◆ утримання стабільної боргової позиції уряду та запобігання виникненню криз ліквідності і платоспроможності;
- ◆ досягнення економічно обґрунтованого співвідношення між фінансовими потребами держави і витратами на обслуговування державного боргу;
- ◆ продуктивне використання запозичених коштів і посилення інвестиційної спрямованості державних позик.

Ефективне управління борговими операціями уряду та дотримання економічно безпечних розмірів боргового навантаження створюватимуть підґрунтя для зміцнення фінансової системи України, забезпечення платоспроможності держави та посилення стимулювального впливу держави на соціально-економічний розвиток.

Управління зовнішнім боргом має пов'язуватися з чіткою системою макроекономічних індикаторів. Адже зважена політика управління зовнішнім боргом сама по собі не забезпечить вирішення зовнішньоборгових проблем України; лише в поєднанні з надійною грошово-кредитною, бюджетною, податковою, валютною та структурною політикою адекватна політика управління зовнішнім боргом може сприяти зростанню національної економіки та збалансованому розвитку фінансової системи держави.

Останніми роками багатьом країнам з ринками, що формуються, у результаті підвищення ефективності управління державним боргом вдалося досягти суттєвого поліпшення структури боргових портфелів. У деяких країнах було чітко визначено і формалізовано цілі управління державним боргом. Інші країни вдалися до зміни організаційно-адміністративної системи управління боргом. Більшість країн почали застосовувати сучасні методи оцінювання боргових ризиків і прогнозування структури боргу й динаміки боргових виплат.

Уряди багатьох країн намагалися зменшити залежність від коливань обмінних курсів через погашення зовнішньої заборгованості та додатковий випуск внутрішніх боргових зобов'язань. Так, на початку 2006 р. Бразилія оголосила про свої наміри позбутися короткострокових боргів в іноземній валюті, мінімізувати частку облігацій Брейді у власному борговому портфелі, а також зменшити кількість зобов'язань, прив'язаних до обмінного курсу. Програма реструктуризації боргів охоплювала боргові цінні папери на загальну суму 16—20 млрд дол. Аналогічні програми реструктуризації боргів були започатковані в Колумбії (2,8 млрд дол. США зовнішніх зобов'язань), Венесуелі (4,0 млрд дол. США облігацій Брейді) і Туреччині (3,5 млрд дол. США об-

лігацій, прив'язаних до обмінного курсу). Після дострокового викупу облігацій Брейді Бразилією і Венесуелою сума таких зобов'язань в обігу зменшилася до 10 млрд дол. США (станом на квітень 2006 р.), у той час як у серпні 1996 р. вона становила 150 млрд дол. США.

Уроки світового досвіду створюють підґрунтя для розроблення науково обґрунтованих засад політики управління зовнішнім державним боргом України. Стратегічними орієнтирами даної політики мають стати утримання помірною розміру державного боргу України, збалансування його структури, оптимізація залучення позичкових коштів для потреб держави та підвищення ефективності їх використання.

1. Зменшення обсягів розміщення зовнішніх державних позик. Надмірне залучення зовнішніх державних позик породжує загрози дестабілізації державних фінансів і проблем відтоку доходів національної економіки. Усунення загроз для стабільності фінансової системи та динамічного розвитку реального сектора економіки може бути забезпечено шляхом поступового погашення зовнішньої заборгованості та збільшення державних позик на внутрішньому ринку.

Скорочення зовнішніх зобов'язань держави створюватиме умови для вирішення завдань зниження зовнішньоборгового навантаження на економіку та мінімізації ризиків боргового фінансування.

2. Розвиток внутрішнього ринку позикових капіталів. Основною метою управління державним боргом України на найближчі роки має стати зміщення акцентів із зовнішніх державних позик на внутрішні. Здійснюючи курс на заміщення зовнішніх позик внутрішніми, уряд забезпечить себе від руйнівних наслідків переливів міжнародних капіталів і стрибкоподібних змін обмінних курсів. Загалом розвиток внутрішнього ринку державних цінних паперів та ефективне функціонування ринку довгострокових фінансових інструментів зробить структуру боргу менш ризиковою та зменшуватиме ймовірність розгортання фінансових криз.

3. Утримання помірних обсягів дефіциту державного бюджету. Підвищення ролі внутрішньобюджетних операцій не повинно поєднуватися із пом'якшенням бюджетної політики держави, оскільки надмірний державний борг негативно впливає на економічне зростання, незалежно від джерела його походження. Тому в середньостроковій перспективі варто дотримуватися економічно обґрунтованих меж дефіциту бюджету із поступовим підвищенням частки внутрішнього фінансування.

4. Зниження розміру державного боргу в період масштабної приватизації державного майна. Розроблення ефективних механізмів впливу на стан державного боргу потребує визначення прийнятих джерел погашення заборгованості держави. Одним із таких джерел виступають надходження від приватизації державного майна.

Спрямування доходів від приватизації державного майна на погашення боргових зобов'язань держави теоретично обґрунтовується необхідністю утримання стабільної чистої боргової позиції держави²². Якщо держава втрачає право власності на деякі свої активи і водночас не позбувається своїх боргових зобов'язань, то тягар нетто-державної заборгованості зростає, що має негативні економічні наслідки.

Скорочення зовнішньоборгових зобов'язань держави в період масштабної приватизації державного майна може відбуватися шляхом нерозміщення державних позик при здійсненні планових виплат за державним боргом. Кошти від приватизаційних надходжень доцільно акумулювати на спеціальному рахунку уряду і використовувати винятково на здійснення боргових платежів.

5. Посилення інвестиційної спрямованості позичкових операцій держави. Залучення державних позик в обсягах, що перевищують витрати на погашення боргу, є економічно обґрунтованим лише при спрямуванні позичених коштів на інвестиції у перспективні сфери, доходність яких перевищує відсоткові ставки за позиками. Застосування ж позичених для фінансування споживчих витрат є виправданим лише на короткостроковому часовому проміжку для подолання тимчасових труднощів та екстремальних ситуацій. Тобто, зростання державного боргу має супроводжуватися активізацією економічної діяльності та досягненням позитивних структурних зрушень, наслідком яких буде розвиток високотехнологічних виробництв і підвищення ефективності національної економіки.

Стратегічною метою державної боргової політики в ідеалі має слугувати залучення фінансових ресурсів для реалізації програм інноваційно-інвестиційного розвитку економіки. Однак непродуктивні запозичення минулих років потребують відволікання доходів бюджету та залучення нових позик для погашення попередніх боргів. Крім того, позикові інструменти для вирішення

---

²² Чиста державна заборгованість визначається як різниця між валовими борговими зобов'язаннями держави та вартістю майнових активів, що перебувають у державній власності.

завдань інноваційного розвитку може використовувати держава лише при формуванні ефективних механізмів спрямування позичених коштів у продуктивні інвестиції.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. У чому полягає економічна сутність і призначення державного кредиту?*
- 2. Які функції державного кредиту?*
- 3. Які існують види і форми державного кредиту?*
- 4. За якими ознаками класифікують державні позики?*
- 5. Які існують відмінності між облігаційними і безоблігаційними державними позиками?*
- 6. Які існують джерела погашення державних позик?*
- 7. Як визначається ефективність державних кредитних операцій?*
- 8. Що таке державний борг?*
- 9. Які існують види державного боргу?*
- 10. Які переваги внутрішнього боргу над зовнішнім?*
- 11. Чи має державний борг економічно обґрунтовані межі?*
- 12. Як державний борг впливає на економічну безпеку держави?*
- 13. У чому полягає сутність управління державним боргом?*
- 14. Які принципи можна виділити в управлінні державним боргом?*
- 15. Які існують методи коригування позикової політики держави?*
- 16. Які існують стратегічні напрями управління державним зовнішнім боргом України?*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТРАХУВАННЯ ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ І МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСІВ

РОЗДІЛ

12

СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК

***Ключові терміни:** страхування, самострахування, колективне страхування, перестрахування, страховик, страхувальник, страховий агент, страховий брокер, страхові внески, страхові платежі, страховий тариф, страхове відшкодування, страховий захист, страховий збиток, страховий випадок, форми страхування, обов'язкове страхування, добровільне страхування, страховий ринок, страхова послуга, страховий договір, строк дії договору страхування, правила страхування, державний нагляд за страховою діяльністю, ліцензування страхової діяльності.*

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

- об'єктивну необхідність страхування;
- особливості фінансових відносин у сфері страхування;
- які існують форми і методи страхового захисту;
- як формуються страхові фонди;
- що являє собою «страховий ринок» і як він функціонує.

12.1. ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Страхування є самостійною сферою фінансової системи. Включаючи сферу страхування до фінансової системи, ми виходимо з того, що економічна категорія страхування є складо-

вою категорії фінанси. Водночас можна виділити суттєві ознаки, що характеризують специфічність категорії страхування. Це:

1) страхування пов'язане тільки з перерозподільними відносинами, які обумовлені наявністю настання раптових, непередбачених подій, тобто страхових випадків, які завдають матеріальної або іншої шкоди народному господарству і населенню. В умовах ринкового господарства поряд з традиційним використанням можливостей страхування — захисту від надзвичайних явищ природного характеру (*землетруси, урагани, повені* та ін.) і техногенних ризиків (*пожежі, аварії, вибухи тощо*), зростає потреба у підприємців у страховому покритті збитків, що виникають у разі порушення фінансових і кредитних зобов'язань, неплатоспроможності контрагентів, коливання валютних курсів та дії інших економічних факторів, які призводять до втрат прибутків і реальних доходів. Страховий захист життя, здоров'я, працездатності і матеріального благополуччя населення також пов'язаний із його економічними інтересами і реалізується за допомогою страхових послуг;

2) при страхуванні має місце солідарне розкладення нанесеного збитку між учасниками. Виникнення таких перерозподільних (розкладкових) відносин обумовлене тим, що випадковий характер заподіяння шкоди спричиняє матеріальні або інші втрати, котрі, як правило, охоплюють не всі господарства, не всю територію даної країни чи регіону, а лише їх частину. Це створює умови для відшкодування збитків за допомогою солідарного розкладення втрат одних господарств між усіма застрахованими господарствами. При цьому чим ширше коло учасників страхування, тим менша частка в розкладенні збитків припадає на кожного страхувальника. Страхування стає найбільш ефективним методом відшкодування збитків, коли в ньому бере участь якнайбільша кількість страхувальників. Тим самим забезпечується достатня концентрація грошових коштів у єдиному фонді, що називається страховим. Тоді стає можливим відшкодування максимальних збитків за мінімальних витрат кожного страхувальника;

3) замкнене розкладення збитків обумовлює зворотність коштів, мобілізованих у страховий фонд. Страхові платежі кожного страхувальника, внесені в страховий фонд, мають тільки одне призначення — *відшкодування ймовірної суми шкоди у визначеному територіальному масштабі протягом певного періоду*. Тому вся сума страхових платежів (без урахування накладних витрат тієї організації, що проводить страхування) повертається у формі відшкодування збитків протягом узятого в розрахунок часового періоду в тому самому територіальному масштабі.

4) перерозподільні відносини у страхуванні виходять за рамки календарного року. Розкладення збитків у часі пов'язане із випадковим характером виникнення надзвичайних подій: кілька років підряд надзвичайних подій може і не бути, і точний час їх настання невідомий. Ця обставина породжує необхідність резервування в сприятливі роки частини страхових платежів, що надійшли, для створення запасного фонду як джерела відшкодування надзвичайних збитків у несприятливому році.

Наведені особливості перерозподільних відносин, що виникають під час страхування, уможливають таке його визначення:

Страхування як економічна категорія — це сукупність особливих замкнутих перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування цільового страхового фонду і його використання для відшкодування збитків, заподіяних за непередбачених несприятливих обставин, а також для надання матеріальної допомоги громадянам у разі настання певних подій у їх житті.

Страхування — це система обмінно-перерозподільних відносин з приводу формування і використання колективних страхових фондів на засадах солідарної відповідальності.

Страхування є гарантом компенсації збитків, заподіяних майновим інтересам держави, суб'єктів господарювання і населення. Воно значною мірою звільняє бюджет від тягаря витрат на відшкодування збитків, що мають місце внаслідок руйнівних природних катаклізмів, техногенних катастроф, епідемій та інших нещасних випадків, захищає підприємців від майнових і комерційних витрат, забезпечує підтримку рівня життя громадян.

Підприємництво і страхування нерозривно пов'язані. Наявність ринкових відносин обумовлює необхідність дій самостійних виробників на свій страх і ризик, що посилює значення страхових послуг. Для підприємництва характерні освоєння нових сучасних високоефективних технологій, випуск удосконаленої і нової продукції, готовність ризикувати на ринку, що може викликати збитки. Отже, у підприємців виникає страховий інтерес.

Страхування є ефективним засобом реалізації соціальної політики держави, здійснюючи матеріальний захист громадян шляхом виплати пенсій і грошової допомоги через систему державного соціального страхування.

Страховання — стабільне джерело інвестиційних ресурсів держави. Вкладаючи кошти страхових резервів (переважно за довгостроковими договорами особистого страхування) в пріоритетні галузі, держава спроможна вирішувати глобальні економічні завдання. Страховання має стратегічне значення у розвитку національної економіки.

Отже, страхування є одночасно засобом залучення грошових ресурсів і способом відшкодування збитків.

Сутність страхування проявляється в його функціях. Вони дають змогу виявити особливості страхування як сфери фінансової системи. Страхованню властиві функції: *ризикова, попереджувальна, нагромаджувальна та контрольна* (рис. 12.1).

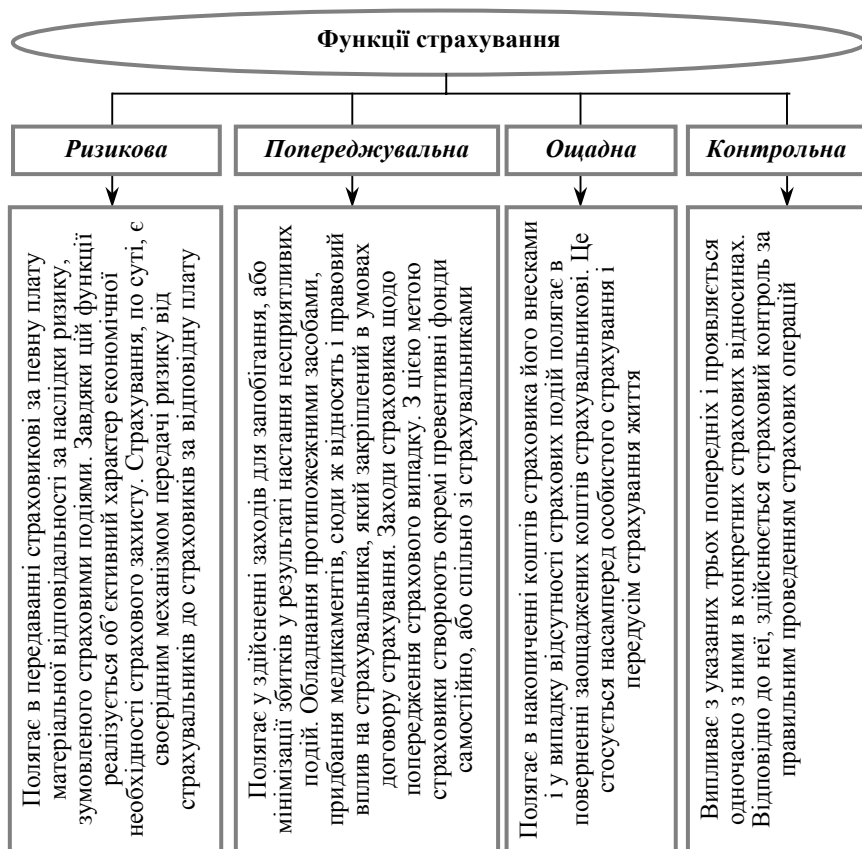

Рис. 12.1. Функції страхування

Головною і визначальною є **ризикова функція**, оскільки страховий ризик, як імовірність збитків безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування — надання грошової допомоги постраждалим господарствам або громадянам. Саме в рамках ризикової функції відбувається перерозподіл грошових коштів серед учасників страхування у зв'язку з наслідками страхових подій. Страхування виконує також **попереджувальну** функцію, пов'язану з використанням частини страхового фонду на зменшення наслідків страхового ризику. У страхуванні життя категорія страхування найбільшою мірою зближається з категорією кредиту при **заощадженні** за договором страхування на дожиття обумовлених страхових сум. **Заощадження** грошових сум за допомогою страхування на дожиття пов'язане з потребою в страховому захисті досягнутого сімейного статку. Отже, страхування може мати й **нагромаджувальну функцію**.

Контрольна функція страхування впливає з названих трьох специфічних функцій і проявляється одночасно з ними в конкретних страхових відносинах в умовах страхування. Відповідно до вимоги контрольної функції здійснюється фінансовий контроль за правильним проведенням страхових операцій.

Страхові відносини досить різноманітні. Як правило, вони є дво- чи тресторонніми. **Двосторонні** відносини складаються між страховиком і страхувальником, який водночас є й застрахованим, **тресторонні** — між страховиком, страхувальником і застрахованим.

В окремих випадках у страхових відносинах може брати участь кілька страховиків. Це зумовлено двома формами страхових відносин: **співстрахування** і **перестрахування**. **Співстрахування** — це розміщення одного ризику частками у кількох страховиків. Зазвичай на кожен страхову суму видається окремий поліс. **Перестрахування** — це передання договору страхування від одного страховика до іншого. У цих відносинах перший страховик, приймаючи на страхування ризику, частину відповідальності за ними передає іншому страховикові (перестраховику) на відповідних умовах.

Найповнішою є класифікація страхування за економічними ознаками, яка передбачає декілька підходів залежно від цілей класифікації (рис. 12.2).

Страхові відносини включають:

- страхові платежі;
- виплату страхового відшкодування;
- перестрахування;

- розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку;
- отримання доходів від розміщення коштів на фінансовому ринку.

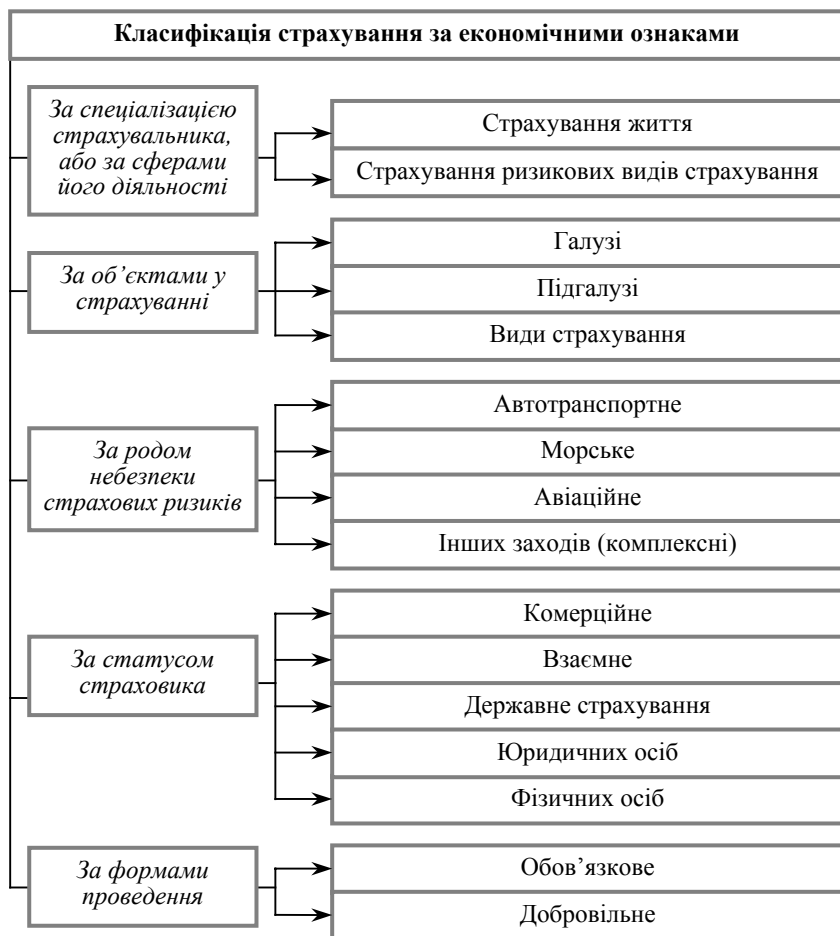

Рис. 12.2. Класифікація страхування за економічними ознаками

Страхові платежі — це перерахування коштів страховальником страховикові. Вони можуть здійснюватись одноразово чи поетапно. Внесення страхових платежів здійснюється на основі *страхових тарифів* — розміру плати з одиниці страхової суми.

Страховий тариф (брутто-ставка) складається з двох частин — *нетто-ставки та навантаження*. **Нетто-ставка** відображає ту частину тарифу, яка призначена для виплати страхового відшкодування. Вона залежить від загальних розмірів страхового відшкодування (визначається на основі статистичних досліджень про кількість страхових подій і середню вартість відшкодування на одну подію) та кількості страхувальників, охоплених цим видом страхування. **Навантаження** відображає витрати страховика, пов'язані з проведенням страхування та його прибуток.

Страховий тариф відображає ціну страхування. Це основний чинник конкуренції на страховому ринку. Чим більше охоплено страхувальників, чим менші витрати страховика, тим нижчий розмір страхового тарифу і тим більші можливості для залучення нових клієнтів.

Страхове відшкодування — це виплата страховиком застрахованому (або одержувачеві) повної чи часткової суми збитків. Розмір страхового відшкодування залежить від двох чинників — *страхової суми і страхового збитку*. **Страхова сума** — це сума, на яку застрахований об'єкт страхування, або розмір максимальної відповідальності страховика за договором у разі настання страхового випадку. Розміри страхової суми визначаються, з *одного боку*, вартісною оцінкою об'єкта страхування, а з *іншого* — можливостями і побажаннями страхувальника. Відношення страхової суми до вартісної оцінки об'єкта страхування характеризує страхове забезпечення, ще не може перевищувати 100 %. **Страховий збиток** являє собою вартісну оцінку заподіяних застрахованому втрат.

Установлені різні системи визначення розміру страхового відшкодування. Основними є методи *повної і пропорційної* відповідальності. За *повної* відповідальності страховика страхове відшкодування виплачується в розмірі заподіяних збитків, але не більше страхової суми. За *пропорційної* системи відповідальність розподіляється між страховиком і застрахованим у пропорції, яка відображає співвідношення між страховою сумою і вартісною оцінкою об'єкта страхування. Наприклад, якщо страхова сума становить половину вартісної оцінки об'єкта страхування, то застрахованому буде виплачено страхове відшкодування в розмірі 50 % від суми заподіяних збитків.

Взаємовідносини з фінансовим ринком характеризують розміщення на ньому тимчасово вільних коштів страхових фондів і отримання від цього доходів. Отримані доходи розподіляються на дві частини. Одна формує доходи страхових компаній і стано-

вить певну частину їхнього прибутку. Друга частина спрямовується безпосередньо на формування страхових фондів. Вона забезпечує здешевлення страхування для страхувальників за рахунок використання їхніх коштів (страхових платежів) на фінансовому ринку. Це важлива складова раціонального й ефективного використання фінансових ресурсів країни в цілому.

Страхові відносини між суб'єктами страхування і грошові потоки регулюються відповідними угодами між *страховиком* і *страхувальником*, які мають юридичну силу. Документ, що засвідчує факт страхування, називається **страховим полісом** (свідощвом). Він видається страховиком після сплати страхового внеску (разового чи першого). У страховому полісі вказуються об'єкт і вид страхування, строки дії договору і страхові випадки.

Розрізняють терміни «**страховий випадок**» і «**страхова подія**». **Страховий випадок** — це можлива подія, настання якої може спричинити збитки. Він характеризує певний ризик, від якого і здійснюється страхування. **Страхова подія** являє собою подію, що фактично настала. Вона має бути офіційно зареєстрована. Тобто страховий випадок — це можлива подія, а страхова подія — це та, що відбулася.

12.2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ СТРАХОВИХ ФОНДІВ

У практиці господарювання економічна категорія страхування проявляється через формування спеціальних цільових ресурсів, призначених для відшкодування збитків — страхових фондів. Страхові фонди створюються в трьох формах (рис. 12.3):

- фонди самострахування;
- централізоване страхове забезпечення;
- колективні страхові фонди.

Самострахування ґрунтується на індивідуальній відповідальності й полягає в тому, що кожна юридична і фізична особа формує власні страхові (резервні) фонди за рахунок власних доходів. Це дорога і нерациональна форма. Тому сфера самострахування обмежена мінімальними потребами і виражається насамперед у створенні фінансових резервів суб'єктами господарювання та певного резервування коштів фізичними особами. Більш поширена ця форма в банківській сфері, де вищий ступінь ризику і встановлено досить високий рівень відповідальності.

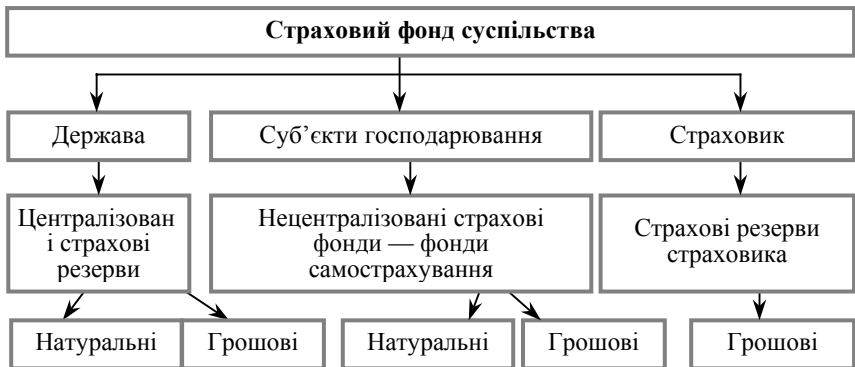

Рис. 12.3. Організаційні форми існування страхового фонду

Централізоване страхове забезпечення засновується на державній відповідальності й передбачає відшкодування втрат за рахунок загальнодержавних коштів. При цьому частина цих коштів виділяється в окремі фонди, наприклад резервний фонд Кабінету Міністрів. Формується він у розмірі до 1 % обсягу видатків загального фонду Державного бюджету і входить до складу видатків державного бюджету України. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України.

Головними напрямками витрачання коштів резервного фонду є:

- фінансування витрат, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями;
- фінансування робіт по ліквідації наслідків стихійних явищ та аварій;
- непередбачені витрати, пов'язані з введенням нових законів;
- інші заходи, які не могли бути передбаченими під час затвердження державного бюджету.

Одночасно встановлена вимога, згідно з якою кошти резервного фонду Державного бюджету України не можуть використовуватися на погашення боргів уряду та на збільшення сум за статтями видатків, передбачених у державному бюджеті.

Отже, страхова відповідальність держави обмежена надзвичайними подіями, а страхова забезпеченість поточної діяльності юридичних і фізичних осіб є їх прерогативою і не може бути повністю перекладена на державу.

Самострахування і централізоване страхове забезпечення можуть здійснюватися в натуральній і грошовій формах. До фінансової системи належать страхові відносини в грошовій формі.

Створення колективних страхових фондів ґрунтується на солідарній відповідальності учасників цих фондів. Суть відносин страхування полягає в тому, що формування страхових фондів здійснюється за рахунок внесків усіх учасників, а відшкодування збитків з цих фондів проводиться для тих, хто їх зазнав унаслідок певних подій і обставин.

Колективне страхування є найбільш доцільною, економною, ефективною і раціональною формою створення страхових фондів. Порівняно із самострахуванням воно значно дешевше, оскільки засноване на солідарній відповідальності. Ці витрати юридичних і фізичних осіб характеризують їх плату за зниження рівня ризику фінансових втрат. Раціональна організація страхової справи означає її надійність і раціональність: з одного боку, наявність централізованих коштів забезпечує високі гарантії відшкодування збитків, а з іншого — дає змогу ефективно використовувати тимчасово вільні кошти на фінансовому ринку.

Організація страхової справи ґрунтується на виділенні суб'єктів страхування, об'єктів страхування і форм страхування відносин.

Основними суб'єктами страхування виступають *страховик, страхувальник і застрахований*. **Страховик** — юридична особа — страхова компанія, яка діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування страхувальнику або третій особі, на чю користь укладений договір, при настанні страхового випадку. За методом фінансової діяльності страховик є звичайною підприємницькою структурою, що діє на основі комерційного розрахунку. За предметом діяльності (фінансовими ресурсами) страховик є фінансовим інститутом.

Страховальник — юридична чи фізична особа, яка на підставі відповідної угоди зі страховиком сплачує страхові внески до страхового фонду й отримує право на відшкодування збитків у разі настання страхового випадку.

Застрахований — юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування в разі настання страхового випадку. У договорах особистого страхування — особа, на користь якої укладений договір страхування і яка має право отримати компенсацію при настанні страхового випадку чи викупну суму за дострокового розірвання договору. Застрахований може бути одночасно і страхувальником, якщо уклав договір стосовно себе і сплатив страховий внесок. Крім того, може виділятися такий суб'єкт, як отримувач страхового відшкодування, у тих випадках, коли його не може отримати застрахований.

Об'єктами страхування можуть бути майно, життя і здоров'я громадян, працездатність та працевлаштування, недоотриманий прибуток при здійсненні фінансових та господарських операцій тощо.

Страхування може проводитися в обов'язковій і добровільній формах. **Обов'язкове страхування** зумовлене ризиками, пов'язаними з життям, втратою працездатності або з виникненням таких збитків, які не можуть бути відшкодовані однією особою.

Законодавство установлює перелік об'єктів, які підлягають обов'язковому страхуванню, та механізм, за яким забезпечується його реалізація. Відповідальність за здійснення обов'язкового страхування покладається на державні страхові органи.

Обов'язковим страхуванням охоплюються всі об'єкти без заяв страхувальників, оскільки сама реєстрація об'єкта є підставою для того, щоб він був охоплений страхуванням.

Добровільне страхування здійснюється на підставі договору між страхувальником і страховиком.

Далі наведено об'єкти страхових відносин залежно від видів страхування.

Об'єктом майнового страхування є майно юридичних і фізичних осіб. Нині в Україні найпоширенішим серед фізичних осіб є *страхування будівель, домашнього майна, транспортних засобів*. Поступово розширюється майнове страхування у сфері приватного бізнесу.

Об'єктами особистого страхування виступають життя та здоров'я громадян. Видами особистого страхування є змішане страхування життя (об'єктами виступають одночасно життя і здоров'я), страхування дітей, весільне страхування та ін. Особисте страхування виконує ризикову та нагромаджувальну функції. Ризикова передбачає відшкодування втрат у разі настання страхової події. Нагромаджувальна функція полягає в тому, що після закінчення строку дії страхового договору застрахованому виплачується страхова сума.

У разі страхування відповідальності об'єктом є зобов'язання застрахованої особи виплатити відшкодування за завдані збитки третім особам. Найпоширеніший вид — страхування громадянської відповідальності *водіїв автотранспортних засобів*.

Крім того, об'єктом страхування може бути професійна відповідальність для осіб окремих професій, які своїми діями чи неналежним виконанням своїх обов'язків можуть спричинити збитки своїм клієнтам.

Об'єктом страхування фінансових ризиків є недоотриманий прибуток чи збитки в процесі здійснення певних господарських і фінансових операцій, яким притаманний відчутний ризик. Це ризики з кредитних і заставних операцій, біржових угод, депозитних вкладів юридичних і фізичних осіб, втрат від коливання валютних курсів та ін. Ця галузь страхування особливо важлива в умовах ринкової економіки, яка пов'язана з безліччю підприємницьких ризиків.

У системі соціального страхування об'єктом страхування є *працевдатність та працевлаштування*. Страхування працевдатності здійснюється на випадок її постійної чи тимчасової втрати. Страхування працевлаштування здійснюється на випадок безробіття.

Таким чином, соціальне страхування являє собою частину грошових відносин по розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою формування і використання фондів, призначених для утримання осіб, які не беруть участі в суспільній праці. Суб'єктами відносин виступають держава, підприємства і організації різних форм власності, населення.

В економічній і публіцистичній літературі при характеристиці сфери соціального захисту населення вживають такі терміни, як «соціальне забезпечення» і «соціальне страхування», нерідко ототожнюючи їх, або навпаки, вважаючи їх неоднозначними. Між тим кожний з них несе спеціальне смислове навантаження.

Соціальне забезпечення — це встановлена державою система матеріального забезпечення громадян в старості, на випадок повної або часткової втрати працевдатності, втрати годувальника, а також допомога багатодітним, неповним і малозабезпеченим сім'ям.

Соціальне забезпечення здійснюється у формах «соціального страхування» і «опікування».

Характерною рисою **соціального страхування** є фінансування соціальних виплат за рахунок внесків. Форма «опікування» представляє фінансування з бюджету і орієнтована на індивідуальні потреби.

Таким чином, під **соціальним забезпеченням** слід розуміти процес соціального захисту населення, а під **соціальним страхуванням** — одну з форм здійснення цього процесу. Форма соціального страхування є домінуючою в країнах ринкової економіки. Причому в одних країнах метод страхування є нагромаджувальним, а в інших — солідарним.

Соціальне страхування має обов'язковий і добровільний характер. В обов'язковому порядку воно здійснюється через загальнодержавні цільові фонди: *пенсійний, соціального страхування при тимчасовій втраті працездатності, страхування на випадок безробіття*. Страхові платежі здійснюються у формі внесків, страхове відшкодування проводять через виплату пенсій — у разі повної чи часткової втрати працездатності, та допомоги — в разі тимчасової втрати працездатності та у зв'язку з безробіттям.

Система соціального страхування може бути двох видів: *державна і недержавна* (формування недержавних та відомчих пенсійних фондів).

Державне соціальне страхування є обов'язковим. Воно має за мету забезпечення соціальних інтересів усього населення країни і окремих груп громадян, чия професійна діяльність пов'язана з особливо небезпечними умовами праці.

Особливостями солідарної системи державного соціального страхування є неперсоніфікований характер внесків (вони не нагромаджуються, а витрачаються відразу на виплату пенсій) і їх непрямий характер (внески в спеціальний фонд здійснюють здебільшого роботодавці і менше — наймані працівники). Пенсії сьогоденнішнім пенсіонерам оплачує економічно активне населення. Така концепція пенсійного забезпечення підтримується багатьма. Але висловлюється думка, що її необхідно вдосконалювати, встановивши більшу залежність розміру пенсії від заробітку і стажу. Разом з тим реформування пенсійного забезпечення проводиться шляхом вдосконалення системи пенсійного забезпечення як державного обов'язкового, так і недержавного добровільного.

Ефективність додаткового пенсійного забезпечення доведена досвідом розвинутих країн, де політика пенсійного забезпечення ведеться в двох напрямках: *гарантоване забезпечення мінімальної трудової пенсії і підтримка малозабезпечених верств населення; розширення можливостей громадян у самозабезпеченні своєї старості через додаткове нагромаджувальне страхування*.

Частка додаткової пенсії в пенсійному доході становить 15—16 % в Італії, 35—40 — у Франції, 75 % — у США. Кількість пенсіонерів, які отримують недержавні пенсії, становить 70 % усіх пенсіонерів Західної Європи.

Не менш актуальна проблема медичного страхування. Посилаючись на досвід зарубіжних країн і Росії, пропонується запровадити медичне страхування в Україні. На страховому ринку вже з'явилися добровільні види медичного страхування, але це не

означає, що знайдено реальний вихід щодо поліпшення медичного обслуговування населення.

У медичному страхуванні об'єктом страхування є здоров'я громадян. Воно проводиться на випадок хвороби і може здійснюватись як в обов'язковій, так і додатково в добровільній формі через державні або недержавні структури. Страхувальниками можуть бути: держава (з бюджету), підприємства, організації й установи та громадяни (за рахунок власних доходів). Страхове відшкодування надається у формі оплати лікування.

12.3. СТРАХОВИЙ РИНОК

Поняття страхового ринку трактується в економічній літературі у двох аспектах. *По-перше, страховий ринок* — це особлива сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу є специфічна послуга — страховий захист і де формується її пропонування і попит на неї. *По-друге, страховий ринок* являє собою складну інтегровану систему страхових і перестрахових організацій (страховиків), що здійснюють страхову діяльність.

Об'єднавши ці два підходи, можна визначити **страховий ринок** як сукупність страхових компаній і послуг, що ними надаються. Організаційна структура страхового ринку України представлена на рис. 12.4.

Рис. 12.4. Організаційна структура страхового ринку

Функціонування страхового ринку ґрунтується на таких принципах:

- демонополізація страхової справи;
- конкуренція страхових організацій з надання страхових послуг, залучення страхувальників і мобілізації грошових коштів у страхові фонди;
- свобода вибору для страхувальників умов надання страхових послуг, форм і об'єктів страхового захисту;
- надійності і гарантії страхового захисту.

Суб'єктами страхового ринку є страховики (страхові компанії), які надають страхові послуги, страхувальники (фізичні та юридичні особи і держава). Посередниками в проведенні страхування виступають *страхові агенти і страхові брокери (брокерські фірми)*.

Страхові агенти це, як правило, фізичні особи, які укладають угоди страхування зі страхувальниками від імені страховика. Страховими агентами в деяких випадках можуть бути юридичні особи. Це транспортні підприємства, котрі здійснюють обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті, нотаріальні контори, банки, які поряд із послугами з основної діяльності можуть укладати договори страхування. Взаємовідносини страхових агентів — юридичних осіб зі страховиками регулюються відповідними угодами.

Із розвитком страхової справи набуває поширення і така форма посередництва, як *генеральні страхові агенти*. **Генеральні агенти** — це фізичні особи, уповноважені одним або кількома страховиками в тому чи іншому адміністративно-територіальному регіоні. Вони мають право наймати на роботу страхових агентів, яким виділяється зона обслуговування й види страхування, які вони можуть здійснювати. Взаємовідносини між генеральним страховим агентом і страховою компанією здійснюються на основі договору. Генеральний страховий агент має свій рахунок у банку, на який страхова компанія переказує кошти для організації страхової діяльності.

Страхові брокери, також виконуючи функції укладання угод, діють від імені страхувальника, добираючи йому найвигідніші умови і надійні страхові компанії. Вони можуть надавати консультаційні послуги і страховикам. За свою роботу страховий брокер отримує винагороду у формі комісійних виплат.

На страховому ринку функціонують страхові компанії різних організаційно-правових форм: *державна страхова компанія; акціонерні страхові товариства; товариства взаємного страхування; страховий пул.*

Серед нових господарсько-організаційних форм страхової справи, які, на жаль, ще не набули достатнього розвитку в Україні, можна виділити такі:

➤ *концерн* — об'єднання підприємств, включаючи страхове товариство, що здійснюють сумісну діяльність;

➤ *господарські асоціації* — договірні об'єднання підприємств та страхової компанії, утворені для сумісного здійснення однієї чи кількох функцій;

➤ *консорціум* — тимчасові договірні об'єднання виробничих підприємств та страхових компаній для розв'язання конкретних завдань, реалізації великих цільових програм та проектів.

Обов'язковим складовим елементом страхового ринку є спеціалізовані консалтингові фірми (компанії) страхових експертів.

Держава, як учасник ринку страхових послуг, створює правові основи страхової діяльності та здійснює контроль за дотриманням чинного законодавства. У законах і прийнятих нормативних актах сформульовані вимоги до страховиків, порядок їх створення та реєстрації, вимоги до договорів і правила страхування, обов'язки страховиків і страхувальників у кожній конкретній ситуації.

Страховий нагляд здійснюється також за рівнем страхових тарифів, формуванням запасних і резервних фондів страховиків, проведенням інвестиційної політики, організацією обліку і звітності, своєчасною і повною сплатою податків у бюджет, за рівнем фахової підготовки страхових працівників.

Функціонування страхового ринку пов'язане з такими поняттями, як *страхове поле* і *страховий портфель*. **Страхове поле** — це наявність потенційних страхувальників певного виду страхування. **Страхове поле** визначає потенційні масштаби страхування. **Страховий портфель** являє собою сукупність укладених певною компанією угод як з того чи іншого виду страхування, так і з усіх видів. **Страховий портфель** характеризує діяльність кожної компанії на ринку. **Мета** — сформувати якомога більший страховий портфель, адже це збільшує доходи і здешевлює страхування.

Специфічним товаром на страховому ринку є страхові послуги.

Страховий ринок залежно від масштабів попиту і пропозиції на страхові послуги можна поділити на *місцевий* (регіональний), *національний* (внутрішній), *світовий* (зовнішній, глобальний). **Місцевий** (регіональний) страховий ринок — це, як правило, обмежений певною територією та вузькоспеціалізований ринок

страхових послуг. Його функціонування забезпечує потреби конкретного регіону в страховому захисті.

Національний (внутрішній) страховий ринок покликаний задовольняти економічні потреби та реалізувати економічні інтереси страховиків та страхувальників у межах національної економіки. Він характеризує досягнутий рівень розвитку страхування тієї чи іншої країни. Наприклад, страховий ринок України поділено на чотири великі регіони: *західний, східний, південний, центральний*. Найбільше страховиків зосереджено у центральному регіоні, зокрема в м. Києві та Київській області.

Світовий (зовнішній, глобальний) страховий ринок сприяє задоволенню потреби в страховому захисті страхувальників усього світу. На світовому страховому ринку урівноважується пропонування страхових продуктів та попит на них у глобальному масштабі та вимірі, де взаємодіють страховики різних країн. Між ними укладаються угоди, вони ділять між собою не тільки певні сегменти ринку, а й території, утворюють міжнародні об'єднання страховиків.

За галузевими критеріями структура страхового ринку поділяється на ринки особистого, майнового страхування та страхування відповідальності. Ринок особистого страхування в Україні поділяється на такі сегменти:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;
- страхування додаткової пенсії;
- медичне страхування.

Ринок майнового страхування включає:

- страхування майна підприємств;
- страхування врожаю сільськогосподарських культур;
- страхування домашнього майна громадян;
- страхування транспортних засобів та ін.

Особливість галузевої структури страхового ринку виявляється в тому, що кожен із цих ринків має свою внутрішню структуру, елементи якої формують сегменти страхового ринку в цілому, визначають специфіку взаємодії страховиків та страхувальників у процесі купівлі-продажу страхової послуги та під час задоволення потреби в страховому захисті.

Ціна страхової послуги виражається в *страховому тарифі* і складається на конкурентній основі під впливом попиту і пропонування.

Страхові організації в процесі розвитку страхового ринку повинні прагнути до розширення асортименту видів страхування,

поліпшення кількості та якості страхових послуг, до стабілізації страхових тарифів. Цьому сприятиме не тільки конкуренція, а й співробітництво між страховиками в різноманітних формах, включаючи участь у перестрахованні і формуванні гарантійних фондів на випадок банкрутства окремих страховиків.

Останніми роками в страхуванні спостерігається зростання основних показників. Проте ще не всі резерви вичерпано. У державі застраховано лише близько 10 % ризиків, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник досягає 90—95 %. На думку спеціалістів, існуюча структура страхового ринку України не сприяє зміцненню соціального захисту громадян та забезпеченню внутрішніх інвестицій. Українські компанії передають іноземним до 90 % страхової премії під час страхування авіаційних і морських ризиків, ризиків здоров'я осіб, які від'їжджають за кордон, до 50 % — під час страхування великих майнових ризиків.

Програма розвитку страхового ринку України на 2001—2004 рр. була спрямована на створення привабливого й доступного ринку послуг, перетворення страхування на ефективну складову соціального захисту населення. Українські страховики мають бути конкурентоспроможними. Для цього визначено принципи розвитку ринку, передбачається законодавче забезпечення, а також удосконалення системи державного регулювання цього виду діяльності. Окремо порушується питання про відновлення довіри до галузі, яка є однією з передумов її розвитку.

Для підвищення фінансової надійності страховиків збільшено мінімальний розмір їх статутного капіталу з 1 червня 2001 р. — до 500 тис. євро, а з 1 січня 2003 р. — до 1 млн євро. Для тих, хто здійснює страхування життя, з 1 січня 2002 р. — до 750 тис. євро, а з 1 січня 2003 р. — до 1,5 млн євро.

Очікується, що в результаті виконання програми в разі позитивної тенденції розвитку економіки обсяги надходження страхових платежів збільшуватимуться щорічно на 70—80 %.

12.4. СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Вітчизняний страховий ринок потребує модернізації, що передбачає заміну нинішньої моделі його функціонування й розвитку на нову, ефективну, що відповідатиме реальним потребам розвитку страхування.

Йдеться насамперед про перехід страхового ринку від моделі:

— пріоритетом якої є страховик, що нав'язує споживачам вигідні йому види обов'язкового страхування, інші страхові продукти незалежно від стану платоспроможності клієнтів до моделі, пріоритетом якої має бути страхувальник;

— орієнтованої на масове споживання стандартизованих страхових продуктів, на модель, орієнтовану на врахування індивідуальних особливостей і потреб споживачів страхових послуг;

— що фактично ігнорує брокерів і консультантів, відводячи їм другорядну роль «інфраструктури» чи «каналів продаж» стандартизованих страхових продуктів, до моделі, якій притаманним буде розвиток у країні ринкового механізму страхового посередництва.

При цьому слід враховувати, що в основі модернізації має бути усвідомлена стратегія, опрацювання якої передбачає передусім трансформацію ринкової ідеології, а після цього — вдосконалення механізму управління страховим ринком.

Подальший розвиток вітчизняного страхового ринку багато в чому визначатиметься зміцненням його наукового супроводження, оскільки без забезпечення пріоритетності наукових досліджень економічних і фінансових основ страхової діяльності не вдасться подолати переважаючу в теперішній час у страховому співтоваристві оцінок стану і перспектив страхового бізнесу в Україні, з'ясувати напрями справжнього розвитку реального страхування. Особливо важливо забезпечити наукове дослідження економічних інтересів страхувальників, страховиків і держави та визначити конкретні шляхи їх поєднання, розглядаючи страхувальників як імператив, головну мету розширеного відтворення страхових відносин у нашій країні. Тобто інтереси страхувальників мають розглядатися як пріоритетні в системі інтересів, що забезпечують функціонування вітчизняного страхового ринку.

Визначаючи перспективи розвитку вітчизняного страхового ринку, обов'язково слід враховувати, що страхування не розвивається саме по собі, а супроводжує економічне зростання в державі в цілому. Його успіхи та невдачі багато в чому залежать від макроекономічної ситуації. Також умовами та передумовами розвитку страхового бізнесу є:

— економічне зростання і підвищення добробуту населення та доходів суб'єктів господарювання;

— наявність платоспроможного попиту на страхові послуги і відповідного цьому попиту товарного ряду;

- формування сприятливих страхуванню податкового режиму зокрема та інвестиційного клімату загалом;
- удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує страхову діяльність;
- укорінення страхової культури і звички до страхування, усвідомлення економічної доцільності та необхідності страхування з боку фізичних і юридичних осіб;
- довготермінове планування страхового бізнесу, розроблення стратегії розвитку вітчизняного страхового ринку;
- залучення стратегічних інвесторів на вітчизняний страховий ринок;
- підвищення прозорості страхового бізнесу;
- оцінка страхового бізнесу за допомогою фондового ринку;
- розвиток самоорганізації страхового бізнесу, забезпечення ефективної діяльності професійних асоціацій і товариств із захисту прав страхувальників;
- формування сприятливого іміджу страхової галузі в уявленні населення тощо.

Не применшуючи значення перелічених чинників, необхідно наголосити на доцільності і необхідності розробки стратегії поступального руху страхового ринку.

При цьому слід враховувати, що вітчизняний страховий ринок у найближчій перспективі функціонуватиме в умовах:

- вступу України до СОТ і подальшої лібералізації ринку фінансових послуг;
- перерозподілу ролей на світовому ринку, реорганізації бізнесу найбільших страхових операторів;
- конвергенції та інформатизації фінансових ринків, що створюють нові напрями розвитку страхової справи;
- реформи законодавства України у сфері бухгалтерського обліку, оподаткування, страхування, банківської справи, антимонопольного регулювання та інших сферах, що висуває нові правила ведення страхового бізнесу;
- формування професійної інфраструктури страхового ринку (інститутів незалежних експертів-оцінювачів, страхових брокерів, актуаріїв тощо);
- євро інтеграційних устремлінь України.

Водночас серед основних змін, затребуваних вітчизняним страховим ринком, мають стати:

- значне фінансове посилення страхових компаній, зростання їхнього технологічного рівня та підвищення надійності;

— розвиток інфраструктури ринку страхових послуг на основі законодавчого встановлення організаційних принципів і адекватного податкового режиму;

— забезпечення симбіозу обов'язкових і добровільних видів страхування;

— трансформація спрямованості державного регулювання й нагляду.

Страхові ринки відчують на собі наслідки глобальних змін у сфері фінансових послуг: прихід на ринок нових учасників з інших сфер економіки загострює конкуренцію, змушує традиційних страховиків ефективніше використовувати накопичені страхові ємності і знання. У цій ситуації зростає значення використання інноваційних і раціоналізаторських стратегій. Українське страхування в цьому аспекті теж не є винятком. Основним документом, що відображає таку стратегію, має бути Концепція розвитку страхового ринку України, цільовою установкою якої повинно стати підвищення ефективності функціонування вітчизняного страхування, утвердження його як значущої складової ринкової економіки.

Загалом же, стратегія розвитку вітчизняного страхового ринку має передбачати поступову, помірно динамічну його еволюцію в напрямі до моделі, що вже сформувалася в розвинутих, передусім з огляду на євроінтеграційні наміри України, західноєвропейських країн. Істотно вплинути на зміну напряму і темпів цієї еволюції може лише рішуче втручання держави через введення обґрунтованої та суворої страхової політики (обмеженої стандартами в ЄС) і реалізація вітчизняними страховиками чіткої стратегії подальшого поступального розвитку.

Майбутню форму українського ринку страхування можна прогнозувати з тією точністю, з якою можна точно ідентифікувати й визначати чинники, що діють на ньому — впливають на його організацію і спосіб функціонування. Крім чіткої страхової політики, що є основним елементом стратегії розвитку українського ринку і стратегії впливу України на регіональний фінансово-страховий ринок Центральної і Східної Європи, до головних чинників, які стимулюють розвиток цих ринків, безсумнівно слід віднести:

— макроекономічні параметри української (європейської, світової) економіки, оскільки саме вони визначають не лише пропозицію ризику для страхування, а також обсяг коштів, що виділяються для його страхування;

— правову систему, що супроводжує ринок страхових інститутів і підприємств (зокрема тих, що створюють інфраструктуру ринку), а також страхових компаній;

— вплив норм і положень Євросоюзу на форму та функціонування локальних ринків Центральної і Східної Європи.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. Які суттєві ознаки характеризують специфічність категорії страхування?*
- 2. У чому полягає економічна сутність страхування?*
- 3. Які функції властиві страхуванню?*
- 4. Хто є суб'єктами страхування?*
- 5. Що включають страхові відносини?*
- 6. У яких формах створюються страхові фонди?*
- 7. У чому полягає сутність самострахування?*
- 8. Яким чином здійснюється централізоване страхове забезпечення?*
- 9. Як формуються колективні страхові фонди?*
- 10. У яких формах може проводитись страхування?*
- 11. Як класифікується страхування залежно від об'єктів страхових відносин?*
- 12. Що виступає об'єктом страхування в особистому і медичному страхуванні?*
- 13. Що таке страховий ринок?*
- 14. Які існують організаційно-правові форми страхових компаній?*
- 15. Що являють собою страхове поле і страховий портфель?*
- 16. Як забезпечується державне регулювання страхового ринку?*

Ключові терміни: фінансовий ринок, кредитний ринок, ринок цінних паперів, фондовий ринок, ринок грошей, ринок капіталів, ринок фінансових послуг, первинний ринок, вторинний ринок, емітент, інвестор, фінансовий посередник, дилер, маклер, брокер, фондова біржа, валютна біржа, інвестиційний фонд, рестратор, державно-правове регулювання, акція, облігація, вексель, ощадний сертифікат, майновий сертифікат, інвестиційний сертифікат, похідні цінні папери, ф'ючерс, форвард, опціон.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

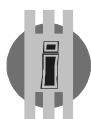
- необхідність і призначення фінансового ринку;
- складові сегменти фінансового ринку;
- як функціонує ринок грошей, кредитний ринок і ринок цінних паперів;
- які види цінних паперів обертаються на фінансовому ринку;
- які функції фондової біржі.

13.1. ПРИЗНАЧЕННЯ І СТРУКТУРА ФІНАНСОВОГО РИНКУ

В умовах адміністративної економіки фінансового ринку практично не існувало, оскільки формування ресурсів та їх перерозподіл здійснювалися на директивних засадах через бюджет і банківську систему. Навіть кредитні ресурси виділялися згідно з планом, а не на засадах торгівлі ними. Тобто за умов централізованого формування, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів у адміністративному порядку потреби у відповідній інфраструктурі — фінансовому ринку — просто не було.

Однак в умовах ринкової економіки, коли переважна частина фінансових ресурсів мобілізується суб'єктами підприємницької діяльності на засадах їх купівлі-продажу, фінансовий ринок ви-

конує надзвичайно важливі функції. Він є забезпечувальною структурою, насамперед для фінансів суб'єктів господарювання, які є базовою сферою фінансової системи. Їхня фінансова діяльність розпочинається з формування ресурсів. Крім того, він є складовою сферою фінансової системи держави. За допомогою фінансового ринку, як правило, мобілізуються і використовуються тимчасово вільні фінансові ресурси або ресурси, що мали обумовлене раніше цільове призначення.

Фінансовий ринок — це сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів і цінних паперів, необхідних для здійснення виробничої та фінансової діяльності.

Призначення фінансового ринку полягає в забезпеченні підприємствам належних умов для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних ресурсів. Таким чином, підприємства на фінансовому ринку, як і на інших ринках, практично рівнозначні як у ролі покупця, так і продавця фінансових ресурсів. Взаємовідносини продавців та покупців на фінансовому ринку подано на рис. 13.1.

Рис. 13.1. Взаємовідносини продавців та покупців на фінансовому ринку

Об'єктивною *передумовою функціонування фінансового ринку* є незбіг потреби у фінансових ресурсах з джерелами її задоволення. Кошти можуть бути наявними в одних власників, а інвестиційні потреби виникають в інших. Фінансовий ринок виступає посередником руху коштів від їх власників до користувачів. Він являє собою особливу форму організації руху грошових коштів у національному господарстві і має на меті забезпечити підприємс-

твам, державі і фізичним особам належні умови для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних ресурсів (рис. 13.2).

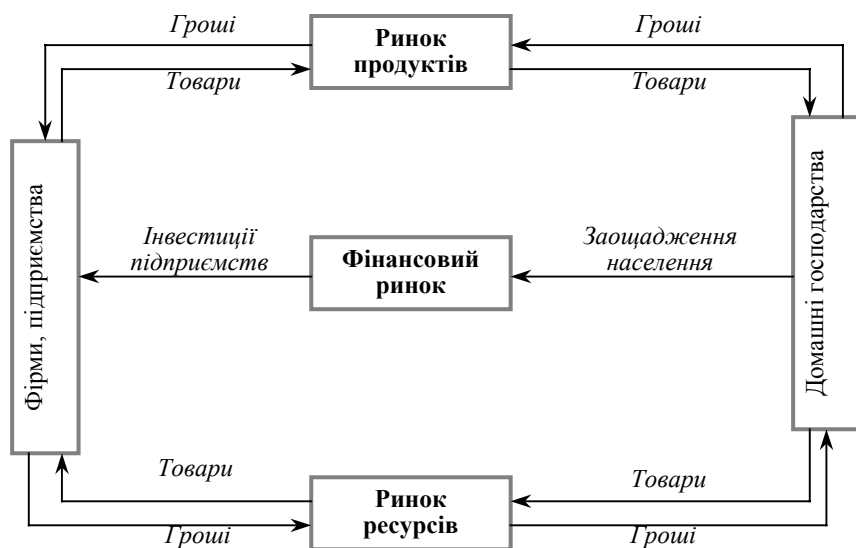

Рис. 13.2. Місце і роль фінансового ринку в системі ринкових відносин

Таким чином, в організаційному плані **фінансовий ринок** — це сукупність ринкових фінансових інституцій, що супроводжують потік коштів від власників фінансових ресурсів до позичальників. До них належать комерційні банки, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди компаній, лізингові організації, пенсійні та страхові фонди, національний банк, позабіржові торговельні системи, розрахунково-клірингові організації, депозитарії, інвестиційні керуючі, реєстратори, інші фінансові інституції, які відповідно до чинного законодавства можуть здійснювати операції на фінансовому ринку.

Роль фінансового ринку щодо держави і фізичних осіб дещо інша ніж для підприємств. Так, держава використовує фінансовий ринок переважно для формування своїх доходів на позиковій основі, хоча певною мірою бере участь і у формуванні його ресурсного потенціалу (рис. 13.3). Фізичні особи, навпаки, більше продають тимчасово вільні кошти, ніж позичають їх, хоча споживчий кредит у сучасних умовах також досить поширений.

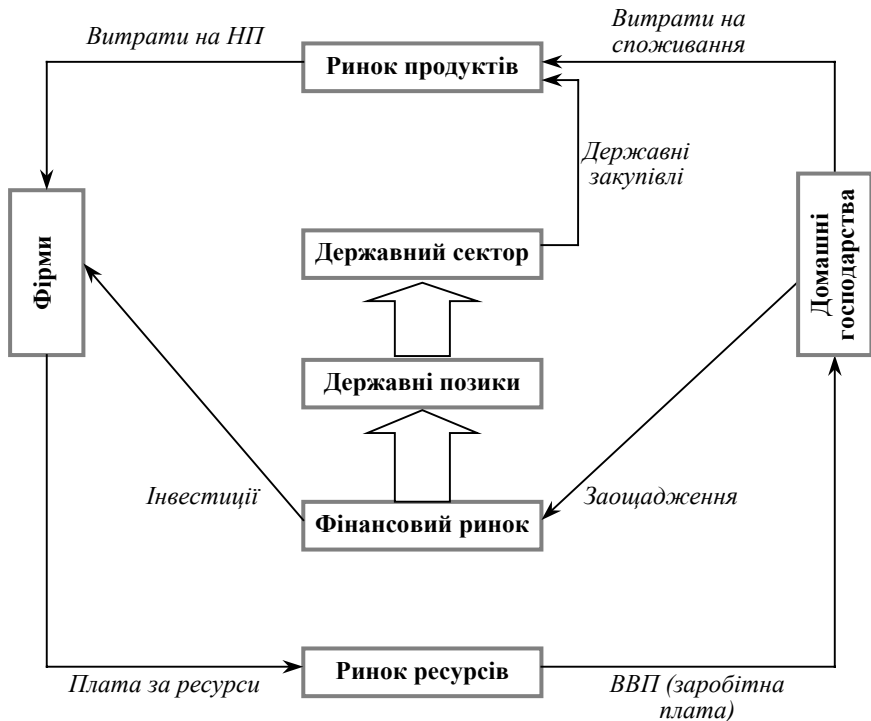

Рис. 13.3. Взаємозв'язок між державою і фінансовим ринком

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси, цінні папери та фінансові послуги, суб'єктами відносин — держава, підприємства різних форм власності, окремі громадяни.

Фінансовий ринок може характеризуватись як механізм перерозподілу фінансових ресурсів підприємств і нагромаджень населення між суб'єктам господарювання і галузями економіки, «зв'язування» частини грошових коштів, незабезпечених споживчими товарами, а також як засіб покриття дефіциту державного бюджету.

Сутність фінансового ринку проявляється у його функціях:

- мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів;
- розподіл акумульованих вільних коштів між численними кінцевими споживачами;
- прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів у державі;

— забезпечення умов для мінімізації фінансових ризиків.

Побудова реального й ефективного фінансового ринку потребує закладення в його основу певних принципів, до яких належать: вільний доступ до ринкової інформації і ринкових інструментів для всіх учасників фінансового ринку; прозорість ринку й реальний захист інвесторів; ліквідність фінансових інструментів ринку; конкурентність та ефективність; відповідність міжнародним стандартам.

Торгівля фінансовими ресурсами може здійснюватися в різних формах і різними методами, що визначає розгалуженість і різноманітність фінансового ринку. Відповідно, існує велика кількість ознак, за якими можна класифікувати фінансовий ринок (рис. 13.4). Зокрема, *за видами фінансових активів* фінансовий ринок поділяється на:

— кредитний ринок (ринок банківських позик, позикового капіталу), тобто ринок, на якому об'єктом купівлі-продажу є вільні кредитні ресурси, обіг яких здійснюється на умовах повернення, строкості, платності і забезпеченості;

— ринок цінних паперів (фондовий ринок), на якому об'єктом купівлі-продажу виступають усі види цінних паперів (фондових інструментів), емітованих підприємствами, різними фінансовими інститутами, державою;

— валютний ринок, на якому об'єктом купівлі-продажу виступають іноземна валюта і фінансові інструменти, що обслуговують операції з нею;

— страховий ринок, на якому об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист у формі різноманітних страхових продуктів;

— ринок золота (та інших дорогоцінних металів: срібла, платини), на якому об'єктом купівлі-продажу виступають дорогоцінні метали. В Україні ринок золота є найменш розвинутим сегментом фінансового ринку через відсутність його правового регламентування;

— ринок фінансових послуг, який за своєю структурою є дуже різноманітним. Фінансові послуги можуть мати ознаки кредитних операцій, операцій оренди та страхування, проте всі вони спрямовані на мобілізацію й переміщення фондів фінансових ресурсів із вільного обігу в сфері інвестиційного прикладання.

За періодом обертання фінансових активів фінансовий ринок поділяється на:

— ринок грошей, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу ринкових фінансових інструментів і фінансових послуг

усіх вищерозглянутих фінансових ринків із терміном обертання до одного року. Фінансові активи, що обертаються на ринку грошей, є найліквіднішими, їм притаманний найменший рівень фінансового ризику;

— ринок капіталів, на якому здійснюються операції купівлі-продажу ринкових фінансових інструментів і фінансових послуг з терміном обертання більше одного року. Фінансові активи, як обертаються на ринку капіталів, як правило, менш ліквідні, їм притаманний найбільший рівень фінансового ризику і відносно високий рівень доходності.

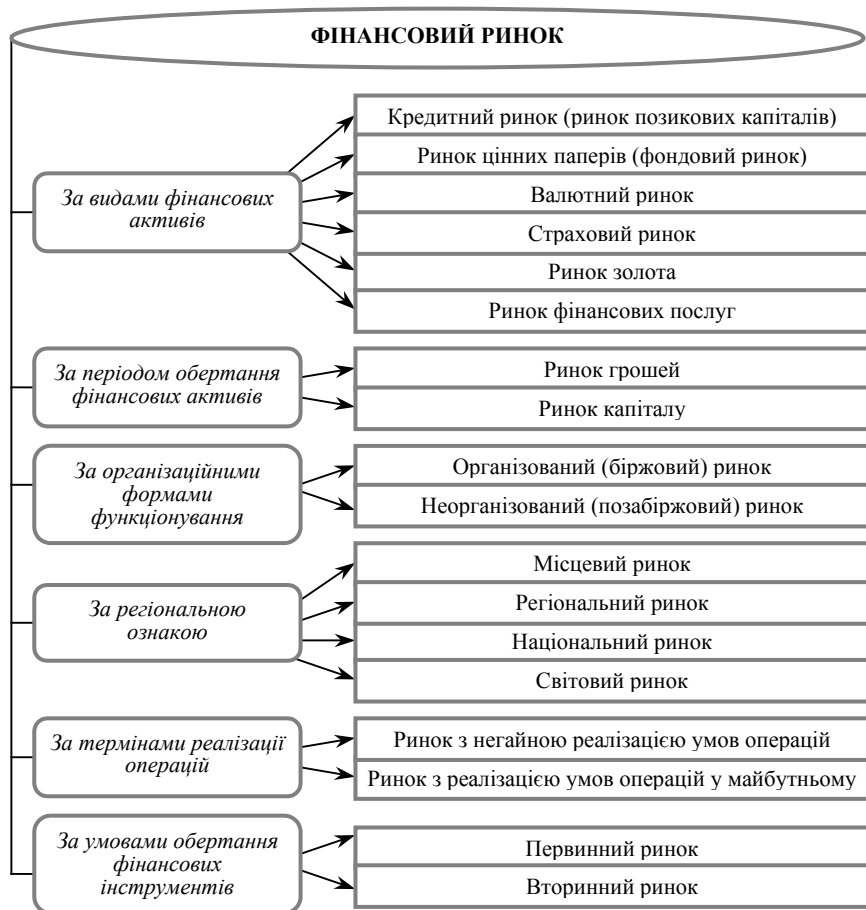

Рис. 13.4. Класифікація фінансового ринку

Ці два види фінансового ринку тісно пов'язані між собою. Проте поділ фінансових ринків на ринок грошей і ринок капіталів у сучасних умовах функціонування цих ринків носить дещо умовний характер, оскільки сучасні ринкові технології і умови емісії багатьох фінансових інструментів передбачають відносно простий і швидкий спосіб трансформації окремих короткострокових фінансових активів у довгострокові і навпаки.

За регіональною ознакою фінансовий ринок поділяється на:

— місцевий фінансовий ринок, представлений, в основному, операціями комерційних банків, страхових компаній, неорганізованих торговців цінними паперами з їх контрагентами — місцевими господарюючими суб'єктами і населенням;

— регіональний фінансовий ринок, який функціонує в межах області (республіки) і поряд з місцевими неорганізованими ринками включає систему регіональних фондових і валютних бірж;

— національний фінансовий ринок, який включає всю систему фінансових ринків держави, їх видів і організаційних форм;

— світовий фінансовий ринок як складову частину світової фінансової системи, в якій інтегровані національні фінансові ринки держав з відкритою економікою.

За швидкістю реалізації угод на фінансовому ринку розрізняють:

— ринок з негайною (терміною) реалізацією угод (ринок «спот»), на якому угоди здійснюються в короткотерміновий (як правило, до трьох днів) період часу;

— ринок з реалізацією угод в майбутньому (строкові ринки: форвардний, ф'ючерсний, опціонний і ринок свопів). Предметом обігу на цьому ринку є, як правило, фондові, валютні і товарні деривативи (похідні цінні папери).

Операції на фінансовому ринку здійснюються за допомогою фінансових інструментів. За видами фінансових ринків *фінансові інструменти* поділяються на:

— інструменти кредитного ринку: гроші і розрахункові документи, які обертаються на грошовому ринку;

— інструменти фондового ринку: цінні папери, які обертаються на цьому ринку;

— інструменти валютного ринку: іноземна валюта, розрахункові валютні документи, а також окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок;

— інструменти страхового ринку: страхові послуги, які пропонуються до продажу (страхові продукти), а також розрахункові документи і окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок;

— інструменти ринку золота (срібла, платини): названі види цінних металів, які використовуються з метою формування фінансових резервів, і цінні папери, які обслуговують цей ринок.

Наведена класифікація відображає поділ фінансового ринку і фінансових інструментів за найсуттєвішими загальними ознаками, які не можна вважати вичерпними.

Також на сьогодні не існує єдиного методу структуризації фінансового ринку. Однак у практиці розвинутих країн оптимальна структура фінансового ринку визначається двома основними ознаками — часовою та інституційною (рис. 13.5).

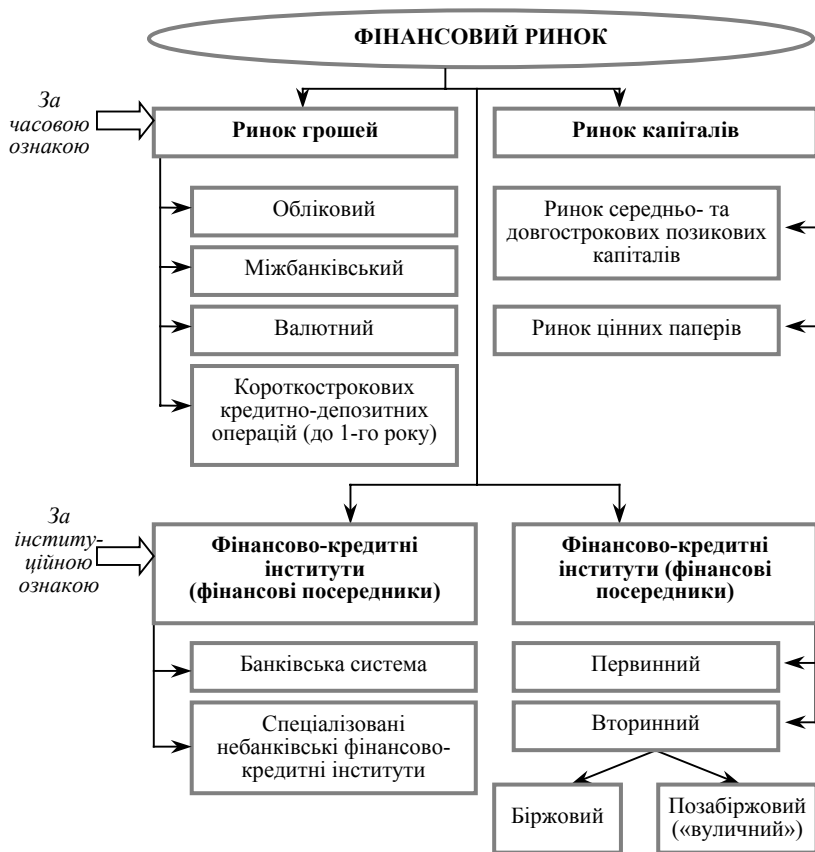

Рис. 13.5. Структуризація фінансового ринку

Грошові потоки, що відображають функціонування фінансового ринку, характеризуються досить складними схемами руху фінансових ресурсів. На кредитному ринку центром концентрації і координації руху грошових потоків є комерційний банк. На ринку цінних паперів центром торгівлі ними і відповідно ключовим суб'єктом цього ринку виступає фондова біржа.

Особливе місце в структурі фінансового ринку посідає ринок фінансових послуг, які надаються юридичним і фізичним особам відповідно до чинного законодавства під контролем держави або інших визначених законодавством органів.

Фінансовий ринок досягає найбільшої ефективності, коли задіяні усі його складові: ринок грошей і валютний ринок, ринок кредитів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг.

Розгалуженість фінансового ринку, наявність у його структурі різних фінансових інституцій та використання ними широкого спектру фінансових інструментів і послуг забезпечує максимально повну мобілізацію тимчасово вільних фінансових ресурсів та ефективне їх використання.

Усі ці складові фінансового ринку перебувають у тісному взаємозв'язку. Наприклад, збільшення обсягу вільних грошових коштів, що є у населення і підприємств, веде до розширення ринку кредитів і цінних паперів. І, навпаки, випуск цінних паперів знижує потребу у фінансуванні народного господарства за рахунок кредитів і акумулює тимчасово вільні грошові кошти інвесторів.

Взаємозв'язок кредитного ринку і ринку цінних паперів проявляється в їх сек'юритизації. З одного боку, кредити мають характеристики цінних паперів, оскільки приносять дохід і обертаються (тобто купуються і продаються). З іншого боку, цінні папери є документами, що підтверджують боргові або пайові зобов'язання на кредитному ринку.

З позицій ефективного управління фінансовим ринком та забезпечення за його допомогою впливу на соціально-економічний розвиток дуже важливим є завдання оптимізації його структури. Проте вирішити це завдання неможливо адміністративним шляхом, адже фінансовий ринок, як і будь-який інший, є насамперед само регульованою структурою, на яку держава може впливати тільки опосередковано шляхом законодавчого регулювання та використання певних інструментів.

13.2. РИНОК ГРОШЕЙ ТА КРЕДИТНИХ РЕСУРСІВ

Основне призначення *ринку грошей* полягає у забезпеченні оптимальної структури грошової маси та її кругообігу. Обсяг цього ринку визначається кількістю грошей в обігу, а його структура — співвідношенням різних грошових агрегатів. Оскільки грошовий ринок охоплює використання грошей у тому числі як засобу нагромадження і платежу, то саме в цьому сегменті він перетинається із фінансовим ринком. Ринок грошей має справу з короткотерміновими фінансовими активами, що є високоліквідними та низькоризиковими. Інструментами цього ринку є казначейські векселі і короткострокові комерційні векселі. Придбання короткотермінових боргових зобов'язань здійснюється тільки в тимчасове користування.

На *валютному ринку* предметом торгівлі є іноземна валюта. *Об'єкт* валютного ринку — валютні операції з продажу й обміну національної та іноземної валют. До *суб'єктів* ринку належать продавці валюти, її покупці й посередники: банки, валютні біржі, брокерські фірми, підприємницькі структури, міжнародні валютні, кредитні й фінансові організації. Обов'язковим суб'єктом валютного ринку є також держава, яка своїм законодавством установлює правила функціонування валютного ринку. Операції купівлі-продажу валюти можуть здійснюватися з різною метою. Суб'єкти підприємницької діяльності купують валюту для проведення міжнародних розрахунків. Комерційні банки здійснюють валютні операції як за дорученням клієнтів, так і з метою отримання доходів (валютні спекуляції). Центральні банки можуть здійснювати як комерційні операції з іноземною валютою, так і валютні інтервенції. Звідси можна визначити такі функції валютного ринку:

- своєчасне здійснення міжнародних розрахунків, страхування валютних ризиків;
- регулювання валютних курсів і диверсифікація валютних резервів;
- регулювання економічних і соціальних процесів у державі.

Якщо економіка держави працює стабільно, а продукція, роботи і послуги користуються попитом на ринках, то це забезпечує стабільність національної валюти і, відповідно, перерозподіл фінансових ресурсів на користь даної країни у формі надходжень у вільноконвертованій валюті. Знецінення національної грошової одиниці веде до перерозподілу фінансових ресурсів насамперед всередині держави. Власники іноземної валюти мають можли-

вість збільшити вартість наявного власного капіталу на величину знецінення національної грошової одиниці, а власники національної валюти намагаються її позбутися, обмінюючи на іноземну валюту, скуповуючи товари або нерухомість, що посилює інфляційні процеси в державі.

Валютна система кожної держави є складовою світової валютної системи, яка перерозподіляє фінансові ресурси на міжнародному рівні. Тому валютний ринок також розглядається як важлива складова міжнародних фінансів, що забезпечує обмін валют та встановлення валютних курсів.

Ринок кредитних ресурсів — це процес залучення коштів у грошовій формі на умовах повернення, платності й строковості. Кредитний ринок є одним із найстаріших і найважливіших сегментів фінансового ринку.

Суб'єктами ринку кредитів є кредитори, позичальники і держава в особі центрального банку, який контролює виконання чинного законодавства учасниками ринку кредитів і регулює ринок за допомогою економічних методів.

Організаційно-функціональними учасниками ринку кредитних ресурсів є комерційні банки, брокерські контори, дисконтні компанії та інші фінансово-кредитні інституції. Усі вони виконують посередницькі функції, залучають вільні фінансові ресурси від юридичних і фізичних осіб і надають їх у тимчасове користування іншим економічним агентам, які потребують додаткових коштів (рис. 13.6). У такий спосіб фінансові посередники забезпечують міжгалузевий та міжрегіональний перерозподіл грошового капіталу. Джерелом коштів, що циркулюють на кредитному ринку, є кошти, акумульовані на депозитних рахунках банків, залишки коштів на розрахункових та інших рахунках юридичних осіб, вільні кошти населення і кошти, акумульовані центральним банком держави.

Мобілізовані фінансові ресурси використовуються для надання короткострокових, середньострокових та довгострокових позичок. Короткострокові кредити залучаються, як правило, для поповнення обігових коштів та усунення тимчасових розривів у фінансуванні. Вони надаються терміном до одного року і за своєю економічною сутністю є ринком грошей.

Розміщення акумульованих коштів здійснюється на основі кредитних угод між банками, юридичними та фізичними особами. Ціною кредиту є відсоток як плата за користування фінансовими ресурсами. Ціна кредиту залежить від строку повернення позики, а також ураховує ризик. У визначенні рівня відсоткових

ставок важливу роль відіграє облікова ставка національного банку, оскільки за цією ставкою можна отримати кредити національного банку. Висока облікова ставка — показник наявності інфляційних процесів у державі, великої ризикованості кредитного ринку. Крім облікової, національний банк затверджує ломбардну ставку — відсоткову ставку, за якою центральний банк надає кредити під заставу державних цінних паперів.

Рис. 13.6. Класифікація посередників на фінансовому ринку

Отже, кредитний ринок в умовах ринкової економіки є провідною ланкою фінансової системи в цілому. Кредит як форма фінансових відносин відображає перерозподільні відносини з приводу використання на поворотній і платній основі тимчасово вільних фінансових ресурсів. Він поділяється на комерційний і банківський.

Комерційний кредит відображає відносини купівлі-продажу між суб'єктами господарювання з відстрочкою платежу. Він оформляється борговим зобов'язанням — *векселем*. Надання комерційного кредиту не передбачає руху грошових потоків,

вони виникають тільки при сплаті заборгованості у встановлені строки.

Банківський кредит являє собою форму взаємовідносин між позичальниками і спеціалізованими кредитними установами, сукупність яких становить кредитну систему. Остання охоплює банківську систему та сукупність небанківських кредитних установ (квazібанки — майже банки). Банки виконують широкий спектр операцій, забезпечуючи рух грошових потоків і функціонування грошового ринку та ринку грошей. Квazібанки поділяються на дві групи. Першу становлять фінансові інституції банківського профілю з обмеженим колом банківських операцій (лізингові й факторингові компанії, кредитні спілки і товариства, ломбарди, товариства взаємного кредитування, розрахункові (клірингові) центри). До другої групи належать фінансові інституції небанківського спрямування, які, маючи певні фінансові ресурси, здійснюють кредитні операції (страхові компанії, інвестиційні компанії і фонди, пенсійні фонди, фінансові компанії). Вони здійснюють кредитування обмеженої кількості юридичних і фізичних осіб відповідно до законодавства та своїх статутів.

13.3. РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Важливою складовою фінансового ринку є ринок цінних паперів, який ще називають фондовим ринком. Фондовий ринок охоплює частину кредитного ринку і повністю ринок інструментів власності. Іншими словами, цей ринок інтегрує операції щодо боргових інструментів, інструментів власності, а також їх похідних, що виражається через випуск спеціальних документів (цінних паперів), які мають власну вартість і можуть продаватися, купуватися та погашатися.

Фондовий ринок виступає засобом забезпечення нормального функціонування всіх галузей економіки, а також засобом поєднання державних, інституційних та індивідуальних інтересів, захисту грошових коштів населення від інфляції та покращання його матеріального становища.

Розглядаючи поняття фондового ринку необхідно відзначити, що це сфера, в якій реалізуються відносини власності, здійснюється вільне переміщення цінних паперів між різними секторами економіки, формуються фінансові джерела економічного зростання, концентруються і розподіляються інвестиційні ресурси, створюються умови для доброзичливої конкуренції й обмеження

монополізму. Ринок цінних паперів об'єктивно створює механізм ефективного використання фінансових ресурсів, оскільки розміщення паперів здійснюється на основі вільного вибору об'єкта вкладення з певними майновими гарантіями. Інвестуючи свої вільні кошти у цінні папери, фізичні і юридичні особи перетворюють їх на капітал, а підприємницькі структури мають можливість отримати додаткові фінансові ресурси для розширення своєї господарської діяльності.

Інструментами забезпечення обороту фінансових ресурсів на фондовому ринку є цінні папери.

Цінні папери — грошові документи, які засвідчують право володіння і довготермінові зобов'язання елементів щодо виплати їхнім власникам доходів у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передавання грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Розрізняють капітальні та грошові цінні папери. Серед капітальних, що є засобом залучення капіталу, найбільш поширені акції та облігації.

Капітальні цінні папери поділяються на дольові, що виражають частку у власності та валовому капіталі, та боргові, що виражають відносини позики.

Дольові цінні папери: акції, інвестиційні сертифікати, приватизаційні папери.

Боргові цінні папери: облігації, казначейські зобов'язання тощо, за якими емітент несе зобов'язання повернути у відповідний строк кошти, інвестовані в його діяльність, виплатити дохід у вигляді фіксованого відсотка.

До грошових цінних паперів належать різні векселі (комерційні, фінансові, прості, переказні), депозитні сертифікати, комерційні папери та ін. Грошові цінні папери активно використовують в обороті між фірмами, банками, між банками та казначейством.

Також цінні папери можуть бути іменними або на пред'явника. **Іменні цінні папери** передаються через повний індосамент (передавальним записом, який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи), або в них спеціально вказано, що вони не підлягають передаванню. **Цінні папери на пред'явника** обертаються вільно.

Ще в червні 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про цінні папери і фондову біржу», який визначає умови і порядок випуску цінних паперів, а також регулює посередницьку діяльність в організації обігу цінних паперів в Україні. Відповідно

до цього закону можуть випускатися в обіг такі види цінних паперів:

- акції;
- облігації внутрішніх республіканських та місцевих позик;
- облігації підприємств;
- казначейські зобов'язання держави;
- ощадні сертифікати;
- векселі;
- приватизаційні папери.

Крім цінних паперів першого порядку, існують похідні цінні папери, до яких належать опціони, ф'ючерси, бони, варанти тощо.

Акція являє собою документ, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Існують різні види акцій, які встановлюють різні права їх власників: *прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та обмеженим обігом.*

Використання різних видів акцій пов'язане з різними цілями, якими керуються засновники акціонерних товариств.

Проста акція дає право голосу (за принципом: одна акція — один голос), однак не гарантує отримання дивідендів. Розмір дивідендів залежить від обсягів отриманого прибутку. **Привілейовані акції** надають певні переваги їхнім власникам, насамперед у правах на отримання доходу. Як правило, ці переваги виражаються у фіксованому відсотку дивідендів, які виплачуються незалежно від отриманого прибутку. Разом з тим власники привілейованих акцій у більшості випадків позбавляються права голосу, тобто вони не можуть брати участі в управлінні товариством, якщо це не передбачено статутом. Сума випуску привілейованих акцій обмежена десятьма відсотками від усього статутного фонду акціонерного товариства. Щорічний прибуток за цими акціями нараховується за відсотком, що зафіксований на бланку акції. Коли ж якийсь рік обсяг чистого прибутку не дає змоги виплатити дивіденди в такому розмірі, то дивіденди можуть виплачуватись із резервного фонду.

Іменна акція передбачає встановлення її власника, який вказується на акції. При цьому ведеться книга обліку, в якій фіксуються всі власники акцій та реквізити належних їм акцій. Продаж чи передання іменної акції іншому власникові фіксується відповідними записом чи заміною акції. **Акція на пред'явника** не пе-

редбачає фіксації її власника, її перехід від одного власника до іншого не потребує ніякого оформлення.

Паперові акції являють собою цінні папери, які емітуються з дотриманням певних вимог щодо їх оформлення і друку. Друкування акцій можуть здійснювати тільки уповноважені організації з дотриманням вимог щодо їх захисту від підробки. При цьому іменні акції мають найбільш надійний захист, оскільки ведеться книга реєстрації. **Електронні акції** існують у вигляді записів на файлах у комп'ютерах. Облік акцій ведеться в депозитарії.

Номінальні акції являють собою цінні папери, на яких позначається їх номінальна вартість. В окремих випадках вона може не вказуватися, тобто це **акція без номіналу**.

Платні акції — це акції, що купуються під час їх випуску. **Преміальні акції** пов'язані з капіталізацією нагромадженого нерозподіленого прибутку. Вони розподіляються між акціонерами пропорційно кількості придбаних ними платних акцій.

Акції з вільним обігом можуть без будь-яких обмежень переходити від одного власника до іншого. **Акції з обмеженням обігом** або взагалі не можуть переходити до іншого власника, або тільки в обмежених, наперед визначених випадках.

Облігація являє собою боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформляється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного папера. Облігації поділяються на різні види залежно від емітента, способу виплати доходу, термінів, на які вона випускається, умов обігу та надійності.

Залежно від емітента, тобто того, хто їх випускає, облігації поділяються на державні, місцеві, інституційні, у тому числі корпоративні. **Державні облігації** випускають центральні органи управління. Як правило, емітентом є Міністерство фінансів. Залучені кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту чи на фінансування певних інвестиційних проектів. **Облігації місцевих позик** випускають місцеві органи управління. **Інституційні облігації** випускаються суб'єктами підприємницької діяльності, фінансовими компаніями, корпоративні — акціонерними товариствами.

Залежно від способу виплати доходу виділяються відсоткові, дисконтні й конвертовані облігації. **Відсоткові облігації** передбачають виплату доходу у вигляді річного відсотка, що встановлюється до номінальної вартості. **За дисконтними** дохід формується у вигляді різниці між номінальною вартістю і цінами купівлі. **Конвертовані облігації** передбачають не виплату дохо-

ду, а обмін їх на нові. При цьому номінальна вартість придбаних облігацій збільшується, тобто дохід утворюється за рахунок різниці між номінальною вартістю нових і попередніх облігацій.

За термінами випуску розрізняють строкові, безстрокові та облігації з правом дострокового погашення. **Строкові** випускаються на певні терміни, які не можуть змінюватися. Залежно від тривалості періоду вони поділяються на *короткострокові* (до 1—2 років), *середньострокові* (до 5 років) та *довгострокові* (понад 5—10 років). Слід зазначити, що в кожній країні існує свій підхід до визначення термінів розмежування облігацій на коротко-, середньо- і довгострокові. **Безстрокові облігації** не передбачають визначення термінів їх випуску. **Облігації з правом дострокового погашення** передбачають право емітента на дострокове погашення.

За умовами обігу облігації, як і акції, поділяються на дві групи: з *вільним і обмеженим обігом* залежно від прав на їх перехід від одного до іншого власника.

За *надійністю* облігації поділяються на забезпечені та незабезпечені. **Забезпечені облігації** передбачають гарантії їх погашення і виплати доходу з дотриманням установлених строків. Забезпеченням таких облігацій може бути нерухоме майно, земля, державні цінні папери тощо. Об'єкти і фонди забезпечення вказуються при випуску забезпечених облігацій. **Незабезпечені облігації** не передбачають установлення їх забезпечення, на що вказується в умовах випуску. Державні облігації незалежно від того, вказуються чи ні об'єкти і форми їх забезпечення, завжди вважаються забезпеченими, оскільки держава не може збанкрутувати і завжди має достатні ресурси.

Казначейські зобов'язання — це вид цінних паперів на пред'явника, які розміщуються серед населення виключно на добровільних засадах і які свідчать про внесення їхнім власником грошових засобів до бюджету й дають право на отримання фінансового доходу. Можуть бути випущені такі види казначейських зобов'язань — *довгострокові* (на 5—10 років), *середньострокові* (на 1—5 років), *короткострокові* (до 1 року).

Рішення про випуск *довго-* та *середньострокових* казначейських зобов'язань приймається урядом.

Ощадний сертифікат — це письмове свідоцтво банку про депонування коштів. Власник сертифіката має право на одержання доходу у вигляді відсотка, розмір якого визначає банк. Банки видають сертифікати *строкові* та *до запитання*, *іменні* та *на пред'явника*.

Вексель — це письмове абстрактне й безспірне зобов'язання позичальника сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя. Векселі є двох видів — прості й переказні. **Простий вексель** — це письмове зобов'язання, яке позичальник видає кредитору про сплату визначеної суми грошей після настання строку. **Переказний вексель** є письмовим наказом кредитора позичальникові про сплату йому або тому, кого він укаже, певної суми грошей після настання строку. Цей вексель набуває сили зобов'язання лише після того, як позичальник акцептує його. Порядок випуску та обігу векселів визначається урядом.

Казначейський вексель є формою боргового зобов'язання держави. На відміну від державних облігацій, казначейські векселі випускаються на строк, як правило, до одного року під покриття бюджетного дефіциту з виплатою доходу у вигляді дисконту.

Приватизаційні цінні папери є різновидом державних цінних паперів. Вони надаються лише громадянам і підтверджують право їхніх власників на безкоштовне одержання в процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, а також земельного фонду.

Приватизаційні цінні папери є виключно **іменними** і можуть бути використані лише в період приватизації. Зазначені папери не підлягають вільному обігу. За ними не виплачуються ні дивіденди, ні які-небудь інші доходи. Їх неможливо використовувати як засіб платежу чи забезпечення зобов'язань. Використання приватизаційних паперів здійснюється виключно за допомогою їх обміну на акції та інші документи, що підтверджують право власності на частку державного майна, величина якої дорівнює величині номінальної вартості приватизаційного паперу.

Крім вищезгаданих цінних паперів, досить поширеним об'єктом торгівлі на фондовому ринку є депозитні свідоцтва та варанти.

Депозитне свідоцтво — це цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, та має право на одержання дивідендів, а також на частку активів цієї корпорації в разі її ліквідації. Депозитні свідоцтва забезпечують доступ корпорацій на іноземні фондові ринки.

Варанти є спеціальним видом цінних паперів. Вони випускаються разом із привілейованими акціями та облігаціями й дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ці-

ною протягом обумовленого періоду. Інвестори можуть одержувати прибуток на різниці курсів простих акцій у разі його зростання порівняно з обумовленим у варанті.

Спекулятивними об'єктами фондової торгівлі є також опціони й ф'ючерси. **Опціон** — це угода між партнерами, один із яких виписує і продає опціонний сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксовану ціну придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала опціон, або ж продати їх. Головною особливістю опціону є те, що його покупець одержує право купити чи продати акції за попередньо погодженими умовами, а продавець контракту бере на себе зобов'язання з їх виконання.

Ф'ючерс також є контрактом, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною. Однак, на відміну від опціону, розрахунок після закінчення ф'ючерсного контракту є обов'язковим.

До фіктивного капіталу другого порядку належать також інвестиційні сертифікати.

Інвестиційні сертифікати — це цінні папери, що випускаються виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їх власникові на отримання доходу у вигляді дивідендів. Інвестиційні сертифікати можуть бути *іменними* та *на пред'явника*. Номінальна вартість одного інвестиційного сертифіката повинна дорівнювати номінальній вартості однієї акції, яка належить засновникам. Інвестиційні сертифікати відкритих фондів продаються за грошові кошти, а закритих — за грошові кошти та приватизаційні цінні папери. Фонди мають право здійснювати загальну емісію на суму, розмір якої не повинен перевищувати 15-кратного розміру їхніх статутних фондів. Власник інвестиційних сертифікатів не має корпоративних прав.

Суб'єкти, які беруть участь в операціях з цінними паперами, є учасниками ринку цінних паперів.

Залежно від юридичного статусу учасники фондового ринку можуть виступати як індивіди, інституції і як органи державно-правового регулювання.

Індивідуальні учасники фондового ринку — це фізичні особи (домогосподарства), що різняться між собою: кількістю та видами цінних паперів, якими вони володіють; ступенем активності, з якою вони проявляють себе на ринку; цілеспрямованістю; способом вибору і прийняття рішень відносно купівлі-продажу цінних паперів. Хоча індивідуальні учасники і не домінують на фондо-

вому ринку, однак завдяки їх численності емітенти мають можливість мобілізувати грошові кошти, розпоряджатись ними в господарських цілях, виробляти необхідні населенню матеріальні блага.

Інституційні учасники являють собою організації, що діють на основі своїх засновницьких документів та інших норм права, затверджених державою. На відміну від індивідуальних учасників, які користуються статусом фізичних осіб, інституції в більшості випадків мають статус юридичних осіб. Інституціями зазвичай є підприємства, організації, установи, товариства, компанії, фонди, корпорації.

Під органами, що здійснюють **державно-правове регулювання** фондового ринку, розуміють органи законодавчої, виконавчої і судової влади. Їхні характерні риси — публічна влада, організаційна оформленість, право видавати загальнообов'язкові акти та вдаватися в необхідних випадках до організаційного примусу й санкцій, включаючи адміністративні. Державними органами регулювання ринку цінних паперів в Україні є Міністерство фінансів, Національний банк, Фонд державного майна України, а також Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Залежно від функцій, що виконуються в процесі ринкової взаємодії, учасники фондового ринку поділяються на дві великі групи: *основні* та *інфраструктурні*. До першої групи входять емітенти, інвестори та особи, що провадять професійну діяльність на ринку цінних паперів.

Інфраструктура ринку представлена організаторами торгівлі, торговцями цінними паперами, реєстраторами і зберігачами цінних паперів, інституціями спільного інвестування. На ринку цінних паперів України функціонують також саморегульовані організації, які є добровільними об'єднаннями професійних учасників ринку, що створюються з метою захисту інтересів членів, власників цінних паперів та інших учасників ринку.

Охарактеризуємо основних учасників фондового ринку докладніше.

Емітенти цінних паперів — юридичні, а у випадках, передбачених законом, фізичні особи, які від свого імені випускають цінні папери з метою залучення фінансових ресурсів для свого розвитку і зобов'язуються виконувати обов'язки, що випливають з умов їх випуску. Зауважимо, що в Україні лише юридичні особи мають право випускати цінні папери. Це стосується як випадків утворення акціонерних товариств, шляхом заснування чи перетворення державних підприємств в акціонерні товариства або

випуску облігацій підприємствами, так і випадків, коли цінні папери випускаються, наприклад, за рішенням державних органів управління або місцевих органів самоврядування (облігацій внутрішніх державних та місцевих позик, казначейських зобов'язань).

Проте не кожна юридична особа може бути визнана емітентом цінних паперів. Набуття статусу емітента пов'язане з певними законодавчими вимогами. Наприклад, Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» визначає певний порядок здійснення випуску акцій і облігацій, необхідною складовою якого є процедура реєстрації випуску цих цінних паперів, а у випадках їх вільного обігу — також і реєстрація інформації про випуск. Конкретна юридична особа набуває статусу емітента лише за умови виконання вказаних процедур. При порушенні цієї умови така особа не може бути визнана емітентом і її акції або облігації позбавлені права надходити в обіг.

Емітентом цінних паперів може бути також держава в особі своїх державних органів та органів місцевого самоврядування, які можуть випускати цінні папери для задоволення потреб у фінансуванні видатків відповідних бюджетів та окремих проектів.

Інвестори — фізичні, юридичні особи та інституційні інвестори, котрі мають вільні грошові кошти, необхідні для інвестування з метою збільшення ринкової вартості цінних паперів.

У більшості випадків інвестори мають на ринку цінних паперів одну або кілька певних цілей. Іноді вони хочуть зберегти свої кошти від знецінення, в інших випадках сподіваються отримати дохід від вкладень або встановити контроль над емітентами (це стосується здебільшого акціонерних товариств). Для того щоб стати інвестором на ринку цінних паперів, необхідно мати лише волевиявлення та грошові чи інші засоби, котрі можна було б вкласти в цінні папери.

Інвесторами на ринку цінних паперів, як правило виступають індивіди та інститути, держава в особі Державного казначейства чи Національного банку.

Найбільш активними серед інституційних інвесторів є комерційні банки, пенсійні фонди, страхові компанії. Менш активними є промислові чи торгові підприємства, компанії, господарські товариства.

Комерційні банки являють собою фінансові установи, основне завдання яких полягає в тому, щоб залучати грошові засоби на збереження, а потім використовувати частину отриманих коштів для надання кредитів. Важливим напрямом розміщення ресурсів

комерційних банків є вкладення в цінні папери-акції та облігації державних позик і казначейські векселі. За своєю сутністю придбання облігацій і казначейських векселів є кредитними операціями, які тільки організаційно відрізняються від звичайного кредитування.

Пенсійні фонди можуть бути державними і недержавними. Відмітними рисами пенсійних фондів, як інституційних інвесторів, що діють на ринку цінних паперів, є регулярність, з якою грошові кошти до них надходять і з якою вказані фонди здійснюють виплату пенсій.

Страхові компанії — це суб'єкти підприємницької діяльності, які спеціалізуються на тому, що надають страхові послуги. Не дивлячись на достатню постійність притоку грошових коштів, страхові компанії не мають, на відмінну від Пенсійного фонду, чіткої визначеності відносно ймовірності настання страхових випадків, а звідси — і частоти проведення страхових виплат. Але так чи інакше у страхових компаній, що отримують грошові кошти у вигляді страхових внесків, є достатньо прогнозованим обсяг ресурсів, які вони можуть інвестувати в цінні папери, а також строків, на які можуть бути придбані цінні папери.

Посередники на ринку цінних паперів — це такі фінансові організації, які надають посередницькі послуги. Серед посередницьких послуг виділяють брокерські, дилерські та послуги щодо здійснення підписки. Згідно з цим розрізняють таких посередників як: брокери, дилери та андеррайтери.

Термін **«брокерські послуги»** використовується для позначення регулярної діяльності, головним змістом якої є здійснення операцій з цінними паперами на підставі угоди брокера з його клієнтом за рахунок коштів клієнта. Клієнтами брокера, як правило, є інвестори, але ними можуть бути і дилери. Угода має характер доручення або комісії, тому брокерська діяльність належить до комісійної діяльності. Після придбання цінних паперів брокером право власності до нього не переходить, воно переходить до клієнта, за дорученням і за кошти якого брокер здійснює операції. Фінансовими брокерами згідно із законодавством можуть бути як юридичні особи (брокерські контори і фірми), так і фізичні особи. Основу доходів фінансових брокерів складають комісійні виплати від суми укладених ними угод.

Основною функцією фінансових посередників, які займаються дилерською діяльністю, є купівля-продаж цінних паперів від свого імені і за свій рахунок з метою отримання прибутку від різниці в цінах.

Дилерська діяльність передбачає перепродаж цінних паперів третім особам або формування власного резерву цінних паперів. Дилерська діяльність визнається комерційною.

Термін «**послуги з проведення підписки**» використовується на ринку цінних паперів для позначення посередницької діяльності, основним змістом якої є розміщення цінних паперів серед інвесторів. Андерайтером може бути фізична або юридична особа, котра гарантує емітентові цінних паперів їх розміщення на ринку на узгоджених умовах за відповідну винагороду.

Фінансові посередники виконують роль сполучної ланки між емітентом та інвестором. З одного боку, вони виконують посередницькі функції стосовно емітента, проводячи операції з випуску і розміщення цінних паперів на ринку. Добре знаючи ринок, вони краще розуміються на тому, які цінні папери та умови їх випуску найбільш доцільні для конкретного емітента, як провести роботу, щоб забезпечити розміщення цінних паперів. З іншого боку, вони надають послуги інвесторам у придбанні цінних паперів, виходячи з побажань інвестора стосовно дохідності й надійності вкладень. Роль фінансових посередників на ринку цінних паперів надзвичайно важлива, адже саме вони визначають його активність та ефективність.

Фінансові посередники розглядаються як колективні інвестори на ринку цінних паперів, які централізують фінансові ресурси індивідуальних інвесторів. До фінансових посередників належать також інвестиційні фонди, трастові та інвестиційні компанії, фінансово-промислові групи або холдингові компанії. Вони мобілізують кошти за допомогою випуску власних цінних паперів — інвестиційних сертифікатів. Інвестиційні фонди і трасти здійснюють тільки мобілізацію коштів. Розміщення коштів проводять спеціальні компанії — *інвестиційні керуючі*, а зберігання забезпечують *депозитарії*. Інвестиційні фонди вкладають з інвестиційними керуючими угоди на здійснення інвестиційної діяльності, а трасти довіряють інвестиційним керуючим мобілізовані кошти. Як правило, трасти створюються на певний термін і проводять тільки один випуск сертифікатів. Після їх погашення вони закриваються. Інвестиційні фонди діють тривалий період. Вони є двох типів — *відкриті* й *закриті*. Інвестиційні компанії, на відміну від фондів і трастів, здійснюють розміщення мобілізованих коштів самостійно, їх інвестиційні сертифікати можуть виставлятися на продаж на фондових біржах.

Професійна діяльність на ринку цінних паперів, у тому числі посередницька з випуску та обігу цінних паперів, здійснюється виключно на підставі спеціальних дозволів (ліцензій).

Фондова біржа є особливим посередником на ринку цінних паперів, виступаючи центром торгівлі ними. Вона виконує три основні функції — посередницьку, індикативну та регулятивну. Сутність **посередницької функції** полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам. На фондовій біржі обертаються лише цінні папери, що пройшли реєстрацію і включені до лістингу. Торговельні угоди на біржі укладають брокери. У торгівлі на біржі беруть участь і дилери. Вони купують через брокерів цінні папери з метою їх наступного перепродажу.

Індикативна функція фондової біржі полягає в оцінюванні вартості й привабливості цінних паперів. Саме на біржі проводиться котирування цінних паперів, яке дає інформацію інвесторам про вартісну і якісну оцінку цінних паперів та динаміку їх розвитку. Водночас це є важливим чинником стимулювання ефективної діяльності емітентів, оскільки будь-які промахи в їхній діяльності відразу спричинюють зниження вартості емітованих ними цінних паперів, а відтак — і попиту на них, що веде до зменшення притоку фінансових ресурсів.

Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами. Біржі встановлюють вимоги до емітентів, які виставляють свої цінні папери на біржові торги, правила укладення і виконання угод, забезпечують контроль за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі і за фінансовим станом емітентів. Відповідно біржі можуть знімати з котирування окремих емітентів, які або не виконують вимог біржової торгівлі, або мають незадовільні фінансові показники. Мета контрольної діяльності біржі — забезпечувати достовірність котирування цінних паперів та надійність біржової торгівлі.

Існують **три види бірж**: замкнута біржа, в торгах на якій можуть брати участь лише члени біржі; біржа з вільним доступом відвідувачів, угоди на якій здійснюють тільки маклери (тобто посередники); і біржа, що складається із широкого кола осіб і діє під контролем урядових органів.

Фондові біржі в усіх країнах із ринковою економікою — це технічно оснащені організаційні структури, що володіють зразковими системами обробки, передавання і зберігання інформації. Інформація про угоди, що укладаються в торговому залі фондової біржі, відкрита і доступна. Дані про обсяг і ціну кожної угоди, укладеної на біржі, тут же (не пізніше, ніж через 10 секунд після проведення угоди) висвічуються на електронному табло. Одноча-

сно через систему відеомоніторів ця інформація передається в усі кутки земної кулі. Будь-який інвестор, у якому б кутку Землі він не перебував, може бути в курсі подій, що відбуваються в торгових залах найбільших бірж.

Ринок цінних паперів структурується за двома ознаками: стадіями та місцем торгівлі. *За стадіями торгівлі* виділяється *первинний* та *вторинний* ринок. **Первинний ринок** являє собою випуск цінних паперів в обіг, який здійснюється на основі оголошення про емісію. Торгівля ведеться між емітентами, з одного боку, та інвесторами і фінансовими посередниками — з іншого. На первинному ринку емітент передає майнові права на свою власність іншим особам, одержуючи, натомість, кошти для інвестицій.

Вторинний ринок характеризується операціями перепродажу цінних паперів, які здійснюються між окремими інвесторами, інвесторами і фінансовими посередниками та між фінансовими посередниками. Головна мета вторинного ринку — забезпечення ліквідності цінних паперів, тобто створення умов для найкращої торгівлі ними. Однією з основних функцій вторинного ринку є встановлення реальної ринкової ціни (курсової вартості) окремих цінних паперів, яка відображає всю наявну інформацію про фінансовий стан емітентів і умови емісії.

За місцем торгівлі ринок цінних паперів поділяється на *біржовий* та *позабіржовий*. **Біржовий** (організований) ринок представлений системою фондових бірж, на яких укладаються угоди насамперед вторинного ринку, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів теж може здійснюватись через фондову біржу. На **позабіржовому** (неорганізованому або «вуличному») ринку укладаються угоди поза біржею. Цей ринок характеризуються більш високим рівнем фінансового ризику (оскільки котируються фінансові інструменти, що не проходили процедури перевірки на біржах або були ними відхилені в процесі лістингу); більш низьким рівнем юридичної захищеності покупців; торгівлею цінними паперами нижчої якості тощо. Разом з тим, позабіржовий ринок забезпечує обіг більш ширшої номенклатури фінансових інструментів з високим рівнем ризику і, відповідно, більшим доходом. Найчастіше на цьому ринку відбувається первинне розміщення, а також перепродаж цінних паперів тих емітентів, які не бажають чи з об'єктивних причин не можуть виставити свої активи на біржу.

Історичний досвід розвитку і вдосконалення світового фондового ринку довів, що в достатній кількості має бути не тільки різ-

них цінних паперів, а й учасників фондового ринку. Інвестор повинен мати можливість вибору відповідного емітента, а емітент — інвестора. Кожен з них за необхідності повинен володіти не тільки правом, а й сприятливими умовами для вибору того чи іншого посередника. А це означає, що всіх посередників має бути багато. Ця вимога антимонопольної політики на українському фондовому ринку в основному вже виконана. Спостерігається лише дефіцит інвесторів.

13.4. РИНОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Ринок фінансових послуг як складова фінансового ринку являє собою сферу різноманітних послуг, що надаються суб'єктам фінансових відносин — підприємницьким структурам, державі і громадянам у процесі їхньої фінансової діяльності.

Фінансові послуги за своєю структурою дуже різні. Вони можуть мати риси кредитних операцій, операцій оренди, страхування тощо, проте всі вони раціонально доповнюють мобілізацію й використання фінансових ресурсів в інших підсистемах фінансової системи держави. До фінансових інституцій, що надають фінансові послуги, відносять комерційні банки та небанківські кредитні установи, фінансові, факторингові й лізингові компанії, інституційних інвесторів, фондів та валютні біржі.

До найхарактерніших видів фінансових послуг належить **лізинг**. Суб'єктами лізингових операцій є: продавець лізингового майна, тобто його виробник; лізингодавець — організація, в тому числі банківська або небанківська фінансова установа; лізингоодержувач — підприємство, яке отримує в користування майно за договором лізингу. У межах довгострокової оренди розрізняють дві основні форми лізингових операцій — **фінансовий** і **оперативний лізинг**.

Фінансовий лізинг полягає в тому, що під час дії лізингової угоди орендар виплачує орендодавцю всю величину амортизації орендованого майна. Після закінчення такої угоди лізингоодержувач може повернути об'єкт оренди лізингодавцеві, викупити його за залишковою вартістю або укласти нову угоду на оренду. **Об'єктами** фінансового лізингу є переважно виробничі будівлі та споруди.

Оперативний лізинг є таким видом орендних операцій, за якого лізингова угода укладається на термін менший, ніж період амортизації орендованого майна (здебільшого на 2—5 років). Як і

за фінансового лізингу, після закінчення терміну угоди вона може бути продовжена на нових умовах. В іншому разі майно повертається власникові або викупується за договірною ціною. Отже, лізинг дає змогу підприємствам та організаціям отримувати необхідні виробничі фонди без значних одноразових затрат, а також уникнути витрат, пов'язаних із моральним старінням засобів виробництва.

За своєю сутністю лізинг є специфічною формою фінансування капітальних вкладень, альтернативною традиційному банківському кредитуванню. Крім того, лізинг активізує інвестиції приватного капіталу у сферу виробництва, підвищує конкурентоспроможність малого й середнього вітчизняного бізнесу. Завдяки лізингу розширюються можливості збуту власної продукції, насамперед тієї, яка дорого коштує.

Структура лізингового платежу регулюється законодавством і включає амортизаційні відрахування, плату за кредит, прибуток лізингодавця, страхові платежі та інші витрати лізингодавця. Конкретна величина платежу за надане в лізинг майно встановлюється лізингодавцем.

До фінансових посередницьких послуг належить також **факторинг**. Головна мета факторингового обслуговування — інкасування дебіторських боргів своїх клієнтів і одержання належних їм платежів. Клієнт (постачальник), продавши дебіторський борг, отримує від банку кошти в розмірі 80—90 % від суми боргу. Решту 10—20 % від суми боргу банк тимчасово стягує як компенсацію ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає стягнену суму клієнтові. Банк може оплатити постачальникові платіжні вимоги не тільки в день подання їх на інкасо, а й відправлені в банки платників раніше й акцептовані платниками, але не оплачені через відсутність коштів на рахунках. Отже, отримання факторингової послуги дає змогу підприємствам перетворити продаж із відстрочкою платежу на продаж із негайною оплатою і в результаті прискорити рух свого капіталу.

Серед небанківських кредитних установ, що надають кредитні послуги, особливе місце посідають кредитні спілки. Це громадські неприбуткові організації, головною метою яких є фінансовий та соціальний захист своїх членів через залучення їхніх особистих заощаджень для взаємного кредитування. Одна з найпоширеніших послуг кредитних спілок — надання позичок. З цією метою створюється позичковий фонд, куди, крім внесків членів кредитних спілок, залучаються банківські кредити, державні субсидії, пожертвування юридичних і фізичних осіб.

За одержані позички сплачуються відсотки, які нижчі, ніж відсотки комерційних банків за надані кредити.

Страховання теж можна розглядати як один із сегментів ринку фінансових послуг. При цьому страхові компанії можуть розглядатися і як виробники страхових послуг, і як фінансові посередники. Фінансові послуги у сфері страхування пов'язані із формуванням колективних страхових фондів і фінансовим відшкодуванням різних втрат і збитків. Фінансове посередництво проявляється при розміщенні фінансових ресурсів на фінансовому ринку.

Сегмент консалтингових, аудиторських, та інформаційних послуг безпосередньо не пов'язаний з рухом фінансових ресурсів чи формуванням доходів та здійсненням витрат і видатків. Їхнє призначення полягає в наданні таких послуг, які сприяють названим процесам.

Консалтингові фірми, проводячи консультаційну роботу, можуть допомогти мінімізувати вартість залучених фінансових ресурсів, оптимізувати їх розміщення, сприяти мінімізації податкового навантаження тощо.

Аудиторські послуги пов'язані з незалежною перевіркою фінансової діяльності і фінансової звітності господарюючих суб'єктів.

Інформаційні послуги полягають у наданні певної фінансової і нефінансової інформації, необхідної суб'єктам господарювання для прийняття рішень у сфері фінансової діяльності. Первинна інформація надається інформаційними агенціями через видання статистичних збірників, періодичних зведень, наприклад біржових, систему інформаційної мережі — Інтернет. Аналітичну інформацію надають рейтингові агенції (аналітичні огляди, рейтингові оцінки, наприклад привабливості цінних паперів).

Сукупність цих послуг є одним із методів хеджування ризиків, що виконує важливу роль у забезпеченні стабільності фінансового ринку і фінансової системи в цілому.

13.5. ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Подальший розвиток вітчизняної фінансової системи пов'язується з лібералізацією внутрішнього ринку фінансових послуг. Можливі сценарії розвитку передбачають більш-менш

унормовану наявність іноземного капіталу як свідчення підтримки інтеграційних процесів.

Дилема щодо перспектив структурно-функціонального розвитку ринку фінансових послуг у частині його лібералізації багатогранна і стосується таких питань:

— яким повинно бути, з точки зору стійкого економічного розвитку, співвідношення між вітчизняними та іноземними фінансовими інститутами;

— наскільки виправдані пільги і преференції іноземним структурам порівняно з вітчизняними;

— який позитивний і негативний вплив може мати і має експансія іноземного капіталу на структурно-функціональний розвиток ринку фінансових послуг в найближчій перспективі і якими очікуються довгострокові тенденції;

— чи можливе зближення стратегічних економічних інтересів вітчизняних й іноземних фінансових установ на ринку фінансових послуг.

Питання співвідношення вітчизняних і зарубіжних учасників фінансового ринку повсюдно є предметом гострих дискусій. Початковий відлік не викликає сумніву: залучення іноземного капіталу і фінансових технологій необхідне для розширення можливостей фінансового маневрування при обмеженості внутрішніх ресурсів, що дає змогу реструктуризувати економіку країни—реципієнта. Узгоджені думки щодо визначення доцільності залучення іноземних ресурсів стають суперечливими. Протиріччя між економічними інтересами резидентів і нерезидентів трансформуються в проблему економічної, в тому числі й фінансової безпеки.

Офіційна статистика щодо наявності іноземного капіталу в секторах фінансового ринку України та обслуговування клієнтів іноземними фінансовими структурами обмежена і стосується характеристики кількох нерезидентських економічних одиниць та їх часток у загальному зареєстрованому статутному капіталі діючих вітчизняних установ. Тому оцінити позиції нерезидентів у конкретних сегментах досить проблематично з причин інформаційної обмеженості.

Проблема конкурентоспроможності для вітчизняних фінансових установ загострюється у випадку відкриття нерезидентами філій своїх материнських структур. Таким чином експансійно забезпечується регіональна фінансова інфраструктура в інтересах нерезидентів. Філії, як відомо, не є юридичними особами і контролюються з питань ліквідності регуляторами з країн їх похо-

дження. Відповідним чином вітчизняні регулятори не зможуть впливати на ліквідність філій компаній-нерезидентів через інструменти резервування та інші важелі впливу.

Вітчизняні фінансові установи стикаються з необхідністю вирішити питання адекватності порівняної оцінки вартості бізнесу для протилежних сторін в корпоративних угодах злиття і поглинання за участю нерезидентів. В умовах, коли жодна вітчизняна фінансова установа поки що не має практики розміщення своїх акцій на відкритих ринках — міжнародних біржах (процедури IPO — аббревіатура від англ. «Initial Public Offering» — публічне розміщення акцій на міжнародних ринках), поглинання і захоплення їх іноземними конкурентами за порівняно низькими цінами зберігається як реальна загроза. Тому вбачається прямий взаємозв'язок між підвищенням вартості (капіталізацією) вітчизняних фінансових структур та забезпечення їх конкурентоспроможності. Цей висновок не потребує окремого обґрунтування, оскільки високо конкурентний бізнес завжди коштує дорого, і протилежно — навпаки.

Одним із напрямів вирівнювання конкурентоспроможності іноземних та вітчизняних банків є підтримка позицій вітчизняних державних банків. Це доцільно з тієї точки зору, що саме державні банки мають ті самі переваги, що й іноземні, в частині формування пасивів (можливість залучати порівняно дешевші депозити та кредитуватись з екзогенних джерел). Тому, незважаючи на те, що другий рівень вітчизняної банківської системи сформований переважно на приватних засадах універсального типу, розвиток саме державних банків значною мірою (але не виключною) буде визначати рівень конкурентоспроможності фінансового сектора в цілому. Підтримка і капіталізація державних банків необхідна ще й тому, що перспективно вони являють стратегічний інтерес для купівлі іноземними вигодо набувачами — такою є зацікавленість окремих нерезидентів у придбанні ВАТ «Ощадбанк» після його можливої приватизації.

Процес купівлі вітчизняних операторів фінансових послуг розвивається за наявності недосконалих нормативно-правових важелів його рестрикційного регулювання. Тому доцільно поступово збільшувати частку іноземного капіталу у вітчизняному фінансовому секторі і створювати умови для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних фінансових структур.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. Що є об'єктивною передумовою функціонування фінансового ринку?*
- 2. У чому полягає економічна сутність фінансового ринку?*
- 3. Що являє собою фінансовий ринок з організаційної сторони?*
- 4. Які існують складові фінансового ринку?*
- 5. За якими ознаками структурується фінансовий ринок?*
- 6. Що являє собою ринок грошей?*
- 7. Що таке фондовий ринок?*
- 8. У чому полягає призначення первинного і вторинного фондового ринку?*
- 9. Як інструменти використовуються на ринку цінних паперів?*
- 10. Як класифікуються акції?*
- 11. Як класифікуються облигації?*
- 12. Які суб'єкти функціонують на ринку цінних паперів?*
- 13. Що являють собою інституційні інвестори?*
- 14. Які функції фінансових посередників?*
- 15. Які функції виконує фондова біржа?*
- 16. Що таке ринок фінансових послуг і хто є його учасниками?*
- 17. Які існують види фінансових послуг?*
- 18. Назвіть основні заходи в процесі лібералізації ринків фінансових послуг в Україні.*

Ключові терміни: міжнародні фінанси, фінанси міжнародних організацій, міжнародні фінансові інститути, міжнародний фінансовий ринок, міжнародний валютний ринок, міжнародний ринок кредитних ресурсів, міжнародний ринок цінних паперів, єврооблігації, євроакції, євровекселі, бюджет ООН, бюджет ЄС, Міжнародний валютний фонд, група Всесвітнього банку, Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Банк міжнародних розрахунків, Європейський центральний банк, Європейський інвестиційний банк, Лондонський і Паризький клуби кредиторів.

Після вивчення цієї теми студенти повинні знати і розуміти:

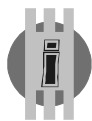
- сутність міжнародних фінансів та їх роль у розвитку процесів міжнародної економічної інтеграції;
- які завдання і функції покладені на міжнародні фінансові організації та міжнародні фінансові інституції;
- як розвивається міжнародний фінансовий ринок.

14.1. Сутність

І ПРИЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСІВ

Виникнення і розвиток міжнародних фінансів зумовлено широким розвитком процесів міжнародної економічної інтеграції, що супроводжуються глобалізацією економічних зв'язків, широкомасштабним переміщенням капіталів, об'єднанням фінансових ресурсів у світовому масштабі. Міжнародна фінансова інтеграція визначає напрями й пріоритети сучасного етапу інтернаціоналізації господарського життя, впливає на формування принципів податкової та бюджетної політики і насамкінець на стратегічні фінансові інтереси всіх країн і певних регіонів.

Функціонуючи в міжнародній сфері, фінанси впливають на економічні інтереси учасників міжнародних зв'язків; опосередковують міжнародний інтеграційний процес, сприяючи його розвитку і поглибленню.

Міжнародні фінанси — це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів.

Тобто за допомогою міжнародних фінансів здійснюється міждержавний перерозподіл фінансових ресурсів. Глобальною системою акумулювання вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам є міжнародний фінансовий ринок.

Міжнародні фінансові відносини являють собою досить складну систему руху грошових потоків. Вони можуть бути згруповані за такими напрямками:

— взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн;

— взаємовідносини держави з юридичними і фізичними особами інших країн;

— взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями;

— взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання з міжнародними фінансовими інституціями.

Міжнародні фінансові відносини виникають у зв'язку з рухом грошових потоків між національними суб'єктами різних країн:

— між підприємствами;

— між урядами країн;

— між підприємствами й урядами;

— між громадянами й урядами.

Взаємовідносини між підприємствами складаються в процесі купівлі-продажу товарів. Ці взаємовідносини насамперед відображають фінанси суб'єктів господарювання. Однак, оскільки ці суб'єкти належать до різних країн, то дані взаємовідносини відображають рух грошових потоків між країнами. Забезпечення еквівалентності обміну досягається через установаження реального курсу валют. Відхилення курсу валют від реального співвідношення між валютами веде до міжнародного перерозподілу доходів і фінансових ресурсів.

Взаємовідносини між урядами різних країн виникають у сфері державного кредиту, коли одна країна є позичальником, інша — кредитором. Аналогічний характер мають взаємовідносини з

урядом певної країни юридичних і фізичних осіб інших країн. За змістом усі ці відносини належать до державного кредиту, а за напрямом руху коштів — до міжнародних фінансових відносин.

Сукупність міжнародних фінансових відносин наведена на рис. 14.1.

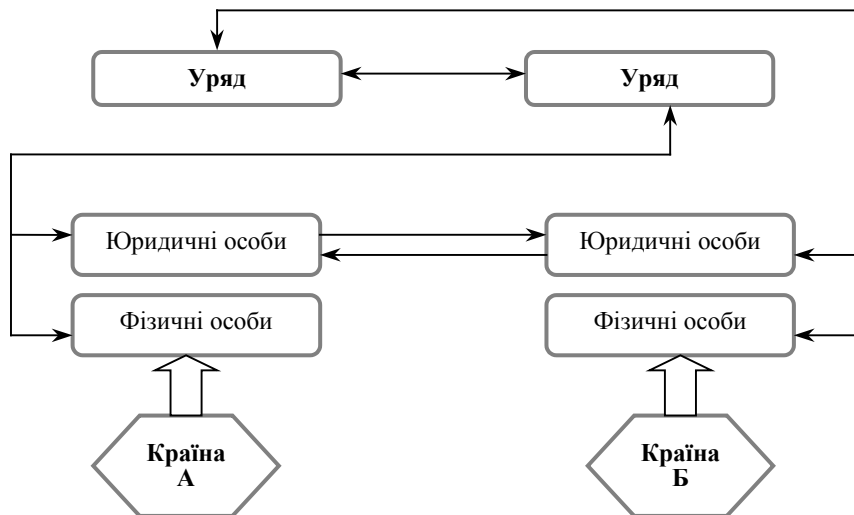

Рис. 14.1. Грошові потоки в системі міжнародних фінансових відносин

Торговельні взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн охоплюють два грошові потоки: надходження до підприємства валютних доходів від експорту товарів і послуг; оплата підприємством товарів та послуг, що імпортуються. Кредитні взаємовідносини двосторонні: з одного боку — надання позики позичальником кредиторю, а з іншого — погашення позики і сплата відсотків.

Здійснення міжнародних фінансових відносин потребує купівлі-продажу необхідної для розрахунків валюти та визначення валютного курсу. Ці операції забезпечуються через спеціальний фінансовий інститут — **валютний ринок**, який є базовою ланкою сфери міжнародних фінансів.

У сфері міжнародних фінансів, крім національних суб'єктів держави, підприємств і громадян, виділяються наднаціональні суб'єкти — міжнародні організації і міжнародні фінансові інституції. Фінанси міжнародних організацій, міжнародних фінансо-

вих інституцій та міжнародний фінансовий ринок є складовими міжнародних фінансів.

Система взаємовідносин на рівні міжнародних фінансів відображена на рис. 14.2.

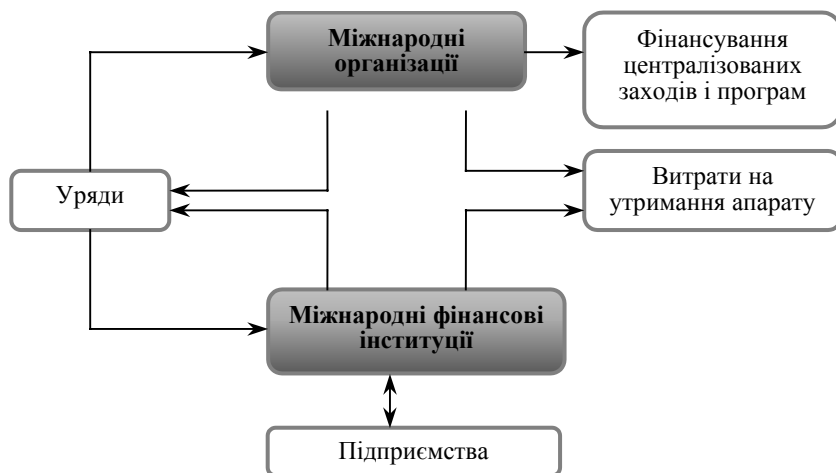

Рис. 14.2. Грошові потоки у сфері міжнародних фінансів

За своєю організацією фінанси міжнародних організацій подібні до державних фінансів, тільки їх головним суб'єктом є не держава, а міжнародна організація. Міжнародні організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з приводу формування бюджету чи інших фондів цих організацій. Отримані кошти використовуються на фінансування централізованих заходів, проектів і програм цих організацій, на утримання їхнього апарату та на фінансову допомогу окремим країнам. Отже, кожна країна може отримувати кошти міжнародних організацій як у вигляді прямого фінансування (як правило, тільки в окремих випадках), так і в опосередкованій формі через різні централізовані заходи, проекти і програми, які стосуються даної країни чи поширюються на неї.

Міжнародні фінансові інституції мають взаємовідносини як з урядами, так і з суб'єктами господарювання окремих країн. Взаємовідносини з урядами складаються за двома напрямками. Перший відображає процес формування статутного капіталу за рахунок внесків окремих країн. Другий характеризує кредитні взаємовідносини — надання кредитів окремим країнам та їх погашення

і сплату відсотків. Взаємовідносини з підприємствами теж мають двосторонній характер. Міжнародні фінансові інституції, здійснюючи фінансове забезпечення певних проєктів, надають кредити окремим підприємствам, як правило, на конкурсній основі.

Міжнародні фінанси відображають світові інтеграційні процеси. Централізація певної частини фінансових ресурсів на світовому рівні забезпечує потреби світового господарства. Саме на ці потреби й спрямована діяльність міжнародних організацій та міжнародних фінансових інституцій. Вони фінансують окремі проєкти і програми, керуючись інтересами саме світового господарства загалом, а не окремих країн, якими б важливими вони для цих країн не були.

Безперечно, порівняно з національними фінансовими системами міжнародні фінанси перебувають лише на початку свого розвитку. Однак поглиблення міжнародної політичної інтеграції та глобалізація економіки ведуть як до посилення ролі діючих організацій та інституцій, так і до створення нових. Це сприяє підвищенню рівня централізації фінансових ресурсів, збільшенню як їхньої маси, так і обсягів міжнародних фінансових потоків. Врешті-решт, цей інтеграційний процес поступово веде до формування єдиної міжнародної фінансової системи. Особливо це помітно у сфері фінансового ринку. Провідні комерційні банки, фондові біржі, страхові компанії та інституційні інвестори, здійснюючи свої операції з клієнтами в усьому світі, виконують функції міжнародних фінансових інституцій. Вони сприяють процесам міжнародної централізації і перерозподілу фінансових ресурсів і тим самим — економічному розвитку як окремих країн, так і світової економіки загалом.

14.2. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ І МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ІНСТИТУЦІЇ

Діяльність міжнародних фінансових організацій пов'язана з виконанням певних функцій, які визначаються їхніми статутами. Фінансове забезпечення виконання цих функцій здійснюється через фонди грошових коштів, що формуються цими організаціями.

Провідними міжнародними організаціями є Організація Об'єднаних Націй та Європейський Союз.

Організація Об'єднаних Націй була заснована наприкінці Другої світової війни з метою підтримання миру. До сфер її дія-

льності також входять економічні, соціальні та гуманітарні проблеми, права людини, охорона навколишнього середовища.

Бюджет ООН формується за рахунок внесків країн—членів ООН. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП даної країни. Кошти бюджету ООН використовуються на адміністративні та накладні витрати (38 %) і фінансування міжнародних проектів та проведення різних заходів міждержавного значення (62 %). Так, в Україні, реалізуються проекти за Програмою розвитку (ЮНДП), Управління Верховного комісара у справах біженців (ЮНХКР), Дитячого фонду (ЮНІСЕФ), Фонду народонаселення (ЮНФПА), Міжнародної організації праці (ІЛО), Міжнародного агентства і атомної енергії (ІАЕА).

Європейський Союз створено в 1957 р. з метою економічної співпраці Європейського економічного співтовариства. Було сформовано спільний ринок капіталів, товарів і послуг, скасовано митні бар'єри, здійснено уніфікацію податкового законодавства, створено європейську валютну систему. Розвиток інтеграційних процесів завершився проголошенням Європейського Союзу, до якого входять такі країни: Німеччина, Австрія, Данія, Бельгія, Франція, Голландія, Люксембург, Велика Британія, Швеція, Фінляндія, Португалія, Іспанія, Італія, Ірландія, Греція та ін.

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Всі доходи поділяються на дві групи: внески країн—членів та доходи бюджету ЄС. Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП. Специфікою бюджету ЄС як ланки міжнародних фінансів є наявність власних доходів. До них належать, по-перше, мита і сільськогосподарські податки, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн, які не є членами Союзу. По-друге, важливе місце займає податок на додану вартість, який встановлюється за єдиною для всіх країн ставкою по відношенню до уніфікованої в усіх країнах бази оподаткування (ставка оподаткування не може перевищувати 1,4 %). Установлено ліміт бюджету ЄС — він не може перевищувати 1,2 % загального обсягу ВВП Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні (5 %) та операційні (до 95 %). Операційні видатки складаються з фінансування сільського господарства (до 50 %), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Централь-

ної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної та гуманітарної допомоги і т. ін.).

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Виконує бюджет фінансове управління Європейської комісії, яке перебуває під подвійним контролем — з боку Палати аудиторів і Європарламенту. До складу Палати аудиторів входять 15 членів, які перевіряють надходження доходів і фінансування видатків.

Міжнародні фінансові інституції створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку країн — засновників цих організацій. Їх основним завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів.

До світових міжнародних фінансових інституцій належать Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Всесвітнього банку та Банк міжнародних розрахунків. Регіональні фінансові інституції створюються за континентальною ознакою. До них належать: Європейський банк реконструкції та розвитку; Азіатський банк розвитку; Африканський банк розвитку; Міжамериканський банк розвитку, Лондонський та Паризький клуби кредиторів та ін.

Міжнародний валютний фонд є провідним світовим фінансовим інститутом, який має статус спеціалізованої установи ООН. Він був заснований на міжнародній конференції в Бреттон-Вудді в 1944 р., а почав функціонувати в 1947 р. Основними цілями діяльності МВФ є сприяння розвитку міжнародної торгівлі й співробітництва у сфері валютного регулювання та надання кредитів у іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів країн—членів Фонду.

Капітал МВФ утворений за рахунок внесків країн—членів Фонду. Розмір внеску визначається рівнем економічного розвитку країни та її місцем у світовій економіці й міжнародній торгівлі. Станом на 01.01.2001 членами МВФ була 181 країна, в т. ч. з 1992 р. — Україна. Внесок кожної країни є її квотою. Квота України становить 0,70 % від загального капіталу фонду. Чверть внеску проводиться у вільноконвертованій валюті, решта — в національній. При цьому Статут МВФ передбачає періодичний (не менше одного разу на п'ять років) загальний перегляд квот. Це пов'язане з тим, що змінюється як рівень розвитку окремих країн, так і їх місце у світовій торгівлі.

За необхідності, крім власного капіталу МВФ може використовувати позикові кошти. За статутом він може отримувати кошти в будь-якій валюті як від офіційних органів, так і на приват-

ному ринку позикових капіталів. Досі позики отримувались від казначейств та центральних банків країн—членів Фонду, а також від Швейцарії та Банку міжнародних розрахунків. На приватному ринку кошти не залучались.

Діяльність МВФ охоплює три основних напрями: кредитування, з метою надання фінансової допомоги країнам, у яких утворилось від'ємне сальдо платіжного балансу, регулювання міжнародних валютних відносин, постійний нагляд за світовою економікою.

Кредитування здійснюється з різними цілями в різних формах та на різних умовах. Воно включає кредитування для потреб вирівнювання платіжного балансу, компенсаційне фінансування та допомогу найбіднішим країнам. Фінансові операції, які є основним напрямом діяльності, МВФ здійснює тільки з офіційними органами країн—членів Фонду.

Виділення кредитів залежить від трьох основних чинників: потреби в ресурсах для вирівнювання платіжного балансу, квоти країни та виконання вимог Фонду. Механізм кредитування полягає в тому, що МВФ продає необхідну країні валюту за її національну валюту. Кошти надходять до центрального банку країни—позичальника і використовуються на формування валютних резервів.

Загалом система кредитування, що використовується МВФ, включає такі форми: безпосереднє, поетапне, розширене, пільгове та спеціальне фінансування.

Безпосереднє фінансування прямо пов'язане з квотою кожної країни і здійснюється в межах її резервної і кредитної часток. Резервна частка становить 25 % квоти даної країни, тобто ту частину, що внесена в іноземній валюті. У межах цієї частки кредити-резервні транші, видаються на першу вимогу країни без сплати відсотків і комісійних. Кредитна частка становить повну величину квоти даної країни. Ця сума ділиться на чотири рівні частини, які становлять окремі кредитні транші. Надання кредитів зумовлюється виконанням країною певних політичних та економічних вимог з метою ліквідації негативного сальдо платіжного балансу.

Система поетапного фінансування використовується при суттєвіших і триваліших проблемах з платіжним балансом у країни—позичальника і є наступним етапом її взаємовідносин з МВФ після безпосереднього фінансування. Поетапне фінансування здійснюється в межах граничних кредитних часток тієї чи іншої країни і включає механізми резервних кредитів (*stand-by*) та розширеного фінансування. Кредити «*stand-by*» видаються транша-

ми на 1,5—3 роки під реалізацію програм макроекономічної стабілізації. Механізм розширеного фінансування почав діяти з 1974 р. і пов'язаний із серйозними порушеннями рівноваги платіжного балансу, викликаними економічною кризою. Кредити видаються, як правило, на термін до трьох років (в окремих випадках до чотирьох років) і супроводжуються більш жорсткими вимогами і контролем з боку МВФ до позичальника.

Механізм пільгового фінансування пов'язаний з наданням на пільгових умовах кредитів країнам, що розвиваються, та найбіднішим країнам за умов хронічної кризи платіжного балансу. Вони включають фонд структурної перебудови та розширений фонд структурної перебудови. Позики з цих фондів надаються на дуже вигідних умовах — під 0,5 % річних на термін до 10 років.

***Міжнародний валютний фонд** є координуючою всесвітньою фінансовою інституцією. Його діяльність сприяє стабільності національних та світової валютних систем і забезпеченню на цій основі сталого економічного розвитку та надійності міжнародних економічних відносин.*

Система спеціального фінансування використовується в особливих умовах і включає компенсаційне фінансування і фінансування в разі непередбачуваних обставин, фінансування буферних (резервних) запасів, фінансування зі скорочення й обслуговування зовнішнього боргу та фінансування системних трансформацій.

Механізм компенсаційного та непередбаченого кредитування повинен вирівнювати відхилення в платіжному балансі, що виникають із незалежних від даної країни причин. Сюди належать кредити на компенсацію втрат від скорочення виручки від експорту внаслідок падіння цін на світовому ринку та від збільшення вартості імпорту, від непередбачених втрат, пов'язаних зі стихійними лихами, промисловими спадами, введенням протекціоністських обмежень у країнах-імпортерах, при появі товарів-замінників тощо. Фонд кредитування буферних запасів використовується для надання допомоги країнам, які беруть участь у створенні відповідних резервів, якщо це погіршує стан їх платіжного балансу. Фонд фінансової підтримки операцій щодо скорочення і обслуговування зовнішнього боргу використовується для врегулювання боргової кризи у країн, що розвиваються.

Новим механізмом у системі спеціального фінансування є фонд підтримки структурних перетворень, створений для країн, що здійснюють перехід від планової до ринкової економіки. Надання системних трансформаційних позик зумовлюється різким

падінням надходжень від експорту та значним і стійким збільшенням вартості імпорту у зв'язку з переходом до світових цін, насамперед, на енергоносії.

Другим основним напрямом діяльності МВФ є регулювання валютних взаємовідносин. У сучасних умовах, коли курси валют є плаваючими, а не фіксованими, роль Фонду полягає в узгодженні валютної політики країн—членів Фонду. Насамперед кожна країна повинна, відповідно до статуту МВФ, співробітничати з Фондом та з іншими країнами з метою забезпечення і підтримки стабільних валютних курсів. Її економічна та фінансова політика має спрямовуватися на забезпечення економічного зростання при розумній стабільності цін. Неприпустимими є валютні маніпулювання з метою отримання певних переваг у міжнародній торгівлі. При цьому МВФ установлює певні валютні обмеження. Так, країни—члени Фонду не можуть без його згоди вводити обмеження за платежами і переказами з поточних міжнародних операцій, використовувати дискримінаційні валютні засоби, застосовувати систему кількох видів валютних курсів.

Як провідний міжнародний фінансовий інститут, МВФ здійснює постійний нагляд і спостереження за світовою економікою. Він формує значний масив інформації як у цілому по світовій економіці, так і в розрізі окремих країн. Щомісячний збірник фінансової статистики, що видається МВФ, включає дані про динаміку економічного зростання і цін, грошовий обіг, експорт та імпорт, стан платіжного балансу, величину офіційного золотого запасу, рівень валютних резервів, розміри зарубіжних інвестицій, динаміку валютних курсів та ін. Країни—члени Фонду зобов'язані без перешкод надавати всю необхідну інформацію.

Нагляд за макроекономічною та валютною політикою країн здійснюється насамперед за допомогою консультивання. МВФ детально аналізує податкову, грошово-кредитну і валютну політику та стан платіжних балансів країн. На основі аналізу готується доповідь, що подається країні, в якій формулюються певні рекомендації щодо вироблення та коригування економічної, фінансової та валютної політики. Важливою формою нагляду є також публікація та всебічне обговорення доповіді «Світовий економічний огляд». На підставі аналізу наявної інформації розробляються середньострокові економічні прогнози, які дають можливість координувати макроекономічні процеси країн—членів Фонду.

Другою за значенням у системі міжнародних фінансових інституцій є група Всесвітнього банку, яка включає до свого складу

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Міжнародну асоціацію розвитку (МАР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК) та багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) і спеціалізовану структуру — Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК).

Серцевиною групи є МБРР, який був заснований разом з МВФ в 1945 р. і почав функціонувати в 1946 р. Учасниками банку можуть бути лише країни—члени МВФ. Основною метою діяльності банку є сприяння розвитку економіки країн—членів МБРР через надання довгострокових кредитів та гарантування приватних інвестицій. Спочатку ця діяльність була спрямована на країни, що зазнали втрат унаслідок Другої світової війни. Нині головним напрямом діяльності є країни, що розвиваються. Джерела ресурсів банку:

- статутний капітал;
- залучення коштів через випуск облігаційних позик;
- резервний фонд.

Статутний капітал сформовано за рахунок внесків країн—членів. Внески здійснюються через підписку на акції в межах установлених квот. Квоти кожної країни визначаються відповідно до її економічного потенціалу. Резервний фонд утворюється за рахунок банку.

Кредитування здійснюється у двох формах — системні позики та інвестиційні кредити.

Системні позики надаються урядам окремих країн під програми макроекономічної стабілізації та інституційні зміни. Кошти не мають цільового призначення і можуть використовуватись урядом на власний розсуд, у тому числі і на фінансування дефіциту бюджету. Отримання позик зумовлюється виконанням певних вимог. При їх невиконанні надання кредитів може бути припинено.

Інвестиційні кредити видаються під конкретні інвестиційні проекти. Основними напрямками кредитування є галузі інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок), а також сільське господарство, охорона здоров'я та освіта. Кредити видаються на термін до 20 років під гарантії урядів. МБРР може виступати також гарантом за аналогічними довгостроковими кредитами комерційних банків. Виділення кредитів обумовлюється наданням інформації про фінансовий стан країни, що позичає кошти, та про об'єкти кредитування. Кредити надаються на підставі пайової участі банку у фінансуванні певних об'єктів — до 30 % їхньої вартості.

Інші організації, що входять до групи Всесвітнього банку, спеціалізуються на певних напрямках діяльності.

Так, *Міжнародна асоціація розвитку* надає безвідсоткові кредити найбіднішим країнам світу терміном до 50 років на пільгових умовах — 0,75 %.

Міжнародна фінансова корпорація надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, причому без гарантії урядів відповідних країн.

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій проводить страхування іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків: від націоналізації, воєн, заворушень, зривів контрактів тощо, чим сприяє розвитку діяльності як інституцій групи Всесвітнього банку, так і приватних інвесторів.

Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та їхніми інвесторами.

Банк міжнародних розрахунків є першою в історії міжнародною фінансовою інституцією. Він був створений у 1930 р. Основне завдання банку полягає в налагодженні співробітництва між центральними банками провідних країн світу та здійснення розрахунків між ними. Банк забезпечує також здійснення розрахунків між країнами, що входять до Європейської валютної системи. Він виконує депозитно-кредитні функції, здійснює валютні операції та операції на фондовому ринку.

Загалом всесвітні міжнародні фінансові інституції відіграють, як видно з їхніх функцій, важливу роль у світовій економіці, забезпечуючи надійний рух міжнародних грошових потоків. Тим самим вони сприяють і надійному функціонуванню національних фінансових систем. Крім того, їхні кредити є важливим джерелом фінансування країн, що розвиваються.

У Європі в рамках ЄС функціонують Європейський центральний банк, Європейський інвестиційний банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Європейський центральний банк створений у зв'язку із впровадженням у 1999 р. Єдиної європейської валюти — євро. Він є емісійним центром євро. Загалом його завдання і функції ідентичні функціям центральних банків.

Завданням *Європейського інвестиційного банку*, який був створений у 1958 р., є фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Кредити надаються терміном на 20—25 років. У галузевому плані пріоритет-

ними є такі галузі інфраструктури, як енергетика, транспорт, телекомунікації, а також проекти, що пов'язані з охороною навколишнього природного середовища. Кредити банку видаються на ринкових умовах. Пільги встановлюються лише в тих випадках, коли передбачається їх відшкодування — боніфікація за рахунок бюджету ЄС.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), який був створений у 1990 р. і відкритий 1991 р., здійснює діяльність у країнах Східної і Центральної Європи, які проводять ринкові реформи. Засновниками банку є країни Європи та провідні країни світу. Україна є членом ЄБРР з 1992 р. Не менше 60 % кредитів ЄБРР має спрямовуватись у приватний сектор економіки і не більше ніж 40 % — у державну інфраструктуру. Кредитні ресурси ЄБРР поділяються на звичайні і кошти спеціальних фондів. За рахунок звичайних ресурсів надаються кредити під ефективні і надійні проекти розвитку. Спеціальні фонди призначені для пільгового кредитування низькорентабельних галузей соціальної інфраструктури та для надання технічної допомоги.

Лондонський та Паризький клуби — це об'єднання кредиторів. Лондонський клуб об'єднує 600 великих західних банків-кредиторів. Паризький клуб об'єднує 19 країн, які є головними державами-кредиторами світу.

14.3. МІЖНАРОДНИЙ ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Міжнародний фінансовий ринок виник у середині ХХ ст. Його головне призначення полягає в тому, аби за допомогою акумуляції вільних фінансових ресурсів у деяких країнах забезпечити між ними їх перерозподіл для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання від цих операцій певного доходу.

Нині міжнародні фінансові ринки — це величезні фінансові центри, які мобілізують і перерозподіляють в усьому світі значні обсяги фінансових ресурсів. Вони сформувалися на основі розвитку міжнародних економічних відносин. *З функціонального погляду* — це система акумуляції і перерозподілу світових фінансових потоків з метою безперервного і рентабельного відтворення. *З інституційного погляду* — це сукупність банків, спеціалізованих фінансово-кредитних установ, фондових бірж, через які здійснюється рух світових фінансових потоків. У результаті конкуренції сформувалися світові фінансові центри — Нью-Йорк,

Лондон, Цюрих, Люксембург, Франкфурт-на-Майні, Сінгапур та ін. Новим світовим фінансовим центром після Другої світової війни став Токіо.

Поява фінансових центрів на периферії світового господарства, таких як Багамські Острови, Сінгапур, Сянган (Гонконг), Панама, Бахрейн та ін. зумовлена нижчими податками й операційними витратами, незначним державним втручанням, ліберальним валютним законодавством. Світові фінансові центри, де кредитні установи здійснюють операції в основному з нерезидентами в іноземній для даної країни валюті, дістали назву фінансових центрів «офшор». Такі фінансові центри слугують також податковим сховищем, оскільки операції на них не оподатковуються місцевими податками і вільні від валютних обмежень.

Міжнародний фінансовий ринок має три складові: міжнародний ринок грошей (валютний ринок), міжнародний ринок кредитних ресурсів, міжнародний ринок цінних паперів.

Ринок кредитних ресурсів і ринок цінних паперів у фінансовій літературі часто називають ринком капіталів.

Міжнародні валютні ринки — це купівля й продаж іноземної валюти або цінних паперів в іноземній валюті на основі попиту і пропозиції. Є світові і регіональні міжнародні валютні ринки. Найбільшим світовим валютним ринком є лондонський, на якому проводиться майже половина всіх валютних операцій. Учасниками міжнародних валютних ринків є банки, банкірські будинки, брокерські фірми, транснаціональні корпорації. Інструментами валютних операцій є банківські перекази — поштові й особливо телеграфні, у тому числі з використанням електронної техніки (Рейтер-ділінг, Телерейт), телекса і телефону. Хоча в деяких країнах (ФРН, Франції, Японії, країнах Бенілюкса, Скандинавії) збереглися валютні біржі, їх роль незначна і зводиться до фіксації довідкових курсів валют. Починаючи з 70-х років ХХ ст., деякі операції з валютою знову здійснюються на товарних біржах (наприклад, валютні ф'ючерсні й опціонні операції на товарних біржах в Чикаго, Нью-Йорку).

Банки, яким довірено право на проведення валютних операцій, називаються уповноваженими або валютними банками. Уповноважені банки використовують дві форми вивезення капіталу: відкриття за рубежом своїх зарубіжних філій і прийняття пайової участі в капіталі іноземного банку.

Розвиток європейської інтеграції і досягнення достатньої стабільності валют країн ЄС привели до нової стадії розвитку європейської валютної системи — переходу до єдиної валюти — єв-

ро. На відміну від ECU євро є реальною валютою, що обслуговує платіжний оборот ЄС. Відповідно до прийнятої програми, введення євро в обіг проводиться з початку 1999 р. Слід відзначити, що важливу роль у впровадженні євро відіграв досвід використання ECU.

Введення в обіг євро означає новий етап у розвитку системи міжнародних фінансів у цілому і європейської валютної системи зокрема.

Міжнародний ринок кредитних ресурсів — це специфічна сфера руху коштів між країнами. Кредитні ресурси на міжнародному ринку рухаються на загальновідомих принципах, а саме: обов'язкового повернення коштів, терміновості, платності і забезпеченості. На міжнародний кредит впливають такі фактори, як платіжний баланс, розмір відсоткової ставки, вид валюти, курс валюти, рівень рентабельності кредитних операцій та ін. Міжнародний кредит виконує такі функції:

- забезпечує перерозподіл фінансових ресурсів;
- посилює процес нагромадження в рамках світового господарства;
- прискорює процес реалізації товарів (робіт, послуг) у всесвітньому масштабі.

Міжнародні кредити бувають різних видів, форм і варіантів кредитування.

З інституційного погляду міжнародний ринок кредитних ресурсів є сукупністю установ і організацій, за допомогою яких здійснюється рух капіталів у сфері міжнародних економічних зв'язків. У ролі кредиторів виступають приватні банки, фірми, страхові компанії.

Залежно від суб'єкта кредитування кредити поділяються на приватні, урядові й кредити міжнародних фінансових організацій. Кредити надаються коротко-, середньо- і довготермінові. Міжнародні кредити поділяються також на забезпечені й банківські. Забезпечені кредити надаються під цінні папери, нерухоме майно, векселі, товарні документи. Банківські кредити надаються найнадійнішим позичальникам під вексель. *За призначенням* міжнародні кредити поділяються на **зв'язані** й **фінансові**. **Зв'язані** мають строго цільовий характер, тобто спрямовуються на закупівлю певних товарів або оплату послуг. **Фінансові кредити** не мають цільового призначення і можуть бути використані на розсуд позичальника, тобто бути спрямованими на будь-які цілі, включаючи погашення заборгованості за кредитами, на капітальні вкладення, інвестування в цінні папери та інші цілі.

У міжнародній банківській діяльності з метою страхування поширена практика надання *синдиційованих кредитів* — це кредити, що надаються двома або більше кредиторами, тобто банківськими синдикатами, одному позичальнику. Для надання цього кредиту банки об'єднують на відповідний термін свої тимчасово вільні грошові кошти, тому його ще називають *консорці-альним*.

Діяльність міжнародного кредитного ринку тісно пов'язана зі світовим ринком цінних паперів.

Міжнародний ринок цінних паперів — це теж форма мобілізації капіталів з метою задоволення виробничих потреб. Він набув розвитку у другій половині ХХ ст., коли було знято обмеження в національних законодавствах на вивіз капіталу.

Міжнародний ринок цінних паперів спеціалізується переважно на емісії цінних паперів (первинний ринок) і їх купівлі-продажу (вторинний ринок). Поряд з ринком іноземних облігацій у 70-х роках ХХ ст. виник ринок єврооблігацій — облігацій у євровалютях. Найбільше їх випускається в доларах США.

Єврооблігаційна позика вирізняється такими особливостями:

— розміщується одночасно на ринках кількох країн, на відміну від традиційних іноземних облігаційних позик;

— емісія здійснюється банківським консорціумом або міжнародною організацією;

— єврооблігації купуються інвесторами різних країн на основі котирувань їх національних бірж;

— емісія єврооблігацій менше, ніж іноземних облігацій, підпадає під державне регулювання; відсоток за купоном не оподатковується, на відміну від звичайних облігацій.

Ринок єврооблігацій — важливе джерело фінансування середньо- і довгострокових інвестицій транснаціональних корпорацій. Держави використовують єврооблігаційні позики для покриття дефіциту держбюджету і рефінансування старих позик.

Міжнародний ринок євроакцій почав розвиватись лише з 1983 р. Усього у світі щорічно обертається акцій і облігацій на астрономічну суму понад 40 трлн дол. США. Основними фінансовими центрами, де торгують європаперами, є Лондон, Цюрих, Люксембург.

Ринок євровекселів (з 1981 р.) за обсягом невеликий, включає в основному короткострокові єврокомерційні папери і середньострокові векселі. Щоб залучити додаткових клієнтів і збільшити свої прибутки, учасники міжнародного кредитно-фінансового

ринку створили ринок фінансових ф'ючерсів, фінансових опціонів і «своп», випускають цінні папери з додатковими страховими умовами.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. Що являють собою міжнародні фінанси і в чому їхнє призначення?*
- 2. За якими напрямками можуть бути згруповані міжнародні фінансові відносини?*
- 3. Які існують міжнародні фінансові організації та міжнародні фінансові інституції?*
- 4. Як формується бюджет ООН і за якими напрямками витрачаються його кошти?*
- 5. Які завдання і функції покладено на Європейський Союз?*
- 6. Як формується і використовується бюджет ЄС?*
- 7. Які функції виконує МВФ?*
- 8. Як сформовано капітал МВФ?*
- 9. У яких формах здійснюється кредитування МВФ?*
- 10. Які фінансові інституції входять до групи Всесвітнього банку і які функції вони виконують?*
- 11. У чому полягає призначення міжнародного фінансового ринку?*
- 12. Що являє собою міжнародний ринок кредитних ресурсів і які функції він виконує?*
- 13. На яких засадах функціонує міжнародний ринок цінних паперів?*

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

МОДУЛЬ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ ФІНАНСІВ

Розділ 1. Передумови виникнення, сутність та функції фінансів

1. Фінанси це:

- а) гроші;
- б) економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фондів грошових коштів;
- в) економічні відносини, пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції;
- г) грошові потоки.

2. Двоїтий характер фінансів проявляється в тому, що:

- а) з одного боку — це фінансові відносини, а з другого — це фінансові ресурси;
- б) з одного боку — це централізовані грошові фонди, а з другого — децентралізовані;
- в) з одного боку — це фінансові ресурси, а з другого — це фінансові резерви;
- г) з одного боку — це розподіл ВВП, а з другого — перерозподіл ВВП.

3. Фінанси виконують такі функції:

- а) розподільчу і контрольну;
- б) розподільчу і накопичувальну;
- в) накопичувальну і контрольну;
- г) правильної відповіді немає.

4. Об'єктивними передумовами функціонування фінансів є:

- а) товарно-грошові відносини, функціонування держави, дія економічних законів;
- б) існування держави, дія закону вартості, потреби розширеного відтворення;
- в) економічний розвиток суспільства, дія економічних законів, потреби розширеного відтворення;
- г) товарно-грошові відносини, функціонування держави.

5. Для фінансових відносин характерним є рух коштів, а саме:

- а) поворотний та оплатний;
- б) примусовий, обов'язковий, безповоротний та безоплатний;
- в) безповоротний та оплатний;
- г) необов'язковий та поворотний.

6. Фінансові відносини охоплюють:

- а) сферу матеріального виробництва;
- б) невиробничу сферу;
- в) як виробничу так і невиробничу сфери;
- г) правильної відповіді немає.

7. Розподільча функція фінансів здійснюється з:

- а) первинним розподілом ВВП;
- б) вторинним розподілом (перерозподілом) ВВП;
- в) контролем за розподілом ВВП до відповідних фондів;
- г) розподілом та перерозподілом ВВП через фінансову систему.

8. Суть контрольної функції фінансів полягає у:

- а) тому, що фінанси виступають інструментом контролю за формуванням і використанням доходів суб'єктів фінансових відносин;
- б) контролі за доходами юридичних осіб;
- в) контролі за формуванням централізованих фондів грошових коштів;
- г) у контролі за ефективністю використання банківського кредиту.

9. Взаємозв'язок між грошовими та фінансовими відносинами полягає в тому, що:

- а) фінансові відносини є передумовою виникнення грошових відносин;
- б) всі грошові відносини є фінансовими;
- в) всі фінансові відносини є грошовими;
- г) правильної відповіді немає.

10. Фінансові ресурси це:

- а) грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу та використання ВВП за певний період;
- б) економічні відносини, що складаються під час створення та розподілу грошових доходів (накопичень) у держави та суб'єктів господарювання;

- в) сукупність централізованих і децентралізованих фондів цільового призначення;
- г) правильної відповіді немає.

11. Чим відрізняються фінанси від грошей:

- а) змістом;
- б) функціями;
- в) змістом і функціями;
- г) правильної відповіді немає?

12. Функції фінансів — це засіб прояву:

- а) сутності фінансів;
- б) суспільного призначення фінансів;
- в) правильні відповіді а і б;
- г) правильної відповіді немає.

13. Фінансові відносини виникають:

- а) на стадії обміну;
- б) на стадії виробництва;
- в) на стадії обміну і виробництва;
- г) правильної відповіді немає.

14. Наявність фінансових відносин у державі є:

- а) суб'єктивним фактором;
- б) об'єктивною необхідністю.
- в) правильні відповіді а і б;
- г) правильної відповіді немає.

15. Суб'єктами фінансових відносин є:

- а) валовий внутрішній продукт;
- б) держава, підприємства, громадяни;
- в) доходи, податки, збори;
- г) усі відповіді правильні.

Розділ 2. Фінансова система України

1. Фінанси підприємств, установ, організацій та фінанси населення поєднані таким поняттям:

- а) централізовані фінанси;
- б) децентралізовані фінанси;
- в) фінансова інфраструктура;
- г) усі відповіді правильні.

2. До складу державних фінансів не входять:

- а) державний бюджет;
- б) державний кредит;
- в) позабюджетні спеціальні фонди;
- г) фінанси підприємств колективної форми власності.

3. Базовою ланкою фінансової системи країни є фінанси підприємств, тому що:

- а) для них характерна висока регламентація державних фінансових відносин;
- б) у них є власні доходи;
- в) саме тут утворюється переважна частина фінансових ресурсів держави;
- г) усі відповіді правильні.

4. Державні фінанси — це:

- а) система економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фондів грошових коштів, з метою виконання завдань і функцій держави;
- б) сукупність усієї грошової маси в країні;
- в) обсяг грошової маси, що використовується для обслуговування товарного обігу.
- г) усі відповіді правильні.

5. До складу фінансової інфраструктури відносять:

- а) систему органів управління фінансами і нормативно-законодавчу базу;
- б) підготовку фахівців;
- в) спеціалізоване виробництво;
- г) усі відповіді правильні.

6. Державний кредит — це:

- а) особлива форма грошових відносин, коли держава виступає боржником;
- б) складова загальнодержавних фінансів, яка дає змогу утворити централізовані фінансові ресурси для потреб держави;
- в) грошові відносини, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами та пов'язані з мобілізацією коштів і їх використанням на фінансування державних потреб;
- г) усі відповіді правильні.

7. Позабюджетні цільові фонди — це:

а) специфічна форма перерозподілу та використання фінансових ресурсів країни для фінансування конкретних соціальних та економічних потреб загальнодержавного або регіонального значення;

б) форма забезпечення додатковими ресурсами пріоритетних сфер економіки та розширення соціальної допомоги населенню;

в) фінанси підприємницьких структур;

г) усі відповіді правильні.

8. Державний бюджет — це:

а) система економічних відносин, що складаються в суспільстві у процесі формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави;

б) грошові відносини, що виникають між державою та юридичними особами у зв'язку зі створенням централізованих фондів;

в) система економічних відносин, за допомогою яких формуються регіональні спеціальні фонди;

г) правильної відповіді немає.

9. До складу децентралізованих фінансів не входять:

а) фінанси підприємницьких структур;

б) фінанси населення;

в) місцеві бюджети;

г) усі відповіді правильні.

10. Провідною ланкою загальнодержавних фінансів є:

а) державний бюджет;

б) державний кредит;

в) позабюджетні фонди;

г) місцеві бюджети.

11. Місцеві фінанси — це:

а) система економічних відносин, за допомогою яких формуються регіональні спеціальні фонди;

б) система економічних відносин, за допомогою яких формуються, розподіляються та перерозподіляються фонди грошових коштів, що використовуються на економічний та соціальний розвиток території;

в) сукупність органів управління фінансами на рівні регіонів.

г) правильної відповіді немає.

12. У складі фінансової системи виділяють такі підсистеми:

- а) фінанси населення;
- б) державний бюджет;
- в) централізовані фінанси, децентралізовані фінанси, фінансову інфраструктуру;
- г) усі відповіді правильні.

13. Стратегічне управління фінансами в Україні здійснюють:

- а) Верховна Рада України, Президент України та його апарат, Кабінет Міністрів України;
- б) Державне казначейство України, Державна податкова адміністрація України;
- в) Міністерство фінансів України, управління, (відділи) міністерств, відомств, фінансові служби підприємств та організацій.
- г) усі відповіді правильні.

14. Оперативне управління фінансами здійснюють:

- а) Верховна Рада України, Президент України та його апарат, Кабінет Міністрів України;
- б) Державне казначейство України, Державна податкова адміністрація України;
- в) Міністерство фінансів України, управління (відділи) міністерств, відомств, фінансові служби підприємств та організацій;
- г) усі відповіді правильні.

15. Фінансове законодавство в Україні приймає:

- а) Державне казначейство України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Верховна Рада України;
- г) Рахункова палата.

16. Проект Державного бюджету України розробляє:

- а) Рахункова палата;
- б) Президент України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Верховна Рада України.

17. Виконанням Державного бюджету України спеціально займається:

- а) Державна податкова адміністрація України;
- б) Державне казначейство України;
- в) Рахункова палата.
- г) усі відповіді правильні.

18. Залежно від суб'єктів фінансовий контроль поділяють на:

- а) державний, внутрішньогосподарський, аудиторський, громадський;
- б) попередній, поточний, наступний;
- в) обов'язковий, ініціативний.
- г) усі відповіді правильні.

19. До органів виконавчої влади в Україні відносять:

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) галузеві міністерства, управління та відомства;
- в) обласні державні адміністрації;
- г) усі відповіді правильні.

20. Вищим органом державного фінансово-економічного контролю в Україні є:

- а) Державна податкова адміністрація України;
- б) Національний банк України;
- в) Рахункова палата;
- г) правильної відповіді немає.

21. Фінансовий контроль — це:

- а) система інформаційного забезпечення фінансового менеджменту;
- б) специфічний вид діяльності, який здійснюється всіма ланками влади, а також недержавними структурами щодо забезпечення на базі законності відповідного рівня фінансової дисципліни, ефективного руху централізованих і децентралізованих фондів, а також пошуку шляхів удосконалення процесів розподілу та перерозподілу грошових коштів у країні;
- в) процес дослідження фінансового стану підприємства;
- г) правильної відповіді немає.

22. Залежно від обсягу даних, що перевіряються, розрізняють ревізії:

- а) суцільні;
- б) вибіркові;
- в) комбіновані;
- г) усі відповіді правильні.

Розділ 3. Фінансова політика і фінансовий механізм

1. Складовими фінансового механізму є:

- а) фінансові методи, фінансові важелі, правове забезпечення нормативне й інформаційне забезпечення;
- б) фіскальна політика;
- в) податки і державні видатки;
- г) усі відповіді правильні.

2. Фіскальна політика може бути:

- а) стимулювальною;
- б) стримуючою;
- в) автоматичною;
- г) усі відповіді правильні.

3. У складі фінансової політики виділяють:

- а) бюджетно-податкову, грошово-кредитну;
- б) інвестиційна, валютна;
- в) страхова, митна;
- г) усі відповіді правильні.

4. Суть фінансового планування полягає у:

- а) визначенні організаційно-правових форм підприємств;
- б) проведенні оцінки фінансової стратегії;
- в) визначенні фінансових можливостей держави для забезпечення розвитку її економіки;
- г) правильної відповіді немає.

5. Як співвідносяться поняття «фінансова політика» і «фінансовий механізм»:

- а) фінансова політика реалізується через фінансовий механізм;
- б) фінансовий механізм визначає фінансову політику;
- в) фінансова політика немає відношення до фінансового механізму;
- г) усі відповіді правильні?

6. Фінансова політика — це:

- а) дія економічних законів у фінансовій сфері;
- б) діяльність підприємств, організацій та установ у сфері фінансів;
- в) сукупність фінансових розподільчих і перерозподільних заходів, які здійснює держава через фінансову систему;
- г) правильної відповіді немає.

7. Фінансовий механізм — це:

- а) фінансові відносини з приводу розподілу ВВП;
- б) сукупність суб'єктів і об'єктів фінансового розподілу;
- в) система встановлених державою форм та методів організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства;
- г) усі відповіді правильні?

8. Нормативне забезпечення функціонування фінансового механізму не включає:

- а) інструкції, нормативи;
- б) норми, методичні вказівки;
- в) кредити;
- г) правильної відповіді немає.

9. Методами фінансового планування є:

- а) нормативний;
- б) балансовий;
- в) метод коефіцієнтів;
- г) усі відповіді правильні?

10. Фіскальна політика — це:

- а) бюджетно-податкова політика;
- б) кредитна політика;
- в) правильної відповіді немає;
- г) правильні відповіді а і б.

11. За характером заходів і часом їх здійснення фінансова політика поділяється на:

- а) фінансову тактику і фінансову стратегію;
- б) фінансову стратегію і бюджетне регулювання;
- в) оперативну і фінансову політику і фінансову тактику;
- г) фінансову стратегію і податкову політику.

12. Фінансова стратегія держави — це:

- а) сформована система довгострокових цілей фінансової діяльності і найефективніших шляхів їх досягнення, які визначаються фінансовою ідеологією;
- б) напрями, форми і методи використання фінансових ресурсів;
- в) система принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з рухом фінансових ресурсів;
- г) процес визначення оптимальної структури капіталу.

13. До фінансових важелів і стимулів належать:

- а) процес формування і використання фінансових ресурсів на макро- і мікрорівнях економіки;
- б) нормативно-правове забезпечення господарсько-фінансової діяльності;
- в) форми і методи формування і використання фінансових ресурсів, які одночасно виступають як система фінансових показників, норм, нормативів, використовуваних у фінансових відносинах;
- г) система управління фінансами.

14. Фінансове регулювання здійснюється через:

- а) систему норм і нормативів які характеризують певний рівень забезпечення видатків, різних видів витрат фінансових ресурсів;
- б) ліміти;
- в) фінансові резерви;
- г) всі відповіді правильні.

15. Фінансове забезпечення здійснюється в таких формах:

- а) самофінансування, кредитування, бюджетні асигнування;
- б) кредитування і акціонування;
- в) самофінансування, кредитування, бюджетні асигнування і акціонерний капітал;
- г) бюджетне фінансування і кредитування.

16. Фінансове планування — це:

- а) діяльність щодо формування та використання цільових централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, які спрямовуються на розширене відтворення та на задоволення поточних потреб держави;
- б) засіб впливу фінансових відносин на господарський процес;

- в) сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства;
- г) правильної відповіді немає.

17. До основних методів фінансового планування належать:

- а) балансовий метод;
- б) нормативний метод;
- в) метод коефіцієнтів;
- г) усі відповіді правильні.

МОДУЛЬ 2 **ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СФЕР І ЛАНОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН**

Розділ 4. Фінанси підприємницьких структур

1. Які з перелічених відносин не входять до складу фінансів підприємств:

- а) між підприємством і його робітниками;
- б) між підприємством та державою;
- в) між робітниками підприємства та торговельними організаціями;
- г) між підприємствами?

2. Яку основну ставку оподаткування прибутку підприємств встановлено в Україні (%):

- а) 25;
- б) 45;
- в) 30;
- г) 15?

3. Фінанси підприємства — це:

- а) кошти, які зберігаються в касі бухгалтерії підприємства;
- б) кошти, що є на рахунку підприємства в банку;
- в) економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом і використанням доходів та грошових фондів суб'єктів господарювання у процесі відтворення;
- г) усі відповіді правильні.

4. За яким критерієм поділяють капітал на основний і оборотний:

- а) за величиною вартості його структурних елементів;
- б) за формою участі у процесі виробництва та особливостями перенесення власної вартості на продукцію, що виробляється;
- в) за сферою функціонування;
- г) усі відповіді правильні?

5. Як підприємства відшкодовують вартість, що втрачають засоби праці внаслідок зношування:

- а) відрахуванням відповідної суми з отриманого доходу;
- б) через амортизацію шляхом створення амортизаційного фонду;
- в) відрахуванням відповідної суми з отриманого прибутку;
- г) правильної відповіді немає?

6. У чому виявляються відмінності обороту основних виробничих та оборотних виробничих фондів:

- а) основні виробничі фонди обертаються за один виробничий цикл, а оборотні — за декілька;
- б) пасивна частина основних виробничих фондів обертається за декілька виробничих циклів, а їхня активна частина та оборотні фонди — за один цикл?
- в) основні виробничі фонди обертаються за декілька виробничих циклів, а оборотні — за один;
- г) правильної відповіді немає?

7. Як називають витрати підприємства на виробництво продукції, виражені в грошовій формі:

- а) ціна виробництва;
- б) вартість виробництва;
- в) виробнича собівартість;
- г) усі відповіді правильні?

8. Суб'єкти якого добровільного об'єднання підприємств та організацій втрачають юридичну та господарську самостійність:

- а) асоціації;
- б) концерну;
- в) консорціуму;
- г) правильної відповіді немає?

9. Який напрям підприємницької діяльності підприємства найбільш важливий:

- а) фінансовий;
- б) виробничий;
- в) комерційний;
- г) важливі всі напрями?

10. Які ознаки характеризують одноособове господарство:

- а) обмежена відповідальність;
- б) одержання додаткового доходу від спеціалізації;
- в) повна самостійність;
- г) усі відповіді правильні?

11. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю відповідають за борг товариства:

- а) у межах належних їм внесків;
- б) у межах належних їм внесків і майном у розмірі, кратному внеску;
- в) несуть солідарну відповідальність усім майном;
- г) правильної відповіді немає.

12. Валовий прибуток від реалізації продукції — це:

- а) виручка від реалізації без ПДВ;
- б) грошове вираження вартості реалізованого товару без ПДВ, акцизів, знижок;
- в) різниця між чистим доходом від реалізації і собівартістю реалізованої продукції;
- г) усі відповіді правильні.

13. Рентабельність — це:

- а) частина прибутку, що залишається після відшкодування усіх витрат;
- б) абсолютний показник ефективності роботи підприємства;
- в) відносний показник ефективності роботи підприємства;
- г) правильної відповіді немає.

14. Власні фінансові ресурси підприємства — це:

- а) статутний фонд;
- б) прибуток;
- в) резервний фонд;
- г) усі відповіді правильні.

15. Фінансові ресурси підприємства утворюються за рахунок:

- а) тільки власних коштів;
- б) тільки позичкових коштів;
- в) власних і позичкових коштів;
- г) правильної відповіді немає.

Розділ 5. Державні фінанси

1. До складу державних фінансів не включають:

- а) державний і місцеві бюджети;
- б) позабюджетні спеціальні фонди і фінанси державного сектору;
- в) державний кредит;
- г) фінанси господарських товариств.

2. Яке з наведених визначень найґрунтовніше розкриває зміст категорії «державні фінанси»:

- а) сукупність усієї грошової маси в країні;
- б) економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів і грошових коштів держави;
- в) сукупність фондів грошових коштів, які акумулюються в державній бюджетній системі;
- г) правильної відповіді немає?

3. Що входить до сфери безпосереднього державного управління фінансами:

- а) фінанси населення;
- б) фінанси підприємств усіх форм власності;
- в) державні фінанси;
- г) правильної відповіді немає?

4. Методом мобілізації державних доходів є:

- а) податковий, кредитний, емісійний;
- б) кредитний, дотаційний;
- в) дотаційний;
- г) правильної відповіді немає.

5. Що не є формою бюджетного фінансування:

- а) бюджетні інвестиції й державні трансферти;
- б) бюджетні кредити й кошторисне фінансування;
- в) емісія;
- г) правильної відповіді немає?

6. Державний кредит — це:

- а) особлива форма грошових відносин, коли держава виступає боржником;
- б) складова загальнодержавних фінансів, яка дає змогу утворити централізовані фінансові ресурси для потреб держави;
- в) грошові відносини, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами та пов'язані з мобілізацією коштів та їх використанням на фінансування державних потреб;
- г) усі відповіді правильні.

7. Джерела державних доходів можуть бути:

- а) внутрішніми;
- б) зовнішніми;
- в) місцевими;
- г) правильні відповіді а і б;

8. Державні доходи — це:

- а) сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом вартості ВВП, з метою формування доходів держави і державних підприємств;
- б) сукупність різних видів грошових надходжень до фондів держави, що використовуються для виконання нею своїх завдань і функцій;
- в) сукупність усієї грошової маси в країні;
- г) усі відповіді правильні.

9. Надання бюджетних коштів бюджету нижчого рівня, юридичній або фізичній особі за умов пайового фінансування цільових видатків називається:

- а) дотацією;
- б) субвенцією;
- в) субсидією;
- г) усі відповіді правильні.

10. Надання бюджетних коштів бюджету нижчого рівня або юридичній особі на безоплатній і безповоротній основі для здійснення певних цільових видатків називається:

- а) дотацією;
- б) субвенцією;
- в) субсидією;
- г) усі відповіді правильні.

11. Фінансова допомога, яка надається бюджету нижчого рівня або юридичній особі на безоплатній і безповоротній основі для покриття поточних витрат називається:

- а) дотацією;
- б) субвенцією;
- в) субсидією;
- г) усі відповіді правильні.

12. Державні видатки — це:

- а) грошові відносини, пов'язані з використанням децентралізованих фінансових ресурсів;
- б) сукупність грошових коштів, що витрачаються державою в процесі здійснення її фінансової діяльності;
- в) економічні відносини, що виникають у процесі формування, розподілу та використання централізованих фондів держави;
- г) правильної відповіді немає.

13. Визначте внутрішні джерела формування державних доходів:

- а) міжнародний кредит, емісійний дохід;
- б) валовий внутрішній продукт, національне багатство країни;
- в) державні видатки;
- г) правильної відповіді немає.

14. З позиції використання фінансових ресурсів держави державні видатки поділяють на:

- а) державне споживання та державне фінансування;
- б) поточні видатки та видатки розвитку;
- в) бюджетні кредити та грошові перекази населенню;
- г) правильної відповіді немає.

15. Кошторис — це:

- а) бюджетні асигнування, розподілені поквартально і поста-тейно;
- б) плановий документ, у якому встановлюються обсяг бюджетних асигнувань, їх постатейний та поквартальний розподіли;
- в) розпис доходів і видатків, збалансованих у часі з поквартальним розподілом;
- г) правильної відповіді немає.

Розділ 6. Бюджет і бюджетна система

1. Державний бюджет — це:

- а) система економічних відносин, що складаються в суспільстві у процесі формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави;
- б) грошові відносини, що виникають між державою та юридичними особами у зв'язку зі створенням централізованих фондів.
- в) відображає процес перерозподілу доходів у суспільстві;
- г) правильної відповіді немає.

2. Державний бюджет України як фінансовий план держави затверджується:

- а) постановою Кабінету Міністрів;
- б) Указом Президента;
- в) Верховною Радою і має силу закону;
- г) розпорядженням Національного банку.

3. Під бюджетною системою розуміють сукупність:

- а) бюджетних відносин;
- б) бюджетів;
- в) бюджетних установ;
- г) правильної відповіді немає.

4. Сукупність показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи — це:

- а) бюджетний устрій;
- б) зведений бюджет;
- в) бюджетна система.
- г) правильної відповіді немає.

5. Чим визначається бюджетний устрій України:

- а) системою розподілу доходів між окремими видами бюджетів;
- б) сукупністю правових норм;
- в) державним устроєм та адміністративно-територіальним поділом країни;
- г) усі відповіді правильні?

6. Резервний фонд бюджету встановлюється від суми видатків бюджету в такому розмірі (%):

- а) 1;
- б) 4;

- в) 5;
- г) 10.

7. Принципи самостійності бюджетів полягають у тому, що:

- а) кожен вид бюджету самостійно визначає потребу в доходах, які йому виділяються бюджетом вищого рівня;
- б) кожен вид бюджету має свої джерела доходів і визначає напрями видатків;
- в) кожен вид бюджету приймається самостійно;
- г) усі відповіді правильні.

8. Бюджет існує:

- а) тільки у держави;
- б) у держави та підприємств реального сектору економіки;
- в) у всіх економічних суб'єктів;
- г) у важливих державних структурах.

9. В унітарних державах бюджет має такий характер:

- а) багаторівневий;
- б) трирівневий;
- в) дворівневий;
- г) однорівневий.

10. Значте, що не властиво Державному бюджету України:

- а) державний бюджет використовується для сплати видатків, пов'язаних з обороною країни;
- б) з державного бюджету виплачується заробітна плата робітникам промислових підприємств;
- в) з державного бюджету виплачується заробітна плата службовцям державного апарату;
- г) усі відповіді правильні.

11. Бюджетний устрій держави залежить від:

- а) державного устрою;
- б) структури фінансової системи держави;
- в) правових засад розподілу доходів і видатків бюджетів держави;
- г) правильної відповіді немає.

12. Зведений бюджет України:

- а) затверджується Верховною Радою України;
- б) затверджується Кабінетом Міністрів України;
- в) не затверджується, використовується для аналізу та визначення засад державного регулювання;
- г) правильної відповіді немає.

13. Відповідно до Бюджетного кодексу України, проект бюджету розробляє:

- а) Міністерство фінансів;
- б) Бюджетна комісія Верховної Ради;
- в) Міністерство економіки;
- г) усі відповіді правильні.

14. Механізм секвестру бюджету означає:

- а) пропорційне зниження бюджетних витрат щомісяця за всіма статтями бюджету (крім захищених) протягом залишку бюджетного періоду;
- б) зменшення видатків розвитку;
- в) збільшення видатків розвитку;
- г) правильної відповіді немає.

15. Хто відповідає за касове виконання Державного бюджету України:

- а) Фонд державного майна;
- б) Державне казначейство;
- в) Кабінет Міністрів;
- г) усі відповіді правильні?

Розділ 7. Доходи і видатки державного бюджету

1. Структура доходів бюджету України включає:

- а) податкові та неподаткові надходження;
- б) доходи від операцій з капіталом;
- в) офіційні трансферти;
- г) усі відповіді правильні.

2. За порядком та умовами зарахування у бюджету доходи поділяють на:

- а) зовнішні та внутрішні;
- б) власні та позичкові;
- в) закріплені та регулюючі;
- г) правильної відповіді немає.

3. Видатки бюджету — це витрати:

- а) що виникають за умов виконання державою своїх обов'язків;
- б) які спрямовані на капітальні вкладення;
- в) які передбачають поворотність і платність.
- г) усі відповіді правильні.

4. Видатки бюджету класифікують за такими ознаками:

- а) функціями і економічною характеристикою операцій;
- б) головним розпорядником бюджетних коштів;
- в) бюджетними програмами;
- г) усі відповіді правильні.

5. Функціональна класифікація означає склад видатків за:

- а) галузями економіки;
- б) розпорядниками коштів;
- в) завданнями, з виконанням яких пов'язані видатки;
- г) правильної відповіді немає.

6. Відповідно до економічної класифікації видатки є:

- а) внутрішні та зовнішні;
- б) поточні та капітальні;
- в) всі відповіді правильні;
- г) правильної відповіді немає.

7. Поточні бюджетні видатки — це:

- а) фінансування інвестиційної діяльності;
- б) фінансування органів державної влади, бюджетних установ;
- в) фінансування інноваційної діяльності;
- г) усі відповіді правильні.

8. Структура бюджетної класифікації в Україні розробляється:

- а) Верховною Радою;
- б) Кабінетом Міністрів;
- в) Міністерством фінансів;
- г) Національним банком.

9. Відомча структура видатків бюджетної класифікації будується відповідно до:

- а) основних економічних ознак;
- б) головних розпорядників коштів;
- в) основних функцій держави.
- г) правильної відповіді немає.

10. Економічна структура видатків бюджетної класифікації будується відповідно до:

- а) основних економічних характеристик операцій, при проведенні яких здійснюються видатки;
- б) головних розпорядників коштів;
- в) основних державних програм;
- г) усі відповіді правильні.

11. Захищені статті бюджету — це:

- а) статті видатків, що закріплені за певними доходами;
- б) статті видатків, що не підлягають скороченню через невиконання дохідної частини бюджету;
- в) правильної відповіді немає;
- г) усі відповіді правильні.

12. Секвестр бюджету застосовується для:

- а) міжбюджетного регулювання;
- б) бюджетного контролю;
- в) зменшення видатків у процесі виконання бюджету;
- г) усі відповіді правильні.

13. Бюджетна класифікація — це групування за однорідними ознаками:

- а) тільки доходів бюджету;
- б) тільки видатків бюджету;
- в) доходів, видатків, фінансування бюджету, боргу;
- г) усі відповіді правильні.

14. Тільки закріплені доходи має:

- а) державний бюджет;
- б) місцевий бюджет.
- в) правильної відповіді немає;
- г) усі відповіді правильні.

15. Бюджет має такі складові:

- а) загальний фонд;
- б) спеціальний фонд;
- в) резервний фонд;
- г) усі відповіді правильні.

16. Бюджетний дефіцит характеризується як:

- а) перевищення доходів над видатками;
- б) сума субвенцій, наданих місцевим бюджетам;
- в) обсяг поточних видатків бюджету;
- г) перевищення видатків над доходами.

МОДУЛЬ 3
ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ
ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН
І МЕТОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розділ 8. Податки і податкова система

1. Податки — це обов'язкові платежі:

- а) юридичних осіб до місцевих бюджетів залежно від розміру доходів;
- б) фізичних осіб до бюджетної системи залежно від вартості майна;
- в) юридичних і фізичних осіб до бюджетної системи залежно від вартості майна, розміру доходу або обсягу споживання;
- г) усі відповіді правильні.

2. За допомогою податків перерозподіляються:

- а) резервні фонди;
- б) ВВП;
- в) вартість основного капіталу;
- г) вартість робочої сили.

3. Які види платежів належать до прямих податків:

- а) акцизний збір, мито;
- б) податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб;
- в) ПДВ;
- г) усі відповіді правильні?

4. Які ставки ПДВ діють сьогодні в Україні:

- а) нульова;
- б) 28 %;
- в) 20 %;
- г) правильна відповідь а і в?

5. Які види податків і зборів належать до місцевих:

- а) акцизний збір, податок на додану вартість;
- б) ринковий збір, податок з реклами, комунальний податок;
- в) податок на прибуток підприємств;
- г) мито, державне мито?

6. Хто є дійсним платником ПДВ та акцизного збору:

- а) виробник товару;
- б) торговельне підприємство;
- в) споживачі товарів та послуг;
- г) усі відповіді правильні?

7. Значна частка непрямих податків свідчить про:

- а) фіскальний характер податкової системи;
- б) неефективну систему стягнення податків;
- в) низький рівень податкової культури;
- г) усі відповіді правильні.

8. Дайте правильне визначення поняття «податкова система»:

- а) сукупність податків, що визначається державою;
- б) сукупність податків і зборів, що визначається державою;
- в) сукупність загальнодержавних і місцевих податків і зборів.
- г) сукупність встановлених у країні податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх встановлення, зміни чи скасування; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

9. Залежно від рівня державного управління податки поділяють на:

- а) загальнодержавні, місцеві;
- б) прямі, непрямі;
- в) разові;
- г) систематичні.

10. Як класифікують податки за методом оподаткування:

- а) прямі, непрямі;
- б) загальнодержавні та місцеві;
- в) прогресивні, регресивні, пропорційні;
- г) розкладні, окладні?

11. Що оподатковується:

- а) об'єкт податку;
- б) носій податку;
- в) суб'єкт податку;
- г) джерело податку?

12. Цільовий характер мають:

- а) обов'язкові платежі;
- б) податки;
- в) державне мито;
- г) штрафні санкції.

13. Фізичні та юридичні особи, які зобов'язані сплачувати податок за законом, є:

- а) суб'єктами податку;
- б) носіями податку;
- в) об'єктами податку;
- г) джерелами податку.

14. Податки виконують функції:

- а) фіскальну, контрольну;
- б) розподільчу, фіскальну, стимулюючу;
- в) розподільчу, регулюючу, стимулюючу;
- г) фіскальну, регулюючу, контрольну.

15. Податкова ставка характеризується як:

- а) сума податку, визначена до сплати в бюджет;
- б) законодавчо встановлений розмір податку на одиницю об'єкта оподаткування;
- в) сума, фактично сплачена до бюджету;
- г) відсоткова ставка, за якою визначається сума відрахувань до сплати в місцевий бюджет.

Розділ 9. Державні цільові фонди

1. Державні цільові фонди поділяють на:

- а) відомчі;
- б) галузеві;
- в) економічні;
- г) регіональні.

2. У відсотках до якого показника здійснюються відрахування підприємств до Пенсійного фонду:

- а) валового доходу підприємства;
- б) фонду заробітної плати;
- в) прибутку;
- г) собівартості продукції?

3. Кошти Пенсійного фонду України використовують на:

- а) фінансування розвитку медицини;
- б) соціально-культурні цілі;
- в) фінансування державних та регіональних програм соціальної підтримки пенсіонерів;
- г) усі відповіді правильні.

4. Право створювати цільові фонди мають:

- а) загальнодержавні органи влади;
- б) місцеві органи влади;
- в) правильні відповіді а і б;
- г) немає правильної відповіді.

5. Цільові фонди створюють шляхом:

- а) виділення коштів з бюджету;
- б) створення власних джерел доходів;
- в) правильні відповіді а і б;
- г) немає правильної відповіді.

6. Позабюджетні цільові фонди:

- а) Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- б) Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- в) Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд охорони навколишнього природного середовища;
- г) правильні відповіді а і б;

7. Цільові фонди, що входять до складу Державного бюджету України:

- а) Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- б) Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування

від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

в) Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд охорони навколишнього природного середовища;

г) усі відповіді правильні.

8. Величина ресурсів пенсійного забезпечення визначається:

а) демографічними причинами;

б) економічними причинами;

в) усі відповіді правильні;

г) немає правильної відповіді.

9. Демографічні причини визначення величини ресурсів пенсійного забезпечення:

а) середня тривалість життя і її динаміка, кількість осіб пенсійного віку;

б) чисельність працездатного населення, економічний стан країни в цілому;

в) співвідношення рівнів заробітної плати і пенсії;

г) правильні відповіді а і б.

10. Економічні причини визначення величини ресурсів пенсійного забезпечення:

а) економічний стан країни в цілому, співвідношення рівнів заробітної плати і пенсії;

б) надбавки за стаж, умови роботи та ін., наявність і частка осіб, що мають право на пільги при визначенні рівня пенсійного забезпечення;

в) правильні відповіді а і б;

г) немає правильної відповіді.

11. За періодом функціонування цільові державні фонди поділяються на:

а) довічні, строкові;

б) постійні, довічні;

в) солідарні, тимчасові;

г) постійні, тимчасові.

12. За рівнем управління цільові державні фонди поділяють на:

а) постійні і тимчасові;

б) державні та місцеві;

в) державні, регіональні;

г) бюджетні, позабюджетні.

Розділ 10. Місцеві фінанси

1. Місцеві фінанси — це:

а) система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних так і делегованих;

б) витрати, які здійснюються місцевими органами влади в обов'язковому порядку за переліком, що визначається законодавством;

в) витрати, які здійснюються місцевими органами влади на власний розсуд, на основі рішень, прийнятих їхніми представницькими зібраннями;

г) немає правильної відповіді.

2. Видатки місцевих органів влади поділяють на:

а) поточні, розвитку, на фінансування делегованих повноважень, обов'язкові, факультативні, на фінансування власних повноважень;

б) власні, закріплені, передані, податкові, неподаткові;

в) власні, поточні;

г) усі відповіді правильні.

3. Способи формування доходів місцевих бюджетів — це:

а) місцеві податки і збори, частки загальнодержавних податків, комунальні платежі, доходи від майна та землі, що належить місцевій владі, доходи комунальних підприємств, кредити, комунальні позики, трансферти;

б) громадські послуги, фінансові ресурси у фондовій формі;

в) власні, закріплені, регульовані;

г) усі відповіді правильні.

4. Бюджет міста Києва — це:

а) бюджет розвитку;

б) місцевий бюджет;

в) поточний бюджет;

г) усі відповіді правильні.

5. Суб'єкти місцевих фінансів — це:

а) територіальні громади; міські, селищні, сільські ради; бюджети АРК, обласні, міські, міст Києва і Севастополя, районні, міські, районні в містах, територіальних громад; голови міст, се-

лищ та сіл; обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києва та Севастополя державні адміністрації; обласні, Київська та Севастопольська міські, районні в містах Києві і Севастополі ради; Рада міністрів АРК; Мінфін України; Кабінет Міністрів України; Верховна Рада України;

б) фінансові ресурси у фондovій формі; фінансові ресурси в нефондовій формі;

в) громадські послуги, самостійні місцеві бюджети, комунальні форми власності, позабюджетні фонди, місцеві податки і збори, комунальний кредит, фінансові комунальні підприємства, комунальні платежі;

г) немає правильної відповіді.

6. Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначають на основі:

а) закріплених на постійній основі доходів місцевих бюджетів;

б) нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя;

в) власних доходів місцевих бюджетів;

г) немає правильної відповіді.

7. Спеціальний фонд місцевих бюджетів — це:

а) кошти, спрямовані на реалізацію програм соціального розвитку;

б) класичний випадок закріплення джерела доходів за статтею видатків, за якого певні види доходів призначаються для фінансування певних видів видатків;

в) фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення;

г) усі відповіді правильні.

8. Бюджетне регулювання — це:

а) повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення;

б) збалансування бюджетів, які входять до складу бюджетної системи;

в) сукупність усіх юридичних норм, які визначають бюджетний устрій країни;

г) немає правильної відповіді.

9. Міжбюджетні трансферти — це:

- а) кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого;
- б) різновид довгострокового кредиту, який погашає клієнт у розстрочку;
- в) розмір витрат на розрахункову одиницю;
- г) усі відповіді правильні.

10. Органи місцевого самоврядування можуть створювати підприємства, фірми та компанії, засновані на комунальній формі власності, у формі:

- а) унітарних підприємств;
- б) товариств з обмеженою відповідальністю;
- в) акціонерних товариств;
- г) усі відповіді правильні.

11. Субсидія — це:

- а) форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів;
- б) форма фінансової допомоги держави місцевим органам влади, що надається з метою забезпечення виконання визначених наперед завдань чи цільових програм;
- в) вид допомоги у грошовій або натуральній формі, що надається із коштів державного чи місцевого бюджетів;
- г) немає правильної відповіді.

12. Факультативні витрати місцевих органів влади — це:

- а) витрати, які здійснюються місцевими органами влади в обов'язковому порядку за переліком, що визначається законодавством;
- б) витрати, які здійснюються місцевими органами влади на власний розсуд, на основі рішень, прийнятих їхніми представницькими зібраннями;
- в) витрати, які здійснюються місцевими органами влади у процесі надання нематеріальних послуг;
- г) усі відповіді правильні.

13. Причиною виникнення місцевих фінансів є:

- а) виникнення держави;
- б) наявність територіальних колективів, відокремлення функцій і завдань, які покладені на їхні органи влади;
- в) поява товарно-грошових відносин;
- г) немає правильної відповіді.

14. Місцеві бюджети — це:

- а) балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються й витрачаються на відповідній території;
- б) головний централізований фонд грошових коштів держави;
- в) кошти підприємств та населення;
- г) усі відповіді правильні.

15. Бюджет розвитку є складовою:

- а) загального фонду місцевого бюджету;
- б) спеціального фонду місцевого бюджету;
- в) фонду нагромадження;
- г) поточного бюджету.

Розділ 11. Державний кредит і державний борг

1. Дефіцит державного бюджету утворюється, коли:

- а) витрати держави зменшуються;
- б) сума податкових надходжень скорочується;
- в) сума витрат держави перевищує суму податкових надходжень;
- г) немає правильної відповіді.

2. Випуск облігацій внутрішньої державної позики здійснює:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Національний банк України;
- в) Державне казначейство України.
- г) усі відповіді правильні.

3. До державних боргових зобов'язань належить:

- а) облігація, казначейський вексель;
- б) приватизаційне боргове зобов'язання і житловий чек;
- в) усі відповіді правильні;
- г) немає правильної відповіді.

4. Джерелом покриття державного боргу є:

- а) видатки бюджету, державні позики;
- б) доходи бюджету, державні кредити;
- в) усі відповіді правильні;
- г) немає правильної відповіді.

5. Управління державним внутрішнім боргом України здійснює:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Національний банк України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) Президент України.

6. Державний борг є:

- а) внутрішній;
- б) зовнішній та внутрішній;
- в) інвестиційний;
- г) комерційний.

7. У державному кредиті:

- а) держава — позичальник, а юридичні та фізичні особи — кредитори;
- б) держава — кредитор, а юридичні та фізичні особи — позичальники;
- в) держава, юридичні та фізичні особи можуть бути як кредиторами, так і позичальниками;
- г) немає правильної відповіді.

8. Які основні причини існування державного кредиту:

- а) потреба держави у нарощуванні прибутків;
- б) виплата додаткових пенсій;
- в) бюджетний дефіцит;
- г) бюджетний дефіцит, постійно зростаючі потреби держави, потреби у виконанні державою своїх функцій?

9. Зовнішній державний кредит — це кредит, наданий:

- а) підприємством підприємству;
- б) банком банку;
- в) урядом однієї держави урядові іншої держави;
- г) усі відповіді правильні.

10. У яких випадках ощадна справа належить до державного кредиту:

- а) при виплаті пенсій населенню;
- б) при реалізації лотерей;
- в) у випадку, якщо залучені кошти населення спрямовуються до бюджету і на придбання державних цінних паперів;
- г) при здійсненні будь-яких операцій ощадним банком.

11. Згідно з правовим оформленням, державні позики поділяють на:

- а) готівкові і безготівкові;
- б) товарні і грошові;
- в) позики на підставі угод і цінні папери;
- г) фонди і резерви.

12. Які є способи коригування позикової політики:

- а) мінімізація вартості позики, стабілізація державних цінних паперів;
- б) управління зовнішнім і внутрішнім боргом;
- в) рефінансування, конверсія, консолідація, уніфікація, обмін за регресивним співвідношенням, відстрочення погашення позики, реструктуризація, анулювання;
- г) усі відповіді правильні.

13. Державний кредит — це:

- а) особлива форма грошових відносин, коли держава є кредитором, позичальником або гарантом;
- б) складова загальнодержавних фінансів, яка дає змогу утворити централізовані фінансові ресурси для потреб держави;
- в) грошові відносини, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами та пов'язані з мобілізацією коштів та їхнім використанням на фінансування державних потреб;
- г) немає правильної відповіді.

14. Конверсія державного боргу — це:

- а) зміна дохідності позики;
- б) збільшення строків дії випущеної позики;
- в) об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики.
- г) усі відповіді правильні.

15. Консолідація — це:

- а) зміна дохідності позики;
- б) зміна строків дії випущеної позики;
- в) об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики;
- г) немає правильної відповіді.

16. Уніфікація позики — це:

- а) зміна дохідності позики;
- б) збільшення строків дії випущеної позики;
- в) об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики;
- г) усі відповіді правильні.

17. Джерелом покриття державного боргу є:

- а) прибутки підприємств від використання наданих кредитів;
- б) трансфертні платежі;
- в) доходи бюджету;
- г) немає правильної відповіді.

18. За характером виплати доходу державні позики поділяють на:

- а) виплати за кредитами урядам іншими країн, міжнародним організаціям та фінансовим інститутам;
- б) коротко-, середньо- та довгострокові;
- в) фіксовані та плаваючі;
- г) дисконтні, вирашні та процентні.

19. Через розподільну функцію державного кредиту здійснюється:

- а) регулювання грошового обігу;
- б) формування централізованих грошових фондів держави;
- в) фінансування витрат держави;
- г) підтримка малого бізнесу.

20. Якщо центральний банк продає велику кількість державних цінних паперів на відкритому ринку, то він має на меті:

- а) зробити кредит більш доступним;
- б) ускладнити придбання населенням державних цінних паперів;
- в) збільшити обсяг інвестицій;
- г) зменшити загальну масу грошей в обігу.

МОДУЛЬ 4
**ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТРАХУВАННЯ
ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ
І МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСІВ**

Розділ 12. Страхування і страховий ринок

1. Страховий агент — це:

- а) фізична або юридична особа, яка самостійно здійснює страхові операції;
- б) штатний працівник страхової компанії;
- в) фізична особа, яка за дорученням страховика укладає договір страховика;
- г) юридична особа, яка від свого імені та за дорученням страховика виконує частину його страхової діяльності.

2. Страховий тариф — це:

- а) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за весь період страхування;
- б) ставка страхового відшкодування;
- в) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за певний період страхування;
- г) немає правильної відповіді.

3. Страховий інтерес — це:

- а) усвідомлена потреба у страховому захисті майна, доходів, життя громадян;
- б) міра економічної зацікавленості участі страховика і страхувальника у страхових відносинах;
- в) вартість застрахованого майна і можливість отримання відшкодування внаслідок настання страхового випадку;
- г) страхова сума в яку оцінюється можливий збиток страховика при виплаті страхового відшкодування страхувальникам.

4. Обов'язками страхувальника є:

- а) вчасно вносити страхові платежі та повідомляти страховика про настання страхового випадку;
- б) тримати в таємниці договірні умови страхування зі страховиком;
- в) вимагати від страховиків відшкодувати збитки в разі відмови у виплаті страхових сум;
- г) правильні відповіді а і б.

5. Які причини виникнення та існування страхування:

- а) захист майнових інтересів суб'єктів виробничих відносин і людського суспільства від несприятливих подій (ризиків);
- б) створення сезонних запасів у харчовій промисловості;
- в) збільшення обсягів виробництва;
- г) здійснення запобіжних заходів, спрямованих на зменшення страхового ризику?

6. При страхуванні домашнього майна громадян страховими подіями є:

- а) нещасні випадки, стихійні лиха;
- б) зміни кон'юнктури ринку;
- в) вибух парових котлів;
- г) усі відповіді правильні.

7. По закінченні договору змішаного страхування життя страховальник одержує:

- а) страхове відшкодування;
- б) викупну суму;
- в) страхову суму;
- г) компенсацію витрат громадян, пов'язаних із підтримкою здоров'я.

8. Які страхові резерви формуються страховими товариствами в Україні:

- а) резерв збитків;
- б) резерв коливань збитковості;
- в) технічні резерви;
- г) немає правильної відповіді.

9. Розрахунковий нормативний запас платоспроможності страховика визначається на основі:

- а) розміру статутного фонду;
- б) кількості страхових договорів (полісів);
- в) страхових премій, сплачених перестраховикам;
- г) надходжень страхових премій та страхових виплат.

10. Які функції виконує страхування:

- а) формування і використання фінансових ресурсів;
- б) відтворювальну і стимулюючу;
- в) ризикову, превентивну, ощадну і контрольну;
- г) фіскальну і економічну?

11. Що розуміють під страховим ринком:

- а) інструмент перерозподілу грошових коштів між суб'єктами господарювання;
- б) сферу обігу цінних паперів;
- в) особливу сферу грошових економічних відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічний товар — страхова послуга;
- г) механізм забезпечення попиту і пропозиції на фінансові ресурси?

12. Що з наведеного нижче розкриває суть ризикової функції страхування:

- а) створення системи страхових резервів;
- б) передача за певну плату страховикові матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено договором страхування або чинним законодавством;
- в) зменшення наслідків страхових подій;
- г) перерозподіл коштів між страхувальниками?

13. Страхування будується на таких принципах:

- а) страховий інтерес, суброгація, франшиза, сумлінність сторін;
- б) часткове покриття збитку;
- в) непропорційна відповідальність;
- г) обов'язковість настання страхової події.

14. Головними суб'єктами страхового ринку є:

- а) страховики, страхувальники, страхові посередники;
- б) промислові і торгові підприємства;
- в) банки і кредитні спілки;
- г) державний бюджет і позабюджетні фонди.

15. Страховими посередниками можуть бути:

- а) фондові біржі;
- б) банки і інші фінансово-кредитні установи;
- в) інвестиційні фонди і компанії;
- г) страхові агенти і страхові брокери.

16. За територіальною ознакою страховий ринок поділяють на:

- а) страхування, співстрахування, перестрахування;
- б) майнове страхування, особисте страхування, страхування відповідальності;

- в) національний, регіональний, міжнародний;
- г) усі відповіді правильні.

17. Страховий поліс — це:

- а) договір страхування майна;
- б) документ, що регламентує взаємовідносини у страхуванні життя;
- в) документ, що визначає розмір збитків страхувальника;
- г) документ, який видається страховиком страхувальнику і за-свідчує факт укладання договору страхування.

18. Правила страхування — це:

- а) перелік претензій страхувальника до страховика;
- б) документ, який визначає умови проведення кожного виду страхування;
- в) договір страхування;
- г) аварійний сертифікат.

Розділ 13. Фінансовий ринок

1. Фінансовий ринок — це:

- а) специфічна сфера грошових відносин, яка функціонує за умов наявності в економіці реальних власників;
- б) ринок, який складається із ринку цінних паперів та ринку позичкових капіталів;
- в) сукупність економічних відносин у сфері трансформації тимчасово вільних коштів у позичковий капітал через фінансово-кредитні інститути та ринок цінних паперів на основі попиту та пропозиції;
- г) усі відповіді правильні.

2. Фінансовий ринок — це механізм:

- а) утворення капіталу;
- б) використання капіталу;
- в) перерозподілу капіталу;
- г) акумуляції капіталу.

3. Фінансовий ринок за інституційною ознакою поділяють на:

- а) ринок грошей та ринок капіталів;
- б) фінансово-кредитні інститути та ринок цінних паперів;
- в) обліковий та міжбанківський ринок;
- г) ринок позичкових зобов'язань та валютний ринок.

4. Фінансовий ринок за часовою ознакою поділяють на:

- а) ринок грошей та ринок капіталів;
- б) обліковий та міжбанківський ринок;
- в) кредитний ринок та фондовий ринок;
- г) ринок позичкових зобов'язань та валютний ринок.

5. Ринок капіталів включає:

- а) фондовий та валютний ринок;
- б) ринок грошей та довгострокових банківських кредитів і депозитів;
- в) обліковий, міжбанківський, валютний ринок;
- г) ринок цінних паперів, середньо- та довгострокових банківських кредитів.

6. Грошовий ринок включає:

- а) фондовий та валютний ринок;
- б) ринок капіталів, довгострокових банківських кредитів та депозитів;
- в) обліковий, міжбанківський, валютний ринок;
- г) ринок грошових сурогатів та середньострокових фінансових інструментів.

7. Ринок цінних паперів включає:

- а) ринок грошей та ринок капіталів;
- б) первинний та вторинний ринки цінних паперів;
- в) біржовий та «вуличний» ринки;
- г) обліковий, міжбанківський та валютний ринки;

8. Суб'єкти фінансового ринку, що вкладають свої грошові кошти в цінні папери виключно в цілях отримання доходу — це:

- а) фінансові посередники;
- б) емітенти;
- в) індивідуальні інвестори;
- г) портфельні інвестори.

9. Кредитори та позичальники — це суб'єкти:

- а) страхового ринку;
- б) ринку позичкових капіталів;
- в) ринку цінних паперів;
- г) ринку нерухомості.

10. Об'єктами фінансового ринку є:

- а) фінансово-кредитні інститути;
- б) інститути інфраструктури фінансового ринку;
- в) держава, суб'єкти господарювання та домашні господарства;
- г) інструменти фінансового ринку.

11. Емітенти — це суб'єкти:

- а) що залучають фінансові ресурси;
- б) що вкладають грошові кошти у фінансові інструменти;
- в) що перерозподіляють фінансові ресурси;
- г) що реалізують різні види страхових послуг.

12. Суб'єкти фінансового ринку, що купують контрольний пакет акцій для здійснення управління підприємством, — це:

- а) фінансові посередники;
- б) емітенти;
- в) індивідуальні інвестори;
- г) стратегічні інвестори.

13. До боргових фінансових інструментів належать:

- а) акції, облігації, чеки, векселі, депозитні сертифікати;
- б) акції, інвестиційні сертифікати, опціони, свопи, облігації;
- в) державні та корпоративні облігації, казначейські та комерційні векселі, чеки;
- г) первинні фінансові інструменти та деривативи.

14. За характером фінансових зобов'язань фінансові інструменти поділяють на такі види:

- а) інструменти грошового ринку, інструменти валютного ринку, інструменти страхового ринку, інструменти ринку цінних паперів, інструменти ринку золота та нерухомості;
- б) короткострокові та довгострокові фінансові інструменти;
- в) боргові та пайові;
- г) первинні та вторинні.

15. Деривативи в основному використовують:

- а) для отримання дивідендів;
- б) для отримання процентів;
- в) для засвідчення права власності на депозит у банку;
- г) для хеджування цінового ризику.

16. Фінансові інститути на фінансовому ринку — це:

- а) емітенти;
- б) інвестори;
- в) посередники;
- г) споживачі.

17. Обліковий та міжбанківський ринок — це частини:

- а) ринку грошей;
- б) ринку капіталів;
- в) валютного ринку;
- г) фондового ринку.

18. До пайових фінансових інструментів належать:

- а) акції, облігації, чеки, векселі, депозитні сертифікати;
- б) акції, інвестиційні сертифікати, опціони, свопи, облігації;
- в) акції, паї, інвестиційні сертифікати;
- г) первинні фінансові інструменти та деривативи.

19. Ринок цінних паперів — це частина:

- а) ринку грошей;
- б) ринку капіталів;
- в) валютного ринку;
- г) ринку банківських кредитів.

20. Валютний ринок — це частина:

- а) ринку грошей;
- б) ринку капіталів;
- в) ринку банківських кредитів;
- г) фондового ринку.

21. До вторинних фінансових інструментів належать:

- а) акції, облігації, чеки, векселі, депозитні сертифікати;
- б) акції, інвестиційні сертифікати, опціони, свопи, облігації;
- в) державні та корпоративні облігації, казначейські та комерційні векселі, чеки, деривативи;
- г) ф'ючерсні та форвардні угоди, опціони, свопи, варіанти.

22. Яка з організаційних структур є ключовою на фінансовому ринку:

- а) лізингові компанії;
- б) пенсійні фонди;
- в) страхові компанії;
- г) фондові біржі?

23. Вторинний ринок цінних паперів включає:

- а) продаж і купівлю цінних паперів, які щойно випущені;
- б) купівлю і продаж раніше випущених цінних паперів;
- в) мобілізацію цінних паперів;
- г) немає правильної відповіді.

24. Емітентом називається юридична особа, яка:

- а) купує цінні папери;
- б) випускає цінні папери;
- в) продає цінні папери;
- г) немає правильної відповіді.

25. Який із зазначених цінних паперів не є борговим зобов'язанням:

- а) облігація;
- б) казначейське зобов'язання держави;
- в) акція;
- г) вексель?

26. Які акції гарантують виплату дивідендів у заздалегідь зазначеному розмірі, незалежно від суми отриманого прибутку:

- а) іменні;
- б) прості;
- в) привілейовані;
- г) на пред'явника?

27. Основною установою, що регулює функціонування ринку цінних паперів, є:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Національний банк України;
- в) Фонд державного майна;
- г) Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку.

Розділ 14. Міжнародні фінанси

1. Короткостроковий ринок, на якому фінансові посередники (банки) зводять між собою кредиторів і позичальників, — це ринок:

- а) міжнародний;
- б) фінансовий;
- в) міжнародний грошовий;
- г) грошовий.

2. Дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами, що виникають під час формування та використання відповідних коштів, — це операції:

- а) фінансові;
- б) економічні;
- в) грошові;
- г) кредитні.

3. Різноманітні фінансові активи, до яких належать національні гроші, іноземна валюта, цінні папери, дорогоцінні метали, нерухомість охоплюють:

- а) суб'єкти економічних операцій;
- б) суб'єкти фінансових операцій;
- в) об'єкти фінансових операцій;
- г) об'єкти господарських операцій.

4. Вирізняють такі види фінансових операцій:

- а) операції з переказу грошей;
- б) інвестиційні операції;
- в) спекулятивні операції та операції з капіталом;
- г) операції з переказу грошей, інвестиційні операції, спекулятивні операції та операції з капіталом.

5. Яка функція міжнародних фінансів базується на тому, що міжнародні фінанси відображають рух суспільного продукту в грошовій, тобто універсальній (зіставляваній), формі (це дає можливість здійснювати у будь-який час, на будь-якому етапі облік та аналіз руху світового суспільного продукту в грошовій формі):

- а) інформаційна;
- б) організаційна;
- в) контрольна;
- г) аналітична?

6. Міжнародна фінансова політика держави має ґрунтуватися:

- а) на аналітичних даних фахівців у цій галузі;
- б) вимогах поточного і стратегічного соціально-економічного розвитку країни;
- в) наукових концепціях у галузі міжнародних фінансів;
- г) наукових концепціях у цій галузі, аналізі попередньої практики та вимогах поточного і стратегічного соціально-економічного розвитку як окремої країни, так і всього світу.

7. Сукупність заходів і рекомендацій держави у галузі міжнародних фінансів — це:

- а) фінансова функція держави;
- б) державна політика;
- в) міжнародна фінансова політика;
- г) функція держави.

8. Що таке знецінення курсу національної валюти у формі зниження її курсу (ціни) відносно іноземних валют, міжнародних розрахункових грошових одиниць (раніше — золота):

- а) ревальвація;
- б) валютна інтервенція;
- в) девальвація;
- г) політика валютних обмежень?

9. Що відображає можливість обміну (конверсії) валюти однієї країни на валюти інших країн за діючим валютним курсом:

- а) конвертованість валют;
- б) валютні обмеження;
- в) оборотність валют;
- г) правильні відповіді а і в?

10. Зворотне котирування — це:

- а) вартість одиниці національної валюти, що виражається в іноземній валюті;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) обмінний курс продажу чи купівлі, що використовується у валютних операціях;
- г) усі відповіді правильні.

11. Повне котирування — це:

- а) курс продавця та покупця, згідно з яким банк купує або продає іноземну валюту за національну;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту;
- г) усі відповіді правильні.

12. Курс «спот» — це:

- а) обмінний курс продажу чи купівлі, який використовується для валютних операцій без будь-якої угоди про здійснення майбутньої купівлі чи продажу;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс до третьої валюти;
- г) усі відповіді правильні.

13. Крос-курс — це:

- а) співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс до третьої валюти;
- б) різниця між курсами продавця та покупця;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту.
- г) усі відповіді правильні.

14. Різниця залишків коштів в іноземних валютах, які формують кількісно незбіжні зобов'язання (пасиви) і вимоги (активи) для учасників валютного ринку, — це:

- а) відкрита валютна позиція;
- б) валютна позиція;
- в) коротка відкрита валютна позиція;
- г) довга валютна позиція.

15. Перевищення вимог (активів) в іноземній валюті над зобов'язаннями (пасивами) — це:

- а) відкрита валютна позиція;
- б) довга валютна позиція;
- в) коротка валютна позиція.
- г) немає правильної відповіді.

16. Фіксинг — це:

- а) процедура котирування;
- б) різниця між курсами продавця та покупця;
- в) залишки коштів в іноземних валютах;
- г) надлишок надходжень.

17. Різниця між курсами продавця та покупця — це:

- а) маржа;
- б) фіксинг;
- в) крос-курс;
- г) курс «спот».

18. Пряме котирування — це:

- а) вартість одиниці іноземної валюти, що виражається в національній валюті;
- б) вартість одиниці національної валюти, що виражається в певній кількості іноземної валюти;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту;
- г) немає правильної відповіді.

19. Яка політика держави може бути пов'язана з наданням кредитів національним імпортерам та експортерам; з наданням кредитів іноземним позичальникам; з одержанням кредитів від інших держав, міжнародних організацій та зарубіжних комерційних банків; з наданням гарантій за отриманими кредитами:

- а) фінансова;
- б) міжнародна;
- в) кредитна;
- г) валютна?

A

- Аваль** — вексельне гарантування, за яким аваліст (особа, що його здійснює) бере на себе відповідальність перед кредитором за виконання зобов'язань векселедавцем щодо оплати цього векселя.
- Авізо** — доручення на зарахування або списання коштів за рахунками в банку. Розрізняють авізо кредитові (гроші зараховуються) і дебітові (гроші списуються).
- Автоматична, або пасивна, фіскальна політика** — така, що здійснюється за допомогою «вбудованих стабілізаторів» (податків та державних витрат, трансфертів). Необхідні зміни в рівні державних видатків і податків вводяться автоматично. Це автоматична, або вбудована, стабільність.
- Акредитив** — доручення банку про виплату певної суми коштів фізичній або юридичній особі при виконанні зазначених в акредитивному листі умов.
- Акциз** — вид непрямого податку на товари й послуги, включеного в ціну і сплачуваного за рахунок покупців. Розрізняють індивідуальні акцизи (за окремими видами і групами товарів) і універсальні (наприклад, податок на додану вартість). **Акції підприємства** — акції, що розповсюджуються серед інших підприємств та організацій, кооперативів, банків, добровільних товариств.
- Акціонерне товариство** — товариство, що є юридичною особою, капітал якого складається із внесків пайовиків — акціонерів і засновників. Форма організації виробництва на основі залучення грошових засобів шляхом продажу акцій. Існують закриті й відкриті акціонерні товариства.
- Акціонерне товариство відкритого типу** — капітал товариства формується за рахунок відкритого продажу акцій.
- Акціонерне товариство закритого типу** — акції розповсюджуються лише серед його засновників і не можуть бути продані стороннім особам без згоди інших акціонерів.

- Акціонерний капітал** — основний капітал акціонерного товариства, розмір якого визначається його статутом. Формується за рахунок заповнених коштів та емісії (випуску) акцій.
- Акція** — цінний папір, що випускається акціонерним товариством і дає право його власникові, члену акціонерного товариства, брати участь у його управлінні й одержувати частку прибутку у вигляді дивіденду. Грошова сума, зазначена на акції, — номінальна вартість акції; ціна, за якою акція продається, — курс акцій. Розрізняють акції прості, привілейовані, іменні, на пред'явника, трудового колективу підприємств та ін.
- Акція іменна** — акція, на якій вказується її власник. Розповсюджується за допомогою відкритої підписки. Може бути простою та привілейованою.
- Акція на пред'явника** — акція, що засвідчує ім'я свого власника. Може бути простою або привілейованою.
- Акція привілейована** — акція, дивіденди якої фіксуються у вигляді твердого відсотка. Виплата дивідендів здійснюється в розмірі, зазначеному в акції, незалежно від обсягу одержаного товариством прибутку. Якщо прибуток відповідного року недостатній, виплата дивідендів здійснюється з резервного фонду. Ця акція не дає права голосу, її власник не має права брати участь в управлінні акціонерним товариством.
- Акція проста** — акція з нефіксованим дивідендом, розмір якого визначається на загальних зборах акціонерів після сплати фіксованого відсотка власникам привілейованих акцій.
- Акція трудового колективу підприємства** — акція, власником якої можуть бути робітники певного підприємства.
- Амортизаційний фонд** — грошові ресурси, що формуються за рахунок амортизаційних відрахувань і призначені для відтворення основних фондів. Величину амортизаційного фонду обчислюють множенням балансової вартості основних фондів на норму амортизації.
- Амортизація** — поступове перенесення вартості основних фондів на продукцію або послуги, що виробляються з їхньою допомогою; цільове накопичення коштів та їхнє подальше використання для відновлення зношених основних фондів.
- Анулювання (скасування) державного боргу** — повна відмова держави від зобов'язань за випущеними позиками (внутрішніми, зовнішніми або за всім державним боргом).
- Аудит** — незалежний фінансовий контроль, що здійснюється на комерційній основі аудитором та аудиторськими фірмами. Це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їхньої звітності, обліку, повноти і відповідності їхньому чинному законодавству.

- Баланс** — основний комплексний документ бухгалтерського обліку, що характеризує в грошовій формі склад і вартість основного й оборотного капіталу підприємства (актив) та джерело їх покриття (пасив).
- Банк** — кредитно-фінансова установа, яка здійснює фінансове посередництво, залучаючи і нагромаджуючи вільні грошові кошти підприємств, організацій, установ.
- Банківський кредит** — основна форма кредиту, за якої банк надає клієнтам у тимчасове користування частину власного або залученого капіталу на умовах повернення зі сплатою банківського відсотка.
- Банкрутство** — поняття, що означає розорення, відмову підприємства платити за своїми борговими зобов'язаннями через відсутність коштів. Як правило, призводить до закриття або примусової ліквідації підприємства, розпродажу майна для погашення усіх боргів.
- Бартер** — обмін товарами на безгрошовій основі. Бартерна угода — безгрошовий, але оцінений і збалансований обмін товарами, оформлений угодою.
- Безготівковий обіг** — рух вартості без участі грошей готівкою. Здійснюється за допомогою перерахунків у кредитних установах або зарахуванням взаємних вимог.
- Безробіття** — соціальне явище, за якого певна кількість працездатних людей не може знайти собі роботу.
- Бізнес-план** — програма діяльності підприємства, план конкретних заходів для досягнення конкретної мети його діяльності, спрямованої на отримання максимального прибутку шляхом виконання підприємницького проекту. Розробляється на основі маркетингових досліджень.
- Біржа** — організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюють торгівлю цінними паперами, нерухомістю і гуртову торгівлю товарами. Відповідно до Цього розрізняють фондову і товарну біржу.
- Біржовий ринок** — частина ринку цінних паперів, де здійснюються угоди, які укладаються на фондовій біржі. Охоплює насамперед вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу.
- Боргові фінансові інструменти** — інструменти, що характеризують кредитні відносини між їх покупцем і продавцем, зобов'язують боржника погасити в передбачені терміни їхню номінальну вартість і сплатити додаткову винагороду у формі процента (якщо він не входить до складу номінальної вартості боргового фінансового інструменту, що погашається). Прикладом боргових фінансових інструментів є облигації, векселі, чеки тощо.

- Бреттон-Вудська валютна система** — система з новими (після системи золотого стандарту) умовами функціонування світового господарства та міжнародних економічних відносин.
- Бюджет** — короткостроковий план, у якому відображені джерела покриття витрат та напрями використання ресурсів. Як економічна категорія — сукупність економічних відносин з формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави.
- Бюджетна класифікація** — єдина міжнародна система функціонального групування доходів і видатків бюджету за однорідними ознаками; забезпечує можливість порівнювати дані різних бюджетів, дає змогу визначитись щодо характеру регулюючих дій держави стосовно надходження дохідних джерел і напрямів використання одержаних коштів.
- Бюджетна політика** — комплекс юридичних, економічних, організаційних заходів під час складання бюджетів, регулювання бюджетного процесу, управління бюджетним дефіцитом, організації бюджетного контролю. Виявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх витрачання на різні потреби держави.
- Бюджетна система** — сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території певної країни згідно з її бюджетним устроєм.
- Бюджетна система України** — сукупність усіх бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.
- Бюджетне планування** — послідовність заходів і дій зі складання, розгляду і затвердження проекту бюджету, яка визначається Бюджетним кодексом України.
- Бюджетне регулювання** — перерозподіл фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів, спрямований на збалансування бюджетів, які входять до складу бюджетної системи.
- Бюджетне фінансування** — надання юридичним особам із державного бюджету фінансових ресурсів у вигляді безповоротних безплатних коштів та інвестицій на розвиток економіки, соціально-культурні заходи, оборону та інші громадські потреби. Має чіткий цільовий характер, перебуває під фінансовим контролем держави.
- Бюджетний дефіцит** — перевищення видатків над доходами бюджету.
- Бюджетний процес** — регламентований законом порядок складання, розгляду та затвердження бюджетів, їх виконання і контролю за їх виконанням, затвердження звітів про виконання бюджетів, що входять до бюджетної системи України.
- Бюджетний профіцит** — перевищення доходів над видатками бюджету.
- Бюджетний устрій** — організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура і взаємозв'язок між бюджетами, які він

об'єднує, у процесі забезпечення виконання єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики.

Бюджетні кредити — надання коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі, що взагалі не властиве бюджетним відносинам. На відміну від банківських кредитів видаються на більш пільгових умовах та за нижчими процентними ставками.

В

Валовий дохід — загальна сума доходу від усіх видів діяльності, отримана протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, так і за її межами.

Валовий прибуток — частина валового доходу підприємства, що залишається в нього після вирахування всіх обов'язкових витрат.

Валові витрати — витрати, здійснені платником податку на прибуток протягом звітного податкового періоду, які виключаються із суми скоригованого валового доходу для обчислення суми оподаткованого прибутку.

Валютна політика — сукупність економічних, юридичних та організаційних форм і методів у галузі валютних відносин, що здійснюються державою та міжнародними валютно-фінансовими організаціями. Регулювання курсу національної валюти здійснюється за допомогою *валютних інтервенцій* центрального банку, які впливають на попит і пропозицію національної валюти та іноземних валютних цінностей у країні.

Валютний курс — установлений Національним банком України курс грошової одиниці України до грошової одиниці іншої країни.

Валютний ринок — ринок, що обслуговує внутрішній та міжнародний платіжний оборот за допомогою обміну однієї валюти на іншу у формі купівлі-продажу. Складова грошового ринку, де «зустрічаються» попит і пропозиція на валюту.

Вбудовані стабілізатори — будь-які заходи, що зумовлюють тенденцію до збільшення дефіциту державного бюджету в період економічного спаду або скорочення дефіциту бюджету в період економічного зростання та інфляції без спеціальних активних заходів з боку уряду та законодавчої влади.

Вексель — вид цінного папера, письмове боргове зобов'язання визначеної форми, яке наділяє його власника (векселеутримувача) безумовним правом вимагати з боржника (векселедавця) сплатити в певний термін зазначену суму грошей. Вирізняють простий і переказний (трата) векселі. Простий вексель виписує боржник, а переказний застосовується при кредитуванні зовнішньої торгівлі кредитором.

Венчурна фірма — комерційна науково-технічна організація (фірма), що спеціалізується на створенні та впровадженні у виробництво нових видів продукції, нової техніки і технології, використовуючи венчурний капітал.

Венчурне фінансування — забезпечення фінансовими ресурсами інноваційної діяльності, фінансування науково-технічних досліджень. Фінансування, пов'язане з підвищеним ризиком, оскільки кредит надається не під проценти, а під певну частку приросту капіталу чи під частку акціонерного капіталу майбутнього підприємства.

Витрати — зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками).

Витрати бюджету — кошти, передбачені в бюджеті на відповідний період. Вони включають витрати на фінансування економіки, соціально-культурних заходів (освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення), оборони країни, витрати з обслуговування державного внутрішнього боргу, витрати для надання фінансової допомоги регіонам тощо.

Видатки бюджету — кошти, які спрямовуються на здійснення програм, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надмірно сплачених до бюджету сум.

Видатки місцевих бюджетів — економічні відносини, які виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Видатки розвитку — витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

Використання прибутку — спрямування прибутку підприємства на сплату податків, створення резервного фонду, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, фінансування витрат у процесі фінансово-господарської діяльності.

Виручка від реалізації — сума коштів, які надійшли на банківський рахунок або у касу підприємства від продажу товарів та надання послуг.

Відрахування, внески — обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення.

Відсотки (проценти) — доходи, отримані від операцій з борговими вимогами і зобов'язаннями, зокрема векселями, облігаціями, бонами та іншими платіжними документами, включно з операціями з державними скарбничими зобов'язаннями, а також будь-якими доходами, отриманими платником податку від надання коштів та

матеріальних цінностей у кредит та нарахування у вигляді премій чи вигравшів або відсотків від суми заборгованості.

Відстрочка погашення позики (або усіх раніше випущених позик) — перенесення строків виплати заборгованості.

Власний капітал — частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань.

Власні доходи — доходи, що мобілізуються місцевою владою самостійно на основі власних рішень і за рахунок джерел, визначених місцевим органом влади, до власних доходів належать місцеві податки і збори, доходи від майна, що належить місцевій владі, та від господарської діяльності комунальних підприємств, комунальні платежі, а також доходи за рахунок комунальних кредитів та позик.

Внутрішній державний борг — заборгованість держави всім утримувачам облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) та інших державних цінних паперів, тобто громадянам та підприємствам своєї країни, які є кредиторами держави.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль — контроль, здійснюваний на підприємствах бухгалтеріями та фінансовими відділами.

Вторинний ринок — частина ринку цінних паперів, де здійснюються операції перепродажу раніше випущених цінних паперів.

Вторинні фінансові інструменти, або деривативи, (фінансові інструменти другого порядку) — ті, що характеризують виключно цінні папери, які підтверджують право або зобов'язання їхнього власника купити чи продати первинні цінні папери, які обертаються, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому періоді. Використовуються для проведення спекулятивних фінансових операцій та страхування цінового ризику («хеджування»). Деривативи поділяють на фондові, валютні, страхові, товарні тощо. Основними видами деривативів є опціони, свопи, ф'ючерсні та форвардні контракти.

T

Гарантійне зобов'язання — форма забезпечення банківського кредиту. Зобов'язання видається гарантом кредиторів для забезпечення своєчасної сплати кредиту.

Головне завдання фінансової політики — забезпечення відповідними ресурсами реалізації тієї чи іншої державної програми соціально-економічного розвитку.

Головні ознаки системи золотого стандарту — функціонування золота як грошей; фіксація золотого вмісту національних валют, безпосередня конвертованість їх у золото; наявність на цій основі фіксованих валютних курсів.

Господарська діяльність — діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Громадський фінансовий контроль — контроль, здійснюваний представниками громадських організацій на засадах добровільності та безоплатності.

Гроші — особливий товар, що стихійно виокремився з товарного світу й виконує роль загального еквівалента (початково — золото й срібло) під час обміну товарів. Обслуговуючи всі сфери економічної діяльності, гроші виконують такі функції: міри вартості, засобу обігу, засобів нагромадження і збереження, платежу, світових грошей.

Грошова система — форма організації грошовою обігу й емісії національних грошових знаків, що запроваджується державою. Держава визначає грошову одиницю, масштаб цін, види грошових знаків в обігу і порядок їхньої емісії, характер забезпечення грошей, форми безготівкового платіжного обігу, курси національної валюти щодо іноземних валют.

Грошовий обіг — рух грошей при виконанні ними своїх функцій за допомогою обігу готівки та безготівкових розрахунків.

Грошовий ринок — частина, структурний елемент національного ринку країни, де здійснюється купівля (продаж) грошей через купівлю-продаж боргових зобов'язань, інших цінних паперів.

Грошові кошти — гроші підприємства, які перебувають на його рахунках у банках, у касі підприємства й підзвітних осіб.

Грошові фонди — частина грошових коштів, які мають цільове спрямування.

Грошово-кредитна (монетарна) політика — комплекс дій та заходів держави у сфері грошового ринку, а також сукупність економічних методів, спрямованих на управління рухом кредитного капіталу. Дії грошово-кредитної політики спрямовані на регулювання грошового обороту, здійснюються державою через центральний банк. Вони охоплюють ринок грошей, ринок капіталів, ринок цінних паперів. НБУ здійснює грошово-кредитну політику з метою впливу на грошову масу в обігу, обсяги кредитування, темпи інфляції, стан платіжного балансу.

Гудвіл — комплекс заходів, спрямованих на збільшення прибутку підприємства без відповідного збільшення активних операцій, включаючи використання кращих управлінських рішень, домінуюче становище на ринку продукції (робіт, послуг), нових технологій тощо. Вартість гудвілу визначається різницею між ціною придбання і звичайною ціною відповідних активів.

- Дебітори** — юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певну суму грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.
- Дебіторська заборгованість** — сума заборгованості підприємству (організації) з боку юридичних і фізичних осіб, що виникла тимчасово внаслідок відволікання коштів з обігу підприємства у зв'язку з поставкою товарів, виконання робіт або надання послуг.
- Девальвація** — зниження офіційного курсу національної валюти щодо валют інших країн.
- Девізи** — платіжні засоби в іноземній валюті, призначені для міжнародних розрахунків.
- Депозити** — це кошти або цінні папери, надані для зберігання в банках за домовленістю.
- Депозитний сертифікат** — письмове свідоцтво кредитної установи про депонування коштів, яке підтверджує право юридичної особи на одержання після закінчення зазначеного терміну суми депозиту і процентів за ним. Депозитні сертифікати бувають строкові (під певний договірний процент на певний термін) або до запитання, іменні та на пред'явника.
- Державний борг** — сума заборгованості держави перед кредиторами.
- Державна власність** — привласнення державою (як суб'єктом власності) засобів виробництва, робочої сили, частки національного доходу та інших об'єктів власності у різних сферах суспільного відтворення.
- Державне споживання** — видатки на утримання державного апарату: управлінського, правоохоронного, судового, армії. Формування доходів бюджету в цій частині є платою з боку суспільства державі за послуги, що надаються нею у сфері управління країною та забезпечення її обороноздатності й правопорядку. Державне споживання поділяється на військове та цивільне. Цивільне споживання пов'язане з потребами поточного утримання адміністративних будівель, шкіл, лікарень, наукових установ, тобто соціальної інфраструктури.
- Державне фінансування** — метод безповоротного надання фінансових ресурсів суб'єктам господарювання за рахунок коштів бюджетних і позабюджетних фондів. За допомогою державного фінансування здійснюється цілеспрямований перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання.
- Державний бюджет** — основний загальнодержавний фонд централізованих коштів. За допомогою бюджету держава концентрує певну частку валового внутрішнього продукту і централізовано розподіляє її на розвиток економіки, для потреб соціального захисту населення, утримання органів державної влади й управління, обо-

рони країни. Державний бюджет на кожний фінансовий рік розглядається Верховною Радою України і затверджується як закон.

Державний кредит — грошові відносини, що виникають між державою і юридичними та фізичними особами в зв'язку з мобілізацією тимчасово вільних коштів у розпорядження органів державної влади та їхнім використанням на фінансування державних витрат. Основними формами державного кредиту є позички і казначейськi зобов'язання.

Державні видатки — сума коштів, що витрачається державою в процесі здійснення її фінансової діяльності. Відповідно до рівня розміщення їх поділяють на централізовані (з бюджету та фондів цільового призначення) і децентралізовані. За роллю в суспільному виробництві розрізняють поточні видатки і видатки розвитку.

Державні доходи — сума коштів, що мобілізується державою на забезпечення своєї діяльності. За рівнем розміщення поділяються на централізовані та децентралізовані. Централізовані концентруються в державному та місцевих бюджетах, позабюджетних фондах цільового призначення. Децентралізовані розміщуються на державних та муніципальних підприємствах. Частина їх централізується в бюджеті та фондах цільового призначення. За методами мобілізації державні доходи поділяють на податкові, неподаткові (надходження від державного майна й угідь та ін.), позикові. Основне призначення системи державних доходів — створення надійної фінансової бази для забезпечення фінансової діяльності держави.

Державні запозичення — основна форма державного кредиту, за якої держава виступає як позичальник. Державні запозичення характеризуються тим, що тимчасово вільні грошові кошти населення і суб'єктів господарювання залучаються до фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску і реалізації державних цінних паперів.

Державні інвестиції — інвестиції, що здійснюються державою у різних формах, основною з яких є фінансування капітальних вкладень. Виділення коштів може мати форму проектного фінансування конкретного інвестиційного проекту. Бюджетні інвестиції можуть спрямовуватися також на придбання частки акцій акціонерних товариств.

Державні позабюджетні цільові фонди — фонди, що мають строго цільове призначення. Використовуються для розширення соціальних послуг населенню, розвитку галузей інфраструктури, надання суспільної допомоги непрацевдатним і малозабезпеченим громадянам. В Україні нині діють такі позабюджетні державні цільові фонди: Державний пенсійний фонд; Державний фонд соціального страхування з тимчасової втрати працевдатності; Державний фонд соціального страхування на випадок безробіття; Державний фонд соціального страхування від нещасних випадків.

- Державні трансферти** — цільове, безповоротне та безоплатне (нееквівалентне) виділення коштів з бюджету конкретним суб'єктам у вигляді державних субсидій, субвенцій і дотацій.
- Державні фінанси** — сукупність процесів розподілу та перерозподілу вартості ВВП, що виникають під час формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Ланками державних фінансів є: бюджет держави (зведений бюджет); позабюджетні фонди цільового призначення; державний кредит; фінанси державного сектору (державних та муніципальних підприємств). За рівнями поділяють на загальнодержавні та місцеві.
- Дефіцит місцевого бюджету** — величина перевищення витраток місцевого бюджету над його постійними доходами.
- Дефлятор ВВП** — один з індексів зростання цін, який використовується як показник реального ВВП, тобто в незмінних цінах.
- Дефолт** — визнання державою своєї неплатоспроможності.
- Децентралізовані фінанси** — фінанси підприємств та фінанси населення. До децентралізованих фінансів належать фінанси підприємств та установ недержавної форми власності. Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП та національного доходу, яка є об'єктом розподілу через фінансові відносини.
- Диверсифікація** — наявність в інвестиційному портфелі різних видів цінних паперів з різним ступенем ризику — прибутковістю і ліквідністю. Мета диверсифікації — утримати ризик портфеля інвестицій у межах інвестиційної політики, яку провадить банк.
- Дивіденди** — доходи, отримані суб'єктами господарювання за корпоративним правом у вигляді частки прибутку юридичної особи; включаючи доходи, нараховані у вигляді процентів на акції або на внески до статутних фондів.
- Дисконт** — 1) різниця між сумою, зазначеною на векселі, і тією, що виплачується векселедержателю; 2) процент, який беруть банки при обліку або купівлі векселів.
- Дискреційна, або активна, фіскальна політика** — свідоме маніпулювання податками та державними видатками з боку органів законодавчої та виконавчої влади з метою зміни реального обсягу національного виробництва та зайнятості, контролю над інфляцією, прискорення темпів економічного зростання. Є двох видів: стимулююча та стримуюча фіскальна політика.
- Додатковий продукт** — вартість, створювана безпосередніми виробниками понад вартість необхідного продукту.
- Дотації** — кошти, що видаються на покриття збитків підприємств, але у тому разі, коли такі збитки викликані не залежними від підприємств причинами.

- Дотації вирівнювання, субвенції, субсидії** — кошти, що виділяються у твердій сумі бюджетам нижчих рівнів при затвердженні державного бюджету, якщо закріплені та регулюючі доходи не покривають видатки місцевих бюджетів (головним чином обласних).
- Дохід суб'єкта оподаткування** — надходження у власність або на користь фізичної чи юридичної особи коштів у національній чи іноземній валюті; грошовий еквівалент надходжень у вигляді інших валютних цінностей, майна, послуг, майнових і немайнових прав; приріст їхньої вартості, одержаний (нарахований, розподілений, набутий) від резидентів і нерезидентів.
- Дохід у матеріальній формі** — гроші, інші валютні цінності, грошовий еквівалент вартості майна, що має фізичні виміри та властивості, одержані суб'єктом оподаткування у власність.
- Дохід у нематеріальній формі** — грошовий еквівалент вартості послуг, майнових і немайнових прав, що не мають фізичних вимірів, одержаний суб'єктом оподаткування в користування або у власність.
- Дочірнє підприємство** — підприємство, яке перебуває під контролем материнського (холдингового) підприємства.

Є

- Еквіваленти грошових коштів** — короткострокові високоліквідні фінансові інвестиції, які вільно конвертуються у певні суми грошових коштів і які характеризуються незначним ризиком зміни вартості.
- Економічний стимул** — економічні важелі, за допомогою яких вдається впливати на матеріальні інтереси суб'єктів господарювання. Вплив на матеріальні інтереси здійснюється за допомогою форм організації фінансів.
- Експорт** — продаж товарів іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів, крім передачі майна суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, іноземному суб'єктові господарської діяльності за кордоном як натуральної частки участі у формуванні статутного капіталу при спільній господарській діяльності. При цьому термін «реекспорт» (реекспорт товарів) означає продаж іноземним суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності та вивезення за межі України товарів, раніше імпортованих на територію України.
- Експорт капіталу** — вивезення за межі України капіталу в будь-якій формі (валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності.

Елементи витрат — сукупність економічно однорідних витрат.

Емісійний дохід — грошові відносини між державою та фізичними і юридичними особами, у процесі функціонування яких держава отримує дохід від емісії в обіг надлишків грошей, що призводить до їх наступного знецінення і скорочення реальних доходів населення.

Емісія — випуск в обіг грошей, акцій, облігацій та інших боргових зобов'язань.

Емітенти — суб'єкти фінансового ринку, які залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів. На фінансовому ринку виступають виключно в ролі продавців цінних паперів із зобов'язанням виконувати всі вимоги, які випливають із умов їх випуску.

Ефект мультиплікатора — показник, який характеризує залежність між зміною інвестиційних витрат та рівнем обсягів виробництва й національного доходу.

Ефективна ставка відсотка — ставка відсотка, що визначається діленням суми річного відсотка та дисконту (або різниці річного відсотка та премії) на середню величину собівартості інвестицій (або зобов'язання) та вартості їх погашення.

З

Загальнодержавні фінанси — фінанси, призначені для забезпечення потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси держави в цілому. Вони, з одного боку, формують фінансову базу вищих органів державної влади й управління, а з іншого — є інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через загальнодержавні фінанси здійснюється територіальний перерозподіл ВВП з метою збалансованого розвитку окремих регіонів. За їхньою допомогою здійснюється також структурна політика, покликана забезпечити оптимальний галузевий розвиток країни.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування — система прав, обов'язків і гарантій, що передбачає призначення, перерахунок і виплату пенсій, надання соціальних послуг застрахованим особам і членам їхніх родин із коштів Пенсійного фонду України, що формується за рахунок страхових внесків роботодавців і громадян на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, бюджетних та інших джерел, а також регулює порядок формування загальнообов'язкового накопичувального пенсійного фонду і виплат з його коштів пенсій або одноразових виплат.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття — система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від

застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Закон про Державний бюджет України — закон, що затверджує повноваження органів державної влади здійснювати виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду.

Закріплені доходи — кошти, які за постійно чинними нормативними актами віднесені до бюджетів відповідних рівнів на невизначений час, у розмірі територіального надходження повністю або у твердо фіксованому розмірі. Закріплені доходи утворюють основу дохідної бази кожного бюджету.

Застава — одна з форм забезпечення боргових зобов'язань, яка передбачає передачу кредиторів майнових чи інших цінностей позичальника. Предметом застави може бути як рухоме, так і нерухоме майно.

Застрахований — особа, яка бере участь в особистому страхуванні, об'єктом страхового захисту якого є життя, здоров'я і працездатність.

Затрати — сукупність виробничих виплат у готівковій і безготівковій формах у зв'язку з виробництвом продукції, наданням послуг, виконанням робіт та їхньою реалізацією.

Збиток — перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати.

Зведений бюджет — сукупність усіх видів бюджетів бюджетної системи, що становить суму показників усіх бюджетів, які входять до складу бюджетної системи. Не затверджується законодавчими органами влади, а використовується для аналізу, прогнозування, статистичних цілей, визначення засад державного регулювання економічного та соціального розвитку держави.

Звичайна відсоткова ставка на депозит — середня відсоткова ставка на день відкриття депозиту, але не вища, ніж середня відсоткова ставка за депозити, залучені протягом 30 календарних днів, що передували даті відкриття цього депозиту.

Звичайна відсоткова ставка на кредит — середня відсоткова ставка на день сплати відсотків за кредит, але не нижча, ніж середня відсоткова ставка за кредити, надані протягом 30 календарних днів, що передували даті надання цього кредиту.

Звичайна діяльність — будь-яка основна діяльність підприємства, а також операції, що її забезпечують або виникають унаслідок її проведення.

Звичайна ціна на продукцію — це ціна не менша, ніж середньозважена ціна реалізації аналогічної продукції за будь-якими іншими угодами з купівлі-продажу, укладеними з будь-якою третьою стороною протягом 30 календарних днів, що передували даті реалізації, за винятком того, коли ціни внутрішньої реалізації підлягають державному регулюванню згідно з порядком ціноутворення, вста-

новленим законодавством. У разі, якщо визначити ціни за зазначеною процедурою неможливо, звичайною вважається ціна, яка дорівнює залишковій вартості матеріальних цінностей і нематеріальних активів, що перебувають на балансі платника податку, і номінальній вартості товарів, придбаних для проведення товарообмінних операцій.

Злиття підприємств — об'єднання підприємств (шляхом створення нової юридичної особи або приєднання підприємств до головного підприємства внаслідок якого власники (акціонери) підприємств, що об'єднуються, здійснюватимуть контроль над усіма чистими активами об'єднаних підприємств з метою подальшого спільного розподілу ризиків та вигод від об'єднання. При цьому жодна із сторін не може бути визначена як покупець.

Зменшення корисності — втрата економічної вигоди в сумі перевищення залишкової вартості активу над сумою очікуваного відшкодування.

Зобов'язання — заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Зовнішній державний борг — заборгованість держави іноземним кредиторам, тобто громадянам та організаціям інших країн.

Імпорт — закупівля в іноземних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності товарів та ввезення їх на територію України, включаючи закупівлю товарів, призначених для власного споживання, установами й організаціями України, що перебувають за її межами.

Інвестиції — довгострокові вкладення коштів з метою утворення нових і модернізації діючих підприємств, освоєння новітніх технологій і нової техніки, збільшення виробництва й одержання прибутку.

Інвестиційна діяльність — сукупність операцій із придбання та продажу довгострокових (необоротних) активів, а також короткострокових (поточних) фінансових інвестицій, що не є еквівалентами грошових коштів.

Інвестиційна політика — політика, пов'язана з державними та приватними інвестиціями на розвиток тих галузей та окремих підприємств, що мають найважливіше значення і визначають науково-технічний прогрес. Держава має заохочувати вітчизняних та іноземних інвесторів шляхом надання їм різноманітних пільг (податкових, амортизаційних та ін.).

Інвестиційні фінансові операції — операції, пов'язані з переміщенням капіталу з метою його приросту.

- Інвестиційні фонди** — фінансові інститути, учасники ринку цінних паперів, що здійснюють емісію власних акцій та інвестицій у цінні папери інших емітентів, торгівлю цінними паперами та які володіють інвестиційними цінними паперами.
- Інвестор** — приватний підприємець, організація або держава, що здійснюють довготермінове вкладення капіталу в будь-яку справу чи підприємство з метою отримання прибутку.
- Індивідуальні інвестори** — окремі підприємства, фізичні особи.
- Індосамент** — переказний напис на цінному папері, векселі, чеку, коносаменту тощо, який засвідчує перехід прав за цим документом до іншої особи.
- Ініціативний фінансовий контроль** — контроль, здійснюваний за власним бажанням суб'єктів господарювання.
- Інновація** — нововведення, комплексний процес утворення, поширення і використання новітньої техніки і технології (нового практичного середовища) для задоволення людських запитів, що змінюються під впливом розвитку суспільства.
- Іноземна валюта** — грошова одиниця іноземних держав (банкноти, білети державної скарбниці, монети), монетарні метали, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або монетарних металах.
- Інституціональні інвестори** — різноманітні фінансово-інвестиційні інститути.
- Інфляція** — кризовий стан грошової системи, зумовлений диспропорційним розвитком суспільного виробництва, що призводить до невідповідності попиту і пропозиції, до зростання цін на товари і послуги, монопольного стану деяких виробників, що дає їм змогу необгрунтовано підвищувати ціни на свою продукцію. Інфляція спричинює розлад грошової системи, створює фінансове напруження в країні, що врешті призводить до підвищення вартості життя, натуралізації процесів обміну, послаблення зацікавленості працівників у результатах своєї праці. У цей час курс національної валюти падає. Вирізняють повзучу, галопуючу та гіперінфляцію.
- Інформаційне забезпечення** — сукупність різноманітної статистичної, економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації, зокрема повідомлення про фінансову стійкість і платоспроможність партнерів та конкурентів, про ціни, курси, дивіденди на товарному, фондовому, валютному ринках.
- Інфраструктура** — комплекс галузей господарства, що обслуговує промислове (або будь-яке інше) виробництво, а також населення. Включає транспорт, зв'язок, торгівлю, матеріально-технічне забезпечення, науку, освіту, охорону здоров'я.
- Інфраструктура фінансового ринку** — система фінансово-кредитних інститутів, які функціонують на фінансовому ринку.

Іпотека — застава нерухомого майна (будівель, землі) для отримання в банку чи в інших фінансових установах довготермінового кредиту під заставну.

Іпотечний кредит — фінансовий кредит (позичка коштів на визначений строк та під визначені проценти з відстроченням їх погашення), який використовується для будівництва й реконструкції житлового приміщення, що перебуває або перебуватиме у приватній власності громадян, а також для фінансування поточних потреб громадян, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, індивідуальною адвокатською і приватною діяльністю, із забезпеченням такого кредиту зазначеними житловими приміщеннями або іншими видами матеріальних цінностей, переданими у заставу (іпотеку) особі, що надає кредит.

Казначейські зобов'язання (векселі) — ті, що мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту.

Капіталомісткість — показник, що характеризує відношення капітальних вкладень до приросту вартісного обсягу продукції (національного чи валового доходу), одержаного внаслідок освоєння цих капіталовкладень.

Капітальне будівництво — процес створення й удосконалення основних фондів за допомогою будівництва нових, реконструкції, розширення, технічного переоснащення і модернізації діючих.

Капітальні витрати — видатки бюджету на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності держави.

Капітальні вкладення — витрати матеріальних, трудових і грошових ресурсів, спрямовані на вдосконалення та приріст основних фондів.

Кліринг — система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та послуги. Ґрунтується ні врахуванні взаємних вимог і зобов'язань.

Комерційна таємниця підприємства — це таємниця, пов'язана з виробництвом, технологічною особливістю, а також управлінням фінансами й іншою діяльністю підприємства, розголос якої може нанести йому збитки.

Комерційний банк (акціонерний, кооперативний, приватний) — кредитна фінансова установа, що створюється для залучення коштів і розміщення їх від свого імені на умовах повернення та платності. Здійснює розрахункові операції за дорученням клієнтів, їхнє касове обслуговування, операції з валютою, дорогоцінними металами, цінними паперами та інші операції, дозволені законом. Від своєї діяльності одержує прибуток.

Комерційний кредит — будь-яка господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає авансування (попередню оплату) продукції, робіт, послуг іншого суб'єкта підприємницької діяльності з відстроченням дати реалізації, якщо таке відстрочення є більшим, ніж звичайні строки поставки, або перевищує 30 календарних днів від дати здійснення авансового платежу. Не вважають комерційним кредитом форвардні та ф'ючерсні операції з продукцією сезонного виробництва або цінними паперами і валютними цінностями, а також операції з товарними і валютними опціонами, що передбачають перехід права власності на таку продукцію (цінні папери і валютні цінності) під час здійснення розрахунків за форвардним, ф'ючерсним або опціонним договорами.

Комерційний розрахунок — метод господарювання, що полягає у вимірі в грошовій формі витрат і результатів діяльності, зумовлює максимальне одержання прибутку при мінімальних витратах, обов'язкове одержання прибутку, достатнього для підтримання господарського рівня рентабельності.

Компанія — створюється на базі пайового капіталу об'єднаних підприємців і є юридичною особою. Серед них вирізняють акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю тощо.

Конверсія — переорієнтація підприємства на виробництво продукції принципово іншого характеру.

Конверсія державного боргу — зміна дохідності позик. Здійснюється у разі зміни ситуації на фінансовому ринку (наприклад, рівня облікової ставки центрального банку) чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати передбачуваний дохід.

Конвертування валюти — обмін однієї валюти на іншу за поточним валютним курсом.

Конкурентоспроможність — здатність суб'єктів проводити свою діяльність в умовах ринкових відносин і одержувати при цьому прибуток, достатній для науково-технічного удосконалення виробництва, стимулювання робітників і випуску високоякісної продукції.

Конкуренція — елемент ринкового механізму, пов'язаний із формуванням господарських пропорцій на основі змагань підприємств, фірм за кращі й вигідніші умови вкладання капіталу, реалізації продукції, надання послуг.

Консалтинг — діяльність спеціальних компаній з надання консультацій товаровиробником продавцям і покупцям з питань експертної, технічної та економічної діяльності підприємств, фірм, організацій, зокрема в зовнішньоекономічній сфері.

Консигнаційна операція — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності — консигнанта, що передбачає експорт матеріальних цінностей на склад іншого суб'єкта підприємницької діяльності — консигнатора з дорученням реалізувати зазначені матеріальні цінності на комісійних засадах.

- Консолідація** — зміна строків дії позик. Частіше за все проводиться у формі збільшення строків дії облигацій попередніх позик. В окремих випадках може застосовуватись і скорочення строків дії позик.
- Контрольний пакет акцій** — частка загальної вартості (кількості) акцій, що дає змогу їхнім власникам контролювати діяльність усього акціонерного товариства.
- Концерн** — об'єднання самостійних підприємств різних галузей, пов'язаних спільними розробками на засадах добровільної централізації функцій науково-технічного та виробничого розвитку, фінансування, патентно-лізингових угод, інвестування, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.
- Корпоративне право** — право власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства про господарські товариства, включаючи право на управління та отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи.
- Котирування** — визначення ринкового курсу цінних паперів. Здійснюється на біржах спеціальними котирувальними комісіями.
- Кошторис** — основний документ, який визначає обсяг, цільове спрямування та шоквартальний розподіл коштів, спрямованих із бюджету на утримання установ. Усі установи, які фінансуються в кошторисному порядку, належать до бюджетних.
- Кошторисне фінансування** — означає виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документа — кошторису. Охоплює такі напрями видатків, як соціальна сфера, соціальне забезпечення, фундаментальні дослідження, оборона, управління. З погляду бюджетних установ є формою цільового, безповоротного і безоплатного фінансування.
- Кредитна лінія** — надання банком у майбутньому позичальникові кредитів у розмірах, що не перевищують обумовлені раніше певні максимальні величини без будь-яких спеціальних переговорів і укладання угод.
- Кредитна операція** — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає надання права на купівлю матеріальних цінностей і нематеріальних активів із відстроченням платежу, а також на позичку коштів із відстроченням їхнього погашення. Кредитні операції здійснюються у вигляді товарного, комерційного і фінансового кредити.
- Кредитний ринок** — складова ринку позичкових капіталів, що охоплює ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі укладання кредитних угод. Має договірний характер.
- Кредитні ресурси** — кошти, залучені шляхом державних та місцевих позик під певні державні зобов'язання — облигації.
- Кредитори** — суб'єкти фінансового ринку, які надають позичку в тимчасове користування під певний процент.

Кредиторська заборгованість — заборгованість, що виникла при розрахунках з постачальниками, тимчасове використання в грошовому обігу підприємства коштів кредитора.

Кредитування — одна з форм фінансового забезпечення відтворювальних витрат, при яких витрати суб'єкта господарювання покриваються за рахунок банківських кредитів на загадах платності, строковості й повернення.

Кругообіг коштів підприємства — планомірний рух коштів підприємства у процесі господарської діяльності, результатом якого є створення нової споживчої вартості та зростання вартості.

Купон — відрізняй талон цінного папера (акції, облигації), який дає право його власникові одержати в обумовлений строк певний дохід у вигляді процентів або дивідендів.

Курс акцій, облигацій та інших цінних паперів — ціна акцій, інших цінних паперів на фондовій біржі. Курс прямо пропорційний розмірам дивідендів і процентів та пропорційний величині позикового процента.

Л

Лізинг — спосіб фінансування інвестицій, заснований на довгостроковій оренді майна при збереженні права власності за орендодавцем; середньо- і довгострокова оренда машин, обладнання і транспортних засобів.

Ліквідність активів — величина, обернена часові, необхідному для перетворення їх у гроші. Чим менше часу знадобиться для перетворення активів у гроші, тим вони ліквідніші.

Ліквідність балансу підприємства — міра покриття зобов'язань підприємства його активами, строк перетворення яких у гроші відповідає строку погашення зобов'язань.

Ліквідність підприємства — здатність суб'єкта господарювання в будь-який момент здійснити необхідні витрати.

Ліміт капітальних вкладень — граничний розмір капітальних вкладень для запланованого введення в дію потужностей, підприємств, об'єктів або для створення нормативного наробку капітального будівництва.

Ліміт кредитування — гранична сума видачі кредиту або залишків заборгованості в плановому періоді.

Ліцензія — спеціальний дозвіл юридичній особі уповноваженим на це державним органом здійснювати конкретні, обумовлені законом, господарські операції, включаючи зовнішньоекономічні.

М

Маркетинг — комплексна система управління діяльністю підприємства з розробки, виробництва, збуту продукції або надання послуг

на основі вивчення ринку й активного впливу на споживчі потреби з метою одержання прибутку.

Материнське (холдингове) підприємство — підприємство, яке здійснює контроль дочірніх підприємств.

Медичне страхування — форма соціального захисту населення щодо охорони здоров'я, пов'язана з компенсацією витрат громадян на медичне обслуговування.

Метод ефективної ставки відсотка — метод нарахування амортизації дисконту або премії, за яким сума амортизації визначається як різниця між доходами за фіксованою ставкою відсотка і добутком ефективної ставки та амортизованої вартості на початок періоду, за який нараховується відсоток.

Метод участі в капіталі — метод обліку інвестицій, згідно з яким балансова вартість інвестицій відповідно збільшується або зменшується на суму збільшення або зменшення частки інвестора у власному капіталі об'єкта інвестування.

Митна вартість — ціна, яка фактично сплачена або підлягає сплаті за товари чи інші предмети, що підлягають оподаткуванню митом на час перетину митного кордону держави.

Мито — непрямий податок, що стягується з товарів, транспортних засобів, інших предметів, які переміщуються через кордон країн.

Міжбанківський ринок — ринок, на якому залучаються та розміщуються міжбанківські кредити, у тому числі кредити НБУ та комерційних банків.

Міжбюджетні трансферти — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжнародна фінансова політика — сукупність заходів і рекомендацій у галузі міжнародних фінансів.

Міжнародне фінансове право — система юридичних принципів і норм, які регулюють міжнародні фінансові відносини.

Міжнародний грошовий ринок — короткостроковий ринок, на якому фінансові посередники (банки) зводять між собою кредиторів і позичальників.

Міжнародні фінанси — підсистема міжнародної економіки, яка відображає економічні відносини, пов'язані з міжнародним рухом грошових коштів.

Місцеві бюджети — фінансова база місцевих органів влади та управління. Забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Мають повну самостійність, власні та закріплені дохідні джерела і право визначення напрямів їх використання.

Місцеві запозичення — операції, пов'язані з отриманням коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання перед бюджетом, та операції, пов'язані з поверненням цих коштів до бюджету.

Місцеві фінанси — фінансова база місцевих органів влади та управління. Забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Основне призначення — забезпечення відносної фінансової незалежності й автономності регіональних адміністративних формувань (областей, регіонів) та поселень.

Монетарні метали — золото і метали іридієво-платинової групи в будь-якому вигляді та стані, за винятком ювелірних, промислових і побутових виробів із цих металів та їхнього брухту.

Монетарні статті — статті балансу про грошові кошти, а також про такі активи й зобов'язання, які будуть отримані або сплачені у фіксованій (або визначеній) сумі грошей або їх еквівалентів.

Монетизований борг — борг, що складається з боргів держави комерційним банкам як основним утримувачам державних цінних паперів та фіксується у балансах банків, у зв'язку з чим аналіз його динаміки перебуває під пильним контролем.

Моральна шкода — шкода, заподіяна особистим немайновим правам суб'єкта оподаткування, яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження.

Надзвичайна подія — подія або операція, яка відрізняється від звичайної діяльності підприємства, та не очікується, що вона повторюватиметься періодично або в кожному наступному звітному періоді.

Наступний фінансовий контроль — контроль, здійснюваний на завершальній стадії виконання планового завдання. Мета — контроль за фінансовими результатами, порівняння фактичних і планових показників фінансової діяльності, оцінка ефективності проведеної роботи. Цей вид контролю є базою для попереднього контролю майбутнього періоду. Таким чином, є тісний взаємозв'язок між попереднім, поточним та наступним фінансовим контролем.

Національні валюта — грошова одиниця України — банкноти, білети державної скарбниці, монети, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в грошовій одиниці України.

Негативний гудвіл — перевищення вартості частки покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів і зобов'язань над вартістю їх придбання на дату купівлі.

Негрошові операції — операції, які не потребують використання грошових коштів та їх еквівалентів.

Нематеріальні активи — немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік)

для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам.

Немонетарні активи — усі активи, крім грошових коштів, їх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей.

Немонетарні статті — статті інші, ніж монетарні статті балансу.

Немонетизований борг — борг, що складається з не виконаних державою фінансових зобов'язань перед населенням за соціальними виплатами, передбачених чинним законодавством (заборгованість з виплати пенсій, стипендій, допомог, заробітної плати та ін.) та із заборгованості за господарськими відносинами з реальним сектором економіки (заборгованість за державними замовленнями, з надання послуг державними установами та ін.).

Неоплачений капітал — сума заборгованості власників (засновників) за внесками до статутного капіталу.

Непрямі податки — податки, які включаються до ціни товарів (робіт, послуг). Платниками цих податків є покупці відповідних товарів (робіт, послуг), а їх платниками до бюджету — суб'єкти підприємницької діяльності.

Нерезиденти — юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи України, із місцезнаходженням за межами України, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави.

Нерозподілений прибуток — частка прибутку підприємства, отримана в результаті діяльності в попередній період, яка не була спрямована на виплату дивідендів власникам підприємства чи поповнення складових власного капіталу підприємства.

Нормативне забезпечення — інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки, ліміти та резерви.

0

Об'єкти фінансових операцій — різноманітні фінансові активи, до яких належать національні гроші, іноземна валюта, цінні папери, дорогоцінні метали, нерухомість.

Обігові кошти — кошти, авансові оборотні фонди підприємства і фонди обігу. Обігові кошти у сфері виробництва складають його активи: сировина, матеріали, паливо, тара, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів тощо; оборотні фонди — товари на складі і в реалізації, грошові кошти в розрахунках, у касі підприємства, на рахунках у банку, інших рахунках.

Облігація — цінний папір, що приносить доход у вигляді процента. Випускається державними органами для покриття бюджетного

дефіциту і акціонерними товариствами з метою мобілізації капіталу. На відміну від акцій, на облігаціях визначається термін їхнього погашення.

Облікова політика — сукупність принципів, методів та процедур, які використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності.

Обліковий прибуток (збиток) — сума прибутку (збитку) до оподаткування, визначена в бухгалтерському обліку і відображена у Звіті про фінансові результати за звітний період.

Обліковий ринок — ринок, на якому під час укладання угод в обігу перебувають високоліквідні активи (векселі, чеки, депозитні сертифікати).

Обмін за регресивним співвідношенням (облігацій попередніх позик на одну нову зі знижувальним коефіцієнтом) — обмін з метою скорочення державного боргу.

Обов'язковий фінансовий контроль — контроль, здійснюваний згідно з вимогами нормативних актів і рішень відповідних органів державного контролю.

Обслуговування державного боргу — комплекс заходів держави з розміщення облігацій та інших цінних паперів, погашення позик, виплати відсотків за ними, а також уточнення і зміни умов погашення раніше випущених позик і визначення умов і порядку здійснення нових державних запозичень.

Окупність капітальних вкладень — показник ефективності капітальних вкладень, що визначається як відношення капітальних вкладень до економічного ефекту, одержаного від їхнього використання в процесі виробництва.

Оперативна оренда (лізинг) — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає передачу орендареві права користування матеріальними цінностями, які належать орендодавцю, на строк, не більший, ніж строк їхньої повної амортизації, з обов'язковим поверненням таких матеріальних цінностей орендодавцю. При цьому право власності на орендовані цінності залишається у орендодавця протягом усього строку оренди.

Оперативне управління — управління майном підприємства, що його фінансує власник.

Оперативне управління фінансами — комплекс заходів, які розробляють на основі оперативного аналізу фінансової ситуації фінансового планування, контролю та регулювання, складання та виконання фінансових планів. Головна функція апарату фінансової системи: Міністерства фінансів України, фінансових управлінь (відділів), міністерств, відомств, місцевих Рад, фінансових служб підприємств та організацій.

Операції з капіталом — операції, що спрямовуються на управління ним в умовах ризику та невизначеності економічної кон'юнктури.

Тут переважають страхові операції, включаючи хеджування, операції застави, в тому числі іпотеку.

Операції з переказу грошей — операції, що охоплюють усі форми та види розрахунків (операції з обміну «гроші — товар») та трансфери (рух грошей в одному напрямі).

Операційна діяльність — основна діяльність підприємств, а також інші види діяльності, які не є інвестиційною та фінансовою діяльністю.

Операційний ліверидж — регулювання постійних витрат для збільшення прибутку фірми.

Операційний цикл — проміжок часу між придбанням запасів для здійснення діяльності та отриманням коштів від реалізації виробленої з них продукції або товарів та послуг.

Операція в іноземній валюті — господарська операція, вартість якої визначена в іноземній валюті або яка потребує розрахунків в іноземній валюті.

Оплата праці — форма грошової або натуральної винагороди робітникам.

Оподатковуваний прибуток — прибуток, що визначається для розрахунку податку на прибуток способом виключення із суми скоригованого валового доходу валових витрат платника податку та суми нарахованих ним амортизаційних відрахувань.

Оприлюднення звітності — офіційне подання бухгалтерської звітності до органів Державної податкової адміністрації України, Національного банку України, Фонду державного майна, Антимонопольного комітету, Комітету в справах нагляду за страховою діяльністю та інших установ і організацій, уповноважених відповідно до чинних законодавчих актів України для отримання бухгалтерської звітності (балансів) від суб'єктів господарювання, а також офіційна публікація в засобах масової інформації звітів про фінансовий стан та баланси підприємств, якщо це передбачено законодавством.

Оптова (гуртова) ціна — оптова ціна підприємства або ціна товаровиробника, за якого товари реалізуються іншим підприємствам та організаціям, а також населенню. Гуртова ціна, як правило, нижча від роздрібної.

Опціон — право купувати або продавати акції за фіксованою ціною протягом встановленого строку.

Організація фінансів підприємств — методи, форми і способи формування та використання фінансових ресурсів, а також контроль за їхнім кругообігом з метою досягнення визначених підприємством цілей.

Оренда — угода, за якою орендар набуває права користування необоротними активами за плату протягом погодженого з орендодавцем строку.

Орендна операція — операція суб'єкта оподаткування — орендодавця, що передбачає надання і передачу права користування матеріаль-

ними цінностями іншій юридичній чи фізичній особі — орендару на платній основі та на визначений термін, що не може бути більшим, ніж термін повної амортизації орендованих, наданих у лізинг матеріальних цінностей.

Основна діяльність — операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходу.

Основна діяльність підприємства — операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг).

Основна мета фінансової політики — оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями. На цій основі мають забезпечуватися стійке зростання економіки, удосконалення її структури, поліпшення добробуту населення.

Основні засоби — матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання в процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).

n

Пайові фінансові інструменти — інструменти, що підтверджують право їхнього власника на частку (пай у статутному фонді їх емітента) і на отримання відповідного доходу (у формі дивіденду, процента тощо). Як правило, цінні папери відповідних видів (акції, інвестиційні сертифікати тощо).

Пенсія — гарантована щомісячна грошова виплата громадянам у старості, на випадок повної або часткової непрацездатності, втрати годувальника, а також у зв'язку з досягненням законодавчо встановленого стажу роботи у сферах трудової діяльності.

Первинний ринок — частина ринку цінних паперів, де здійснюється первинний випуск цінних паперів в обіг на основі оголошення про емісію.

Первинні фінансові інструменти (фінансові інструменти першого порядку) — такі, що характеризуються їх випуском в обіг первинним емітентом і підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту (акції, облігації, чеки, векселі тощо).

Переказний вексель (тратта) — письмовий наказ однієї особи (векселеутримувача) іншій (платникові) про виплату за вимогою або на обумовлену дату, зазначену у векселі, певної суми грошей третій особі (ремітентові) або пред'явникові даного векселя.

- Перестраховання** — особлива форми страхування, що дає змогу розподілити значні ризики між кількома страховими організаціями.
- Планування** — процес, який забезпечує збалансованість взаємодій окремих видів ресурсів у межах обраного об'єкта управління і встановлює пропорції і темпи зростання.
- Платіжна вимога** — розрахунковий документ, що його випишує постачальник (кредитор) своєму банкові про стягнення зазначеної в документі суми грошей із покупця (боржника) і врахування їх на рахунок постачальника.
- Платіжне доручення** — розрахунковий документ, що його випишує власник рахунка установі банку, який його обслуговує, про перерахування певної суми грошей на рахунок одержувача коштів, вказаного в дорученні. Застосовується при розрахунках за товарні й нетоварні операції, авансові платежі.
- Платоспроможність** — здатність суб'єкта господарської діяльності вчасно й повною мірою виконувати свої платіжні зобов'язання, які ґрунтуються на торговельних, кредитних чи інших операціях грошового характеру.
- Податки** — обов'язкові внески платників до бюджету і позабюджетних фондів, розміри і терміни сплати яких регламентуються податковим законодавством.
- Податкова система** — сукупність різних видів податків, у побудові й методах обчислення яких втілюються певні принципи. Складається з прямих і непрямих податків. Прямі встановлюються безпосередньо на доход або власність платника податків; непрямі включаються у вигляді надбавки до ціни товару (тарифу на послуги) і сплачуються споживачем. У складі непрямих податків вирізняють акцизи, фіскальні монополії, митні збори здійснюється контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.
- Податкова політика** — діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.
- Податковий контроль** — спеціальний контроль з боку державних органів за дотриманням податкового законодавства, правильністю обліку, повнотою і своєчасністю сплати податків та інших обов'язкових платежів юридичними і фізичними особами.
- Податковий кредит** — одна з податкових пільг, що полягає у відстроченні сплати податку.
- Податкові канікули** — певний проміжок часу, протягом якого платникові податків надається пільга у вигляді звільнення від сплати податку.
- Податкові пільги** — повне або часткове звільнення фізичних і юридичних осіб, від сплати податків відповідно до чинного законодавства.

- Податкові платежі** — обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником (плата за воду, землю).
- Податок** (збір, обов'язковий платіж) — обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.
- Податок на додану вартість** — непрямий податок, що включається до ціни реалізації товарів (робіт, послуг) і встановлюється у відсотках від оподаткованого обороту.
- Податок на прибуток** — прямий податок, який сплачують суб'єкти господарювання за рахунок прибутку. Обчислюється у відсотках від суми оподаткованого прибутку згідно з податковим законодавством.
- Позабіржовий ринок** — частина ринку цінних паперів, де здійснюються угоди, які укладаються і здійснюються поза біржею.
- Позареалізаційна операція** — діяльність підприємства, безпосередньо не пов'язана з реалізацією продукції, робіт, послуг та іншого майна, включно з основними фондами, нематеріальними активами, продукцією обслуговуючого й допоміжного виробництва.
- Позиковий відсоток** — ціна кредитних коштів на ринку позикового капіталу. Кількісно він може бути визначений нормою або ставкою. Норма відсотків обчислюється відношенням доходу кредитора від наданого кредиту до абсолютної величини цього кредиту.
- Позичальники** — суб'єкти фінансового ринку, які отримують позики від кредиторів під певні гарантії їх повернення і за певну плату у формі відсотка.
- Попередній фінансовий контроль** — контроль, що здійснюється на етапі розроблення та прийняття управлінського рішення з фінансових питань. Пов'язаний із процесами визначення оптимального обсягу централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів у плановому періоді, а також з їхнім ефективним розподілом та використанням.
- Портфельні інвестори** — інвестори, що купують окремі види цінних паперів виключно в цілях отримання доходу.
- Посередницька операція** — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, який виступає в ролі комісіонера в договорі комісії, консигнатора у консигнаційному договорі або повіреного в договорі доручення, за винятком довірчих операцій із коштами, цінними паперами, зокрема з приватизаційними майновими сертифікатами, операціями щодо випуску боргових зобов'язань і вимог та торгівлі ними, операціями щодо торгівлі валютними цінностями та іншими видами фінансових ресурсів, а також усіма видами банківських і страхових операцій.
- Поточний фінансовий контроль** — оперативний контроль за реалізацією фінансової діяльності, дотриманням планових показників,

виконанням вимог фінансової дисципліни тощо. Здійснюється через аналіз, перевірки, обстеження діяльності суб'єктів господарювання; його завдання — вчасно реагувати на зміни умов фінансової діяльності.

Поточні видатки — витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, не передбачених у видатках розвитку. Поділяють на: державне споживання (купівля товарів та послуг); виплати (перекази) населенню; перекази за кордон; державні субсидії, дотації, субвенції (трансферти) та ін.

Поточні витрати — визначені на початок бюджетного року видатки бюджету на фінансування підприємств, установ, організацій і органів, а також на фінансування соціального захисту населення.

Правове забезпечення (функціонування фінансового механізму) — законодавчі акти, постанови, накази, циркулярні листи та інші правові документи органів управління. Залучення юридичних норм дає змогу встановлювати єдині правила організації фінансових зв'язків, захищати економічні інтереси суспільства, проводити єдину політику у сфері фінансів, забезпечувати фінансову дисципліну.

Предмет вивчення науки про міжнародні фінанси — потоки грошових коштів і пов'язані з ними відносини в галузі міжнародної економіки.

Прибуток — кінцевий фінансовий результат діяльності підприємства. Обчислюється як різниця між валовим вибором (без податку на додану вартість та акцизного збору) й витратами на виробництво та реалізацію продукції (робіт, послуг).

Прибуток від звичайної діяльності — прибуток (збиток) від операційної діяльності, фінансових операцій та іншої звичайної діяльності.

Прибуток від надзвичайних подій — прибуток (збиток), що пов'язаний зі стихійним лихом, техногенними катастрофами, аваріями та іншими подіями.

Прибуток від фінансових операцій — прибуток (збиток) від інвестицій в асоційовані, дочірні та спільні підприємства; одержані дивіденди, відсотки за облігаціями та іншими цінними паперами; інші доходи від фінансових операцій.

Призначення (функції) міжнародних фінансів — властивості, об'єктивно притаманні міжнародним фінансам.

Прихований дохід — частка сукупного доходу, не зазначена суб'єктом оподаткування в декларації, що подається до державної податкової адміністрації (інспекції), або сукупний дохід, не оприлюднений унаслідок неподання такої декларації в строки та за умов, визначених законодавством.

Прогнозування — науково обгрунтоване припущення вірогідності розвитку подій або явищ на підставі статистичних, соціальних, економічних та інших досліджень.

Продаж майна, продукції, робіт, послуг — передавання права власності на майно, продукцію, роботи, послуги, нематеріальні активи, цінні папери, валютні цінності, інші види фінансових ресурсів та матеріальних цінностей іншим юридичним і фізичним особам за допомогою угод з купівлі-продажу або ціни на певну еквівалентну суму коштів, інших цінностей у матеріальній і нематеріальній формах, боргових зобов'язань у вартісному вираженні.

Простий вексель — безумовне грошове зобов'язання установлені законом форми, що видається банком (векселедавцем) фізичній або юридичній особі (векселеутримувачеві), надаючи право останньому вимагати з боржника сплати після зазначеного терміну певної суми грошей, вказаної у векселі.

Р

Реалізація продукції, робіт, послуг — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає передавання права власності на продукцію, роботи, послуги іншому суб'єктові підприємницької діяльності в обмін на еквівалентну суму коштів та боргових зобов'язань.

Регулювання економіки — це цілеспрямована зміна темпів розвитку господарства й окремих його структурних підрозділів на основі перерозподілу фінансових ресурсів. Регулювання економіки здійснюється в двох формах — саморегулювання та державного регулювання. Перша характеризується такими методами формування фінансової бази в різних ланках суспільного виробництва, які виробляють і використовують самі суб'єкти господарювання. Друга форма відображає втручання держави в процес розвитку суспільного виробництва за допомогою різних економічних інструментів, у тому числі за допомогою фінансових важелів.

Регулювання норми обов'язкових резервів — регулювання, здійснюване НБУ для комерційних банків та інших депозитних установ, які повинні зберігати частину залучених коштів на кореспондентських рахунках у центральному банку без права їх використання і без виплати процентів за ними.

Регулюючі доходи — доходи, надходження яких до бюджетів нижчого рівня визначаються щороку Верховною Радою України та які передбачені в законі про державний бюджет на поточний рік, перерозподіляються між різними ланками бюджетної системи.

Резервний фонд — фонд, який створюється за рахунок чистого прибутку для забезпечення покриття можливих збитків від фінансово-господарської діяльності.

Резиденти — юридичні особи, включаючи і бюджетні організації, суб'єкти підприємницької діяльності, їхні філії, відділення й інші відокремлені підрозділи, які становлять окремий баланс і мають розрахунковий рахунок та здійснюють реалізацію продукції, робіт, послуг на митній території України.

Рентабельність — один з основних вартісних показників ефективності виробництва. Він характеризує рівень ефективності витрат, здійснених у процесі виробництва та реалізації продукції, робіт і послуг.

Рентабельність продукції — фінансовий показник, що обчислюється як відношення прибутку від реалізації продукції до поточних витрат на її виробництво. Вимірюється у відсотках.

Реструктуризація — використання у комплексі повністю чи частково зазначених вище методів.

Рефінансування — випуск нових позик для того, щоб розплатитися з власниками облігацій старої позики.

Ринок капіталів — ринок середньо- та довгострокових капіталів або грошових коштів (на термін більше одного року), що представляють інвестиційний фактор у розвитку економіки.

Ринок цінних паперів — частина ринку позичкових капіталів, де здійснюються емісія та купівля-продаж цінних паперів, формується ціна на них, урівноважуються попит і пропозиція.

Розподіл прибутку — спрямування прибутку на сплату податків, створення резервного капіталу, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, задоволення потреб окремих учасників розподілу.

Розрахунковий рахунок — один з основних рахунків, що відкривається у банках юридичними особами для зберігання коштів і здійснення розрахунків. На рахунок зараховують надходження на користь його власника, аз рахунків списують платежі за відповідними видатковими документами.

Роялті — періодична ліцензійна плата за право використання винаходів, патентів та іншої інтелектуальної власності, а також плата за право розробляти ресурси.

e

Самостраховання — комплекс заходів, спрямованих на запобігання ризикам, створення резервних фондів матеріальних і фінансових ресурсів, призначених покривати збитки, пов'язані зі страховими випадками.

Самофінансування — один з методів фінансового забезпечення відтворювальних витрат, який ґрунтується на використанні суб'єктом господарської діяльності власних фінансових ресурсів без залучення коштів державного бюджету. При незабезпеченості

власними коштами підприємство використовує фінансові ресурси, утворені завдяки випуску цінних паперів.

Санация підприємства — комплекс заходів з оздоровлення фінансового стану підприємства й запобігання його банкрутству.

Світова валютна система — інституційно-функціональна форма організації міжнародних валютно-фінансових відносин, яка склалася внаслідок еволюції світового господарства і юридично закріплена міждержавними домовленостями.

Секвестр бюджету — запровадження пропорційного скорочення (на 5, 10, 15 %) бюджетних видатків, що затверджені, щомісячно за всіма статтями бюджету, крім статей, які потребують захисту, до кінця бюджетного року.

Сеньйораж — дохід держави від емісії грошей.

Система золотого стандарту — грошова система, що відіграла важливу роль у розвитку міжнародних торговельно-економічних відносин, інтернаціоналізації виробництва. Забезпечувала загальність світових грошей, їх повну конвертованість, стабільність купівельної спроможності та валютних курсів, а також автоматичне (внаслідок міграції золота) врівноваження платіжних балансів окремих держав, стабільність світових цін.

Скоригований валовий дохід — розрахунковий показник, що використовується для визначення суми оподатковуваного прибутку під час обчислення податку на прибуток.

Собівартість — грошове вираження загальної суми витрат підприємства на виробництво та реалізацію продукції, робіт, послуг.

Соціальне страхування — система економічних відносин, за допомогою яких формуються й використовуються фонди грошових засобів, передбачені для матеріального забезпечення непрацездатних.

Спекулятивні операції — короткострокові фінансові дії з отримання прибутку у вигляді різниці у процентах з отриманих кредитів. До них належать валютний арбітраж, процентний арбітраж, операції «своп», валютна спекуляція тощо.

Спеціальний фонд — фонд фінансових ресурсів, що формується з конкретно визначених джерел надходжень і використовується на фінансування конкретно визначених цілей.

Стратегічне управління — загальне управління фінансами. Виявляється у визначенні фінансових ресурсів через прогнозування на перспективу, встановленні обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо. Здійснюється вищими органами державної влади та управління: Верховною Радою України, апаратом Президента України, Кабінетом Міністрів України. До сфери безпосередньо державного управління належать лише державні фінанси.

Стратегічний фінансовий менеджмент — сфера діяльності, спрямована на реалізацію довгострокових перспективних рішень у галузі управління капіталом, що дає змогу визначити зміни в його складі

та структурі, форми управління процесом фінансування розширеного відтворення виробництва.

Стратегічні інвестори — купують контрольний пакет акцій дня здійснення стратегічного управління підприємством.

Страхова подія — подія, передбачена договором страхування або чинним законодавством, з настанням якої виникає зобов'язання страховика відшкодувати завдані цією подією збитки або сплатити страхове забезпечення страхувальникові.

Страхова премія (внесок, платіж) — плата страхувальника страховикові за те, що той зобов'язується відшкодувати страхувальнику, в разі виникнення, матеріальні збитки, завдані застрахованому майну, або виплатити страхову суму при настанні певних подій.

Страхова сума — межа грошових зобов'язань страховика щодо компенсації завданих страховою подією збитків страхувальнику.

Страхове відшкодування — сума компенсації, що її сплачує страховик страхувальнику за збиток, спричинений застрахованому майну страховим випадком.

Страховий випадок — стихійне лихо, нещасний випадок або настання іншої події, за якої виникає зобов'язання страховика сплатити страхувальнику страхове відшкодування або страхову суму.

Страховик — юридична особа (страхова компанія), що діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе певні зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування страхувальнику або третій особі (на користь якої укладено договір страхування) при настанні страхового випадку. Страховики — суб'єкти фінансового ринку, які реалізують різні види страхових послуг (страхових продуктів). Основною функцією страховиків на фінансовому ринку є здійснення всіх видів і форм страхування шляхом взяття на себе за певну плату різноманітних видів ризиків із зобов'язанням відшкодувати суб'єкту страхування збитки при настанні страхового випадку.

Страхувальник — фізична або юридична особа, яка страхує своє майно чи укладає зі страховою організацією договір особистого страхування та сплачує страхові внески.

Страхування — система особливих перерозподільних операцій, які виникають між учасниками страхового фонду у зв'язку з його утворенням за рахунок цільових грошових внесків і використання на відшкодування втрат суб'єкта господарювання та надання допомоги громадянам (або їхнім сім'ям) у разі настання страхових випадків (досягнення певного віку, внаслідок втрати працездатності, смерті тощо). Вирізняють майнове страхування, об'єктом якого є різні матеріальні цінності; особисте — страхування певної події в житті фізичної особи; страхування відповідальності, предметом якого є імовірні зобов'язання страхувальника щодо відшкодування збитків (шкоди) третім особам; страхування підприємницьких ризиків, де об'єктом є ризик неотримання прибутку

або зазнавання збитків. Страхування може бути добровільним чи обов'язковим.

Субвенція — цільовий міжбюджетний трансферт, призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав. Різновид цільових субсидій, які передбачають спільну участь отримувача і бюджету у фінансуванні певних витрат.

Суб'єкти міжнародних фінансових відносин — фізичні, юридичні особи та держави, які за законом мають і здійснюють безпосередньо або через представників свої права та обов'язки, пов'язані з міжнародними фінансами.

Субсидія — вид допомоги у грошовій або натуральній формі, що надається із коштів державного чи місцевого бюджетів. Може виділятися юридичним та фізичним особам і має форму фінансової допомоги чи відшкодування втрат доходів (житлові субсидії в Україні малозабезпеченим громадянам на оплату житлово-комунальних послуг). У країнах з розвинутою ринковою економікою поширені субсидії виробникам сільськогосподарської продукції на відшкодування втрат доходів у зв'язку з підтриманням доступного рівня цін на продукти харчування.

Сукупний оподатковуваний дохід — суми сукупних доходів, отриманих суб'єктом оподаткування у будь-якій формі (грошовій, матеріальній і нематеріальній) і за будь-яких умов незалежно від джерела.

Т

Тарифи страхові — ставки страхових платежів з одиниці страхової суми за певний період.

Технічні резерви — показник, який виражає грошову оцінку обов'язків страховика за страховими зобов'язаннями, і одночасно — сума коштів, що є гарантією виконання зобов'язань перед страхувальниками з огляду на наявні у портфелі страховика договори страхування.

Тимчасовий касовий розрив — незбіг у часі фінансування видатків з надходженням доходів.

Товарний кредит — будь-яка господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає реалізацію продукції, робіт, послуг, передавання права власності іншому суб'єктові підприємницької діяльності або громадянину на умовах відстрочення платежу, якщо таке відстрочення перевищує звичайні строки банківських розрахунків або 30 календарних днів від дати реалізації.

Трансфертна ціна — оптова ціна, що обслуговує оборот товарів і послуг у межах даного підприємства або фірми; за цією ціною здійснюються розрахунки за сировину, матеріали, напівфабрикати й послуги.

Трастові (довірчі) операції — операції, пов'язані з довірчими відношеннями; управління майном небіжчика в інтересах спадкоємців; тимчасове управління майном осіб, які позбавлені права здійснювати цю функцію (неповнолітні, недієздатні); вкладання грошей в акції чи нерухомість, оплати грошей, податків.

Ц

Уніфікація — об'єднання кількох позик в одну. Спрощує управління державним боргом. Може проводитись як окремо, так і в поєднанні з консолідацією.

Управління державним боргом — забезпечення платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів.

Упущена вигода — доход, який міг би одержати суб'єкт оподаткування в разі здійснення своїх справ і не одержав через обставини, що не залежать від нього, або протиправні щодо нього дії інших суб'єктів, якщо розмір його передбачуваного доходу можна обґрунтувати.

Ф

Факторинг — різновидність торгово-комісійних операцій.

Фінанси — сукупність форм і методів формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою виконання функцій і завдань держави, підприємств і населення із забезпечення умов розширеного відтворення, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Фінанси населення — сукупність грошових фондів, які акумулюються у населення з таких джерел: доходи від трудової діяльності; доходи від капіталу; доходи від рухомого і нерухомого майна; доходи, отримані у вигляді спадщини; доходи з інших джерел.

Фінанси підприємств — економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням, розподілом і використанням доходів та грошових фондів суб'єктів підприємництва у процесі відтворення.

Фінансова звітність — сукупність документів, що характеризує фінансовий стан підприємства.

Фінансова інформація — система фінансових показників, передбачених для прийняття рішень і розрахованих на конкретних користувачів.

Фінансова інфраструктура — сукупність інститутів та елементів, які створюють сприятливі умови для функціонування всієї фінансової системи. До них належать: система органів управління фінансами; нормативно-законодавча база; підготовка фахівців; інфраструктура фінансового ринку; спеціалізоване виробництво

(цінних паперів, грошових банкнот, фінансової документації). Саме фінансова інфраструктура створює сприятливі умови для гармонійного функціонування всієї фінансової системи та кожної її сфери окремо.

Фінансова оренда (лізинг) — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає придбання орендодавцем матеріальних цінностей на замовлення орендаря з наступним передаванням орендарю права користування такими матеріальними цінностями на строк, не менший, ніж строк їхньої повної амортизації з обов'язковим наступним передаванням права власності на такі матеріальні цінності орендарю.

Фінансова політика — діяльність держави, підприємства щодо цілеспрямованого використання фінансів. Зміст фінансової політики полягає в тому, щоб розробляти концепцію розвитку фінансів, визначати основні напрями їхнього використання й заходи, спрямовані на досягнення оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів з метою стимулювання матеріального виробництва та соціального захисту населення.

Фінансова система (за внутрішньою структурою) — сукупність відносно відособлених та взаємопов'язаних підсистем і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин; (за організаційною побудовою) — сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему управління фінансами в країні.

Фінансова стратегія — стратегія, що включає дії держави щодо стратегічного розвитку її фінансової системи. Розуміється як загальний напрям і методи досягнення поставленої мети і спрямована на вироблення цільових програм, для реалізації яких необхідні час і великі фінансові ресурси. Політика, що розрахована на довготермінову перспективу і вирішення глобальних завдань соціально-економічного розвитку країни.

Фінансова тактика — поточна політика, спрямована на вирішення конкретних завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої фінансової стратегії. Включає конкретні методи та засоби досягнення поставленої мети за конкретних умов, що дають змогу зосередити зусилля на варіантах рішення, які не суперечать прийнятій стратегії.

Фінансове вирівнювання — приведення витрат бюджетів (за економічною та функціональною класифікацією) у відповідність до гарантованого державою мінімального рівня соціальних послуг на душу населення, усунення значних диспропорцій у здійсненні видатків у розрізі окремих територій.

Фінансова забезпечення — таке, що регулюється на основі відповідної системи функціонування, яке може здійснюватись у трьох формах: самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування. Різні форми фінансового забезпечення використовують на практиці

одночасно через установлення характерного для певного етапу розвитку суспільства співвідношення між ними.

Фінансове планування — діяльність щодо формування та використання цільових централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, які спрямовуються на розширене відтворення та задоволення поточних потреб держави.

Фінансове регулювання — регламентування розподільчих відносин у суспільстві й на окремих підприємствах.

Фінансовий апарат — органи, що здійснюють управління фінансами. До них належать працівники фінансових органів, податкової служби, фінансових відділів чи управлінь підприємств (організацій та установ), міністерств і відомств, які здійснюють функції оперативного управління фінансами.

Фінансовий важіль — засіб дії фінансового методу. До фінансових важелів належать: прибуток, доходи, амортизаційні відрахування, економічні фонди цільового призначення, фінансові санкції, орендна плата, процентні ставки за кредитами, депозитами, облигаціями та ін.

Фінансовий контроль — специфічний вид діяльності, здійснюваний всіма ланками влади та недержавними структурами щодо забезпечення на базі законності відповідного рівня фінансової дисципліни, ефективного руху централізованих і децентралізованих фондів, а також пошуку шляхів удосконалення процесів розподілу та перерозподілу грошових коштів у країні.

Фінансовий кредит — будь-яка господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає надання коштів у позичку на визначений строк та під визначені відсотки з поверненням основної суми заборгованості та нарахованих відсотків у грошовій формі або інших формах забезпечення заборгованості, включаючи матеріальні цінності та нематеріальні активи, надані в заставу.

Фінансовий менеджмент — процес управління грошовим обігом, формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємства. Це також система принципів, методів, засобів, за допомогою яких здійснюється управління грошовим обігом і фінансовими ресурсами.

Фінансовий метод — засіб впливу фінансових відносин на господарський процес. Фінансові методи діють у двох напрямках: управління рухом фінансових ресурсів та ринкових комерційних відносин, пов'язаних зі зміною витрат і результатів, з матеріальним стимулюванням і відповідальністю за ефективне використання грошових фондів. Дія фінансових методів виявляється в утворенні та використанні грошових фондів.

Фінансовий механізм — сукупність форм і методів формування й використання фінансових ресурсів, що застосовується з метою створення сприятливих умов для економічного і соціального розвитку

суспільства. Згідно зі структурою фінансової системи фінансовий механізм поділяється на такі складові: фінансовий механізм підприємств, організацій, установ; страховий механізм; бюджетний механізм тощо. У кожному з них за функціональним призначенням можна виокремити такі ланки: фінансове планування; фінансові норми; фінансові санкції; стимули; ліміти тощо.

Фінансовий ринок — ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів, фінансових послуг.

Фінансові інститути — посередники, що забезпечують «зустріч» позичальника та кредитора на фінансовому ринку. Забезпечують трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позичковий капітал.

Фінансовий стан підприємства — забезпеченість або незабезпеченість підприємства грошовими засобами, необхідними для господарської діяльності, підтримання нормального режиму праці та життя, здійснення грошових розрахунків з іншими економічними суб'єктами.

Фінансові інструменти — різноманітні фінансові документи, які обігтаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Фінансові коефіцієнти — відносні показники фінансового стану підприємства, які відображають одні абсолютні фінансові показники відносно інших.

Фінансові операції — дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами, що виникають при формуванні та використанні відповідних коштів.

Фінансові результати — процес одержання фінансових ресурсів, пов'язаний з виробництвом і реалізацією товарів, операціями на ринку капіталів.

Фінансові ресурси — фонди грошових засобів, що формуються суб'єктами господарювання, державою і населенням і використовуються для розширеного виробництва, матеріального стимулювання працівників, задоволення соціальних потреб, як витрати на оборону й державне управління тощо.

Фінансові фонди — грошові фонди, що формуються за рахунок фінансових ресурсів. Призначення фінансових фондів полягає у підготовці умов, які забезпечують задоволення постійно зростаючих суспільних потреб.

Фінансово-промислова група — група підприємств, установ, кредитних організацій (включаючи банки) та інвестиційних інститутів, що добровільно об'єднали свої капітали або консолідували пакети своїх акцій.

Фірма — підприємство або сукупність спеціалізованих організацій будь-якої форми власності, які є юридичними особами й об'єднуються для спільного управління виробництвом і реалізацією продукції.

- Фіскальна (бюджетно-податкова) політика** — сукупність заходів, що здійснюються шляхом маніпулювання державним бюджетом — державними видатками та оподаткуванням — для досягнення повної зайнятості, зростання виробництва, зниження інфляції. Податки і державні видатки є основними інструментами фіскальної політики.
- Фонд нагромадження** — цільове джерело фінансування розширеного відтворення, розвиток матеріальної бази невикробничої сфери, приріст запасів і резервів в економіці держави.
- Фондова біржа** — особливий посередник на ринку цінних паперів, центр торгівлі ними. Виконує три основні функції: посередницьку, індикативну та регулятивну. Сутність посередницької функції полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам. Торговельні угоди на біржі укладають брокери. Індикативна функція фондової біржі полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів. Саме на біржі проводиться котирування цінних паперів, яке дає інформацію інвесторам про вартісну та якісну оцінку цінних паперів та динаміку їх розвитку. Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами. Фондова біржа встановлює вимоги до емітентів, які виставляють свої цінні папери на біржові торги, правила укладення і виконання угод, механізм контролю за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі.
- Фонд оплати праці** — цільове джерело фінансування витрат на оплату праці працівників підприємства, премії робітникам і службовцям за виробничі результати, заохочувальні та компенсаційні виплати, що відносяться на собівартість продукції.
- Фондовіддача** — кількість продукції в розрахунку на одиницю вартості основних виробничих фондів.
- Фондомісткість** — показник, обернено пропорційний показникові фондовіддачі. Обчислюється як відношення середньорічної вартості основних виробничих фондів до річного обсягу виробленої продукції.
- Фондоозброєність** — показник насичення основними виробничими фондами. Обсяг виробничих фондів у вартісному вимірі, що припадає на одного працівника підприємства. Обчислюється методом ділення середньорічної вартості основних виробничих фондів на середньооблікову чисельність працівників.
- Фонд соціального захисту інвалідів** — цільові кошти для створення робочих місць, передбачених для працевлаштування інвалідів, і для здійснення заходів, спрямованих на їх соціальну та професійну реабілітацію.
- Фонд соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань** — самостійний вид загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійсню-

ється соціальний захист з охорони життя та здоров'я громадян у процесі їхньої трудової діяльності.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності — орган, що здійснює керівництво й управління загальнодержавним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням та похованням, здійснює збирання й акумуляцію страхових внесків та інших засобів, призначених для фінансування матеріального забезпечення і соціальних послуг, види яких передбачені статтею 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» і забезпечує їхнє надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів.

Форвардна операція — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає придбання, продаж форвардної угоди, тобто зобов'язання придбати, продати продукцію сезонного виробництва, цінні папери або валютні цінності у визначений термін у майбутньому з фіксацією ціни реалізації на дату укладання, придбання форвардної угоди. При цьому покупець форвардної угоди має право на відмову від її виконання винятково за наявності згоди іншої сторони форвардної угоди.

Функції фінансів — суспільне відображення їхньої сутності, внутрішніх властивостей.

Ф'ючерс — вид строкових контрактів на товарних і фондових біржах.

Х

Хеджування — операція зі страхування від ризику зміни вартості цінних паперів за допомогою укладання учасниками ринку двох протилежних угод, в одній з яких він виграє від зміни їхньої вартості, а в іншій програє, зводячи, таким чином, фінансові ризики до мінімуму за рахунок взаємного погашення виграшу й програшу.

Холдингова компанія — корпорація чи акціонерна компанія, що використовує свій капітал для придбання контрольних пакетів акцій інших компаній з метою встановлення контролю над ними й управління значно більшим капіталом, ніж початковий, одержання дивідендів.

Ц

Ціна — грошовий вираз вартості, кількість грошей або інших товарів і послуг, що сплачується та отримуються за одиницю товару або послуги.

Цінні папери — документи, які засвідчують право володіння і довготермінові зобов'язання емітентів щодо виплати їхнім власникам доходів; грошові і товарні документи, що засвідчують майнові права.

Ціноутворення — процес обґрунтування, затвердження та перегляду цін і тарифів, визначення їх рівня, співвідношення та структури.

Ч

Чек — вид цінного папера або грошовий документ строго встановленої форми, що містить беззаперечну вказівку власника поточного рахунка (чекодавця) банкові сплатити зазначену суму конкретній особі чи пред'явникові чека (чекоотримувачу) суму коштів, вказану в чеку.

Чистий дохід суб'єкта підприємницької діяльності від продажу продукції, робіт, послуг — виручка від продажу продукції, робіт, послуг, зменшена на суму нарахованого акцизного збору, податку на додану вартість, ввізного мита, митного збору та інших обов'язкових зборів і платежів, визначених чинним законодавством, а також на суму документально підтверджених витрат, що відносяться на собівартість продукції, робіт, послуг.

Чистий прибуток — прибуток підприємства, який залишається після сплати податку на прибуток.

Ю

Юридична особа — підприємство, що виступає як суб'єкт громадянства, в тому числі господарських прав та обов'язків, які мають самостійний баланс, гербову печатку, розрахунковий рахунок у банку. Діє на основі статуту або положення і відповідає в разі банкрутства майном, що йому належить.

Я

Ямайська валютна система — система, що функціонує і розвивається у світовій економіці дотепер, визначена нарадою представників країн — членів МВФ, що відбулася в м. Кінгстон (Ямайка) в січні 1976 р. Кінгстонська угода поклала початок її утворенню.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Нормативна література

1. Конституція України // www.rada.gov.ua
2. Бюджетний кодекс України: Ухвалений Верховною радою України 22.03.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 37—38.
3. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» № 514-V від 21.12. 2006 р. // www.rada.gov.ua
4. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 липня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 38.
5. Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26 січня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 13.
6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР // Все про бухгалтерський облік. — 2001. — 14 червня.
7. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про плату за землю» № 378/96-ВР від 19.09.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 45.
8. Закон України «Про державний бюджет України на поточний 2007 рік» // www.rada.gov.ua
9. Закон України «Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні» // Закони України: В 11 т. — Верховна Рада України. Інститут законодавства. — К., 1996. — Т. 5. — С. 13—20.
10. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Все про бухгалтерський облік. — 2003. — № 110, 115.
11. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 22.
12. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» від 18.01.2001 р. № 2240-III // Урядовий кур'єр. — 2001. — 28 лютого.
13. Закон України «Про місцеві податки і збори» // Місцеве самоврядування. — 1997. — № 3—4. — С. 138—146.
14. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 24.12.2002 р. № 349-IV // Все про бухгалтерський облік. — 2003. — № 8.

15. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 р. № 889-IV // Все про бухгалтерський облік. — 2004. — № 12.
16. Закон України «Про пенсійне забезпечення» IV 1788-XII від 05.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2.
17. Закон України «Про Державну податкову службу» // Закони України: В 11 т. — Верховна Рада України. Інститут законодавства. — К., 1996. — Т. 1. — С. 7—37.
18. Закон України «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР // Голос України. — 1997. — 15 травня.
19. Закон України «Про Рахункову палату України» // Закони України: В 11 т. — Верховна Рада України Інститут законодавства. — К., 1997. — Т. 11. — С. 60—76.
20. Закон України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» № 2213-III від 11.01.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 11.
21. Закон України «Про систему оподаткування» від 18.02.1997 р. № 77/97-ВР // Право України. — 1997. — № 4.
22. Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» № 320-IV від 17.12.1998 р. // Офіційний вісник України. — К., 1998. — № 52.
23. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24.
24. Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 29.
25. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 17 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5—6.
26. Закон України «Про Господарський кодекс України» // Голос України. — 2003. — 27 лютого. — № 49—50.
27. Указ Президента України «Про Державне казначейство України» // www.rada.gov.ua
28. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку формування та використання коштів резерву Пенсійного фонду» від 6 травня 2001 р. № 435 // www.rada.gov.ua
29. Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва» № 727/98 від 03.07.1998 р. // Офіційний вісник України. — К., 1998. — № 27. — С. 1.
30. Указ Президента України «Про Положення про Головне контрольно-ревізійне управління України» № 1265/2000 від 28.11.2000 р. // www.rada.gov.ua
31. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України» № 1837 від 27.12.2006 р. // www.rada.gov.ua

Основна література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Державні фінанси: Навч. посібник / За заг. ред. В. Д. Базилевича. — К.: Атіка, 2002. — 368 с.
2. *Економіка підприємства: Підручник* / За заг. ред. С.Ф. По кропивного. — Вид. 2-ге, перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 528 с.
3. *Леоненко П. М., Юхименко П. І., Ільєнко А. А.* та ін. Теорія фінансів: Навч. посібник / За заг. ред. О. Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
4. *Опарін В. М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
5. *Романенко О. Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
6. *Стеців Л. П., Копилюк О. І.* Фінанси: Навч. посібник — К.: Знання, 2007. — 235 с.
7. *Фінанси: Навч. посібник* / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев та ін.; За ред. В. І. Оспіщева. — К.: Знання, 2006. — 415 с.
8. *Фінанси: Навч. посібник* / В. С. Загорський, О. Д. Вовчак, І. Г. Благун, І. Р. Чуй. — К.: Знання, 2006. — 247 с.
9. *Демиденко Л. М., Субботович Ю. Л.* Податкова система. Навч. посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 184 с.

Додаткова література

1. *Андрущенко В. Л.* Фінансова думка Заходу у XX столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). — Львів: Каменяр, 2000.
2. *Агарков М. М.* Учение о ценных бумагах. — М. — 1993.
3. *Банківська енциклопедія* / За ред. д. е. н., проф. А. М. Мороза. — К.: Ельтон, 1993. — 330 с.
4. *Балабанов И. Т.* Валютные операции. — М.: Финансы и статистика. — 1992.
5. *Белых Л. П.* Основы финансового рынка: Учеб. пособие. — М.: ЮНИТИ. — 1999.
6. *Бескид Й. М.* Державний бюджет України. — Тернопіль: Тернопільська академія народного господарства, 1996. — 107 с.
7. *Білик М. Д., Бабяк Н. Д., Семенюк О. Б.* Фінанси підприємств. Завдання для практичних занять з методичними вказівками: Навч. посіб. — К.: Центр «Методика-інформ», 2003.
8. *Большаков С. В.* Основы управления финансами: Учеб. пособие. — М.: ИД «ФБК-Пресс», 2000.
9. *Брейли Р., Майерс С.* Принципы корпоративных финансов: Пер. с англ. — М.: Олимп-бизнес. — 1997.

10. *Бюджетний кодекс України: закон, засади, коментар* / За ред. О. В. Турчинова і Ц. Г. Огня. — К.: Парламентське вид-во, 2002. — 320 с.
11. *Василик О. Д.* Державні фінанси України: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 1987. — 383 с.
12. *Василик О. Д.* Теорія фінансів: Підручник. — К.: НІОС, 2000. — 416 с.
13. *Василик О. Д., Павлюк К. В.* Державні фінанси України: Підручник. — К.: ЩОС, 2002. — 608 с.
14. *Вахненко Т. П.* Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин. — К.: Фенікс, 2006. — 536 с.
15. Государственные финансы: Учеб. пособие для студентов экономических вузов и факультетов / В. М. Федосов, Л. Д. Буряк, Д. Д. Бутанов и др. — К.: Лыбидь, 1991. — 276 с.
16. *Горбач Л. М., Каун О. Б.* Ринок фінансових послуг: Навч. посібник. — К.: Кондор. — 2006.
17. *Дьяченко В. П.* История финансов СССР. — М.: Наука, 1978. — 493 с.
18. *Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: Монографія* / О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін. — К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. — 540 с.
19. *Єніфанов А. О., Сало І. В., Д'яконова І.І.* Бюджет і фінансова політика України. — К.: Наук, думка, 1997. — 302 с.
20. *Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С.* Фінансовий словник. — 2-ге вид., випр. та доп. — Л.: Центр Європи, 1997. — 576 с.
21. *Замовець В.В., Зубик С.П.* Фінансове посередництво: Навч. посібник — К.: КНЕУ, 2004. — 288 с.
22. *Інструкція* Головної державної податкової інспекції України «Про порядок обчислення і сплати акцизного збору» від 22.06.1993 р. № 24 // Галицькі контракти. — 1993. — № 45.
23. *Калина А. Л., Корнеев В. Л., Кошечев А. Л.* Рынок ценных бумаг (теория и практика): Учеб. пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: МАУП, 1999.
24. *Кириленко О. П.* Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). — К.: НІОС, 2000. — 384 с.
25. *Корнеев В.В.* Фінансові посередники як інститути розвитку: Монографія. — К.: Основа, 2007. — 192 с.
26. *Кравченко В. І.* Місцеві фінанси України: Навч. посібник — К.: Т-во «Знання»; КОО, 1999. — 487 с.
27. *Кравченко В. І.* Фінанси місцевих органів влади України: Основи теорії та практики. — К.: НДФІ, 1997. — 191 с.
28. *Кучерявенко Н. П.* Основы налогового права. — Харьков: Константа, 1996. — 320 с.
29. *Легінькова Н. І., Процарук С. Г.* Ринок фінансових послуг. Навч.-метод. комплекс дисципліни для студентів спеціальності 8.050103 — «Міжнародна економіка». — К.: УАЗТ. — 2007.

30. *Луніна І. О.* Державні фінанси України в перехідний період / НАН України. Ін-т екон. прогнозування. — К.: 2000.
31. *Медведчук С. В.* Фінансово-господарські відносини держава — підприємництво (етапи становлення і перспективи розвитку). — Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2000. — 372 с.
32. *Мельник В. М.* оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу. — К.: «Комп'ютерпрес». — 2006. — 277 с.
33. *Мозговий О. М.* Фондовий ринок: Навч.-метод. посіб. для само-ст. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2001.
34. *Налоги и налогообложение: Учеб. пособ. / И. Г. Русанова, В. А. Кашин, А. В. Толкушкин и др.* — М.: Финансы; ЮНИТИ, 1998. — 495 с.
35. *Общая теория финансов: Учебник / Л. А. Дробозина, Ю. Н. Константинова, Л. П. Окунева и др.; Под ред. Л. А. Дробозиной.* — М.: Банки и биржи; ЮНИТИ, 1995. — 256 с.
36. *Павлюк К. В.* Фінансові ресурси держави. — К.: НІОС, 1998. — 198 с.
37. *Перов А. В., Толкушкин А. В.* Налоги и налогообложение: Учеб. пособ. — М.: Юронт, 2002. — 555 с.
38. *Петровська І. О., Клиновий Д. В.* Фінанси (з елементами статистики фінансів): Навч. посібник — К.: ЦУЛ, 2002. — 300 с.
39. *Податкова система України: Підручник / В. М. Федосов, В. М. Опарін, Р. О. П'ятаченко та ін.* — К.: Либідь, 1994. — 464 с.
40. *Покропивний С. Ф., Колот В. М.* Підприємництво: стратегія, організація, ефективність: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 1998. — 352 с.
41. *Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. Л.* Держава — податки — бізнес (із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки). — К.: Либідь, 1992. — 328 с.
42. *Ткачук М. И.* Государственный бюджет: Учеб. пособие. — Минск: Вышэйшая шк., 1995. — 240 с.
43. *Фінанси: Вишкіл студії: Навч. посібник / За ред. д. е. н., проф. С. І. Юрія.* — Тернопіль: Картбланш, 2002. — 357 с.
44. *Фінанси: Навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни.* — 2-ге вид., перероб. і доп. / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн. — К.: КНЕУ, 2003. — 387 с.
45. *Фінанси підприємств: Навч. посібник: Курс лекцій / За ред. Г. Г. Кірейцева.* — К.: ЦУЛ, 2002. — 268 с.
46. *Иванов В. Л.* Финансовый рынок: Конспект лекций. — К.: МА-УП, 1999.
47. *Фінансово-правовий словник / Укл. В. В. Безугла, О. Д. Василік, Л. К. Воронова та ін.* — К.: Київ, ун-т, 1993. — 136 с.
48. *Родионова В. М., Вавилов Ю. Я., Гончаренко Л. И. и др.* Под ред. В. М. Родионовой. — М.: Финансы и статистика, 1993. — 400 с.
49. *Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебн. для вузов / Л. А. Дробозина, Л. П. Окунева, Л. Д. Андросова и др.; Под ред. Л. А. Дробозиной.* — М.: Финансы; ЮНИТИ, 1997. — 479 с.

50. *Финансы* предприятий: Учеб. пособие / Е. И. Бородина, Ю. С. Роликова, Н. В. Колчина, З. М. Смирнова; Под ред. Е. И. Бородиной. — М.: Банки и биржи; ЮНИТИ, 1995. — 208 с.

51. *Финансы*: Учебник для вузов / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской, Б. М. Сабанти. — М.: Перспектива; Юрайт, 2000. — 520 с.

52. *Финансово-кредитный словарь* / Гл. редактор В. Ф. Гарбузов. — М.: Финансы и статистика, 1984. — Т. 1 — 511 с.

53. *Фурман В. М.* Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: Монографія. — К.: КНЕУ, 2005. — 296 с.

54. *Ходаківська В. П., Бєляєв В. В.* Ринок фінансових послуг: теорія і практика: Навчальний посібник. — К.: ЦУЛ. — 2002.

55. *Шелудько В. М.* Фінансовий ринок: Навч. посібник — К.: Знання. — Прес. — 2002.

ВІДПОВІДІ НА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

МОДУЛЬ 1 **ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ ФІНАНСІВ**

Розділ 1. Передумови виникнення, сутність та функції фінансів

1 — б); 2 — а); 3 — а); 4 — а); 5 — б); 6 — в); 7 — г); 8 — а); 9 — в); 10 — а); 11 — в); 12 — в); 13 — в); 14 — б); 15 — б).

Розділ 2. Фінансова система України

1 — б); 2 — г); 3 — в); 4 — а); 5 — г); 6 — в); 7 — а); 8 — а); 9 — в); 10 — а); 11 — б); 12 — в); 13 — а); 14 — в); 15 — в); 16 — в); 17 — б); 18 — а); 19 — г); 20 — в); 21 — б); 22 — г).

Розділ 3. Фінансова політика і фінансовий механізм

1 — а); 2 — г); 3 — г); 4 — в); 5 — а); 6 — в); 7 — в); 8 — в); 9 — г); 10 — а); 11 — а); 12 — б); 13 — г); 14 — г); 15 — а); 16 — а); 17 — г).

МОДУЛЬ 2 **ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СФЕР І ЛАНОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН**

Розділ 4. Фінанси підприємницьких структур

1 — в); 2 — а); 3 — в); 4 — б); 5 — б); 6 — в); 7 — в); 8 — б); 9 — г); 10 — в); 11 — а); 12 — в); 13 — в); 14 — г); 15 — в).

Розділ 5. Державні фінанси

1 — г); 2 — б); 3 — в); 4 — а); 5 — в); 6 — в); 7 — г); 8 — б); 9 — в); 10 — б); 11 — а); 12 — б); 13 — б); 14 — а); 15 — в).

Розділ 6. Бюджет і бюджетна система

1 — а); 2 — в); 3 — б); 4 — б); 5 — в); 6 — а); 7 — б); 8 — в); 9 — в); 10 — б); 11 — а); 12 — в); 13 — а); 14 — а); 15 — б).

Розділ 7. Доходи і видатки державного бюджету

1 — г); 2 — в); 3 — а); 4 — г); 5 — в); 6 — б); 7 — б); 8 — в); 9 — б); 10 — а); 11 — б); 12 — в); 13 — в); 14 — а); 15 — г); 16 — г).

МОДУЛЬ 3 ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН І МЕТОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розділ 8. Податки і податкова система

1 — в); 2 — б); 3 — б); 4 — г); 5 — б); 6 — в); 7 — а); 8 — г); 9 — а); 10 — а); 11 — а); 12 — а); 13 — а); 14 — г); 15 — б).

Розділ 9. Державні цільові фонди

1 — г); 2 — б); 3 — в); 4 — в); 5 — в); 6 — г); 7 — в); 8 — в); 9 — г); 10 — в); 11 — г); 12 — в).

Розділ 10. Місцеві фінанси

1 — а); 2 — а); 3 — а); 4 — б); 5 — а); 6 — б); 7 — б); 8 — б); 9 — а); 10 — г); 11 — в); 12 — б); 13 — б); 14 — а); 15 — б).

Розділ 11. Державний кредит і державний борг

1 — в); 2 — б); 3 — а); 4 — б); 5 — а); 6 — б); 7 — а); 8 — г); 9 — в); 10 — в); 11 — в); 12 — в); 13 — а); 14 — а); 15 — б); 16 — в); 17 — в); 18 — г); 19 — в); 20 — г).

МОДУЛЬ 4
**ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТРАХУВАННЯ
ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ
І МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСІВ**

Розділ 12. Страхування і страховий ринок

1 — а); 2 — а); 3 — а); 4 — г); 5 — а); 6 — а); 7 — б); 8 — б); 9 — б); 10 — в); 11 — в); 12 — б); 13 — а); 14 — а); 15 — г); 16 — в); 17 — г); 18 — б).

Розділ 13. Фінансовий ринок

1 — в); 2 — в); 3 — б); 4 — а); 5 — г); 6 — в); 7 — б); 8 — г); 9 — б); 10 — г); 11 — а); 12 — г); 13 — в); 14 — в); 15 — г); 16 — в); 17 — а); 18 — в); 19 — б); 20 — г); 21 — г); 22 — б); 23 — б); 24 — б); 25 — в); 26 — а); 27 — г).

Розділ 14. Міжнародні фінанси

1 — в); 2 — а); 3 — в); 4 — г); 5 — г); 6 — г); 7 — в); 8 — в); 9 — г); 10 — а); 11 — а); 12 — а); 13 — а); 14 — а); 15 — б); 16 — а); 17 — а); 18 — а); 19 — а); 20 — г); 21 — г); 22 — б); 23 — б); 24 — б); 25 — в); 26 — а); 27 — г).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Віталій Васильович ВЕНГЕР

ФІНАНСИ

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – *Б. А. Сладкевич*
Друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки – *Б. В. Борисов*

Підписано до друку 21.08.2008. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.
Умовн. друк. арк. 24,3.
Наклад 1000 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»
04176, м. Київ, вул. Електриків, 23.
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України).
E-mail: office@uabook.com;
сайт: WWW.CUL.COM.UA.

Свідоцтво ДК № 2458 від 30.03.2006.